

Агасфер^{*}

Штэфан Гайм

з нямецкай мовы пераклаў

Васіль Сёмуха

Раздзел першы

*У якім паведамляецца, як Бог на радасць анёлам стварыў чалавека, і пра
разнамыснасць двух рэвалюцыянераў у прынцыповым пытанні*

Мы падаем.

Праз бясконцасць верхняга неба, вогненнага, са святла, з такога самага святла, з якога было саткана наша адзенне, слава якога ўзятая намі, і я бачу Люцыпара ва ўсёй галізне і абрыдлівасці ягонай, і мне робіцца вусцішна.

Ты каешся? кажа ён.

Не, няма ўва мне каяты.

Бо мы ж былі першыя роджаныя, створаныя ў першы дзень, разам з усімі анёламі і арханёламі, херувімамі і серафімамі, сонмамі і войскамі духаў, створаныя з агню і подыху Бясконцага, паводле нічыйго вобраза і падабенства, створаныя да таго, як зямля была адзелена ад нябеснай цвердзі і воды ад водаў, яшчэ да таго, як сталіся цемра і святло, ноч і дзень, вятры і буры, мы, неспакой, вечнае кружлянне па-над сферамі, вечнае змяненне, вечна-творчае.

Які твор! кажа ён. Чалавек!

І пры гэтым пачало рабіцца так жахліва велічна, як калі б свет мерыўся спарадзіць новы свет. Голас у прасторы, Ягоны голас, у дзень шосты, каля другое гадзіны: Дай нам зрабіць чалавека паводле нашага вобраза, паводле нашага падабенства. Нам!.. Але быў толькі Ён, было толькі Яго Самога рашэнне, мы не мелі ў ім сваёй долі. А на анёлаў нагарнуўся вялікі страх, найшло трымценне, і яны сказалі: Сёння нам явіцца цуд, вобраз Бога, нашага Творцы, бо паводле Свайго вобраза і падабенства стварае Ён чалавека.

І я бачу, як Люцыпар, павярнуўшыся ў падзенні да мяне, з'едліва крывіць вусны.
З праху! кажа ён.

* Пераклад зроблены з выдання: Stefan Heym, *Ahasver*, 482, Verlag Volk und Welt, Berlin 1981. Пераклад на беларускую мову © 2005-2010 Васіль Сёмуха.

Але цуд, як і ўсе Ягонья цуды, пачаўся страшным і велічным відовішчам, як толькі з прасторы прасцерлася Божая правіца, сьгнула праз цэлы свет, і ўсе стварэнні сабраліся ў Ягонай руцэ. Пасля ўся неабсяжнасць звучылася, і, як маг дастае свае аксэсуары — парашочкі і пудэлачкі з эліксірам і костачкі, альбо як кухарка муку, яйкі, алей, так, убачылі мы, Ён узяў з усёй зямлі грудачку пылу і з усіх водаў адну кропельку і з усяго паветра ўтары адну паветрынку і з усяго агню дробную жарынку і гэтыя чатыры слабыя элементы-стыхіі — холад, цяпло, сухасць і вільгаць Ён паклаў сабе на далонь і з таго зляпіў Адама.

І мы павінны былі яму службыць, кажа Люцыпар, усё яшчэ павярнуўшы да мяне, і мусілі былі па-чалавечы падладжвацца і пахлебіцца і кланяцца яму і ганараваць яго!

І так сказалі анёлы перад абліччам новага Адама: дзеля якое мэты і прычыны стварыў Бог яго з гэтых чатырох стыхіяў, калі не дзеля таго, каб усё на свеце карылася яму і слухалася яго? Ён узяў грудачку пылу з зямлі, каб усе пылатворныя служылі Адаму, кропельку вады, каб усё ў морах і рэках давалася яму, подых-вятрынку з паветра, каб усё жывое ў паветры было ягонае, жарынку з агню, каб усе агнявыя істоты і духі і магуты падкладаліся пад яго. Хвалеце Госпада ў вышынях.

О, гэта бясконцае падзенне без часу, без межаў, праз вечна роўнае, бліскаучае святло. Дзе верх, дзе ніз, дзе нябесная цвердзь з зоркамі, хмарамі, салодкасцю месяца, дзе глыбіні, царства Люцыпара, дзе зямля, каб нагу на Яе прыткнуць, дзе распасцёртая правіца Богава?

Любата было падзвіцца на творыва шостага дня, кажа Люцыпар, але ж было яно — з пылу.

Прыгожы ён быў, чалавек Адам, нават я быў узрушаны прыгажосцю, угледзеўшы яго, бо ж я бачыў карціну яго аблічча, як яно ўспыхнула ў цудоўным святле, пасля святло ягоных вачэй, падобнае на святло сонца, і ззянне ягонага цела, як ззянне крышталю. І ён пацягнуўся і ўстаў пасярэдзіне зямлі, на гары Галгофе, там ён апрануўся ва ўбранне царства, і там на галаву яму была ўскладзена карона цудоўнай велічы, цар, святар і прарок, і там даў яму Бог уладу над усімі намі. Але Люцыпар, начальнік ніжняга парадку, валадар над глыбінямі, сказаў нам: Не шануйце яго і не хвалеце яго нароўні з анёламі! Яму след ганараваць нас, нас, якія з агню і духу; а не мы каб ганаравалі пыл, створаны з грудачкі пылу. Тут узвысіўся голас Бога і сказаў мне, кажучы: А ты, Агасфер, што азначае тое самае, што і любасны, ці ж ты не хочаш пакланіцца Адаму, якога Я стварыў паводле Майго вобразу і падабенства?

І я зірнуў на Люцыпара, які стаяў перад Госпадам, выпрастаны і велізарны і цёмны, як гара, і падняў кулак, што аж працяў цвердзь нябесную, і я адказаў Богу: Чаго Ты так насядаеш на мяне, Госпадзе? Я не буду ні ганараваць ні шанавачь таго, хто маладзейшы за мяне і малейшы. Перш чым ён быў створаны, створаны быў я, ён не рухае свет, а я рухаю яго, і наперад і назад, ён з пылу, а я — дух. А Люцыпар сказаў: Ня гневайся на нас, о Госпадзе, бо ж мы былі Тваім царствам, і ўтвораў Тваім, чые планы бяскрайнія, і Тваёй гармоніяй, у якой суладзіліся ўсе гукі. А гэты, нягледзячы на яго гладкі твар і далікатныя рысы і чэлесы, гэты — усё адно што паразіт, і будзе ён пладзіцца і множыцца, як вошы, і ператворыць Тваю зямлю ў балота, ён пралье кроў брата сваго, ён будзе зліваць сваё сям'я ў подлых жывёл, у

асліц, у коз, у авечак, ён начворыць больш грахоў, чым я мог бы прыдумаць, і станецца пасмешышчам і ганьбаю Твайго вобраза, о Госпадзе, і Твайго падабенства. Калі Ты настойваеш на Тваёй волі, Божа, каб мы ганаравалі Адама і кленчылі перад ім, тады хай пастаўлю я трон свой над нябеснымі зоркамі і буду сам падабенствам Навышняга. І як што ўсё гэта чулі астатнія анёлы, якія былі падначаленыя Люцыпару, дык адмовіліся і яны ганараваць Адама.

І з таго часу мы падаем, Люцыпар і я і астатнія, з шостага дня з недзе-каля трэцяй гадзіны, бо Бог у гневе Сваім адвёў ад нас правіцу Сваю, у якой мы былі сабраныя, а Адаму даў узляцець у рай на вогненнай калясніцы, а ліслівыя анёлы паперад ім спявалі хвалу, серафімы свяцілі яго, херувімы дабраслаўлялі яго.

І ўжо-такі неўзабаве пашкадуе, кажа Люцыпар, як што не без марнасці адпрэчвае нас, не без шкоды сабе. Яму патрэбнае наша НЕ, як святлу цемра. Але я буду гібець у глыбінях, у прасторах геены, і ўсё будзе павалютку і спакваля збірацца да мяне, бо адно цягне за сабою другое, а што прыйшло з праху, прахам жа і абвернецца і не забавіцца доўга.

І пры гэтых словах ён распасцірае рукі і ў лёце ахінае мяне амаль пяшчотліва.

Ах, кажу я, але ж спадзяванне было такое вялікае, і мне шкада намогаў і клопату. Свет такі прыгожы! Чалавек такі прыгожы!

Каб жа ж ты не меў большага клопату! Ён адкідае цябе, а ты яшчэ й енчыш па Ім, Яго працы шкадуючы.

Усё паддаецца пераменам, кажу я.

Але гэта так стамляе, кажа ён.

І з гэтым мы рассталіся, і ён паляцеў сваёй дарогаю, а я, Агасфер, што азначае амаль як і любасны, сваёю.

Раздзел другі

У якім юны Айцэн у „Лебедзях” у Ляйтцыгу сяго-таго даведваецца пра бег часу і знаходзіць сабе спадарожніка, які дастаецца яму на ўсё жыццё.

Мусіць, ёсць нешта звышнатуральнае ў сустрэчы двух чалавек, калі адзін загадзя ведае, што гэта дзеля жыцця альбо, прынамсі, дзеля значнай часткі яго, а другі адчувае, што прыйшоў нехта, хто спатрэбіцца яму.

Пры гэтым ніхто не можа сказаць з поўным правам, што юны гер Паўлюс фон Айцэн, які якраз у дарозе да Вітэнбэрга і спыніўся ў Ляйтцыгу ў „Лебедзях”, такі тонка адчувальны альбо ўвогуле двухаблічны. Хутчэй надварот. Хоць у яго яшчэ на шчоках пушок, але ва ўсім ім ёсць нешта закарэлае, так, быццам ён ніколі не мроіў вяселенькімі штучкамі, якімі замаладзь звычайна набітая галава ў нашага брата. Пры тым гэта не мусова толькі высокалетнія думкі альбо прыгожыя фантазіі, якія абрываюцца з уваходам у гасцёўню незнаёмага, а цвярозыя развагі і разлікі наконт колькі ж бо тое перападзе яму са спадчыны цётчкі з Аўгсбурга, да якога ён з даручэння свайго гамбургскага бацькі, купца Райнгарда фон Айцэна, палатно і шэрсць, якраз знамерыўся адбыць візітацыю.

Незнаёмы разгледзеўся ў душным памяшканні, у якім над галавой вечна стаіць дух поту і часныку, а гамана гасцей утварае роўны густы шум, падобны да шуму вады, калі яна падае згары з высокага скалля, толькі вуху менш прыемны. Вось ён накульгам падыходзіць да маладога гера фон Айцэна і кажа:

— Пахвалены вам божа, геру студыёзус, ці добра вам маецца,— падсоўвае зэдлік і

садзіцца попlech.

Памянёны фон Айцэн, хоць, праўда, недаверліва і тут жа скасавурыўшы вока на торбачку-сапетку, якую ён насіў на нацельным паяску, адразу кеміць, што нялёгка яму адкараскацца ад гэтага падсуседа, пасоўваецца крышачку ўбок і кажа, як што той назваў яго „студыёзусам”:

— Альбо ж я вас ведаю?

— Такі ўжо, от, я з твару, — кажа той, — аж людзі думаюць, кожнае з іх ужо недзе бачыла мяне, такі, ведаеце, сусветнастандартны твар, з носам і ротам, поўным зубоў, не зусім, праўда, добрых, з вачыма і вушамі, з усім што належыцца, і з чорнай бародкаю. — І, гаворачы, надзімае ноздры, крывіць губы, паказваючы зубы, два-тры з каторых пачарнелыя, і зіркае вачмі, і паскубвае спачатку за вуха, пасля бародку, і пасміхаецца, але неяк без радасці, нейкай яму проста ўласцівай усмешкай.

Юны Айцэн сочыць за жвавай гульнёй на твары суседа, але бачыць і неяк дзіўна скасабочаную спіну і дэфармаваную нагу і думае, не, я ўсё-такі не ведаю яго, бо дзе ж такога забудзеш, такі западае ў памяць; калі ж аднак застаецца і нейкая рэшта з таго, што ў Франкфурце называюць *дэжавю* (*deja vu*), і ён дзіўна занепакойваецца, асабліва калі незнаёмы кажа:

— Бачу, вы кіруеце ў Вітэнбэрг, гэта акурат мне і пасуе, бо як рыхтык і я ж туды.

— Адкуль вы ведаеце? — пытаецца Айцэн. — Такіх, як вы, шмат праз Ляйпцыг, і спыняюцца ў „Лебедзях”, пасля расцякаюцца хто куды.

— На гэта ў мяне свой погляд,— кажа чалавек. — Людзі часта дзіву даюцца з таго, што я ведаю, але, паверце, усё цячэ натуральным цёкам, вопыт, разумееце, юны мой пане, вопыт! — І зноў смяецца сваім ладам.

— У мяне ліст да магістра Мэланхтона,— кажа Айцэн, быццам яго моцна турбуе адкрыцца субяседніку, — ад маёй цётчкі ў Аўгсбургу, там якраз год таму пабываў магістр Мэланхтон і гасціўся ў яе, паласавануся, упароўшы шэсць пераменаў, хоць, як кажа мая цётчэчка, ён худзюшчы, бы кнот, і бог яго ведае, куды ўлезлі тыя шэсць пераменаў, не лічачы пірага з яблыкамі на падсілак.

— Ну але акурат бо, духоўныя асобы, — кажа той, — яны ўжо ўмеюць натаптацца, наш гер доктар Марцінус Лютэр асабліва, але па ім відаць адразу, заўсёды чырвоны ў твары, што наядаецца да ўпаду, аж проста страх божа.

Юны Айцэн, заскочаны, крывіць рот.

Незнаёмы паблажліва паляпвае яго па плячы.

— Гэта разлічана не асабіста на вас. Я ведаю, вы тасама абралі сабе духоўную кар’еру, але ж вы чалавек меры, сканаеце сваім часам, у стальным веку, і мілым анёлам лёгка будзе, калі яны папруць вас на неба.

— Не люблю думаць пра смерць, — кажа юны Айцэн, — а ўжо пра сваю, дык божа барані.

— Як, нават пра вечную шчаснасць? — Сусед зноў смяецца. — Якая павінна быць мэтай і прагай кожнага хрысціяніна і ў якой ён залунае ў вечным бляску, у непамыслотных вышынях, яшчэ вышэй, вышэй, вышэй над нябёсамі?

Трохразовае „вышэй”, сказнае незнаёмым, скаланае юнага Айцэна. Ён спрабуе сваім розумам дацяць у такія вышыні і ў такі вялікі бляск, але ў яго абмежаваных мазгах розуму на такое яўна не стае; калі юны Паўлюс фон Айцэн наогул спрабуе ўявіць сабе вечнае жыццё, тады лакальнасць яго хутчэй падобная на бацькаву гасподу, толькі большую, раскашнейшую і пышнейшую, а ў даражэнькага бога хітры позірк і свецкія манеры купца Райнгарда фон Айцэна, палатно і шэрсць.

Нарэшце гучыць даўно чаканы званок да агульнай вячэры. Слута, чорная маршчыністая патыліца, расхрыстаная на сівых грудзях нямытая кашуля, спрабуе ссуnúць сталы, за якімі, відаць, неўзабаве будзе вячэра; скрынкі і валізкі падарожнікаў спіхаюцца ўбок, клункі, калі іх гаспадары не падхопліваюць адразу, шпурляюцца на падлогу да сцяны, падымаецца пыл, а з каміна попел, людзі кашляюць і чмыхаюць.

Юны гер фон Айцэн, з новым сябрам, які прыладзіўся да яго, рушае да сярэдняга

верхняга стала; там пазней панастаўляюць місак, гэта ён ведае, і яму як сыну з заможнага дома якраз і лічыць умасціцца менавіта там. Ніхто і не пярэчыць, меней за ўсё новы сябар, кульгавы і з невялікай гарбацінай. З другога боку ад Айцэна сядзе нехта адзін без правай рукі; Айцэнава вока адразу фіксуе куксу: чырвоная, гузаватая скура нацягненая на косьці; як толькі чалавек можа ўпраўляцца з ежай гэтай штуковінай пад носам, але вось ужо госці за сталом, цесна ўкліненыя, ніводнага вольнага месца. І новы сябар пазірае на яго, пакепліва выскаляецца і шэпча яму:

— Шмат было тады тых, што паднялі руку на начальствы; ім хацелася ўгору; хлопцу яшчэ моцна пашанцавала, што яго ўкарацілі на руку, а не на галаву.

Юны Айцэн, якому спачатку прыйшліся не дужа па нутры такія шырокія веды незнаёмага, цяпер раптам набраўся смеласці; але яшчэ толькі дзіву даецца, колькі ж таму можа быць гадоў, бо час, калі ўзбураліся супроць начальстваў і за што ўціналі руку альбо галаву, складаў добры чалавечы век і ўжо даўно прамінуў; але па новым сябры не скажаш, колькі ж яму, бо з выгляду ўдаваў на дваццаць пяць альбо на сорок пяць. Вось ён дастае з кішэні ножык, далікатнага вырабу рэч, тронка з ружовых каралаў з выявай голай жанчыны *en miniature*, вытачанай у самых дробных дэталях; юны Айцэн аж чырванее; якраз гэтак, заклаўшы рукі за галаву і падняўшы адно калена, перад ім ляжала прастытутка, ушыхаваўшы яму ўдалую спробу пасля трох-чатырох марных; але гэтая на тронцы нажа куды прыгажэйшая, і такую каштоўнасць той носіць проста ў кішэні і пры гэтым з выгляду не скажаш, каб бедаваў ад лішку грошай.

Тым часам слуга накрыў сталы абрусамі з грубага палатна, даўно не мытымі, і ўжо прапануе меню сама мала мінулага тыдня: некалькі лыжак сушонага супу, некалькі валаконцаў мяса і нейкае іншае дзіва, што можна сцялемзаць з рыбы; людзі нацягваюць на калені краі абруса, каторае нават падтыкае за пояс: лепш ужо абрус той згаўняць, чым штаны. Юны Айцэн разглядвае драўляную місу, якую паставілі перад ім, драўляную лыжку, цынкавы пакарабачаны кубак і азіраецца вакол сябе, ці не акажа ў сабе хто французскай хваробы ці гішпанскай каросты; з пашчаў смярдзіць, бадай, ва ўсіх аднолькава, і ўсе пачэсваюцца пад пахамі, грабуюць калені, чухаюць чарапы, можа, нават больш з нудоты, бо з варывам задоўжылася, з віном таксама; чуваць, як на кухні гаспадар перабрэхваецца з бабамі, і гэта вам называецца, казалі, „Лебедзі”, адзін з найлепшых гатэляў, і ўсе застаюцца радыя. У паветры ад стала да стала пачынаюць пырхаць сальнасці, пра гера святара і ягоную кухарку, як гэта тое яно ў іх там бывае. Гэта зноў злуге младага Айцэна, бо ён успрымае сваю веру сур'ёзна і ведае, што з часу, калі гер доктар Марцінус Лютэр вывесіў у Вітэнбэргу свае тэзісы, усе святары вельмі ахвоча падшлюбваліся да сваіх кухарак.

А пакуль там тое, прынеслі вялікую круглую місу варыва, нават з ашмоткамі мяса і тлушчам. Пасля ладнай штурханіны на разборы той місы, той куксаты пры гэтым развівае дужа вялікі спрыт, чуваць толькі плямканне і сёрбанне і ціхія смешкі Айцэнавага гарбатага суседа, які кажа яму:

— Бачыце, юны пане, у людзей яно не намнога лепей, чым у быдла, і вось часам пытаецца ў самога сябе, а што ж бо такое меў сабе Гасподзь Бог на ўме, ствараючы, з дазволу кажучы, вось такое брыдоцце і маючы яго за шэдэўр паводле вобразу свайго.

А куксаты, плямкаючы, акідаецца:

— Злы твой бог і несправядлівы, калі карае ўбогіх, а магутных адорвае, так што каторае нават падумаць можа, быццам над гэтым пахібным богам павінен быць яшчэ адзін, вышэйшы, зусім далёкі, які добрым часам прынясе святло ўсім нам.

Жоўць расплываецца ў юнага Айцэна; ён ускоквае, тузаючы з сабою свой канец абруса, аж закалыхаліся недаедзеныя міскі, і крычыць:

— О вы, агуднікі бога і яго справядлівасці, а не хочаце ж вы бачыць, што зноў наведзены парадак як на небе так і на зямлі!

І як што ўсе тут разам прыціхлі, чакаючы новых догматаў, у галаве ў юнага

Айцэна раптам раззеўрылася пустата, і ён не ведае, што сказаць далей і глытае сліну, а ўжо там-тут сюд-туд, а пасля і з усіх бакоў выбухае рогат і бушуе, пакуль не ўваходзіць гаспадар з мясам і ўсе не хапаюцца за свае міскі, каб уварваць сваё, юны гер фон Айцэн — першы сярод першых. Пад мяса ўсе п'юць кіслае віно з даліны ракі Заале, гарачацца і веселяцца з выпіўкі і жратвы, і Айцэн дзівуецца са свайго гарбатага суседа справа, з якой грацыяй той есць, упраўляючыся трыма пальцамі, як ахайна пакрышыў свой хлеб, як пакроіў прыгожым ножыкам мяса, набіраецца духу і пытаецца ў яго:

— Калі вы так моцна абазнаняны, што да мяне, і што я студыёзус, і што выпраўляюся рыхтык у Вітэнбэрг, хто ж такі вы, і што прывяло вас сюды, у горад Ляйпцыг?

— Той? — кажа чалавек з куксай. — Яго я ведаю, ён усюды і нідзе, і вычварае штукі з картамі, што чыстае вам дзіва, і каторае з вас нават падумае, што ён умее заговорваць казіныя бэбахі, каб яны ператвараліся ў залатыя, але калі каторае паспрабуе расплаціцца такім золатам, яно тут жа, у руцэ, зноў гаўнякамі абярнецца.

Той другі смяецца бязрадасным смехам і будзе казаць:

— Гэта, мабыць, залішне з тым тваім золатам і бэбахамі, але што да картаў, дык раскіну вам так, аж што будучыню ўбачыце, і ўсё ў натуре і без падвоху, туз падспод, сямёрка да тройкі, усё па сістэме, каб вы ведалі; а цяпер я ў раз'ездзе па справах гешэфту, шукаю аднаго яўрэя, яго тут бачылі, хацелася б перакінуцца слоўцам-другім.

— Яўрэя, во, — кажа юны Айцэн, убачыўшы ў гэтым тэму, на якую ён мог бы вой як разагнацца, бо цётка з Аўгсбурга напхала яму галаву расказамамі пра вялікае панства Фугкраў, якія колісь гандлявалі грашыма і фінансавалі ўсё князёўства краю, нават самога кайзера, а цяпер тут яўрэі, адны яўрэі, толькі ўжо даражэй абыходзяцца і не любяць задавацца сваімі багаццямі.

— Ах, божа, — кажа той другі, — гэта вы пра народ, з якога паходзіць наш Гасподзь Ісус.

— Які яго цвікамі да крыжа! — трыўмфую Айцэн, ён ведае гэтыя дыскурсы, ягоны бацька ў Гамбургу ўжо няраз дыспутаваў з яўрэямі, у якіх пазычаў грошы пад высокі чынш. — А і якім жа такім слоўцам вы хацелі з ім перакінуцца, вашым яўрэем?

— Я хацеў бы даведацца ў яго, ці ёсць ён той, хто ён ёсць, — кажа яго сусед.

Гэта да глыбіні душы кранае юнага Айцэна, які ведае сваю Біблію і яшчэ ведае, што наш Гасподзь Ісус, будучы спытаны пра тое самае, адказаў, я ёсць, хто я ёсць. Але ён рагоча на цэлае горла, каб пазбыцца пачуцця, што закралася ў яго, і кажа:

— І яго вы, мусіць, абмухлярыце, вы ўсе так зрабілі б, каб маглі.

Але той другі, здаецца, ужо змогся ад духоўнай спрэчкі. А як што якраз ўвайшоў слуга і памеціў кружочкамі і крыжыкамі на грыфельнай табліцы, колькі кім з'едзена і выпіта, а пасля згроб абрус разам з міскамі і лыжкамі, усё да апошняга кубка, і вынес, ён вымае з кішэні калоду картаў, ну, такіх, якія цяпер чысценька друкуюцца і называюцца чортавым малітоўнікам, кладзе з яе дзесяць картаў перад сабою на голы стол і запрашае Айцэна, каб ён з іх нагледзеў сабе адну, запамніў яе, і як толькі гэта добранька зробіць, ён яму яе адкрые. Айцэн разглядвае карты, якія, адкрытыя, дзіўным чынам спакушаюць яго, і ён думае сабе, што ўсё гэта чыстая лухта і блізір; але ўсё-такі выбірае адну, чырвовага туза, на памяць пра дзеву Барбару Штэдэр, там дома, у Гамбургу, якая потайкам добра-такі прыяклася яму, і кажа незнаёмаму, што вось ужо гатовы, адгадвай. А той ужо збірае ўсе дзесяць адкрытых картаў, кладзе да астатніх, закрытых, і спрытнымі рукамі тасуе калоду так хутка, што гасцям у пакоі, якія з кубкамі і чаркамі ў руках падышлі бліжэй і, поўныя цікаўнасці, абступілі яго і Айцэна і таго куксатага, аж у вачах застракацела. А тады шырокім жэстам раскідае калоду перад Айцэнам, сарочкамі дагары, і кажа:

— Сачыце ўважліва, геру студыёзус, выбіраеце тры разы, — цяпер цягніце! Айцэн слухаецца.

— Гэтая пакуль што не, — кажа незнаёмы. — Адкладвай убок.

Айцэн цягне другі раз.

— І гэтая пакуль што не, — кажа той. — Вы ж не хочаце расчараваць мяне, мой юны пане!

Айцэну пад каўняром запыкло. Калі ўсё гэта толькі блізір, думае ён зноў, але тут жа пераскоквае на іншае — дзеве Штэдэр якраз, пэўна, вельмі залежыць, каб з трэцяга разу ён вышмаргнуў правільна, рука дрыжыць, ён чуе на сабе пачашчанае дыханне тых, што абступілі яго, і наўгад, усляпяую цягне.

— Самусенькі акурат! — кажа незнаёмы. — Чырвовы туз. Рацыя, геру студыёзус?

Юны Айцэн стаіць, раззявіўшы рот, і не ведае, з чаго большаму дзіву давацца: з гарбатага, які, цяпер гэта ўжо пэўна, агнездаваўся ў ягоным жыцці, альбо ж з сябе самога, што так цэлка патрапіў з выбарам. Усе астатнія моўчкі застылі, і толькі той, куксаты, раптам бярэцца рагатаць, як усё роўна ненармальны які, і крычыць:

— Ах, братачка Лёйхтэнтрагер, якія дзівосы вы нам тут выстаўляеце: з апошняга дурня робіце празарліўца і прарока!

І з гэтых слоў Айцэн нарэшце даведваецца імя незнаёмага, і яму, абазнанаму ў латыні пасля чатырох гадоў лацінскай школы ў родным горадзе, адразу прыходзіць у галаву пракляты Люцыпар, але, дзякаваць богу, мы яшчэ ў Германіі, дзе „лэйхте” ёсць лэйхтэ, гэта значыць „светач, зніч”, а „трагер” ёсць трагер — „носьбіт” і нішто іншае, і той хто носіць гэты светач ёсць „начны вартаўнік” — Лёйхтэнтрагер.

Цяпер ужо і ўсім закарцела параіцца з картамі, але Лёйхтэнтрагер тлумачыць, што, каб усё ішло сваім добрым ладам, патрэбна пэўная сімпатыя, якое ў яго да іх нямашака; але ён-такі гатовы за пяць грошаў з носа вычытаць кожнаму з картаў ягоную будучыню, чаго якраз-такі ўсім і закарцела — даведацца, як ідуць іх гешэфты, якія палюбоўнасці кожан з іх мецьме, каму наставіць рогі яго законная супасцельніца, хто памрэ ад меча, хто скончыць свой век на шыбеніцы, а хто сканае дома ў ложку, аж Лёйхтэнтрагер за кароткі час зарабіў сваімі прадказаннямі куды больш грошай, чым нехта там другі за шэсць дзён найрушлівейшай ручной матальжнасці. Толькі юны Айцэн не рашаецца з ходу ўпусціць пяць грошаў, не, не таму, што не мае, а таму што найглыбчэй верыць, што лёс людскі ў руцэ божай, а не ў калодзе размалёваных зашмуляных картаў, і потым, думае ён, і без таго аднаго персанальнага цуду на вечар годзе.

Тым часам галава яго ад віна і цяпла віруецца ўсё больш і больш, і ён ужо не ведае, адкуль ён узяўся ў вялікім ложку ў пакоі на верхнім паверсе „Лебедзяў”, ведае толькі, што ў цемры прыходзіць да памяці і што ляжыць у кашулі, курце і штанах, а шкарпэткі і чаравікі прапалі гэтак сама як і торбачка, якую ён насіў на нацельным паяску: яго апаілі і абакралі, і правільна ён адразу не паверыў незнаёмаму, які так назольна ашываўся каля яго, гэтаму, як яго? — Лёйхтэнтрагеру, і таму другому біндзюку з куксай, — хто ўжо раз вызвяраўся на начальствы, той ніколі не патрапляе ў закон. Вось ужо ён мерыцца ўскочыць, нарабіць гвалту — абакралі! забілі! дзяржы яго! — калі раптам ў месячным святле з акна бачыць, што той куксаты мірна ляжыць каля яго, чуе яго сапенне, а на сваёй заголенай лытцы адчувае кумпячыстую нагу Лёйхтэнтрагера, які, зрэшты, не спіць і тапырыцца ў цемру, быццам нешта выслухоўваючы, і як што ён заўважае раптоўнае хваляванне свайго суложніка, кажа яму:

— Я прыбраў ваш кашук, геру студыёзус, і каб ніхто не сцібрыў, падсунуў вам пад галаву.

Юны Айцэн намацвае сваю торбачку, ага, правільна — тоўстая і круглая, такая, якую яе і справіла яму цётка ў Аўгсбургу ў дарогу дахаты, бо чалавек ён ашчадлівы, траціцца толькі на самае-самае збытнае, так ужо ён выхаваны сваім купецкім бацькам, які ўвесь час настаўляў яго: адно да аднаго, сынку, прыкладаецца сума. Супакоіўшыся, ён ужо збіраецца зноў апусціць галаву на юрзачок з манаткамі, калі раптам чуе тое, да чаго, мусіць, прыслухоўваўся ягоны сусед і тайны дабрадзей: крокі. Крокі за драўлянай сцяной, якая аддзяляе гэты пакой ад іншых; там нехта пахаджае туды-сюды, туды-сюды, бесперастанку, без супыну, і як жа бо даўно?

Юнаму Айцэну робіцца несамавіта, ён бліжэй падсоўваецца да суседа, які, як ён цяпер сабе зазначае, валасаты па ўсім целе і нават на горбіку, і кажа яму нашаптам, сам не ведаючы, чаму кажа:

— Як той Вечны Жыд, што мусіць цэлы час вандраваць.

— Як вы на яго выйшлі? — таропка шэпча той яму ў адказ. — На Вечнага Жыда?

— Гэта толькі так сказалася, — кажа Айцэн. — Так называюць чалавека, якому не сядзіцца на месцы. — І зноў чуе крокі, не можа іх адцурацца і штурхае Лёйхтэнтрагера ў рэбры: — А што, калі мы нацягнем штаны і сходзім туды, можа, у хлопца яшчэ ёсць віно і ён будзе рады за кампанію?..

Другі ціха засмяяўся.

— Я ўжо быў. Прачыніў дзверы і заглянуў, але там нікога, толькі ўсякі хлам, некалькі скрынак, развалены стол і крэслы, ну ўсё такое, што бывае ў такой запусцеласці.

Айцэн маўчыць. Яму страшна, але ён не падае выгляду, ні сабе, ні тым болей Лёйхтэнтрагеру. Пасля пытаецца:

— А крокі?

— Можа, нам проста мроіцца, — кажа другі і пазяхае.

Айцэну падаецца праблематычным, каб двум адразу мроілася тое самае, і ён трасе галавою.

— Вы ўсё яшчэ чуеце? — кажа Лёйхтэнтрагер.

Айцэн ківае.

— Вы ўпэўненыя, пане студыёзус? Бо я больш не чую.

Айцэн доўга ўслухоўваецца ў ноч. То чуе нейкае глухое рэха, то не чуе нічога. Ён мог бы пайсці і сам паглядзець, як рабіў гэта той, але лепей мо такі застацца пад коўдрай, а заўтра таксама дзень будзе, і якое тут мае значэнне, што ён чуе нечыесь крокі ў сне; Бог — ён вечны і Божы сын, таксама, але каб нейкі там жыд?..

І вось ужо ў пакоі ўсе спяць, з усіх бакоў чуюцца сапенне і пастогванне і паперды, а неўзабаве ружавее і неба за акном, але юны Айцэн не бачыць гэтага, бо задрамаў і ён, гэтым разам без ніякіх відзежаў.

Калі пасля прачынаецца, пакой ужо пусты, на ложках у поўным беспарадку сеннікі. У галаве — як рой дзікіх пчол гудзе. Ах божа, божухны, думае ён і палюхаецца, і тут жа правярае, ці на месцы торбачка: прыгожанькая пацеха была б, каб хто здэмагэрыялізаваў яе з-пад галавы, яму прыгадаліся спрытныя пальцы новага сябра. Але торбачка на сваім месцы, а побач цыдулка, на якой вугельчыкам напісана: „Чакаю Вас унізе, геру студыёзус. Камарад Л.”

Ну, вось ужо і камарадам зрабіўся, думае Айцэн, уступаючы ў калашыны; ён зашпіляецца, шнуруе чаравікі; што ён мог знайсці ўва мне, можа, гэта праз цётчыну спадчыну, пра якую я, асёл, раскажаў яму, а ён спекулюе з далёкім прыцэлам. Пасля прыступкі ўніз і на двор, дзе ён аблягчаецца, палашча каля калодзежа рот і высморкваецца, і пасля адразу ў гасцёўню. Там таксама пуста, толькі слуга слупам стаіць, лена і абыякава, а каля акна на ўслончыку сядзіць камарад, жуе кавалак хлеба, чэрпае супчык і кажа:

— Падсаджвайцеся, геру студыёзус, і паснедайце са мною, коней я ўжо дагледзеў, вашага і свайго.

Юнаму Айцэну робіцца не па сабе, быццам ён знайшоў скарб, чалавека, які пра ўсё паклапоціцца, да таго ж самохаць з добрай волі, ён толькі апасаецца: настане дзень, калі можа быць прад'яўлены рахунак; гэта ўводзіць яго ў развярэд. Абодва жуюць, Айцэн, праўда, чакаючы, што той нешта скажа пра начныя крокі ў пакоі, у якім нікога не было, альбо, што сталася з куксатым і куды ён падзеўся, бо, як здавалася, яны былі паміж сабою знаёмыя, а чалавек жа не так хутка перасядае з аднаго сябра на другога; але той зноў ані слова пра здарэнне, прыяцель больш захапляецца канём, на якім Айцэн прыехаў з Аўгсбурга ў Ляйпцыг, вузкім крупам і магутным складам цела, аж маладому чалавеку закрадаецца падазрэнне, ці не паклаў хлопец вока на яго каня, і рашае нарэшце не спускаць з яго вачэй. Але пасля,

заплаціўшы гаспадару „Лебедзяў” і пайшоўшы ў стайню, ён бачыць, што тагоны конь куды спраўнейшы за ягонага, не конь, а чысты сатана, ноздры так і храпаюць, вочы гараць, на месцы не стаіць, так і танцуе, так і выгельцавае, і прыяцель, мабыць, павагаецца, перш чым сесці на яго, нябось пабаіцца, каб не скінуў; але той, нягледзячы на сваё калецтва, лёгкім скокам узлятае ў сядло і сядзіць як спраўны верхавец; пасля высмальвае праз браму на вуліцу і за паварот, аж іскры з-пад капыцця, людзі шарахаюцца наўроссып, і юны Айцэн, хоч-няхоч, паспявай за ім; і толькі калі ўжо ад'ехаліся на біты гасцінец, на Вітэнбэрг, пакінуўшы за сабою расплывістыя абрысы Ляйпцыга, ён наганяе камарада, які цяпер лёгенька патрухвае наперад.

— Вам, пэўна, свярбіць даведацца, хто я такі буду насамрэч, — кажа і выскаляецца, не смеючыся напраўду. — Далібог, геру студыёзус, вам спакою не будзе, пакуль не даведаецца; учарашняга вечара вы гаварылі пра парадак, парадак на небе як і на зямлі, свой парадак пануе і ў вашых мазгах, на ўсё там свая шуфлядка, свой фах, але вы ў паняверцы — куды прыткнуць мяне. —

Айцэн зноў уражаны, як дакладна той патрапляе арыентавацца ў ягоных думках, ды не хоча прызнавацца і кажа, паляпваючы па ўзмыленай шыі каня, што на ўсё, бач, свой час, свая пара і калі Лёйхтэнтрагер не хоча, хай спакойна пакіне сваю гісторыю пры сабе, бо і праўда ж, колькі той карысці з слоў, калі ўсё адно кожны разумее іх па-свойму.

— Рыхтык бо яно так і ёсць, — адказвае той, — малады гер тут якраз пацэліў у самы акурат, і наогул нікому з нас не дадзена ніякім лотам вымерыць чалавека ў ягоных глыбінях, таямніца застаецца заўсёды, бо мы ж не ёсць нешта сукупнасашчэплене.

Юны Айцэн збоку пазірае на камарада — звычайны, будны твар з бародкай і чорнымі, падвостранымі ўгору брывамі і горбікам за левым плечуком, і на нейкае імгненне яму падаецца, нібыта вакол яго моцнай постаці ўзнікае яшчэ адна, сумесь туману і ценю, і як што тут набягае воблачка на наша мілае сонейка, яму робіцца крыху вусцішна, і ён дае каню астрогаў.

Не таму, каб хацеў перагнаць; ад лёткага каня камарада Лёйхтэнтрагера ўсё адно не адарвацца, гэта ён ведае, і таму кажа:

— Гоох! — і счакаўшы, пакуль той, выгодна патрухваючы, зноў аб'явіцца побач, пытаецца ў яго, што ён такога меў на ўвазе, кажучы „не ёсць нешта сукупнасашчэплене”?

— Іх па два ў кожным з нас, — тлумачыць камарад.

Юны Айцэн хутка пераконваецца: плеціва, якое абвалакала таго, знікла, засталася, мабыць, толькі затлуменне мазгоў, як і тыя начныя крокі. І кажа, што ў ягоных помыслах усё складваецца натуральна, як паводле боскага вучэння:

— Але ж ну так, я і мая несмяротная душа.

— Так, — кажа той і смяецца, і цяпер ужо ягоны смех чыстая насмешка, — можна разглядаць і гэтак.

На што ў Айцэна ўзнікае страшэннае падазрэнне, куды горшае за ўсе папярэднія, якія ён меў што да незнаёмага, і, як бы цікуючы, ён пытаецца:

— А вы часам ці не каторы з тых анабаптыстаў і пярэхрыстаў, якія ганаравалі ў Мюнстэры д'ябла і ўсялякія страхоцці сеялі? Як там у вас з хрышчэннем?

— Як што ўжо вы аж такі цікаўны будзеце, геру студыёзус, — кажа камарад, — дык я мяркую, дзетак спакойна можна хрысціць, пакуль яны не падраслі; хай гэта і не карысна, але некалькі кропель вады ў кожным разе не зашкодзяць, ды і закон будзе вытрыманы найлепшым чынам, і па-лютэранску добра, і па-каталіцку нязгорш.

Айцэн акцэптует гэта, хоць яно яму ўсё-такі не да смаку, каб у ім сядзеў яшчэ нехта другі ды вычвараў усялякія штукі, якія могуць звесці яго з тропу на розныя ўзбочыны разам з яго неўміручай душою.

Лёйхтэнтрагер пераводзіць каня на роўную ступу.

— Я, — кажа ён, — сын акуліста Балтазара Лёйхтэнтрагера з Кіцынгена і ягонай сужэнкі Ганны-Марыі, якая хадзіла тоўстая мною на дзевятым месяцы, калі па выраку нашага добрага пана, маркграфа Казіміра, майму бацьку як і шасцідзiesiąці гараджанам і сялянам з навакольных вёсак выкалалі вочы.

— Мабыць-такі ваш гер бацька трымаў благу кампанію, — паддобрываецца юны Айцэн.

— Якое там благу, ён быў сярод іх найгоршы, — кажа той. — Як паназбіралася людзей аж чорна, ды многія ўжо ў латах, з дзідамі і як пабягуць да Кіцынгенскай ратушы — на ўпакорванне, мяцеж ім, бачыш, усім толькі ўпонара, тады ўстае мой бацька, і рэзка так кажа, так, каб народу дагаджала, каб медам па губах; так ловяць мышэй; але скоро пакоцяцца галовы.

— Час быў благі, — мудра заўважае Айцэн. — Дзякуй богу, ён ужо мінуўся, дзякуючы пісанням гера доктара Марцінуса Лютэра і борздым захадам начальстваў. — І сам у сябе моўчкі пытаецца, колькі ж бо бацькавага мяцежніцкага духу магло перайсці ў Лёйхтэнтрагера-малодшага, які цяпер едзе побач.

Але той ціхамірна пакусвае лісцінку, сарваную з дрэва. Пасля выплёўвае і расказвае сваю гісторыю далей.

— Гэтак сама ж і матчын бацька быў аслеплены па загадзе маркграфа, — кажа, — з той прычыны, што ён выкарыстаў чэрап святой Хадэлогі, заснавальніцы нашага жаночага кляштара ў Кіцынгене, дастаўшы яго з магіль, для гульні ў кеглі, а як што бацька мой праз дзень пасля выколвання вачэй гаротна сканаў ад ранаў, мая маці са мною ў жываце пабегла прэч, і сталася так, што я, як маленькі Ісусік, нарадзіўся ў дарозе, у стайні, але не атулены ласкай цялятак і аслянятак і не адораны трыма каралямі; больш за тое, маці мая была ў тым хляве адна, і я выпаў з яе і таму з моманту нараджэння быў ушкоджаны, з якой гэтай самай прычыны я і кульгаю на адну нагу, а адно плячо ў мяне вышэй за другое, а і невялікі горб вышнуўся.

— Дык вам і з бацькавага і з матчынага боку ліхая долечка прыпала, — не стрымліваецца юны Айцэн, а сам сабе думае, — няшмат людскага можа выйсці з гэтага хлопца пры такой долі, а ўголас кажа:

— Але ж, як там яно было ў вас далей?

Той, як бы ўспалошваецца з нейкіх сваіх успамінаў, і ягоны ўздрыг перадаецца каню, ён пускаецца ў галоп, і юнаму Айцэну прыходзіцца доўга ўлягаць следам, пакуль ён нарэшце не дастаецца да працягу гісторыі, да таго яе месца якраз, калі гаротніца маці, нядужая і знясіленая, прыносіць дзіця ў Саксонію, у горад Вітэнбэрг, там яна ў бозе спачыла, а доктар Антон Фрыз і яго добрая жонка Эльзбэта ў свой прытул прымаюць малое, якое, усімі кінутае і забытае, яшчэ не ўмела гаварыць, а толькі лепятала і на цэлае горла крычала.

— За што ім ад шчыраты сэрца дзякую, — дадае Лёйхтэнтрагер, — хоць за ўсё жыццё я ім так і не зрабіў нічога людскага; я не быў ім дзіця радасці, я быў сам сабе наўме, хаваў у сабе ўсё, што думаў, і дзе іншыя казалі, што, во! так яно ёсць і так яно было спрадвеку, і гэта добра, там я пытаўся, а чаму? і гэтым самым бянтэжыў і спанталычваў усіх, за што шмат калі даставаў па храпах.

— Але ж бывае і так, — гарачыцца юны Айцэн, — калі добры хрысціянін не павінен пытацца, чаму.

— Калі б чалавек не пытаўся, чаму, — кажа прыяцель, — мы і сёння сядзелі б у раі. Калі б не собіла Еве дапытацца, чаму ёй забаронена пакаштаваць яблык?

— Па-першае, — адказвае Айцэн, — яна была дурная баба, а па-другое, гэта ж змей нашаптаў ёй. Хай бог крые нас ад такіх змеяў.

— А я вось разумею таго змея, — кажа той. — Змей-такі бачыў, што бог спадобіў чалавека дзвюма рукамі для працы і галавою для мыслення, а навошта яму ўсё гэта прычындалле ў раі? Урэшце, яно было б у яго адвінчана, як усё, што не мае ўжытку і скарыстання, і што ж бы тады, геру студыёзус, сталася з тым божым падабенствам?

Юны Айцэн не ўпэўнены, пакепвае з яго прыяцель, а ці не, і ён рашае вярнуцца назад на цвёрды грунт і таму паўтарае тое, чым настаўляў яго ў дарогу пастар Эпінус

у Гамбургу: што менавіта ж бо толькі вера шчасціць чалавека, а не веда. На што, каб ужо зноў не ўблытвацца ў дыспут, у якім і па вушах дастаць можна, запрашае таго распавядацца далей.

І той расказвае, як усё было пры смерці яго прыёмнага бацькі, доктара Фрыза, як ён паклікаў яго да сябе і сказаў:

— Сыне мой, а я заўсёды меў цябе за сына, хоць у дом мой ты трапіў гаротнейшы за знайдыша, згаладалы, здзічэлы як кара божая, і мая шчасная жонка і я кармілі цябе з волі Хрыста, сыне мой, з гэтым я перадаю табе як спадчынную долю тваёй кроўнай маці і твайго законнага бацькі тое, што твая маці насіла пры сабе, калі была знойдзена мёртвая, гэта не якая там каштоўнасць, больш дзеля сантыменту — *item*, хустачка, вылінялая, з дзвюма цёмнымі плямамі крыві, я сам даследаваў іх прыроду, і гэта адбітак крываваых вачніц твайго бацькі; *item*, срэбраная манета, з выявай галавы рымскага кесара на ёй; і нарэшце, кавалак пергаменту з габрэйскімі пісьмёнамі і з паметай на ім рукою твайго бацькі пра тое, што манета, як і пергамент атрыманы ад аднаго старога яўрэя, які быў разам з ім перадмяцежнымі днямі. Пасля чаго прыёмны бацька даверліва перадаў яму ўсё гэта і неўзабаве пасля спачыў у міры; а ён, Лёйхтэнтрагер, „начны вартаўнік” паклаў усе гэтыя тры рэчы ў скураную торбачку і носіць яе з таго часу заўсёды пры сабе, як свайго роду талісман.

І калі Айцэн чуе пра яўрэя, які быў пры бацьку прыяцеля, яму адразу згадваюцца Вечны Жыд і начныя крокі ў суседнім пустым пакоі, а таксама словы таго другога, калі ён сказаў, што шукае нейкага яўрэя і таму прыйшоў у Ляйпцыг, і хоць яму крышачку несамавіта на душы, а ўсё ж пад'юджае цікаўнасць, і ён кажа, што носіць на грудзях асвечаны крыжык, які яму дала яго дарагая мама і які ён паказаў бы Лёйхтэнтрагеру, калі гэты наўзаем пакажа яму свой амулет.

Той падае яму з каня і ляпае юнага Айцэна па плячы, аж той уздрыгвае, і кажа яму, што, калі яму хоціць сілы глядзець на гэтую д'ябальскую рэч, дык будзь ласка. І як што якраз наспела даць коням выпасу, яны спыняюцца, пускаюць коні на мураўку, а самі садзяцца на два пянькі, прыяцель лезе запазуху па сваю торбачку і паказвае Айцэну спачатку манету, добра захаваную, можна разгледзець кожную лаўровую лісцінку на галаве ў кесара, а пасля хустачку з дзвюма рудымі плямамі і нарэшце абрывае пергаменту.

Юнаму Айцэну можна і прачытаць, што напісаў прыяцелеў Кіцынгенскі бацька на палях, але габрэйскія пісьмёны яму што абракадабра, ён толькі хоча ведаць, што яны азначаюць, чароўны заклён, ці праклён, а ці хто яго ведае што там яшчэ?

О, ён ведае некалькі габрэйскіх слоў, кажа Лёйхтэнтрагер і дадае на карысць і ласку юнага Айцэна:

— Гэта ні чароўны заклён, ні праклён, гэта Святое Пісанне, словы прарока Эзэкіеля, а гучаць яны так: „Так кажа Гасподзь Бог: вось Я — на пастыраў, і спаганю авечак Маіх з рук іхніх і не дам ім болей пасвіць авечкі, і не будуць болей пастыры пасвіць саміх сябе, і вырву авечак Маіх з пашчанах іхніх, і не будуць яны ежаю ім”(Эз. 34:10).

Айцэну не па сабе, з аднаго боку гэта прарок, які цытуецца на пергаменце, з другога гучыць для яго блюзнерча, і ён пытаецца ў самога сябе, кім маглі б быць тыя пастыры, якія рабуюць у сваіх жа статках, і каго прарок меў на ўвазе; але потым суцяшаецца ў думках, што гэта ж усё было даўным-даўно, і пастыры сённяшняга дня людзі прыстойныя, яны гоняць дамоў свае статкі гаспадарам дакладным лікам, і ён успамінае пра свой крыжык, які хацеў паказаць.

Але гэты адварочваецца ад крыжыка, быццам ведае яго напамяць і нічога да яго не мае на ўме, зноў хавае свае скарбы ў торбачку, бярэ свайго каня і ўзмахвае ў сядло. І згары кажа юнаму Айцэну, які паспяшае да яго:

— Можаче пажыць у мяне ў Вітэнбэргу, геру студыёзус; у доме доктара Фрыза хапае памяшкання, якое я ўспадкаваў, яно цяпер маё; з платай мы ўжо неяк памяркуемся, не закаштуе табе цэлага свету. — Прышчоўквае языком і мчыцца далей.

А Айцэн, даганяючы, думае, як яно ўсё божым промыслам разумна складваецца і ўсё сваім часам; толькі-толькі быў паспадзяваўся, што доктар Мэланхтон, да якога ён мае ліст ад цёткі, мог бы паспрыяць яму ў пошуках стала і кватэры, асабліва калі ён упішацца яму ў вучні; а так вось яно яшчэ й лепш, бо каля вялікага настаўніка і прыяцеля Лютэра пэўна ж аціраецца дачорта усіх усякіх, сярод іх ёсць і куды разумнейшыя, хай, можа, і не такія старанныя, як Паўлюс фон Айцэн з Гамбурга. І ўсё ж, думае ён, усё ж...

Але пасля спахапляецца. Ня трэба занадта ўшывацца ў чалавечыя таемнасці, не трэба нават лезці і ў душу сябра Лейхтэнтрагера, які вунь, едзе паперадзе, якраз ў засланае хмарай вечаровае неба.

Раздзел трэці

У якім рашуча сцвярджаецца, што тое, чаго не разумее школьная навука, не можа існаваць, нават калі яно ў жывой плоці перад вачыма

Геру

праф. д-ру Doctor honoris causa Зігфрыду Байфусу

Інстытут навуковага атэізму

Бэрэнштрэсэ 39а, 108 Берлін

German Democratik Republic

19 снежня 1979

Высокашаноўны гер калега!

Я атрымаў Вашу шматдастойную кніжку „Самыя вядомыя іудэа-хрысціянскія міфы ў святле прыродазнаўчага і гістарычнага пазнання“ і прачытаў яе з вялікай цікавасцю. У многіх аспектах, асабліва там, дзе Вы ўдаяцеся ў мэты, якім на працягу доўгага часу служылі гэтыя міфы і часткова служаць яшчэ і сёння, я цалкам з Вамі згодзен. Нам, навукоўцам, вельмі залежыць змагацца з абалваньваннем масаў, якое, праўда, праз такія найноўшыя міфы, пашыраецца, выступаючы пад імем навукі, і мы павінны, наколькі можам, дзейнічаць у духу асветы.

Але дазвольце мне зрабіць і некалькі заўвагаў адносна фрагмента ў Вашай працы, якому Вы далі назву „Пра Вечнага (альбо Вандроўнага) Жыда“. Гэта найперш з тае прычыны, што я сам прысвяціў Агасферу — ён носіць і іншыя імёны — некалькі даследаванняў, папярэднія вынікі якіх я выклаў у прыкладзеным да пісьма перадруку з часопіса „Hebrew Historical Studies“; зроблены, бадай што, толькі крыху каструбаты пераклад на нямецкую для Вашага прынагоднага выкарыстання адным маім студэнтам, таксама знаходзіцца ў дадатку.

Вы пішаце, шаноўны гер калега, на стар. 17 Вашай працы: „Для светапогляду, які не прызнае ніякіх недаказаных і недаказальных рэчаў і якія паводле прынцыпаў навуковага мыслення не могуць быць прызнаныя, дапушчэнне існавання звышнатуральных істотаў (бог, сын божы, святыя і іншыя духі, гэтаксама як анёлы і чэрці) а priori немагчымае“. Гэтым самым Вы катэгарызуеце і Агасфера як немагчымасць.

Каб не ставіць пад пытанне Ваш светапогляд, які Вы характарызуеце як светапогляд дыялектычнага матэрыялізму — ён несумненна мае свой мэрытум, — я хацеў бы, каб не дэталізаваць Вашыя далейшыя памылкі, па-сяброўску ўказаць на тое, што Вечны Жыд ёсць ані недаказальны, ані недаказаны. Ён існуе шматразова, трохмерна, як Вы і я, з сэрцам, лёгкімі, печанню і ўсёй трыбуховасцю, і адзінае ў ім, што можна было б акрэсліць як звышнатуральнае, гэта феномен яго надзвычайнай даўгавечнасці: ён проста не памірае.

Ёсць гэта перавага ці не, я хацеў бы не абмяркоўваць; ён і сам, здаецца, па гэтым пытанні выказваўся мала альбо, можа, і зусім не выказаваўся, прынамсі, асабіста мне; падобна на тое, сваю доўгажыццёвасць ён успрымае як факт свайго жыцця, як некаторыя з нас успрымаюць крывапаласць альбо псарыяз.

Як вынікае з вышэйсказанага, я сам магу паслужыць жывым сведкам рэальна існуючага Агасфера. Яго памяць, што не ёсць дзіва ў святле і перад фактам мнагастайнасці ўражанняў, якія на працягу стагоддзяў, нават жа тысячагоддзяў маглі б зафіксавацца ў клетках яго мозгу, мае прабелы, але подзіву вартая яснасць, нават у дэталях, у асобных адрэзках яго доўгага жыцця — вы не маглі былі не чуць, як ён расказвае пра сваю сустрэчу з Ісусам Назарэянінам, паведамленне, якому, дарэчы, я знайшоў пацвярджэнне ў апошніх расшыфроўках асобных фрагментаў Dead Sea Scrolls. Буду вельмі рады прадставіць іх у Ваша распараджэнне, як толькі яны будуць падрыхтаваныя да публікацыі.

Я спадзяюся, шаноўны гер калега, паслужыцца Вам гэтымі маімі радкамі, якія Вы пры магчымым новым выданні Вашай, як я ўжо сказаў, высока цанёнай мною кніжкі, маглі б узяць пад увагу. З гэтым застаюся, з выразам маёй найглыбейшай павагі

Ваш адданы
Ёханаан Лёйхтэнтрагер
Hebrew University
Jerusalem

Геру
праф. Ёханаану Лёйхтэнтрагеру
Hebrew University
Jerusalem, Israel

12 студзеня 1980

Высокапаважаны гер прафесар Лёйхтэнтрагер!

Ваша пісьмо разам з дадаткамі, дастаўленае ўчора ў мой інстытут, вельмі ўзрадавала мяне, і яно даказвае, што навуковая праца, якая вядзецца ў нашай рэспубліцы, набывае вядомасць далёка за яе межамі і робіць свой дабратворны ўплыў. Сапраўды, калі чалавек Вашага рангу і вядомасці актыўна цікавіцца вынікамі нашых намаганняў, гэта ўмацоўвае нас у нашых памкненнях рухацца наперад у працы яшчэ больш мэтанакіравана і ўсеахопна і яшчэ паслядоўней змагацца супроць усіх супярэчных чалавечаму разуменню памылковых ілжэтэорый. Пры гэтым мы высока цэнім, калі нам прад'яўляюцца погляды адрознага роду ад нашых, бо толькі праз пераадоленне супярэчнасцяў сцвярджаюцца тэорыі, а пробным каменем ўсякай навукі, як вядома, з'яўляецца практыка.

Я не толькі сам прачытаў Ваш даклад „Агасфер, выдумка і праўда“, апублікаваны ў Hebrew Historical Studies, але і выклаў яго сутнасць маім вядучым супрацоўнікам. Таму тое, што я хачу тут напісаць Вам, ёсць агульная думка калектыву, які выдатна зарэкамендаваў сябе шматгадовымі даследчыцкімі распрацоўкамі на ніве навуковага атэізму.

Мы ўсе аднадушна трымаемся меркавання, што Ваша асабістае знаёмства з памянёным у артыкуле герам Агасферам, членам яўрэйскай рэлігійнай абшчыны, не можа быць пастаўлена пад сумненне, гэтаксама як і Ваша ранейшая сустрэча з ім у варшаўскім гета, з якога Вы, у той час яшчэ малады чалавек, у ліку нямногіх ацалелых здолелі ўцячы праз падземныя галаваломныя лабірынты каналаў. Але, праўда, варта паставіць пад сумненне значную частку прыведзеных Вамі сведчанняў з ранейшых перыядаў гісторыі пра сустрэчы і розныя прыгоды з памянёным Агасферам; такія сведчання, асабліва калі яны афіцыйна не пацверджаны дадатковымі сведчаннямі, наўрад ці могуць разглядацца як навукова

вартасныя, і яны набываюць, чым далей адлягаюць ад нашага часу, тым больш міфалагічны характар. Хоць Вы і акрэсліваеце ў адным месцы Вашага артыкула (стар. 23) гера Агасфера як „майго сябра“, тым не меней мы хацелі б указаць Вам на магчымасць таго, што Ваш сябар мог сугерыраваць Вам высновы, да якіх Вы прыйшлі ў Вашых даследаваннях.

Праз адсутнасць міждзяржаўных зносінаў дзяржава Ізраіль, на жаль, мала даступная грамадзянам нашай рэспублікі; інакш кваліфікаваныя супрацоўнікі Інстытута навучовага атэізму альбо нават сам я асабіста маглі б навочна пераканацца ў прыблізным узросце гера Агасфера. Пры існуючых абставінах актуалізуецца пытанне, ці не маглі б сапраўдныя гады гера Агасфера быць пацверджаныя медыцынскім абследаваннем на дагоду ўсім, хто займаецца феноменам.

У сувязі з гэтым прэс-рэферэнт нашага Інстытута, калега д-р Вільгельм Якш, указвае на наступны факт: пры неспатольнай пажадлівасці да сенсацый у заходняга медыуму, з кола якога ізраільскі ні ў якім разе не можа быць выключаны, ці не след было б чакаць, што прэса даўно занатавала б існаванне сама мала двухтысячагадовага чалавека? І ўсё ж, як нам вядома, нідзе не зарэгістравана ніякага паведамлення пра гера Агасфера, нідзе і ніколі, здаецца, не публікавалася ніводнай фатаграфіі гэтай асобы. Магчыма Вы, паважаны гер прафесар, маеце фота яго, і несумненна было б важна для канчатковага заключэння, калі б Вы змаглі пазычыць нам яго для выкарыстання.

Я хацеў бы яшчэ раз канстатаваць, што мае супрацоўнікі і я шчыра вітаем любыя дыскусійныя выказванні па гэтым і іншых пытаннях і заўсёды гатовыя да таго, каб нас пераканалі ў іншай думцы. Але ў пытанні, якое мы цяпер абмяркоўваем, патрэбны больш пэўныя доказы існавання Вечнага (альбо Вандроўнага) Жыда, чым тыя, якія Вы нам прывялі.

З найлепшымі пажаданнямі прагрэсу ў Вашай працы,

з глыбокай павагай
(праф. д-р. Dr. h. c.)
Зігфрыд Байфус
Інстытут нав. атэізму
Берлін, сталіца ГДР

Раздзел чацвёрты

У якім доктар Лютэр выкладае сваё меркаванне пра яўрэяў, а юны Айцэн якраз і сустракае аднаго такога, які робіцца яму прыкрым назолам

А тым часам наш юны Паўлюс фон Айцэн каторага ўжо часу жыве ў Вітэнбэргу і спасцігае ў магістра Піліпа Мэланхтона і іншых вучоных гераў дактароў універсітэта божую навуку і гісторыю свету. Кватаруе, як загадзя наперад было ўмоўлена, у Лейхтэнтрагеравым, фармальна Фрызавым доме, дакладней, на верхнім паверсе, і пачувае сябе досыць вальготна, амаль як дома ў свайго бацькі, толькі інакшым манерам. А ўсё якраз у гаспадары, які часам увечары за чаркай агністага віна гаворыць такія рэчы, якія дзіўна яго пераймаюць і якіх сабе яго шаноўны бацька, купец Райнгард фон Айцэн, палатно і шэрсць, ніколі і ў мроях сказаць не мог, а яшчэ залежыць на служанцы Маргрыт, якая прыносіць яму сняданак, мые кашулі і апаратвае пасцель, калі занадта заядаюць вошы і блашчыцы. Пасля гэтага яму спакойна ад паразітаў, але не ад сваіх думак, якія ад рана да позняга круцяцца вакол плячэй і грудзей і сцёгнаў, ну, і вакол што ў Маргрыт крыху ніжэй і ззадзей. Тут ужо яму не памагае, што ён падыходзіць да акенца пакоя, з якога адкрываецца відок на дом настаўніка Мэланхтона, насупроць і крыху наўскасяк, і спрабуе ўспомніць

выслоўі пабожнага мужа альбо вобраз дзевы Барбары Штэдэр, якая дажыдаецца яго ў Гамбургу; у галаве прыгожыя выслоўі роем раецца і ператвараюцца ў чыстую тарабаршчыну, а ягоны ўспамін пра Барбару журботна цьміцца і больш ужо не аднаўляецца ў ранейшых рысах; і замест яе сваім унутраным зрокам ён бачыць нахабны рот і грыбатыя, пунсовыя губы Маргрыт.

Лейхтэнтрагер даўно заўважыў, што зарупіла яго пастаяльцу.

— Паўль, — кажа ён, бо яшчэ ў Янаву ноч яны раптам кінуліся ў абдымкі і заключылі братэрскі саюз і з таго часу называлі адзін аднаго хрысціянскімі імёнамі, Лейхтэнтрагер юнага Айцэна Паўлюсам, а гэты Лейхтэнтрагера Гансам; — Паўль, — кажа Лейхтэнтрагер, — я лёгка патраплю табе ўсё зладзіць з Маргрыт; варта мне сказаць адно толькі слова, і яна поначы прыйдзе да цябе і так усё зафундуе, што пачуеш, як анёлы на небе спяваюць; яна ад прыроды адораная, яшчэ і я сьёю-такой неблагое навукі ўшчапіў.

Юнаму Айцэну запякло ў сцёгнах, але ён кажа:

— Ай, ды што ты наўме носіш, Ганс, ты ж ведаеш, там у мяне ў Гамбургу... я ёй прысянку на вернасць даў.

— Вернасць — гэта ў цябе ад галавы, — кажа сябар, — а тое, што надзіць у Маргрыт, яно зусім з іншага месца; нельга мяшаць духоўнае з цялесным, ну, ды і дарога ў твой Гамбург далёкая, а з таго, што дзева Штэдэр нечагась не ведацьме, ёй не зажаліцца... Але не таму я прыйшоў, а таму што гер магістр Мэланхтон паслаў слугу спытацца ў нас, ці не зробім мы яму ласкі і прыемнасці, склаўшы яму кампанію за вячэрай, якую ён мерыцца зладзіць доктару Марцінусу і ягонай мілай жонцы Катарыне і некаторым іншым гасцям, усе людзі знакамітыя і вучоныя; фраў Катарына фундуе на вячэру барылку піва з свойскіх запасаў.

— Што, я? — кажа юны Айцэн і ўвесь праменіцца ад шчасця за гонар, які яму так згопалу-знянацку прыпадае.

— Так, ты, — кажа Лейхтэнтрагер, але змоўчвае пры гэтым, што ён сам прапанаваў Мэланхтону дадатковага гасця; сваё на ўме маючы; апрача таго ён ведае і Лютэра і Мэланхтона, абодвух іх, адзін аднаму ім сказаць ужо няма чаго, але калі яны выбіраюцца на публіку, якая раззяўляе рот на кожную іхнюю мудрасловіцу, тады ўжо іх прарывае, і яны глаголяць не раўнуючы як святыя апосталы, і, такім чынам, думае Лейхтэнтрагер, вечарына можа атрымацца бяседная.

Да вялікай гадзіны юны Айцэн выпуцаўся шыкоўна; абуў новыя боты з мяккай скуры і чорны са шліцам каптан з чорным шаўковым падбоем і нашмальцаваў валасы, каб прыгожа блішчалі; яшчэ ён добра абмазваў, як яму вытыкацца з языком, калі гаварыць дойдзе да яго: будзе пра сваіх гамбургскіх і як яны ўпадаюць за шчырым божым словам; пры гэтым потайкам думае сабе, што калі раптам сам Лютэр дабраславіць яго, гэта мусова дойдзе да гамбургскай парафіі, а пазней, можа, і да суперінтэндэнтуры. А Маргрыт толькі смяецца, гледзячы, як важна ён спускаецца па лесвіцы, і пытаецца, ужо ці не на запіткі да маладое выстраіўся юны герык, а Лейхтэнтрагер кажа, што а куды ж бо яшчэ, але толькі да нявесты нябеснай.

Пасля яны збіраюцца за вялікім сталом у Мэланхтона, дактары і студэнты і іншыя гасці, каторыя і з жонкамі, у каго яны былі гатоўкаю. Юны Айцэн бачыць, як згасаюць апошнія промні дня ў круглых шыбінах вокан; ужо гараць свечкі і кідаюць мігатлівае святло на твары, так што хацелася б думаць, недзе заварушыліся здані; але гэта толькі ад скразняку з кухні, дзе няма ладу як смакатаю пахне. Пасярэдзіне ўздоўжнага краю стала, як наш Гасподзь Ісус за апошняю паскай, сядзіць доктар Марцінус, узваліўшы на кулакі магутную галаву, і скоса пазірае на застолле; толькі калі ягонае вока, здаровае, якім ён яшчэ бачыць, застывае на Лейхтэнтрагеры, які ўсмяшліва сядзіць за ніжнім краем, ён уздрыгвае і ссоўвае тоўстае брыво так, быццам стараецца нешта ўспомніць, што ніяк яму не даецца.

Але калі ўносяць рыбу, увараную-вывараную і пад сыцістай поліўкай, ён адкідае нядобрыя думкі, захмараны лоб яго развідняецца, і ён пачынае гаварыць пра божую

творчасць і яе цудоўнасць, кажучы:

— Скіньце толькі вокам, як прыгожа ікрыцца рыбка, кожная дае тысячы; калі самчык б'е хвостом і сее малокі ў ваду, іх прымае паненка. Скіньце толькі вокам на птушак, як далікатна прыгожа праходзіць у іх такі ж самы расплод; самчык дзюбае ў чубчык, яна акуратненька кладзе яечкі ў гняздзечка, садзіцца на іх, і вось ужо з-пад яе выглядваюць птушаняткі; зірніце на птушанятка, як яно сядзела ў тым яечку!

— І усё гэта на карысць і дагоду людцам, — дадае наш магістр Мэланхтон, — як напісана, чалавек павінен валадарыць над рыбамі марскімі, над птушкамі нябеснымі, над звярамі польнымі і над ўсім, што па зямлі поўзае.

— І над самім сабою, — кажа Лейхтэнтрагер. — І павінны чалавекі адзін аднаму выпякаць вочы, і ўцінаць рукі, і сячы, і калоць, і расцягваць, і ламаць хрыбты, і калесаваць, і ўсякага роду гвалты чыніць. Аман.

Юны Айцэн бачыць, як доктар Марцінус чырванее, бы рак, як застрагае яму ў горле карп, і думае сабе: адно, калі такое гаворыцца пад шчырую чарку ў даверчай кампаніі, і зусім іншае, калі перад вучонымі мужамі, і ён ціха кажа Лейхтэнтрагеру:

— Што ты вярзеш, Ганс; грэх прыйшоў у свет са змеем, але і мы магутныя, а з божай помаччу і са словам аслоны нашых настаўнікаў Марцінуса Лютэра і Піліпа Мэланхтона мы раздушым галаву пачвары і яшчэ на адзін крок наблізімся да царства божага.

Тым часам наш доктар выкашляў карпа са сваіх лёгкіх, нават з хрыбетнікам, ды і будзе пытацца:

— Хто вы будзеце, малады чалавек?

І пакуль фраў Катарына налівае свайму ўсё яшчэ ўсхваляванаму мужу і пускае вялізны кубак па крузе, бо з Лютэравага дома павінна і сюды сягаць піўное права і справядлівасць, юны Айцэн паведамляе, заікаючыся ад шчасця, хто ён такі будзе, адкуль сам будзе, і якія ў яго планы і замахі, а доктар Лютэр схіляецца да Мэланхтона і кажа таму:

— Змецеце яго сабе, магістр Піліп, гэты пойдзе сваёй дарогай і далёка ж пойдзе. — А Лейхтэнтрагеру праз увесь стол: — Вы проста як той злыдзень; але і яго трэба выслухваць, балазе, для асцеражэння.

Хто іншы, можа, збянтэжана перамоўчаў бы пасля такіх слоў доктара Лютэра; ды не такі Лейхтэнтрагер. Юнаму Айцэну здаецца, быццам яго кватэрны гаспадар момантам падростае на цэлых дзве галавы, а можа і на тры, а горб ягоны раздаецца неверагодна як, альбо, можа, гэта была гульня ценяў, і ён чуе пакеплівы смех сябра і як той кажа:

— Ці ж не выступілі вы, гер доктар, перамагчы злога духа? Але скажыце самі, ці дасягнулі вы гэтага. Альбо ж ці не сталася так, што вы спалохаліся і адступіліся і замірыліся з магутамі свету гэтага, убачыўшы неразбярыху, якую самыя вы прынеслі ў свет, і што чалавек, пракляты чалавек, цэлы час думае найперш пра сябе, а пра Бога напаслед альбо й зусім не думае?

Тут падумаецца доктар Марцінус Лютэр і стаіць ва ўсёй сваёй густацялеснасці, і ўсе за сталом як бы крыху ўціскаюцца ў сябе; а юны Айцэн, які добра засвоіў, што ў доме павешанага, бронь-божа, не гаворы пра вяроўку, ужо непакоіцца за свой поспех, які ён з такім дбаннем здабыў. І ён збіраецца з духам і кажа свайму настаўніку Мэланхтону, ці праўда яно тое, што царква і начальствы гэта як бы дзве нагі ў чалавека; адно без аднаго — суцэльнае кульганне.

Мэланхтон радуецца з гэтай сентэнцыі, ягоны вучань добра навучыўся ў яго, але яму бракуе адно толькі апошняй кропачкі над і, і ён дадае, што калі начальствы пабожныя, менавіта такія, якія караюць і не даюць ходу эпікурэйскім набрэхам, балвахвалству, ілжывым прысягам, д'ябальскім хаўрусам і вызнанню бязбожных догмаў, то яны сапраўдныя дзеці царквы.

Але доктар Лютэр, здаецца, не расчуў гэтых слоў, яго ўвага ўсё яшчэ зафіксавана на Лейхтэнтрагеры, які з усмешкай пацягвае фраў-Катарыніна піва, і кажа яму:

— Хто б вы такі ні былі, вы шчыкнулі мяне за сэрца. Бо калі б я, пачынаючы

пісаць, ведаў, што пазней даведаюся, як варожа прымаюць людзі божае слова і супраціўца яму, дык я лепей памаўчаў бы і ніколі не асмеліўся б нападаць на папу і ўсе ягоныя парадкі. Я думаў, людзі грашылі толькі праз сваё няведанне і чалавечую крохкасць і не забаранялі сабе нядбацца словам божым; але Бог павёў мяне, як каня, якога асляпілі, каб ён не бачыў тых, што скачуць на яго.

Пасля чаго зноў садзіцца і ўнурвае галаву. Але як што ўсе астатнія цяпер ужо як след замоўклі, нават Лёйхтэнтрагер, гер доктар заяўляе, што яго так і не зразумелі і дае працяг:

— Рэдка калі робяцца добрыя справы з мудрасці і асцярожлівасці, хутчэй са сляпой адвагі і збочвання з дарогі. Але так яно ўжо ёсць, збочванне вядзе да хаосу, і хутчэй плаха стане на дарозе, чым усё само сабою на добры канец развязацца.

Лёйхтэнтрагер адстаўляе свой кубак.

— І хаосу таму краю не відаць, — кажа ён, нібы немаведама як заклапочаны, — карацей, Вечнага Жыда зноў бачылі, непадалёк ад Вітэнбэрга.

Юны Айцэн прыгадвае начныя крокі ў пустым пакоі ў „Лебедзях” у Ляйпцыгу, але гэта было даўно, і доктар Марцінус падымае галаву, на яго пачырванелым твары выразна адбіваецца незадаволенасць: чаму ён нічога не ведае пра такія рэчы, чаму спатрэбілася гэтаму Лёйхтэнтрагеру прыносіць яму навіну, і наколькі яна верагодная?

Фраў Катарына хоча ведаць: дзе і чаму і які ён з сябе? І Мэланхтон кажа:

— Яўрэяў усюды пропадзь, і ўсе яны падобныя адзін на аднаго, як яйка на яйка, калі б каторае сказала, што выдзяляецца, — так бы мы і паверылі.

Але Лёйхтэнтрагер заяўляе:

— У яго да ступака быў прыбіты цвікамі крыж, пяць цвікоў на кожнай назе.

Гэта ўжо пераконвае Піліпа Мэланхтона, нават кранае, бо, нягледзячы на сваю прыхілку да літары і параграфа, у яго чулівае сэрца, і ён уяўляе сабе, як яно павінна быць, калі нехта з цвікамі ў нагах асуджаны на вечнае блуканне, і апрача таго ён ведае, што прыйдуць благія часы, калі той Жыд акажацца.

— Калі б хто мог пагаманіць з ім, — кажа ён разважліва павольна, — і апытаць яго: а ці быў чалавек сведкам таго, як нашага Госпада Ісуса Хрыста вялі на Галгофу, з крыжам на плячах; шмат нашых сумненняў мог бы развець.

— Так, — кажа доктар Марцінус, — а ці мог бы? І якія?

— Прынамсі, — адказвае магістр Піліп, — прынамсі, ён мог бы дапамагчы нам наварнуць яўрэяў у адзінашчасцедайную веру.

Тут і азарае юнага Айцэна, што чалавек, які бачыў нашага Госпада Ісуса з крыжам на плячах, павінен ведаць і пра яго святасць. З тым большым подзівам ён успрыняў новую ўспышку гневу, якая скаланула доктара Марцінуса.

— Так, — кажа той другі раз, — дык парайце нашаму мілажальнаму геру курфюрсту, хай дазволіць схапіць яўрэя, калі толькі той дасца, але схапіць яго не лягчэй, чым самога чорта, ён знікне сярод яўрэйскай братвы, застаецца толькі смурод, бо ён такі самы, як яны, а яны такія, як ён, хацелася б думаць, — усе яны вечныя і зводу ім няма.

Ён азіраецца вакол сябе, ці зразумеў хто-небудзь, пра якія цяжкаважкія рэчы тут завялося. Кухарка стаіць у дзвярах са смажанінай, але не адважваецца ўносіць, пакуль гер доктар так мудра прамаўляе, а гэты ў запале не заўважае яе ваганняў.

— Ды і нельга іх наварнуць, — кажа ён, — бо яшчэ і цяпер немагчыма адвесці іх ад вар'яцкай веры ў тое, што яны богавыбраны народ, хоць вось ужо тысяча пяцьсот гадоў, як іх выгналі, рассяялі і дашчэнтку звялі, і самая сардэчная іх надзея і прага пра тое, што яны калі-небудзь змогуць абыходзіцца з намі, хрысціянамі, як у часы Эстэры ў Персіі з паганамі. І сёння мы яшчэ не ведаем, які чорт занёс іх у нашу краіну, з Ерусаліма мы іх сюды не звалакалі.

Гэта таксама прасвятляе юнага Айцэна, бо яшчэ ў Аўтсбургу ён даведаўся ад сваёй цёткі, якія паскудствы чыняць яўрэі ў краіне, як яны ўсіх абіраюць, багатых і бедных, не даючы ім за гэта нічога.

— Навярнуць! — усклікае наш добры доктар Марцінус, — навярнуць яўрэяў! Хачу даць вам свае добрае рады: па-першае, агнём спаліць усе іхнія сынагогі і хедэры, адабраць у іх усе іхнія торы-шморы і малітоўнікі, а талмудыстам і іхнім рабінам збараніць вучыць, а па-другое, даць усім маладым дужым яўрэям у рукі цэп, сякеру і рыдлёўку і хай працуюць у поце свах глюгастых твараў; калі ж не захочуць, дык турнуць к чортавай матары разам з іх Вечным Жыдам, яны ўсе зграшылі на нашым Госпадзе Хрысце і праклятыя гэтак сама, як і той Агасфер.

Юнаму Айцэну закруцілася ў галаве, бо ў гэтым так мала ад слоў вялікага Лэтэра пра хрысціянскі дух, запавяданы ў Пісанні: „Любеце ворагаў ваших і дабраслаўляйце кляцьбітоў ваших”. І паколькі не так Гасподзь Ісус, як наш гер доктар Марцінус мог бы дапамагчы яму ў ягоным узлёце на якую-небудзь катэдру, адкуль ён мог бы прапаведаваць слова божае, дык ён думае, што след пагадзіцца з правільнасцю таго, што добры доктар толькі што вяшчаў, і як што кухарка нарэшце ўносіць смажаніну і ставіць місу на стол і ўсё так цудоўна пахне, ён пра ўсё забываецца. І ў самога доктара Марцінуса нябось ужо слінкі набеглі і ў іх патанулі ўсе яго гарачыя словы, і ён цягнецца да місы, выбірае сабе самы сакавіты кавалак з усіх, што яму ад шчырага сэрца ахвяруюцца. Пасля, ужо з кавалкам у зубах, ён заўважае далікатны ножык у Лейхтэнтрагера, які той якраз бярэ ў руку, і просіць паказаць яму зблізку, каб лепей разгледзець, і пакуль фраў Катарына сарамліва адводзіць вочы, ён разглядае яго і знаходзіць, што тут сапраўды ўдалы твор мастацтва, але толькі, мабыць, чортавага аўтарства, бо такі ж яно так і бывае, што ні ў мастака, ні ў жарнасека, ні ў каго іншага з падабнага роду людзей ніколі не даведаешся, хто водзіць яго рукою, анёл ці, можа, сатана.

Тут бярэ слова гер Лукаш Кранах, якому раней у Вігэнбэргу належала аптэка і які цяпер таксама сядзіць сярод гасцей, ды і кажа, што сапраўдны майстар не даецца, каб ягонай рукою вадзілі, ні анёлы, ні чэрці, ён сам у сабе творца, якім і стварыў яго з усім майстэрствам Гасподзь Бог, як, зрэшты, і кожную звярынку, кожную былінку і кветачку, і што ён мог бы з гэтым ножыкам у руцэ намалюваць вобраз нашага доктара Марцінуса, яго вабіць разнамаснасць чырвонай фарбы ў формах фігуры, прычым усё гэта з каралаў, і выраз у вачах добрага доктара, крытычны і адначасова прыемны. А калі б мы ўзбагаціліся яшчэ і на прыгожую выяву доктара Марцінуса, не казаў бы доктар Марцінус, што яму больш гадзіцца дазволіць намалюваць сябе з малітоўнікам у руцэ, чым з голай бабай, хай нават такой маленькай.

Гер Лукаш Кранах верыць, што Лютэр думае, быццам ён задужа перабраў сваімі гадамі, каб уздатніцца на такое, і таму ён, гер Лукаш, дазваляе сабе запырэчыць: менавіта ж бо узрост умее цаніць сапраўдную прыгажосць; ці ж бо сам ён у сваіх гадах не намалюваў голую Еву, спагнаўшы гэта дахалеры ўсякіх пахвалаў.

Але доктар Марцінус азіраецца, і вока яго затрымліваецца на юным Айцэне, яго тоўстае брыво падымаецца, ён працягвае ножык яму і пытаецца:

— Ну, а вы што на тое скажаце, малады чалавек?

Рука Айцэна, які цяпер трымае нож, пацее, у ягонай галаве мітусяцца ўсялякія думкі што да той колішняй шлюхі і сённяшняй Маргрыт, пакуль ён нарэшце не кажа:

— Усе мы разам грэшнікі, а пажада — гэта прыроджанае нашае зло, якое запазычвае нас вечнай смерці: але паколькі мы змагаемся супроць яго, дык гэта ўжо свайго роду цнота, але толькі божая мілата можа ўратаваць нас і апраўдаць.

Тут у Лютэра адвісае сківіца, і ён вымушаны зрабіць доўгі глыток піва перш чым сказаць:

— Мне здаецца, што вы ў поўнай меры дужа разважлівы, Айцэн, быццам Гасподзь Бог змясціў у ваш юны чэрап мазгі старога чалавека.

Айцэн не ведае, як яму прыняць гэтыя словы — як пахвалу ці як, і азіраецца на Лейхтэнтрагера; але той толькі выскаляецца. Такім вось выдаўся Айцэну вечар, і нават калі пад разумня гаворкі спахываўся дэсерт, а піва фраў Катарыны моцна развесяліла яго, не марная прахлая радасць; толькі калі ўжо даходзіць да развітання

і Лютэр зычліва паляпвае яго па плячы, ён з палёгкай уздыхае; гер студыёзус можа, кажа доктар Марцінус, звяртацца і да яго за парадай, калі выдасца патрэба, на што магістр Мэланхтон скроіў даволі кіслую міну. І пакуль яны ідуць наўскос цераз вуліцу, Айцэн локцем штурхае Лейхтэнтрагера пад бок:

— Вось так мой святы заступнік анёл павярнуў усё да лепшага, — кажа ён, — а ты, браце Ганс, здаецца мне, дзеля добрай мэты крыху заканспіраваўся з ім.

Але гэта яшчэ не канец, бо калі яны адчыняюць веснічкі і ўступаюць у дом, яны чуюць галасы; адзін — голас Маргрыт, другога Айцэн не пазнае, мужчынскі голас, пасля Маргрыт смяецца такім манерам, як смяюцца жанчыны, калі ім засвярбіць пад спадніцай. У юнага Айцэна, надзьмутага і важнага ад поспеху, валасы ўстаюць дыбарам, і ён спяшаецца ў пакой за Лейхтэнтрагерам, які, здаецца, ведае, хто той запознены госць.

А там ужо яму адкрываецца карціна, якая будзе пераследаваць яго да сівых валос: на ўслоне сядзіць малады яўрэй, вальготна раскінуўшы ляшкі, наскі ботаў у брудзе адзін паказвае на ўсход, другі на захад, а ў яго на ўлонні ў самай найпяшчотнейшай пазіцыі ўмасцілася Маргрыт, а той малады яўрэй вымацвае і агладжвае ёй цыцкі, ужо давай і да таго інтэрасу брацца. І не перастае, падняўшы вочы і ўгледзеўшы, што ён з дзеўкай ужо ў пакоі не сам-насам, а кажа:

— Мір з табою, Лейхтэнтрагер, а як там у вас пасоўваецца з вашай працай, ці ўсё яшчэ валодаеце вы кесаравай манетай і пергаментам з пісьмёнамі?

Айцэн адразу ўспамінае пра манету і шматок з выцвілымі габрэйскімі словамі, і ён немаведама чаму, бо той, хто гэтыя абедзве рэчы перадаў аслепленаму і пасля памерламу бацьку свайго гаспадара, акулісту з Кіцынгена, быў чалавек дапатопага веку; а цяпер гэты яўрэй тут, усё яшчэ абхапіўшы рукою Маргрыт, у самым росквіце гадоў, каб яму чорт яе перасаліў.

Лейхтэнтрагер пагладжвае бародку і кажа, вядома ж, усё ў найлепшым парадку, можаш сабе выюрвацца далей; пасля ён накульгам ідзе да сцяны, націскае на нейкае патайнае месца, і вось Айцэн са здзіўленнем бачыць, як добры кавалак той сцяны расхінаецца і адкрывае вачам цэлую паліцу з пузатымі з крывавым перабліскам пляшкамі. Мабыць, віно, бо Маргрыт выслабанаецца з абдымкаў свайго жыдка і выстаўляе шклянкі, з высокім майстэрствам выштукаваныя золатам. Лейхтэнтрагер і яўрэй абодва сядуць за стол, а юны Айцэн не ведае, ці вымкнуцца яму вонкі, як пабітаму сабаку, ці заставацца; ніхто не адзываецца да яго. Але потым цікаўнасць бярэ верх над бояззю, і ён падсаджваецца, хоць яго і абражае, як Маргрыт вывінчваецца каля таго жыдка і хацімай душою прагна наровіць падласціцца, быццам той у сваім зашмальцаваным лапсердаку быў грэцкі бог Аданіс.

Яўрэй, мармычучы па-габрэйску, дабраслаўляе віно, налітае Лейхтэнтрагерам, і адпівае глыток. П'е і Маргрыт, спешлівымі глыткамі, чырвоная кропля збягае па падбародку і па белае шыві; юнаму Айцэну вусцішна робіцца, яму здаецца, быццам ён заглядвае ў будучыню. Яму наогул усё тут такое чужое і непрыемнае. Пакой ужо больш не пакой, і час больш не час, і Маргрыт стаіць і падражнівае, як Ева на карціне майстра Кранаха і з такім самым разумным позіркам. Яўрэй і Лейхтэнтрагер гутараць пра нейкага шаўца з горада Ерушалайма, які прагнаў рэбэ Ёшуа ад сваіх дзвярэй, за што яго гэты і пракляў.

— Быў ілжэмесія, — кажа яўрэй.

— Хто гэта ведае? — кажа Лейхтэнтрагер. — Нельга вылічыць старога. Калі ўжо ён стварыў аж такі свет з такімі людзьмі, чаму ж бо яму і не прыдумаць сябе ў двух відах ці нават у трох?

Юны Айцэн разумее, што яны гавораць пра Бога і пра вялікую містэрыю, і яго злуе, што робяць яны гэта без патрэбнай пачцівай багавейнасці, і ўсё ж ён падазрае, што яны маглі б пра тое ведаць больш, чым ён і яго настаўнік Мэланхтон, больш нават за вялікага доктара Марцінуса, пра якога яны сама цяпер распачынаюць спрэчку.

Цяжкае віно дае яму ў галаву як мядовасць. Яно затуманьвае мазгі і адначасова

робіць яго празарліўцам. Ён чуе, як яўрэй нахвальвае Лютэра: ніхто так, як ён, не ўспасобіў свет, не разбурыў парадак, заведзены на тысячагоддзі, ніхто так не ўзарваў будынак вучэння і вал закона; цяпер патоп папёр, ён парывае ўсё з сабою, нясе да прорвы, і дарма дабро супрацівіцца гэтаму працэсу.

Лёйхтэнтрагер падымае свой гарбок угору. І не таму, што ён асабіста чуў з жывых Лютэравых вуснаў, як прасякае таго страх, калі ён бачыць, што адно вырастае з другога, крывавы мяцеж з дабрапамыснай рэформы, і паўсюль — суцэльны кавардак; у адказ на што ён спешна адштурхоўвае ад сябе тых, што падтрымлівалі яго і хацелі таго самага, што і ён, і не баіцца зрабіць наступны крок і ў імя Бога аднаўляе старыя дамбы і дае шанцы былым гаспадарам.

Яўрэй трасе галавой. Што было, тое было, кажа ён, і ніхто, нават сам Лютэр, не можа зрабіць таго, што было раней. І з кожнага абвалу і перавароту вырастае новае, лепшае, пакуль нарэшце вялікая думка не робіцца рэальнасцю і не зробіць ягоную, яўрэеву працу, і ён зможа знайсці спакой, спакой, спакой.

Віно. Галава ў юнага Айцэна ападае на складзеныя рукі.

— Заснуў, — кажа яўрэй.

— Ён нічога не разумее, — кажа Лёйхтэнтрагер. — Яму што.

Маргрыт сцягвае яўрэю боты, цалуе скалечаныя пыткай ногі.

— Як вы цяпер завяцесья? — хоча ведаць Лёйхтэнтрагер.

— Ахаў, — кажа яўрэй.

Маргрыт знізу глядзіць на яўрэя.

— Калі вы Ахаў, хачу быць вашай Езавэляй.

— Ахаў, — кажа юны Айцэн не падымаючы галавы як бы з цяжкага сну, — Ахаў быў забіты, і сабакі лізалі ягоную кроў.

А тады робіцца яму, быццам бачыць ён вогненную хмару і чуе грымоты і пякельны пошчак і рогат, а пасля голас, які нагаворвае нешта неразборлівае, габрэйшчына, думае ён, выслоўе на кавалку пергаменту. І ён ужо поўны жаху і роспачы, і з'яўляецца яму добры доктар Марцінус і бярэ яго за руку і кажа яму: „Узвядзі ты царства божае, Паўль, сыне мой, і парадак, якога я хацеў”.

Раніцай, прачнуўшыся тварам сярод асколкаў шкла на стале і паўвысахлых лужынак віна, бачыць, што яўрэй ужо знік разам з Маргрыт, толькі Лёйхтэнтрагер стаіць на сваіх кульгах і кажа:

— Прыйшло тут табе пісямко, Паўль, табе трэба як мага барджжэй выбірацца ў Гамбург, там твайму бацьку занядобрылася, і ён патрабуе цябе. Я ўжо перагаварыў з панамі дактарамі з універсітэта; яны гатовыя праэкзаменаваць цябе з гэтай нагоды, выпрабаваць, каб ты мог прапаведаваць правільнае слова божае там, на поўначы. А як што туды вядуць і мяне мае гешэфты, дык мы з божай ласкі маглі б і выправіцца разам.

Юны Айцэн, усё яшчэ пад чарамі начных сноў, заскочаны навінамі і будучы перад фактам, што вось ужо ўсё зноў наладзілася, яму не застаецца нічога, як з падзякай згадзіцца. Я ніколі не адцураюся ад гэтага чалавека, думае ён сам сабе, але ці хачу я гэтага?

Раздзел пяты

У якім Агасфер ставіць пад сумненне погляды рэбэ Ёшуа і тлумачыць таму, што не лагодныя і цяжкія ўзвядуць сапраўднае царства Божае, а тыя, што спод абяртаюць угору

Яму ўжо рады не дасі.

Ён ідзе і заклінае духаў, якія ўсяліліся ў хворых, і выганяе іх з цела, так што тыя

ўстаюць здаровенькія, але ацаліць самога сябе ён не можа і не можа выпнаць духа, які трымае яго на ягонай дарозе, як пагоншчыкава вярхоўка трымае асла.

Мне шкада цябе, рэбэ Ёшуа. Маё сэрца горнецца да цябе, бо ты быў адзін у пустыні, і я падышоў да цябе, а ты сказаў: Які анёл ты ёсць? А я сказаў: Я Агасфер, адзін з адкінутых. А ты сказаў: Бацька мой нябесны прыме цябе да сябе.

Але Бог не ёсць Бог любові; Ён ёсць Усё, якое не ведае пачуцця, а злучае святло са святлом і сілу з сілай, і ахінаюць яны самі сябе ўзаемна. Пра што рэбэ Ёшуа нічога не ведае; затое ён верыць, што быў голас, які, калі ён вынырнуў з ракі Ярдан на руках у Хрысціцеля Яна, сказаў людзям, кажучы: Гэты ёсць Сын Мой любасны, Яго Я ўпадабаў.

Ах, як жа сядзеў ён у пустыні, вакол толькі голае церне і каменне. Яго валасы ў пяску, навеянным ветрам, яго жывот распух ад голаду, вострыя калені ледзь не пратыкалі скуру, і яго мужчынская стаць у дрэнным ашмоцці на паясніцы была падобная на сцінелага чарвяка. Але вочы гарэлі з-пад павекаў, як вочы таго, хто меў аблічча, і ён павярнуўся да мяне і сказаў, кажучы: Быў адзін тут са мною, ён узяў мяне за руку і павёў у Ерушалаім, святы горад, і паставіў мяне на самым высокім крыле храма і сказаў: Калі ты Сын Божы, кінься ўніз, бо напісана: „Анёлам Сваім накажа пра Цябе, і на руках панясуць Цябе, каб не спатыкнуўся Ты аб камень нагою Тваёю”. І ўгледзеў я сябе, што лячу над горадам, раскінуўшы рукі, як залаты птах, і там было шмат людства на вуліцах і вучоныя пісцы і салдаты, і ўсе глядзелі ўтару на мяне і радаваліся і крычалі — асанна!

Але ты не кінуўся ўніз, рэбэ Ёшуа, кажу я. Чаму?

Тады ён пагладзіў сваю рэдзенькую бародку кашчавымі, бруднымі пальцамі і паківаў галавою і сказаў: Бо таксама напісана: „Не спакушай Госпада Бога твайго”.

А я прысеў каля яго на кукішкі і абняў яго рукою сваёю і сказаў: Я ведаю таго, хто ўзяў цябе за руку і павёў у святы горад і паставіў на крыло храма, і калі б ты кінуўся ўніз, ляжаў бы ты разбіты і патрушчаны на дварышчы сярод гандляроў. І вось ты жывеш, рэбэ Ёшуа, і ад цябе выходзіць святло і вялікае спадзяванне. Таму ідзі за мною, я пакажу табе твой свет.

І павёў я яго на высокую гару і паказаў яму ўсе царствы свету і як у кожным з іх панавала беззаконне, тут ва ўдоваў і сірот адбіралі апошні кавалак хлеба, там аддавалі людзей на парванне ільвам і іншым звярам і смяяліся, гледзячы, а там зноў жа паэты мусілі апяваць уладыкаў, тым часам як сяляне запрагаліся ў аралы, і паўсюль дужыя сядзелі на шыях у слабых і паганялі іх і мучылі іх. І вось сказаў я яму: Калі ты Сын Божы, дык падзівіся, як мудра ўсё ўладзіў Бацька твой, і вазьмі пад сваю руку, і перавярні ніжніх угору, бо прыйшоў час узвесці сапраўднае царства Божае. Выйдзі і прамові да народу і збяры яго вакол сябе і вядзі яго, як гэта колісь зрабіў іншы Ёшуа, і скажы ім, што яны павінны аперэзацца дзеля таго дня, і тады загадай трубіць трубамі, і брамы царстваў свету адчыняцца перад табою і мury абрынуцца ў пыл, а ты будзеш валадарыць над імі ў бляску і праведнасці, і чалавек будзе свабодны, каб здабываць неба.

Але ён блукаў вачыма па-над далінамі і вышынямі, над крутымі скаламі, на якіх ляжаў снег, і над халупамі і над палацамі, што пазнаваліся ў далечыні, і сказаў сваім ціхім голасам: Маё царства не ёсць царства ад гэтага свету.

Але ж ты можаш пачаць з гэтага, сказаў я, можа, што атрымаецца.

Ён маўчаў.

О, рэбэ Ёшуа, падумаў я, я хачу змагацца з табою, як змагаўся анёл Госпада з Якавам, і я сказаў: Сказана ў прарокаў, што прыйдзе той, які панізіць князёў і суддзяў зямных сатрэ ў пыл, быццам і не сеялі іх і не гадавалі і быццам не было кораня ў іх камлёў.

Ён узяў мяне за руку, і я адчуў, якая яна ў яго халодная ў разрэджаным паветры над вяршынямі, і ён сказаў: Але прарок таксама кажа: „Ён не будзе ганіць, і ляманту яго не пачуюць на вуліцах; размятую салому ён не зламае і тлеючы кнот не задзьме.”

Рэбэ Ёшуа, адказаў я яму, але ж таксама напісана: „Ён прыйдзе магутна, і яго рука заваладарыць, і яго ёсць адплата.”

Але ён паківаў галавой і сказаў: Але ж не, звергнуты, што зноў пнешся ўгору, бо прарок кажа пра месію: „Глядзі, дачка Сіёна, вось, Цар твой ідзе да цябе, праведны і ратавальны, лагодны, седзячы на асліцы і на маладым асле, сыне пад'ярэмнай.”

І вось ахапіў мяне вялікі гнеў, і я адказаў: Такі не павінен дапускаць малако ў збанку да скісання. Не, ты не той, хто там павінен прыйсці і ўзвысіць усе даліны і ўсе горы і пагоркі панізіць і выраўняць няроўнае; мы павінны будзем чакаць некагась іншага. Але цябе яны возьмуць, і зняславяць як ілжэцара, яны будуць цябе бічаваць, і ўскладуць на галаву тваю церне і прыб'юць цябе да крыжа, і вісецьмеш, пакуль твая кроў павольна і ўся не сплыве з твайго пяшчотнага цярплівага сэрцайка; не агнец ёсць той, хто змяняе свет, агнца рэжуць.

Агнец, кажа ён, вазьмі віну на сябе.

І вось я пакінуў яго стаяць на холадзе і пайшоў сваёй дарогай. Але ён паспяшаўся за мною ўніз па схіле гары, спатыкаючыся, няроўнай хадою, і ўсклікнуў: Не пакідай мяне, бо ў мяне больш нікога няма, і я ведаю, ніводная рука не падымецца за мяне, а ўсе адступяцца ад мяне.

Я стрымаўся ў сабе. А ён, дрыжучы, падышоў з буйнымі кроплямі поту на лобе, і я ўжо каяўся, што адштурхнуў яго ад сябе, і сказаў: Няма ніякай роўнасці паміж табою і мною, бо я дух, а ты Сын чалавечы. Але я хачу быць з табою, калі яны ўсе пакінуць цябе, і я хачу суцешыць цябе, перш чым прыйдзе твая гадзіна. Каля мяне ты зможаш адпачыць.

Але ён пакінуў пустыню і выправіўся ў Капернаўм да рыбакоў і прапаведаваў народу, што лагодныя дабрашчасцяцца, бо іх будзе Царства Нябеснае, і што дабрашчасныя таксама і тыя, якія тут галадаюць і прагнуць справядлівасці, бо яны спатоляцца.

Раздзел шосты

У якім прафэсару Лёйхтэнтрагеру аўтарытэтная наведамляецца, што мы ў ГДР не верым у цуды, як і ў рэальнае існаванне Вечнага Жыда

Геру
праф. д-ру Dr. h. c. Зігфрыду Байфусу
Інстытут навуковага атэізму
Бэрэнштрэсэ 39а
108 Берлін

German Democratic Republic

31 студзеня 1980

Многапаважаны, дарагі гер калега!

Сваім пісьмом ад 12 г. м. Вы зрабілі мне надзвычай прыемную неспадзяванку. Я зусім не чакаў, што некалькі маіх заўваг сустрэнуць з Вашага боку такую цікавасць, і мяне перапаўняе зразумелае пачуццё задаволенасці, калі я даведваюся ад Вас, што Вы падключылі да даследавання справы Агасфера ўвесь Ваш калектыў. На жаль, мы ў гэтай вобласці, з пункту гледжання, так бы мовіць, нашай плацэжаздольнасці, вымушаныя абыходзіцца больш сціплымі сіламі.

Тым не меней я спяшаюся дастацца на вышыню Вашых прапановаў, наколькі яны дазваляюць быць неадкладна рэалізаванымі. Вы знойдзеце прыкладзеныя ў дадатку тры фотаздымкі. Адзін з іх прадстаўляе гера Агасфера перад будынкам шавецкай майстэрні на вуліцы Віа Далароза — Дарозе Смутку; астатнія дзве выкананы ў традыцыйнай форме, адна *en face*, відаць правае вуха, і адна ў профіль; гэтыя здымкі паходзяць, каб ужо сказаць пра гэта адразу, не з паліцэйскай картатэкі, хоць былі, каб задаволіць Вашыя магчымыя прэтэнзіі, знятыя паліцэйскім фатографам. Пры больш пільным разглядзе Вы распазнаеце, што зняты несумненна — мужчына з характарам, інтэлігентны, і — звярніце ўвагу на рот і вочы! — валодае пачуццём гумару; дазволю сабе яшчэ зазначыць, што жанчыны праяўляюць да яго неабыякую цікавасць, тым болей, што ён малады.

Далей, і зноў следуючы Вашым ініцыятывам, глыбокапаважаны гер калега, я правёў судова-медыцынскае абследаванне гера Агасфера. Яно было праведзена прафесарам Хаскелем Мейеровічам, кіраўніком Судова-медыцынскага інстытута Яўрэйскага ўніверсітэта; прыкладзеная дакументацыя сведчыць, што абследаваная асоба адпавядае канстытуцыі мужчыны прыкладна сарака гадоў і не носіць на сабе ні слядоў значных цялесных траўмаў, ні прызнакаў хранічных хваробаў. Аналіз крыві даў, праўда, вынікі, якія пабудзілі прафесара Мейеровіча, прыцягнуць да даследавання д-ра Хаіма Бімштэйна з Радыялагічнага інстытута ўніверсітэта. Апошні змог пацвердзіць, што ў крыві абследаванага фактычна знаходзяцца сляды элементаў радыёактыўных рэчываў з перыядам паўраспаду мінімум у дзве тысячы гадоў, што ўказвае на тое, што гер Агасфер можа быць яшчэ старэйшым, чым гэта лічылася дагэтуль, а не беспасрэдна датычыцца часу нараджэння Ісуса з Назарэта. Адзін экзэмпляр падпісанага абодвума дактарамі заключэння прыкладваецца да матэрыялаў.

Я таксама меў намер напісаць Вам кароценькае паведамленне з апісаннем маіх асабістых назіранняў за падзеямі апошніх дзён у Варшаўскім гета і не толькі таму, што мой сябар Агасфер адыграў у іх пэўную ролю, а таму, што такія факты Вас як грамадзяніна адной з германскіх дзяржаў павінны асабліва крануць. На жаль, альбо лепей сказаць, на маё задавальненне, перашкодзіў у гэтым мой іншы абавязак, менавіта — паездка ў Стамбул, дзе, як Вам напэўна будзе вядома, у былым сералі каліфа знаходзіцца архіў Высокай Порты.

Дзякуючы ласцы куратара, прафесара Кемаля Дэнкташа, мне нарэшце было дазволена папрацаваць у архіве, і я знайшоў там, што даўно ўжо шукаў, а дакладней — дакументацыю аднаго працэсу супроць былога радцы імператара Юліяна Апастаты. Працэс адбыўся а.д. 364 (у 364 г.), праз год пасля гвалтоўнай смерці імператара, і адным з абскаржаных сапраўды быў яўрэй з імем Агасфер. На жаль, пашкодзаны рукапіс утрымлівае ў сабе фрагменты абвінаваўчай прамовы Грэгара Нацыянца, пазнейшага патрыярха Канстанцінопальскага, у якой апошні закідае ў віну Агасферу, што ён „падкопваў Апастату з мэтай прадухілення хваляванняў і перавароту, накіраваных на падрыў царкоўнага і дзяржаўнага парадку як у Рыме, так і ў Царстве Божым, падбухторваў хрысціян на бунт і патрабаваў, каб хрысціянскія біскупы вярнулі ўсё, што яны нарабавалі ў храмах і сінагогах.“

Агасфер меў магчымасць абараняцца; я здолеў, паколькі пергамент у гэтым месцы быў моцна папсаваны, расшыфраваць толькі некалькі фрагментаў з яго выступу, але нават іх толькі часткова. У кожным разе, з расшыфраванага вынікае, што ён нібыта заявіў, быццам Ісус, якога шанавалі хрысціяне, не быў ні сын яўрэйскага бога, ні чаканы яўрэямі месія, а прасты равін, прадказальнік і рукапаложнік, адзін з тых, што і сёння займаюцца гэтым, а вучэнне, якое практыкуецца ад яго імя, гэта не што іншае, як маларазумелая мешаніна з таго, што з сябе ўяўлялі самі яўрэі,— гэта даўно асудзілі і адкінулі грэкі. А ён, Агасфер, усё добра ведаў, бо знаў Ісуса асабіста і нібыта сам гутарыў з ім.

Канец дакумента сведчыць наконт пакарання абскаржанага: Агасфер мае быць чвартаваны. Вы і я, паважаны гер калега, згодныя ў тым, што царква на працягу сваёй гісторыі ўчыняла шмат жорсткіх акцый; як і кожная ўгрунтаваная на догмах арганізацыя, яна не даруе нікому, хто хоць у дробязі ставіць пад сумненне яе вучэнне.

Я дапускаю, што вынікі маіх росшукаў у архіве Высокай Порты Вас асабліва зацікавяць, таму што Вы ў Вашай старанна выверанай кніжцы „Самыя вядомыя іудэа-хрысціянскія міфы ў святле прыродазнаўчага і гістарычнага пазнання” ў раздзеле „Пра Вечнага (альбо Вандроўнага) Жыда” зазначаеце, што легенда ёсць адносна позняя версія, а імя „Агасфер” наогул узнікае толькі ў сувязі з больш познім імем шлезвігскага суперінтэндэнта Паўля фон Айцэна, пра якога ў некаторых друках пададзены надзвычай сумніўныя звесткі, нібыта ён у студэнцкія гады ў Вітэнбэргу ці непадалёк ад горада сустракаўся з Вечным Жыдам. Гэты Айцэн мне таксама вядомы як пустагаловы славалюбец, але, як м. інш. даказвае мая знаходка ў архіве Высокай Порты, гэта ні ў якім разе не абвяргае ранейшага сведчання на карысць існавання Агасфера.

Чаму, зрэшты, пытаюся я ў сябе, шануюны гер калега, Вам не пагадзіцца з думкай, што Вечны Жыд мог быць *realiter*? Калі адно толькі дапусціць, што яго наяўнасць магла б быць натуральным феноменам, як з’ява адразу траціць характар Богага цуду (у хрысціян), што Вы, натуральна, павінны адмаўляць, а значыцца, і не можаце выкарыстоўваць ў якасці доказу боскасці.

Аддаю сябе ў поўнае Ваша распараджэнне што да далейшых даведак, наколькі яны могуць быць Вам прыдатныя, і застаюся з прывітаньнямі

Ваш адданы калега
Ёханаан Лёйхтэнтрагер
Hebrew University
Jerusalem

Таварышу
праф. д-ру Dr. h. c. Зігфрыду Байфусу
Інстытут навуковага атэізму
Бэрэнштрасэ 39а
108 Берлін

12 лютага 1980

Дарагі таварыш Байфус!

Пасля азнаямлення з Тваёй карэспандэнцыяй з праф. Лёйхтэнтрагерам з Яўрэйскага ўніверсітэта ў Ерусаліме мы даручаем Табе працягваць перапіску. Пры гэтым належыць паказаць вялікую прынцыповую цвёрдасць і паслядоўна прадстаўляць нашыя навукова распрацаваныя і правераныя жыццём пазіцыі. Там, дзе прадстаўляецца магчымасць, трэба таксама адзначаць ролю дзяржавы Ізраіль як фарпосту імперыялізму супроць нашых арабскіх сяброў, якія змагаюцца за сваю свабоду.

З кампетэнтнымі органамі ўзгоднена.
З сацыялістычным прывітаннем

Вюрцнер
кіраўнік галоўнага аддзела,
Міністэрства вышэйшай і прафесійнай школьнай адукацыі

Геру
праф. Ёханаану Лёйтэнтрагеру
Hebrew University
Jerusalem
Israel

14 лютага 1980

Дарагі, паважаны гер калега!

Ваша сяброўскае пісьмо ад 31 студзеня разам з дадаткам я атрымаў і, з прычыны ўсеагульнай цікавасці да яго зместу, гэтым разам таксама правёў узгадненне з маім калектывам.

Вы пытаецеся, і гэта ўяўляецца мне цэнтральным пунктам Вашага пісьма, чаму я, г. зн. мы тут у нашым інстытуце, ніяк не можам пагадзіцца з думкай пра рэальна існуючага Агасфера, і вы спрабуеце нават, каб запабегчы нашым цяжкасцям, заакцэнтаваць гэтую думку, дадаючы, што вера ў існаванне Вечнага Жыда не азначае веры ў якія-небудзь цуды.

Я хацеў бы прыныпова запэўніць Вас, што мы ў ГДР наогул не верым у цуды, гэтаксама як і ў духаў, зданяў, анёлаў альбо чарцей. Прызнаць незвычайную доўгажыццёвасць гера Агасфера за факт, азначала б паверыць не толькі ў гэты цуд, але і ў Ісуса, які нібыта наканаванай яўрэю заставацца ў жыцці і вандраваць, не маючы спачыну, пакуль ён, Сын Бога, не вернецца і не ўчыніць суд. Як навуковец, вельмі паважаны гер калега, Вы не можаце не згадзіцца з намі, што падобная тэза беспадстаўная.

Што да Вашага доказнага матэрыялу, які Вы, за што мы Вам шчыра ўдзячныя, прадставілі нам. Тры фота, гэта Вы прызнаеце, даказваюць сама большае тое, што ў Вас ёсць альбо быў чалавек, знешнасць якога аналагічная знешнасці асобы, якая дазволіла зафіксаваць сябе на фоне шавецкай майстэрні.

Медыцынскія заключэнні, якія я дадаткова прад'явіў калектыву ўрачоў Charite, мясцовай універсітэцкай клінікі, гэта што заўгодна толькі не доказ вялікага ўзросту Вашага Агасфера; Вашыя ўласныя, ізраільскія ўрачы даюць яму, як Вы кажаце, не больш за сорак гадоў. Толькі аналіз крыві, лічаць у Charite, гаворыць на карысць Вашага сцверджання, калі не, на што звярнуў маю ўвагу гематолаг прафесар Леапольд Зёнляйн, на карысць толькі магчымасці, бадай, нават верагоднасці таго, што расцэненыя Вамі як важнае сведчанне сляды элементаў у крыві абследаванага маглі быць занесеныя ў арганізм з нейкімі расліннымі рэчывамі і шлюзаваныя праз страўнікава-кішэчны тракт у кроў.

Я пішу Вам пра ўсё гэта не з якогась недаверу да Вашага сябра Агасфера альбо ўвогуле да Вас, дарагі гер калега; маім супрацоўнікам і мне больш важная навуковая доказная сіла Вашых дадзеных, якая ў выпадку з трыма фотаздымкамі і ўрачэбнымі заключэннямі роўная нулю. Вы апынуліся ў становішчы, аналагічным таму, у якім сваім часам апынуўся папа Пій XII, які ў сваёй энцыкліцы „Доказы боскасці ў святле найноўшай прыродазнаўчай навукі“ з факту так званага зруху чырвонага колеру ў спектры пазагалактычнай зорнай сістэмы зрабіў выснову аб пра-выбуху, а з гэтага — пра акт тварэння, а пасля і пра самога творцу. Пры гэтым зрух чырвонага колеру не абавязкова павінен азначаць бег зорнай сістэмы ад

цэнтра, гэты ўцечны рух, як лічыць прафесар Фройндліх, можа грунтавацца і на страце энергіі. Справа тут, такім чынам, якраз як і ў выпадку са слядамі элементаў у крыві гера Агасфера, у неасветленасці навуковай праблемы, якая, калі б яна ў выніку аказалася важнай, несумненна будзе вырашана чалавекам. Але дыялектычны матэрыялізм адхіляе любыя спробы грунтаваць філасофскія высновы на пакуль што цалкам навукова-спрэчных гіпотэзах.

Зусім іншае, калі гаварыць пра Ваша паведамленне з архіва Высокай Порты, якое я прыняў да ведама з вялікай удзячнасцю. Шкада толькі, што нельга атрымаць фотакопіі рукапісу, бо, як нам вядома, гэты архіў, падобна ватыканскаму, дазваляе рабіць фотакопіі толькі ў выключных выпадках. Быў, значыцца, нехта Агасфер, які быў дарадцам імператара Юліяна Апастаты; у князёў заўсёды было пра што параіцца з разумнымі яўрэямі, як і яўрэяў заўсёды цягнула да князёў. Але ці павінен Агасфер, які ў 364 годзе быў чвартаваны, абавязкова быць ідэнтычны нашаму шаўцу-гандляру з Дарогі Смутку — Віа Далароза?

Ставіць пытанні — азначае адмаўляць іх. У гісторыі, як Вы гэта ведаеце лепей за мяне, было больш, чым адзін Агасфер; нагадаю толькі пра цара з такім імем у Кнізе Эстэр, які, згодна з Бібліяй, таксама ўжо меў цяжасці з яўрэямі. Гер прафесар Вальтэр Бэльц з універсітэта ў Гале пацвердзіў мне, што імя Агасфер ёсць няўдалае арамейскае выпраўленне персідскага „Артаксэрс“, якое, імя гэтае, вы маглі б перакласці як „богам узвышаны“, альбо „богам любімы“, карацей, па-нямецку „Готліб“. Не будзеце ж Вы сцвярджаць, што Ваш Агасфер ёсць рэінкарнацыя персідскага цара?

Я мушу, паважаны гер калега, падкарэктаваць Вашу заўвагу адносна суперінтэндэнта Паўля фон Айцэна, якога Вы пазначаеце як „сведку існавання Агасфера“. Я далёкі ад таго, каб абараняць такога зацятага лютэраніна, як Айцэн, але я павінен сказаць на яго карысць, што ў ніводным з яго пісанняў, ні ў шматлікіх лацінскіх, ні ў „Хрысціянскім настаўленні“, у якім ён разважае пра прадвызначанасць і пра эўхарыстыю, ні ў ягоным зборы казаняў („*Postille*“), няма хоць якога нават намёку на сустрэчу аўтара з Вечным Жыдам; у „Гісторыі царквы ў Шлезвіг-Гольштэйне“ Фэдэрсэна, у якой шырока і падрабязна гаворыцца пра Айцэна, таксама нічога пра тое не паведамляецца. Ці не думаеце Вы, дарагі гер прафесар Лёйтэнтрагер, што такі пісучы чалавек, як Айцэн, які да таго ж яшчэ амаль штонядзелі прапаведаваў асабіста, не ўпамянуў бы такой усё-такі напэўна ж даволі хвалючай сустрэчы і не выкарыстаў бы яе дзеля цікавага маральна-карыснага ўжытку, калі б такая сустрэча сапраўды мела месца?

Ці не мог бы я напрыканцы свайго вельмі доўгага пісьма яшчэ дадаць, што Вы забыліся адказаць мне на пытанне нашага прэс-рэферэнта д-ра В. Якша, менавіта, як так сталася, што звычайна такія ахвочыя да сенсацый заходнія медыі дагэтуль не занатавалі сабе нічога пра верагодна сама мала двухтысячагадовага чалавака? Я хацеў бы дэталізаваць гэта пытанне пасля атрымання фотаздымкаў гера Агасфера на фоне ягонай майстэрні: Як сталася, што гер Агасфер сам яшчэ ніяк не скарыстаўся з таго факту, што ягоная крама яшчэ і сёння працвітае на тым самым месцы пры дарозе на Галгофу, дзе ён калісьці прагнаў асуджанага Ісуса ад сваіх дзвярэй? Амаль дзве тысячы гадоў той самы гаспадар той самай лаўкі на тым самым месцы — якое яшчэ ў капіталістычнай краіне прадпрыемства магло б пахваліцца хоць нечым падобным! З чым я, па-сяброўску вітаючы Вас, застаюся

Ваш пакорны
(праф. д-р Dr. h. c.)
Зігфрыд Байфус
Інстытут навук. атэізму
Берлін, сталіца ГДР

Раздзел сёмы

У якім асвятляецца, як нехта, навучаны адрозніваць правільную веру ад ілжэвучэнняў, увогуле можа гаварыць і пра такія рэчы, пра якія ён не мае аніякага ўяўлення

Юны Айцэн сядзіць перад стосам старых кніг за сталом і ўздыхае, аж сэрца кроіць, бо перад вачыма ў яго плыве, і мудрагошчы святых айцоў царквы і іншых аўтарытэтаў абляпілі яго з усіх бакоў, як заедзь-машкара на балоце, і не можа ён ні агрэбціся ні атрэсціся.

Было вельмі міла з боку дактароў і прафесароў універсітэта, што яны хочучь праякзаменаваць яго без чаргі і загадзя, з увагі на блізкі скон яго бацькі, але цяпер ён будзе змушаны паказаць, што навучыўся адрозніваць правільную веру ад ілжэвучэнняў, якія чорт падсоўвае людзям, і знаходзіць адзіна правільную дарогу і цытаваць адзіна правільныя словы, бо ўсё астатняе ад лядашчага нячысціка і вядзе напраткі ў ерась. Ах, калі б ён, думае з раскаяннем, у свой час болей шчыраваў і з большай палкасцю ўлягаў у вучоныя дыскусіі, але цяпер ён думае больш пра Маргрыт, чым пра *consubstantatio* і *transsubstantatio* і часта дазваляе сабе са сваім сябрам Лёйхтэнтрагерам прапусціць яшчэ па адной шкляначцы віна і яшчэ па адным кувальку піва, каб навучыцца тонкаму адрозніванню, якое ўдавалася рабіць святому Атанасіусу паміж Айцом, Сынам і Святым Духам, паводле каго, Атанасіуса, першы не быў ні зроблены, ні створаны, ні народжаны, а другі ні зроблены, ні створаны, бо сам нарадзіўся, і нарэшце трэці ні зроблены, ні створаны, ні народжаны, а быў, так бы мовіць, зышлы; але каторы ад каторага і чаму?

І пакуль ён так наракае, поўны неспакою і ліхой згрызоты сэрца, бачыць, — начная цемра пачынае мільгацець, і адчувае, — у пакоі нехта праступае з ценю.

— Нічога табе ўжо не дапаможа, — кажа Лёйхтэнтрагер, бо гэта ён, які раптам набывае абрысы і стаіць перад ім, — і ўся твая чытаніна і вучаніна і зубраніна проста нонсэнс, альбо ты ўведаеш, калі прыйдзе на тое час і яны спытаюцца ў цябе, альбо ты не даведаешся, і будзе самае лепшае на поўны язык заявіць, што ўся тэалогія гэта толькі пустая слоўная малатарня, і што заўсёды на ўсё знойдзецца нейкае выслоўе.

Юны Айцэн лепш за ўсё пракляў бы яго, але гэтага ён не робіць, бо няма тут нікога іншага на добрае настаўленне.

— У маім мазгу неразбярэха, — скардзіцца ён, — быццам там тысяча чарвякоў, і ўсе звяваюцца, пераплятаюцца; чорт прыбраў мае мазгі і ўсё ў іх перакруціў.

— Чорту, — кажа Лёйхтэнтрагер, — ёсць чым заняцца і без тваіх мазгоў. Але ўсё ж я табе пасоблю.

— Пасобіш, — сказаў Айцэн, — як пасобіў з Маргрыт, калі ў цябе на вачах пырх! — і паляцела з тым яўрэем.

— Ты не хацеў, каб я пасабляў, — кажа Лёйхтэнтрагер, — інакш усё абярнулася б зусім інакш; але яўрэй, скажу табе, — што трэба.

— Мне хацелася б ведаць, — кажа Айцэн, — як ты збіраешся дапамагчы мне, калі я стаяцьму перад доктарам Марцінусам і магістрам Мэланхтонам?

— Я буду там, — кажа Лёйхтэнтрагер.

— Вялікая мне радасць, — кажа Айцэн. — І будзеш адказваць замест мяне?

— Я буду там, — кажа Лёйхтэнтрагер, — а адказвацьнеш ты.

— Ты можаш ведаць адказы ў калодзе картаў, — кажа Айцэн, — якая нездарма ж называецца чортавым малітоўнікам. Але як ты акажаш сябе ў божым вучэнні, калі нават я не ведаю ні пачаткаў яго ні канчаткаў, і лепей бы мне ўзнесціся ў нябёсы на вогненнай калясніцы, як прарок Ілля, чым заўтра валачыся ў універсітэт.

— Я ведаю, пра што яны ў цябе папытаюцца, — кажа Лёйхтэнтрагер.

— Як гэта? — сумняваецца юны Айцэн. — Яны трымаюць гэта ў вялікай таямніцы, інакш хто хоч мог бы прыйсці і праякзаменавацца, і доктарскія шапкі ішлі б па грош за тузін.

— Але я ведаю, — кажа Лейхтэнтрагер, — і гатовы перабіць з табою рукі ў заклад: калі тое, што я кажу табе, няпраўда і ў цябе заўтра папытаюцца нешта іншае, дык я буду табе слугою больш года, і ты спагоніш з мяне па ўсёй поўніцы.

— І Маргрыт?

— А то не? І Маргрыт!

Юны Айцэн палохецца, а раптам спраўдзіцца сябрава прароцтва, альбо што Лютэр ці настаўнік Мэланхтон прагаварыліся ў яго прысутнасці, і пытаецца:

— А чым жа я сплачу, як прайграю?

— Нічым, — кажа Лейхтэнтрагер, — так і так я спаганю з цябе, што мне трэба.

Юнаму Айцэну дастае ў самую душу, што не, не можа ён быць глінай у руках такога творцы і што Лейхтэнтрагер ведае пра гэта; але цяпер яму ўсё-такі карціць пачуць, па якой тэме ён будзе заўтра апытаны, бо ў такім разе яшчэ можна было падналегчы і сёе-тое падагнаць.

— Яны будуць экзаменаваць цябе па анёлах, — кажа яму Лейхтэнтрагер, — а якраз бо пра іх я ведаю больш, чым твой доктар Лютэр, твой магістр Мэланхтон і ўся ўніверсітэцкая прафесура усім кагалам.

— Але не я, — стогне Айцэн, шукаючы сярод кніг на сталі і хапаючы нарэшце святога Аўгусціна: можа, ў яго што-небудзь падбярэцца.

Але сябар кладзе яму руку на плячо і кажа:

— Калі нават вызубрыш усяго Аўгусціна і дзевяцьсот дзевяноста дзевяць разоў па тысячы імёны анёлаў у дадатак, што табе гэта дасць, калі заўтра нічога ў галаву не заскочыць? Давай лепш вып'ем.

Тут забірае юнага Айцэна поўная роспач, і ён думае, што так і гэтак прапаў і спрах, і калі пацвердзіцца, што доктар Марцінус і настаўнік Мэланхтон збольшага пройдуцца з ім па анёлах, дык сама лепш бы яму падацца хай да бога ў вышнія, хай да д'ябла ў ніжнія. І ён тупае за сябрам уніз па лесвіцы і бачыць, што ў пакоі ўжо чакаюць пляшкі з цёмначырвоным, іскрыстым, і ён зноў бачыць Маргрыт, як яна сядзіць на каленях у яўрэя, і яму адразу загарчэла ў роце, і ён думае, што а няхай бы яна лепей сканала, чым ціскацца з гэтым яўрэем, і сам палохецца такіх грэшных подумак.

— Пі! — кажа Лейхтэнтрагер. — За ўсіх любенькіх анёлкаў!

Айцэн п'е за любенькіх. І на сэрцы робіцца так лагодна і так узнісла на душы, што ён зусім не заўважае, як яны адкаркоўваюць пляшку за пляшкай, пакуль сам не падае на грудзі Лейхтэнтрагеру і ўжо больш нічога не валачэ.

На раніцу, яшчэ з вінным чадам у галаве, ён брыдзе ў універсітэт, папярэдне марна прагукаўшы сябра, які павінен быў дапамагчы яму ў ягонай экзаменацыйнай плязе; але таго ані следу, ані ценю, ні ў доме ні на дварэ. І вось ён нарэшце стаіць ва ўрачыстай зале, увесь у страху і трывожнай немарачы, злева і справа і за ім святарства і з гарадское рады, а з курфюрставай управы нехта з пазалочаным ланцугом на шыі, а таксама студэнты і ўсякая іншая навалач, а перад ім герства экзаменатары, пасярэдзіне ягоны настаўнік Мэланхтон і вялізны доктар Лютэр, абодва ў мантыях; але яму здаецца, быццам гэта два каты з сякерамі пад вопраткай, быццам ён бачыць, як незычліва яны разглядваюць яго, яго заслэзленыя вочы і раскудлачаныя валасы, як магістр Мэланхтон трымае пад носам хустачку, бо ў кандыдата Паўлюса патыхае смярдзючым перагарам з пашчы.

— Ну, — кажа дэкан, — вы гатовы, гер кандыдат?

— У імя бога, — кажа юны Айцэн і адчувае, як расплываюцца ўсе ягоныя веды, акурат як воблачка дыму ў паветры, і ў поўнай роспачы азіраецца, ці няма, калі ўжо не анёла-збаўцы, дык хоць бы Лейхтэнтрагера недзе паблізу.

— Малады чалавек, — кажа доктар Марцінус, фіксуючы яго сваім адзіным здаровым вокам, — а далажыце вы нам, калі ласка, што вы ведаеце пра святых анёлаў і іх сутнасць.

Такі так яно, думае Айцэн, правільна напярочыў Лейхтэнтрагер, і не будзе ён мне служыцца больш году, і з Маргрыт нічога не выйдзе. І апрача гэтага ніякіх

больш думак, і не ведае, што ён там мае сказаць герству дактарам і прафесарам на прадмет анёлаў і іх сутнасці, і жаласна мармыча нешта і перамінаецца з нагі на нагу, быццам якраз ужо стаіць на распаленай да чырвонага патэльні над пякельным агнём.

— Гер кандыдат! — напамінае яму доктар Марцінус. — Анёлы!

І тут, калі ўжо хацеў быў бегчы з вачэй людскіх куды вочы свецяць у поўнай ганьбе, раптам бачыць Лейхтэнтрагера, і раптам кандыдату Айцэну робіцца так дзіўна ў галаве, — і быцам пасыпаліся яму іскры на лоб, і ён падымае галаву, словы самыя па сабе пачалі гаварыцца з яго, сам не ведае адкуль, і ён дэкламуе:

— *Angeli sunt spiritus finiti*, з духоўнай субстанцыі, лікам канечныя, створаныя Богам, надзеленыя розумам, а таксама свабоднай воляй і прызначаныя руліва служыць Богу. Іх атрыбуты суць *ad primum* негатыўныя: *indivisibilitas*, бо яны не скампанаваныя з часцінак, а ёсць адна суцэльнасць; *invisibilitas*, бо іхняя субстанцыя нябачная; *immutabilitas*, бо яны не растуць і не памяншаюцца; *incorruptibilitas*, бо яны несмяротныя; і *illocalitas*, бо яны ўсюды і нідзе. *Ad secundum...*

Айцэн бачыць, як расхлябенілася пашча ў доктара Марцінуса і як вылупіў вочы магістр Мэланхтон, чуючы такое вучонае словацыва, але дух, які найшоў на яго, парывае за сабою, і ён паведамляе *ad secundum*, пра афірматыўныя якасці анёлаў, нібыта гэта былі іхнія *vis intellectiva*, бо яны адораныя разуменнем, іхнія *voluntatis libertas*, бо ў іх ёсць сіла і на добрае і на благое, іх *facultas loquendi*, бо яны гавораць часта як з людзьмі, так і паміж сабою, далей іх *potentia*, якая, хоць і *mirabilia*, але цудоўная, бо не *miracula*, г. зн. не як цуд; а пасля, паколькі іх *duratio aeviterna*, трэба ўзяць пад увагу, не *aeterna*, інакш бо яны былі б непераходнымі, але не вечнымі, бо мелі пачатак; і нарэшце яны валодалі б *ubietatem definitivam*, адназначным месцам жыхарства, і *agilitatem summam*, бо яны з найвялікшай рухавасцю паяўляюцца то тут, то там.

Аж дасюль хапіла дыхання кандыдату Айцэну, а цяпер трэба было перавесці дух і набраць паветра, як, зрэшты, і герству экзаменатарам і тым, што з гарадское рады, і тым, што з курфюрствавай управы, якія ўсе яшчэ ніколі не чулі на экзамене такіх абшырных да найдрабнейшых драбніц дакладных адказаў і, натуральна, былі ўражаныя перажытым. А студэнты, якія не дужа шмат чаго чакалі ад Айцэна, затупаталі нагамі, загрузкаталі кулакамі па сталах, а ў іх гэта такі звычай, што гер дэкан пачаў пабойвацца за сцены і рухомасць. Толькі Лейхтэнтрагер робіць твар, быццам для яго гэта чыстая будзёншчына, крыху прыўнімае горбік, і Айцэн адчувае, як яго забірае зноў і што ён павінен гаварыць далей, як колісь прарокі, з языка, толькі не ведае, ці ягоны язык ад Бога ці ад чаго яшчэ.

— *Angeli boni sunt*, — кажа ён, — *qui in sapientia et sanctitae perstiterunt*, — якія, такім чынам, стаяць на сваім у мудрасці і святасці, так што яны, несапсаваныя грахамі, маглі б маліцца Богу і жыць з яго вечных шчадротаў. Частка гэтых добрых анёлаў цяпер вызначана на службу Богу і Хрысту, а другая частка дбае і рачыць за ацаленне людзей. Такого роду анёлы служаць асобным пабожнікам, ад маленства да іх пачэснай смерці, і яны, як гэта лёгка ўбачыць кожны разумны, асабліва адказныя за прапаведнікаў святога слова.

Пры гэтым юны Айцэн кідае поўны значэння позірк на Лютэра і свайго добрага настаўніка Мэланхтона, пасля чаго паварочваецца да герства з рады і службоўцаў курфюрста і ўзнёслым голасам дадае:

— Але яны таксама абавязаныя сваёй палітычнай прызначанасці, яны падначаленыя палітычным законам, падтрымліваюць слуг начальстваў, абараняюць іх ад несправядлівасці ворагаў!

Тут, вядома ж, самае натуральнае, што герства з рады і герства ад курфюрства ківаюць і мармычуць, і ў сяго-таго з іх прыкметнае адчуванне, што прыстаўлены да іх з вышніх сфераў ахавальнік-анёл стаіць за спінай, заглядае праз плячо і кажа: Тут я, тут, гер Першы Сакратарыус.

Пры такім уздзеянні яго словаў не дзіва, што кандыдат Айцэн ўсё больш і больш натхняецца і апісвае, як добрыя анёлы дакладваюцца дапамогай і ў гасадарцы, падтрымліваючы гешэфты пабожнікаў, і вядуць да добрых удачаў, і ў сем'ях, абараняючы іх і падтрымліваючы ў іх парадак, бо сям'я ж у малым тое самае, што дзяржава ў вялікім. Аднак *in summa* ўсё гэта, заяўляе ён, толькі *praeparatio* для іх задач на Страшны суд, дзе добрыя анёлы маюць падрыхтаваць судовы вырак Хрыста, служачы там у якасці асэсараў і аддзяляючы пабожных ад бязбожных, пабожных на правы бок на іх будучае месца праваруч Хрыста, а бязбожнікаў страмотыч уніз у пекла. Таму належыць кожнаму, каб мы ўсхвалялі анёлаў і любілі і асцерагаліся сустракацца з імі пры іх *благаслаўнай* дзейнасці; пасылаць малітвы да іх — нягожа.

У Айцэна дрыжаць калені. І хоць пры гаварэнні чалавек карыстаецца толькі губамі і языком і горлам і часам рукамі, тым не меней яму патрэбна вялікая сіла асабліва тады, калі ён хоча, каб яго прамова была адухоўленая; і як што словы кандыдата напоўнены духам пабожнасці, у гэтым герства экзаменатары і на чале іх доктар Лютэр і магістр Мэланхтон, і ўся астатняя набрыдзь у зале перакананая, дык Айцэн лічыць, што ўжо ён падвёў іх да добрай кандыцыі, сказаўшы пра Страшны суд і пашанаванне анёлаў, але як што ў свеце ніякае Так не бывае без Не, ніякае Дабро без Благага, дык ён выдае яшчэ *caput*, у якім гаворка ідзе пра ліхіх анёлаў, не так дзеля вучонага герства, якому цалкам удастаткавалася ўжо пачутага, а таму, што ён адчувае, як яно быць павінна. Але калі ён падымае вочы для інспірацыі, каб натхніцца, Лёйтэнтрагера ўжо няма; у полі свайго зроку ён знаходзіць толькі доктара Марцінуса і свайго настаўніка Мэланхтона, абодва поўныя чакання, і нікога больш паміж дзвюх галоў, і яму робіцца страшна і не ведае, што сказаць, ён ведае толькі, што, хто гаворыць ад чорта, таго чорт і пад'юджае.

Але тады раптам адчувае, што гэны як рыхтык тут каля яго, гэта ягонае дыханне, не больш, і ён бачыць, як збоку на яго глядзіць Лёйтэнтрагер, якраз як мінулай ночы, калі той на поўны язык заявіў, што ўся тэалогія — гэта толькі пустая слоўная малатарня. „*Angeli mali sunt, — гучыць з Айцэнавых вуснаў, — qui in concreata sapientia et iustitia non perseverarunt*”, і ён не ведае, ці сапраўды кажа гэта альбо праз яго маўляе нехта іншы, і здзіўляецца, што ніхто з герства экзаменатараў не пратэстуе супроць прысутнасці кагосьці іншага на баку кандыдата, бо такое, увогуле, не практыкуецца, калі не забаронена зусім. Але гаворыць далей пра ліхіх анёлаў, якія не застаюцца ў дадзенай ім мудрасці і справядлівасці, а па сваёй волі звіхнуліся і ўхіліліся ад Бога і шляхоў праведнасці і гэтым самым зрабілі сябе закончанымі ворагамі Бога і людзей.

Так шырока, так добра, і доктар Лютэр задаволена пашкрэбвае пашчанку; у яго свой вопыт з усялякімі адпадлымі анёламі, у аднаго з іх ён папусціў чарніліцай з атрамантам, але не пацэліў — міма. А ў юнага Айцэна словы так і ніжуцца з вуснаў, гэта як усё адно нейкая апантанасць, адно за адным пералічвае ён паскудствы, якія чыніць ліхі анёл пабожным людцам, як насылае на іх хваробы і паслябляе іх моц і ўводзіць іх у спакусы і пнецца адварнуць іх ад Бога і ўшчапляе ў іхні розум фальшывыя спадзяванні; і далей, як ён абыходзіцца з бязбожнікамі, апаноўвае іхнімі целамаі і іхнімі душамаі і яшчэ пры жыцці ўсяляк скубе і шчэміць; асабліва кладуць ліхія анёлы вока на святарства, дапускаючы затручвацца ерассю і падбухторваючы пабожных клірыкаў да непаслушэнства і ўхіляючы розум мольбітаў у кірсе ад пропаведзі, карацей, пераследуючы тых, што спрамагаюцца целамаі і духам дзеля царства Хрыстовага.

Кандыдата Айцэна трасе смех, гэты смех можа быць ягоны, а можа, і не, бо ён заўважае, як прысутныя герства прапаведнікі і пастары злізваюць словы, якімі ён кажа, быццам гэта былі самыя лепшыя прысмачкі. У галаву тут жа прыходзяць і іншыя падобныя да герства з гарадское рады і з курфюрставай управы, бо што аднаму ў самы раз, тое ў гатоўку і іншым, і вось ён ужо рэверуе-дакладае, як ліхія анёлы роём раяцца сярод начальстваў і як яны парушаюць гармонію ў дзяржаве,

падтрымліваючы дысідэнтаў альбо выступаючы сведкамі на іх баку, як яны іграюць на руку супастату, умушчаючы імператру і князям фальшывыя парады альбо раздзімаючы смуту, псоту і незадаволенасць сярод паспалітага людства.

Гэта як нябесная музыка ў вушы службоўцам і герству-радцам, якая пацвярджалася ім з дасведчаных вуснаў знальных людзей, што не яны вінаватыя ў сваіх нехлямяжых выбрыках, а дзёрзкія падкопы д'яблавых служак; і калі б усё залежала толькі ад іх, яны з ходу і з радасцю выдалі б кандыдату „*summa cum laude*”. А таму здаецца, быццам сябар запаўзае яму ўсярэдзіну, аж так шчытненька ён прыгалубіўся да яго сваім горбам і кульгававай ножкай. І ён голасам, які пранікае яго самога да мозгу касцей, усклікае:

— Але ў ліхіх анёлаў улада куды больш пераважае ўсю чалавечую, бо яна ад Божай сілы непасрэдна і толькі крыху меншая, чым магутнасць у Бога. І іхні валадар ёсць анёл Люцыпар, які царуе над ніжнімі сферамі і сядзіць на чорным троне, сярод полымя, а другі ёсць Агасфер, які хоча змяніць свет, бо ён думае, што яго можна змяніць, як і людзей у ім. І ніхто не ведае, колькі яшчэ іх тут і ў якім яны вобразе.

І змаўкае. Лютэр, бачыць, увесь нейкі неспакойны зрабіўся; такіх глыбокіх ведаў доктар Марцінус яшчэ не сустракаў, ніхто не ведае, ад каго яны дасталіся геру кандыдату. А самому Айцэну чым далей тым робіцца ўсё больш несамавіта, апускаецца цемра, як на дварэ, так і ў памяшканні, і перад самым акном бліскае маланка, і разам з ёю удар грому. Айцэн падае на калені.

І як што ягоны настаўнік Мэланхтон і герства экзаменатары завіхаюцца каля яго, спрабуючы паставіць на ногі, ён раптам заўважэ, што яго сябар знік і што ён тут адзін сярод доктарства і прафесуры і іншага багалюбнага герства, і з палёгкай складвае рукі, як на малітву, і кажа далей усім ужо вядомым голасам суха і павучальна:

— Але мы ўсупрацівімся сілам зла, з намі аслона Божая. Хрыстова будзе перамога над чортам і пахібна-мяцежнымі анёламі.

Лютэр раптам спяшаецца.

— Хацелася б яшчэ паслухаць, як ён прапаведуе, — кажа ён Мэланхтону, і дадае: — Я ж вам казаў, магістр Піліп, яго трэба ўзяць на вока, ён далёка пойдзе.

Раздзел васьмы

У якім Агасфер спрабуе выратаваць рабі, а той у адказ настойвае дазволіць яму прайсці шлях, які ён прапаведуе, да канца

Я ведаю, што ён ведае, як усё павінна ісці. Нехта прадасць яго, і нехта абылжэ яго. А тыя прыйдуць з мячамі і дзідамі і павядуць яго туды, і найвышэйшы першасвятар будзе дапытваць яго і асуджаць, і перададуць яго рымлянам, і тыя прыб'юць яго цвікамі да крыжа, і калі ён асмягне, пададуць яму воцату і жоўці, і ён у страшэнных пакутах памрэ і будзе пахаваны і на трэці дзень паўстане з мёртвых і яшчэ трошкі павандруе па гэтай зямлі, пакуль не ўзняецца да Бога і не зойме месца праваруч свайго бацькі.

І што тады?

Аж так далёка ён не думае. Ах, рэбэ Ёшуа, небарака сябар, чаму ты не папытаешся калі-коlechы, ніводнага разу, пра самае простае, што на руцэ ляжыць: Калі я ўсё сказаў і зрабіў, як сказаў, што ж я перамяніў?

Я стаяў у натоўпе і бачыў, як ён уваходзіць у Ерусалім, седзячы на асляняці, як і

прадказаў прарок, і яго доўгія знэнджаныя ногі заграбалі дарожны пыл, пакуль людзі не пачалі кідаць пад ногі яго жывёлы сваю вопратку. І я чуў, як людзі крычалі асанну, і некаторыя называлі яго сынам Давідавым і патрабавалі, каб ён павёў іх, як Давід павёў народ Ізраіля як цар і прарок, і многія беглі следам за ім, сярод іх і ўзброеныя, і казалі, блізіцца судны дзень, блізіцца канец іхняга прыгнёту. І я бачыў твар ягоны, і быў над ім як бы светлы німб, і адначасова як бы нейкім вэлюмам акрыты, і як бы вялікай журбою. І я ведаў, што ён думаў. Сёння асанна, думаў ён, а заўтра ўкрыжуюць. А пра тое, што можа легчы на яго, пра тое ён не думаў. Ён быў, як кола, што коціцца па каляіне.

І быў там нехта, на імя Юда Іскарыёцкі, зямляк рабі з Галілеі, але незвычайна зласлівы і сярод іншых не заўсёды прыемных вучняў самы непрыемны. З ім я і застаў Люцыпара, калі яны сёе-тое абгаворвалі паміж сабою, і пра тое, што грошы вельмі ўпалі ў вартасці і што яшчэ ўчора каштавала адзін медны грош, сёння наўрад ці купіш за срэбраны дынар. Гэта, сказаў Юда, гэта хай будзе ягоны клопат; зборы рабі за ягоныя малітвы і прадказанні і чудадействы не стаяць больш ані ў якой сувязі з цэнамі на хлеб і мяса; дванаццаць жа вучняў па-ранейшаму хацелі харчавацца з агульнай торбы, якою распараджаўся ён, а тут яшчэ на парозе пасхальная вячэра, якая таксама вымагае на глыток віна.

Пакінь гэта па-за гульнёй, браце, сказаў я Люцыпару, заходзіцца тут пра Бога і пра ўсіх, якія ў Ягоным вобразе бездапаможна поўзаюць і шамшурацца навакол, і ты прыйдзеш з трыццаццю срэбранікамі.

Ах ты анёлачак, сказаў ён мне тады, ты ўжо добра-такі выцерабіўся з глыбіні, ты ўжо па ўсіх пунктах сапраўдны збаўца чалавецтва. Я ведаю таксама, што нам той тут не патрэбен, шпіцалі высокіх устаноў цікуюць за кожным крокам твайго рэбэ Ёшуа і перадаюць кожнае ягонае слова; але чаму нехта, хто ўкладвае ў справу сваё, не павінен зарабіць на гэтым грош-другі? І з гэтым ён павярнуўся да Юды Іскарыёта і сказаў яму: Вось, мой сябар тут думае, што я даю табе дрэнную раду. Дык вось я кажу табе, слухайся свайго настаўніка; калі ён хоча, каб ты здрадзіў яму, дык здрадзь яму, а не, дык не; твой настаўнік ведае, чаго хоча.

І сышоў Юда Іскарыёт суцешаны, бо цяжар вырашэння быў зняты з яго. А я завёўся з Люцыпарам, але той пасмяяўся з мяне і сказаў: Той там, які стварыў нас у першы дзень з подыху бясконцасці і з агню, яшчэ да таго, як стварыў гэты суксаложаны свет, якраз па мне. Хто, як не Ён, паказаўся гэтаму рэбэ Ёшуа і гутарыў з ім? Хто, як не Ён, прадпісаў яму шлях, якім цяпер небарака ідзе? І я павінен усупрацівіцца Ягонаму найвышэйшаму ўстанаўленню? Адзін раз я ўжо гэта зрабіў, але ж ты бачыш, гэта мала пасобіла; Ён усё яшчэ мае свой клопат са стварэннямі з дзярма і вады і з іх грэшнай душы, якую Ён ім заадно прыладзіў. Чаго толькі Ён не спрабаваў! Спачатку даў ім абпаіцца, пасля паслаў на іх серку і полымя, пасля вайна ў вайну дазволіў ім забіваць саміх сябе; нічога не ўрадзіла плоду, зноў і зноў адрастае выроддзе, кожны род горшы за папярэдні, і цяпер бярыся памагай камусь, хто грахі ўсіх бярэ на сябе і пакутуе за ўсіх? У найвышэйшай ступені недастатковы намысел гэтага недастатковага Бога. Ну што ж, давай далей так, Госпадзе Божа, давай так далей, пакуль усё на зямлі не правалілася ў чорную дзірку, з якое калісьці было шуганула ўгору!

І вось я ўжо ведаў, што я быў адзін са сваім спадзяваннем, і ў першы дзень

праснакоў, увечары дня, калі ахвяруюць пасхальнае ягня, выправіўся я ў дом на ўскраіне горада, у найлепшай свяцёлцы якога ўжо былі засланыя дываны і пакладзеныя падушкі для вячэры рэбэ Ёшуа і ягоных вучняў, і чакаў там.

Праз нейкі час, калі ўжо бралася на вечар, яны ўсе прыйшлі і ўзлеглі для вячэры; але рэбэ Ёшуа, мабыць, пазнаўшы мяне, паказаў мне на месца ўзбоч сябе і нахіліўся да мяне і сказаў: Я ведаю, што прыйшоў мой час, добра, што ты тут, як і абяцаўся. А тады ён устаў, зняў з сябе вопратку да пояса, якім ён апаясаўся, узяў кубак і напоўніў яго вадою і ўкленчыў перад мною і абмыў мне ногі; тое самае зрабіў ён пасля і астатнім, і Сымону Пятру, які страшэнна працівіўся гэтаму. Яшчэ памятаю, якое адмысловае пачуццё забрала мяне, калі ягоная рука дакранулася да маёй нагі; было так, быццам дакрануўся нехта, хто любіць мяне, і я быў падумаў, што гэтая рука будзе прадзіраўленая ржавым цвіком, калі я не перашкоджу.

Але рэбэ Ёшуа сказаў: Ці ведаеце вы, што я зрабіў вам? Вы называеце мяне Настаўнікам і Госпадам, і ў гэтыма ваша права і рацыя. Але я сярод вас як слуга. Я падаў вам прыклад, каб вы рабілі, што я зрабіў вам.

Пасля ён зноў апрануўся і вярнуўся на сваё месца, і я паклаў галаву яму на грудзі, быццам быў яго любімы вучань, і гаварыў з ім. Рабі, сказаў я, тваё прыніжэнне агіднае мне. Твой здраднік ужо сядзіць сярод гэтых і той, хто ад цябе адрачэцца, і іншыя нічым не лепшыя.

Я ведаю, сказаў ён.

Кола не можа выбіраць сабе каляіну, па якой коціцца, сказаў я, але фурман, які паганяе быкоў, можа яе памяняць. Таму не рабі так, быццам твой лёс табе прадвызначаны, а паўстань і змагайся. Ты бачыў, як народ збіраўся вакол цябе каля гарадское брамы і як людзі ішлі за табою, і ты чуў, як яны віталі цябе і што яны крычалі табе. Але калі яны ўбачаць, што ты даешся, як авечка, весці сябе на закол, яны адвернуцца ад цябе, і ні ты ні я не зможам закінуць ім гэтага ў віну.

Я прапаведаваў любоў, сказаў ён, любоў мацнейшая за меч.

І тыя, што пойдучь за табою, сказаў я, будуць хапацца за меч у імя любові, а царства, пра якое ты марыў, будзе кіравацца больш жорстка, чым рымскае, і не валадар абмывацьме ногі народу, а народ будзе гнуць шыю пад ступаком валадара.

Тады ён адсунуў мяне ўбок і ўзяў праснак і сказаў над ім дабраслаўненне і разламаў яго на кавалкі і працягнуў мне і астатнім за сталом і сказаў: Вазьмеце і ежце; гэта цела маё. Тады ўзяў ён келіх і напоўніў яго віном і дабраславіў гэта таксама і сказаў: Вазьмеце і падзялеце яго паміж вамі; гэта кроў мая, якая праліваецца за многіх дзеля даравання грахоў.

І я еў і піў і разумеў марнасць сваіх намогаў, і я бачыў, як ценом жалбы зноў замаркоціла твар рэбэ Ёшуа, і ён прамовіў: Сапраўды, кажу я вам, адзін спаміж вас здрадзіць мне.

Тут сярод вучняў падняўся гоман і страх і замяшанне, бо яны не разумелі, як гэта — толькі што рабі прычасціў іх ад цела свайго і ад сваёй крыві, а тут такое. І Сымон Пётр падышоў і, стаўшы за мною, нахіліўся да мяне і сказаў: Ты ляжаў на ягоных грудзях; спытайся ў яго, хто спаміж нас ёсць здраднік.

Я мог бы сказаць яму, што вось яна і аддзяка, але я хацеў, каб гэта зрабіў сам рабі, бо калі б зрабіў ён гэта, дык яно было б першай азнакай, што ён бароніць сябе. Але рэбэ Ёшуа ўмачыў кавалачак хлеба ў напой з горкіх траў і працягнуў Юду

Іскарыёту і сказаў: Што робіш, рабі хутка.

Так спраўдзілася слова Люцыпара, які сказаў Юду, так хоча твой настаўнік, каб ты яму здрадзіў, дык здрадзь; і я падумаў, што чую глумлівы смех Люцыпара, але яго нідзе не было відаць; і я адварнуўся ад рэбэ Ёшуа, бо падумаў, хто здраджае гэтак самому сабе, той сапраўды прапаў.

Сёння я пытаюся ў сябе, а ці сапраўды ён здрадзіў сабе? Альбо ж ці не палягае веліч рабі на тым, што ён прайшоў да канца, які бачыў перад сабою? І што было б з яго, калі б ён не адкінуў ад сябе сумненне, якое я ўнушаў яму?

А Юду Іскарыёта я адвёў убок пасля завяршэння трапезы і сказаў яму: З тваіх трыццаці срэбранікаў пакінь мне адзін за тое, што я прамаўчаў, калі Сымон Пётр спытаўся ў мяне.

Раздзел дзявяты

У якім кандыдат Айцэн спазнае сілу слова, асабліва калі яно скіравана супроць яўрэяў

Хто можа быць весялейшы за чалавека, які шчасліва здаў свой экзамен? Ён пачувае сябе так, быццам у яго з сэрца ссыпаўся цэлы мех камення, ён радасна галялёкае, ну, хай сабе і не на ўсё горла, але глыбока ў душы, і можа вырваць паўтузіна дрэў, быццам яны тоненькія бадылінкі.

Пры ўсёй палёгцы і ажыўленасці юны Айцэн, цяпер ужо амаль магістр, ні ў якім разе не забывае, каму запазычыўся на аддзяку: у першую чаргу Богу, ад якога ідзе ўсялякая ласка і мілата, у другую і пры гэтым адразу і шчыльненька за першай свайму сябру Лёйхтэнтрагеру. Богу ён прысвячае прыгожую малітву, у якую ўкладвае ўсё, што ім рухала да, падчас і ў канцы экзамена, а было тое — вялікі страх, які Бог зняў з яго, і пустата ў галаве, якую Бог якраз у патрэбны момант запоўніў найвучонейшымі думкамі, і ўпакоранасць сэрца, якую даў яму Бог, каб ён правільна ўразіў ёю герства прафесароў і дактароў універсітэта і на чале ўсіх добрага доктара Марцінуса і магістра Мэланхтона. Да таго ж яшчэ і файны вершык, складзены ім у файненькай Лютэравай манеры:

*Пара экзаменаў прайшла,
табе, мой Бог, за ўсё хвала.
Ад Бога жджы найлепшых рад,
пабожны пане кандыдат,
і Бог паможа даць адказы
на ўсе твае пытанні зразу.
Дык слава Госпаду тварцу —
і Духу й Сыну і Айцу.*

Зусім іншае з ягоным сябрам Гансам. Цуд раптоўнага азарэння ведамi праз анельскую прысутнасць ясна ўказвае на тое, што ён, Ганс, быў прыладай у руках Госпада, параўнальнай толькі з добрымі анёламі, пра якіх ён, добры кандыдат Айцэн, так трапна далажыў на сваім экзамене, бо яны *per definitionem* `ёсць слугі, пасланцы і прычындалы Бога; праўда, сам Лёйхтэнтрагер выяўляе сабою, хоць крыкам крычы, вельмі малое падабенства з падобнага роду анёламі. Дык чым жа яму аддзячыць? Грашыма? Але торбачка на нацельным паяску моцна схуднела, асабліва пасля таго, як ён мусіў аплаціць магістарскую бэнц-папойку герства студэнтаў, якія праседжваюць такую самую лаўку, што і ён, тым часам як за вокнамі весела грае сонейка і п'яшчотна вышчабечваюцца птушкі, а таксама герства

інструкторэс, якія чыталі курс па *historia* свету і правільным законе божым; і ён, мусіць, павінен будзе пазычыць грошай у свайго сябра Ганса на аплату дарогі, калі, канечне, не ісці на паклон да жыдоў і не браць у іх пад высокі чынш ці пад заклад палатна і шэрсці ў лаўцы дарагога таты, дай яму, Божа, лёгенькага скону і вечнага шчасця.

— Ганс, — кажа ён, — дарагі Бог, мабыць, задаволіцца малітвай і яму пахвальным вершыкам, але чаго хацецьмецца табе за тое, што пасабляў мне ў маёй патрэбе?

Лёйхтэнтрагер, як што закрычаў першы певень, сонна блямае павекамі і разглядвае юнага Айцэна, які стаіць перад ім у кашулі з голымі лыткамі, і кажа:

— А будзь бо твая душа была менш каштоўная за душы ўсіх пастараў, што куды ні плюнь — усюды яна, я сказаў бы, што, мусіткі,— яе. Але такіх тузін на грош, яны — як сонная рыба на рынку.

Айцэн пакрыўджаны; несмяротныя душы добрых хрысціян, ягоная таксама, не прадмет для такіх ганебных жартаў.

— Я сур'ёзна, — кажа Лёйхтэнтрагер. — Я і сам не ведаю, чаму мудохаюся з табою: ты ні герой, які наперадзе адважна памыкаецца ў бой, ні той, хто мае дар гуртаваць вакол сябе людзей, а думкі твае круцяцца па ўезджаных каляінах; але, можа, менавіта такія і пакліканы ўздзейнічаць у часы мізэрнасці, бо што нам твая твае Аляксандры і Сакраты, калі нават неба над намі, здаецца, не вышэй за гэтую вось столь.

— Але ж Лютэр — вялікі чалавек, — кажа Айцэн, якому аж лыткі пахаладзелі ад такой крамолы.

— Звычайна, твая рацыя, — кажа Лёйхтэнтрагер. — Спачатку ён даў падсрачніка папу, а пасля расшалопаў, што божы парадак, які высока ўгары і нізка ўнізе, павінен заставацца. Так была збудавана моцная фартэцыя на кучы гною. Пра што твая казань сёння раніцай?

— Думаю, пра яўрэяў.

Лёйхтэнтрагер прыўстае, падлубвае бародку і выскаляецца.

— Гэта пра таго, хто ў цябе адшпіліў Маргрыт?

— Інстытут прапаведніцтва, — раздражнёна кажа Айцэн, — ад Бога, а гэты твой ад сатаны.

— Ай, звычайна, — кажа Лёйхтэнтрагер, — гэта ты робіш дзеля доктара Лютэра. Наслухаўся, як ён распінаўся супроць яўрэяў, як бушаваў нядаўна ў доме ў магістра Мэланхтона; рыхтык, як кажа прарок: хто маўляе з вуснаў Госпада, таму гладка едзеца.

Айцэн злуецца.

— У мяне свае словы ёсць. — Ён хоча сказаць яшчэ больш; як гэта сябру заскочыла ў галаву высмейваць яго, але цугляе сваю хэнць, бо думае, што яму яшчэ той спатрэбіцца на казані, як тады перад герствам экзаменатарамі. — Ты ж будзеш каля мяне ў замкавай кірсе? — нерашуча пытаецца.

— Паўль, — кажа Лёйхтэнтрагер, — укінься ў штаны; у цябе лыткі трымцяць, калені пакалоціш.

— Ты ж будзеш? — кажа Айцэн.

— Я нічога не забыўся ў тваёй кірсе, — кажа Лёйхтэнтрагер. — А тое, што будзеш прапаведаваць у сваёй казані, ты і без мяне скажаш, я ўпэўнены.

— Дык ты што, за яўрэяў? — пытаецца Айцэн, успамінаючы іншага, з кім яго сябар Ганс меў дужа даверлівы абыход тае памятнае ночы.

— Яўрэі, — кажа Лёйхтэнтрагер, — выклятыя богам. Гэта, прынамсі, нешта, што іх вылучае. А што маюць астатнія народы?

Юны Айцэн, які ахвотна паверыў бы, што Бог клапатліва дбае пра яго і нават паслаў у гэтую даліну юдолі свайго роджанага сына, каб адмыць ад грахоў персанальна яго, палохаецца ад думкі, што таму, угары, можа, і праўда на ўсё напляваць, як намякае Лёйхтэнтрагер. Але не, калі ўжо не яго сябар Лёйхтэнтрагер, дык сам Бог будзе на ягоным баку, калі ён цяпер пойдзе, апрацеца, пасёрбае

мучное затаўкі, а пасля з годнасцю, якую з гэтага часу павінен будзе паказваць усюды, пройдзе ў замкавую кірху, каб там трымаць ранішняю казань перад багавейнымі і крытычнымі вушамі доктара Марцінуса і настаўніка Мэланхтона. Не яго ж галава была, калі некалькі дзён таму назад была пустэльнія з напханымі ў яе навукамі, а ягоная галава была галавою ў поўным парадку, калі апошнія ночы ён перавярнуў усе кнігі Майсея, шукаючы патрэбных выслоўяў, і знайшоў дачорта шмат чаго трапнага, а для заметкі яшчэ і меў шпаргалачку ў кішэні, якая павінна была даць яму палётку на тую крайнюю патрэбу, калі палёгкі не будзе.

Ды і раніца такая ясная, калі ён выходзіць у дзверы, кропелькі расы блішчаць, як дыяманты і каштоўныя камяні, нават вада ў сцёкавай рыне пасярэдзіне вуліцы люструе ясны дзень, і людзі, як і ён, паспяшаючы ў дом божы, вітаюць яго так сардэчна, аж ён спадціха нават думае, што якраз сёння не можа быць ніякай няўдачы, і адразу пасля гэтага сам залікае да парадку, бо чорт спагон веку з тымі, каго перапаўняе гардыня.

Ён добра ведае кірху з яе высокім спічастым дахам, яе брамай, да якое колісь доктар Марцінус прыбіў свае тэзісы; так, думае юны Айцэн, з малога паўстае вялікае; крыху менш за сто фраз, а ўжо Рым скалануты, цвярдныя антыхрыста. І думае далей, што, калі толькі будзе гаварыць з адвагай, дык і ягонае слова можа магутна паспрыяць на дабро хрысціянству.

Падымаючыся на катэдру пасля некалькіх пабожных спеваў, калі ўсё ўнізе аціхае і да яго паварочваюцца твары справа і злева і ён апускае галаву ў ціхім благанні, каб вымаліць дабраслаўненне Госпада на ўдачу ягонай казані, каб не стаяў ён тут, як таўкач і заіка, ён успамінае пра многія выпадкі, калі сам сядзеў там унізе ў богабаязнай замілаванасці, тым часам як тут угары на гэтай катэдры ўзвышаў голас ягоны настаўнік Мэланхтон, а тое часам і сам Лютэр. І ён пачынае:

— Любасныя! Мілата вам і мір у Хрысце! — І зачытвае тэкст з евангелія: — „А Пілат, бачачы, што нічога не дапамагае, а неспакой расце, узяў вады і ўмыў рукі перад людзьмі, кажучы: невінаваты я ў крыві Праведніка Гэтага; глядзеце самі. І, адказваючы, увесь люд сказаў: Кроў Ягоная на нас і на дзецях нашых!” — І пачынае далей зноў ад сябе: — Любасныя! Глядзіце, такое адбывалася больш чым тысяча пяцьсот гадоў таму назад каля дома намесніка Пілата ў Ерусаліме, і гэта быў адназначна ярэйскі народ, які патрабаваў крыві нашага Госпада і Збаўцы, патрабаваў укрыжавання. І гэты народ з такою віною сёння жыве сярод нас і мае нахабнасць верыць, што зямлю Ханаан, горад Ерусалім і Божы храм яны атрымалі ад Бога, ды яшчэ і сёння не могуць адмовіцца ад сваёй вар'яцкай пыхі ва ўпэўненасці, што менавіта яны — Божы народ, хоць яны разбітыя з рымскіх часоў, расцярушаны па свеце і да асноў сваіх асуджаныя і адкінутыя.

Айцэн падымае вочы і шукае доктара Марцінуса, і бачыць, як той лагодна ківае, бо такія думкі пра ярэйскі народ акурат патрапляюць яго ўласным. І юны прапаведнік бачыць, што ён пацэліў у самы акурат, і, падмацаваны і падбадзёраны, прамаўляе далей. Як што яны, ярэі, кажа ён, гналі нашага Госпада Ісуса з такой вялікай нянавісцю і не хацелі паверыць, што ў ягонай асобе да іх прыйшоў месія, дык з такой самай нянавісцю яны гналі і ўсіх хрысціян. Іх яны называлі гоямі і, паколькі ў іхніх вачах мы былі гоямі, а не паўнавартачнымі людзьмі, дык мы не былі людзьмі высокай, шляхетнай крыві, роду і паходжання, як яны, якія вялі свой род ад Абрагама, Сарры, Ісаака і Якава, хоць, і гэта асабліва падкрэслім, Бог праз сваіх прарокаў заклімаў дзяцей Ізраіля як ліхіх шлюх, бо, як асабліва скардзіўся прарок Ісяя, яны, наўзрок выконваючы Божыя заповедзі, насамрэч учынялі толькі ліхату і ідалапаклонства.

Юны прапаведнік адчувае, як яго слова кранае чулівыя сэрцы парафіянаў і што не толькі доктар Лютэр, але і ўсе яны ў душы кажучы сабе, што ён мае рацыю, і канец і аман. Гэта ўскрыляе яго, і ён рашае прыналегчы, паднапяцца і падагрэць яшчэ мацней ды кажа:

— Яны з самага малку ўсмакталі ў сябе такую нянавісць да гояў, што нікому

ніякага дзіва няма, калі ў гісторыі ім увальвалі за тое, што яны атручвалі калодзежы і кралі дзяцей, якіх пасля пратыкалі шылам і расціналі, як гэта было ў Трэнце і на Белым возеры. Вітаючы нас, хрысціян, яны знарок перакручваюць словы *seid willkommen* у „шэд віл ком”, што азначае — „шайтан, прыйдзі!” альбо „вось ідзе сатана”. Так яны наклікаюць на нас пякельны агонь і ўсякія нягоды. Да таго ж яны называюць Ісуса сынам шлюхі, а ягоную маці шлюхай, якая ў парушэнне шлюбу сфастрыгавала дзіця з нейкім забеглым кавалём-малатабойцам.

Айцэн пераводзіць дух. Яму лёгка на душы, быццам словы плывуць самі сабою, як тыя катэгорыі анёлаў на экзамене, хоць ва ўсёй замкавай кірсе ані ценю ягонага сябра Лёйхтэнтрагера. Але ён бачыць перад сабою іншага, нахабнага маладога яўрэя ў брудных ботах, як ён чук-чукае на каленях Маргрыт, і гэта ніяк не можа быць чортавай замарокай, бо чорту ў кірху дарога заказана, а гэта божая азнака, алузія божая, і ён прамаўляе далей:

— Чым жа, зрэшты, заслужыліся мы ў яўрэяў на жудасны гнеў і зайздасць і нянавісць іхнюю? Мы ж не называем іх шлюхамі, як яны называюць дзеву Марыю, не называем дзяцмі шлюхі, як яны называюць нашага Госпада Хрыста, мы не крадзем і не пратыкаем шылам іхніх дзяцей, не атручваем ім ваду, не прагнем іхняй крыві. Наадварот: мы робім дзеля іх толькі ўсяляк памыснае дабро; яны жывуць з намі ў дамах, пад нашай абаронай і аслонай, карыстаюцца нашымі дарогамі, нашым рынкам, нашымі вуліцамі; князі дазваляюць яўрэям браць з іхніх кашалькоў і скрынак, колькі тыя хочуць, дазваляюць сабе і сваім падданым праз яўрэяў займацца ліхварскім здзірствам і смактаць кроў.

З гэтым і падступаецца да таго, што, як ён ведае, ўзрушае ягоную парафію яшчэ больш, чым тое Пілатава ўмыванне рук і поцемкі яўрэйскага роду і нібыта божае выбранніцтва яўрэяў. І тут ужо ён абазнаны няма ладу як і выкладвае — і пра дом свой і пра словы цёткі-спадчынадаўцы ў Аўгсбургу. І ўскрыляе рукі ўгору і крычыць:

— Любасныя! Ці бачыў хто калі з вас, каб яўрэй працаваў, як працуеце вы ў гарах і ў холад, ад рана да позняга? Не, гэта, як самі яўрэі кажуць: мы не працуем, у нас добрыя, леныя дні, праклятыя гоі хай працуюць на нас, а мы мецьмем іхнія грошы; з імі мы паны, а яны нашыя слугі. Так яны гавораць і гэтым самым следуюць свайму закону, як пра тое сказана ў Другім Законе 23:20: „Іншаземцу аддавай у ліхву, а брату твайму не аддавай у ліхву, каб Гасподзь, Бог твой, дабраславіў цябе ва ўсім, што робіцца рукамі тваімі, на зямлі, у якую ты ідзеш, каб авалодаць ёю”. Іх дыханне смярдзіць язычніцкім золатам і срэбрам, бо няма такога другога народу пад сонцам, каб быў прагнейшы і сквапнейшы за іх. І вось я чую, як кажуць, што яўрэі давалі вялікія грошы князям і панству і тым яны нібыта карысныя. Так, а з чаго яны давалі? З добраў тых самых панстваў і іх падданых, з таго, што ўкрадзена і нарабавана ліхаздзірствам.

Ён азіраецца вакол і бачыць вочы сваіх слухачоў і як яны прыляпіліся да ягоных вуснаў, і заўважае раптам, якая вялікая сіла зыходзіць ад яго, калі ён, вось ён, стаіць на высокай катэдры ўтары і разумее, што сапраўдны прапаведнік павінен казаць толькі слушныя словы, у патрэбны час, каб усе яны падняліся і рушылі і рабілі тое, да чаго ён іх заклікае. І з гэтымі ўзнёслымі думкамі ў сэрцы ён падводзіць увесь *sermon* да добрага канца, русліва падагульняючы, чым дыферэнцыруюцца выклёты жыд і пабожны хрысціянін.

— Яўрэі ж, менавіта, — абвяшчае ён, — хочуць мець месію з краіны дурняў і гультаёў, каб насычаў іх смярдзючыя гізунталы, свецкага караля, каб перабіў нас, хрысціян, падзяліў свет паміж імі і зрабіў іх валадарамі. Але мы, хрысціяне, маем свайго месію, які робіць так, каб мы не баяліся смерці і не дрыжалі перад абліччам гнева Гасподняга і каб маглі ўшчаміць хваста д'яблу. Нават калі ён і не дае нам золата, срэбра і іншага багацця, дык і ад такога месіі ў нас сэрца гатовае выскачыць з грудзей ад радасці, бо свет ператвараецца ў рай. І за гэта мы дзякуем Богу, айцу ўсёй мілаты і дабрамыснасці. Аман.

Кажа і аспярожна патыкаецца ўніз з катэдры, чапляючыся за каменныя поручы,

бо якраз цяпер ён і адчувае слабасць ва ўсім целе; так адважна і шчырадушна мала хто калі тут гаварыў у сваёй першай казані, падобна таму, як бы леў паказаў пазуры, толькі ў святарскай хабіце, зразумела. Пасля ён ідзе да алтара і схіляе калена і прамаўляе малітву Богу Усемагутнаму, але без свядомасці і разумення, механічна, толькі словы ў патрэбнай паслядоўнасці, бо толькі цяпер, калі ён усё завяршыў, у душы яго паўстае поўная яснасць таго, што такое казань, як і вучыў вялікі доктар Лютэр: прапаведнік павінен быць і воінам і пастухом, а гэта найцяжэйшае мастацтва. Пасля ён паварочваецца да парафіянаў і падымае рукі, урачыста скіроўваючы позірк угору да скляпення храма, і прамаўляе дабраславенне, якое калісьці сказаў святар Аарон: „Хай Господзь дабраславіць цябе і ахавае цябе; Госпадзе, яві свой твар над табою ў ззянні і будзь мілажальны з табою”, і жахаецца пры думцы, што з гэтага моманту ў ягонай сіле павінна быць права і моц прамаўляць Божае дабраславенне і раздаваць яго, быць сапраўдным пасярэднікам паміж гэтымі тут і тым там угары, і ён кажа: Аман, і чуе, як зазваніў звон на званіцы, магутна і чыста, вітаючы свежаспечанага гера пастара.

А на вуліцы каля брамы, як што ўжо паклаў свой талер у скарбонку, ён сустракае Лютэра, які, здаецца, чакаў яго на замкавым двары і хоча пагутарыць з ім.

— Малады чалавек, — кажа Лютэр і выпрабавальна змервае яго адным здаровым вокам ці тое з сумнівам, ці тое з прызнаннем, — вы проста прачыталі з маёй галавы мае думкі, што вы сёння выклалі пра яўрэйскі народ. Але слухаючы вас, я быў падумаў сабе: такі, як ён, як усё адно адмыслова створаны, каб падупадаць сатанінскім змустам; паверце мне, я маю досвед у гэтым. Таму я раю вам, заставайцеся пастаянна ў юдолі скрухі духу і сэрца вашага і час ад часу акідайцеся вокам цераз плячо, ці не стаіць ён ужо ў вас за плячыма. І прыміце гэта; гэта пісьмяк, якое я хачу даць вам у дарогу.

З гэтымі словамі вялікі чалавек нахіляецца да яго, быццам хочучы абняць; але не робіць гэтага; толькі воблачка піўнога духу і цыбулі зыходзіць з яго і абвалакае юнага Айцэна, тым часам як Лютэра ўжо і дух прастыў.

Раздзел дзясяты

У якім прафэсар Лейхтэнтрагер дакладвае пра дыялектыку ў боскім уяўленні і дадае з Dead Sea Scrolls факты пра верагодную сустрэчу Агасфера з рабі, а прафэсар Байфус атрымлівае даследчае заданне

Геру
праф. д-ру Dr. h. c. Зігфрыду Байфусу
Інстытут навуковага атэізму
Бэрэнштрэсэ 39а
108 Берлін
German Democratic Republic

29 лютага 1980

Дарагі гер калега!

Мне вельмі скрушна бачыць чалавека Вашага духоўнага бляску і прынцыповай партыйнай цвёрдасці,— на жаль, вельмі рэдкая ў нашым жыцці камбінацыя— так жорстка паднятым на рогі дылемы. Вы пішаце мне ў Вашым ласкавым лісце ад 14 г. м., што акцэптуеце доўгажыццёвасць Агасфера як факт, што верыце ў Ісуса. Хоць Вы і не кажаце выразна, што Вам, паколькі з апошнім Вы не можаце не згадзіцца, супроцьпаказана і першае, прынамсі, гэта *implicite* заключана ў Вашым сцверджанні.

Але гаворка тут ідзе, даруйце мне, што я кажу Вам гэта, пра памылковую выснову, бо калі, з аднаго боку, Агасфера можна вельмі лёгка разглядаць без Ісуса, а з другога, дапусцім, як гэта раблю я, разглядаць сустрэчу Агасфера з Ісусам як дадзенасць, дык гэта зусім не азначае верыць у Ісуса як Богага сына альбо наогул як боскую сутнасць. Так і так у гэтым, але я напэўна рвуся да Вас у адчыненыя дзверы, ёсць свой клопат з багамі. Вы ёсць тая зручнасць, якую чалавек у залежнасці ад патрэбы стварае сабе сам і ўжо з прадаўняга часу стварыў; толькі, і ў гэтым праблема, гэтыя багі развіваюць у такім разе ўласнае жыццё, якое мяжуе з прывіднасцю. Я бачу ў гэтым неабвержную дыялектыку, якая Вам, паколькі Вы таксама хочаце быць дыялектыкам, напэўна, прынясе радасць.

А цяпер, перш чым я перайду да самай важнай часткі майго пісьма, менавіта да кумранскага рукапісу, некалькі кароткіх адказаў на Вашыя пытанні.

Я цалкам падзяляю Ваша меркаванне, што Агасфер з Кнігі Эстэр не ідэнтычны нашаму доўгажытніку Агасферу; гэта ўжо хоць бы таму, што той не быў яўрэй, і ўся ягоная сувязь з яўрэйствам пралягала выключна праз яго каханую, памянёную Эстэр. Агасфер з Кнігі Эстэр, фактычна афіцыйна званы персідскім царом Артаксэрсам, і менавіта першае ў яго імені, з дадатковым імем Макрашыр, па-нямецку „доўгая рука, даўгарукі“ (464 — 424 д. н. э.), які ў вядомым кімонскім мірным дагаворы прызнаў незалежнасць грэцкіх гарадоў у Малой Азіі. Наколькі далёка заходзіў на самой справе Артаксэрс Макрашыр у сваёй дружалюбнасці і жаданні даць яўрэям эксылу, пра гэта нам дае звесткі толькі Кніга Эстэр, а што да гістарычнай надзейнасці асобных кніг Бібліі я маю падобныя да Вашых сумненні; у кожным разе іх трэба разглядаць крытычным вокам.

З Вашым герам д-рам Вільгельмам Якшам, з другога боку, я не зусім згодзен, калі ён сваімі, вядома ж, дабрамыслымі пытаннямі пра недастатковую цікавасць медыяў да майго сябра Агасфера, як і да ягоных рэкламных метадаў спрабуе паставіць пад пытанне феноменальна працяглую экзистэнцыю гэтага чалавека. Гер Агасфер, а ў гэтым ён запэўніваў мяне неаднаразова, ненавідзіць ўсякую шуміху вакол сваёй асобы. Гэта заходзіць так далёка, што ён нават не святкуе дня свайго нараджэння, хоць, вядома ж, з усіма пражытых гадоў меў бы поўныя на тое падставы.

А цяпер да ўжо дакладна галоўнага пункту, да атаясамлення Агасфера з Ісусам праз фрагмент у Dead Sea Scrolls, на які ў сваім пісьме да Вас ад 19 снежня мінулага года я ўжо звяртаў Вашу ўвагу. Гаворка ідзе пра скрутак 9QRes, раздз. VII, 3 да 21, і VIII, 1 да 12; гэты скрутак цяпер падрыхтаваны да публікацыі, і я паспяшаўся, даводзячы пэўныя мясціны, хай сабе толькі папярэдне і толькі вельмі прыблізна, да адпаведнасці паэтычнаму зместу арыгінала, перакласці на нямецкую мову. 9QRes, дзеля Вашай інфармацыі, азначае, што гэты рукапісны скрутак быў знойдзены ў пячоры № 9 селішча Кумран і атрымаў назву *Resurrection*, таму што ў ім між іншым ідзе гаворка пра ўваскрэсенне і ўшэсце Настаўніка справядлівасці. Гэта, такім чынам, рукапіс эсхаталагічны, і названы ў ім Настаўнік справядлівасці, гэтаксама як і адначасова памянёны Князь абшчыны, верагодна, разумеліся людзьмі ў Кумране як постаці месіянскай. Пазначаныя кропачкамі мясціны ў маім перакладзе ўказваюць на пашкоджанні скрутка з пісьмёнамі.

*... прыйшоў дзень калі вы
прымаеце настаўніка
справядлівасці
якому бог абвясціў
таямніцы слоў
пра рокаў
і прывялі яго перад
пракуратара які
ішоў шляхам жорсткасці*

*і перад намесніка клікі
бэліальса кітэяніна...*

*... абсмьяны у пакутах...
... прыйшоў час
уціску народу ізраіля сярод
усіх яго нягодаў не было такога як гэты.
бо гэта апошні час перад
распасціраннем неба і перад
воінствам святла...*

*... і ідзе ўгору хістаючыся пад
цяжарам бэлек
кывавы пот сцякае з
падрапанага лоба настаўніка
справядлівасці
ўніз па яго твары губы
дрыжаць у яго але ён маўчыць на
словы кпінаў
глухое вуха яго...
... але глухі і голас
князя ўсяе абшчыны
любасных богу...
... слухай ізраіль...
... ня бойцеся
не адступайцеся і не палохайцеся
полчышчаў
ворага
бо перад вамі пойдзе...
... узброены мечам
бога і шчытом давіда
непераможны...*

*... дастаецца ён да дома дзе
дарога заварочвае да гары
чарапоў
і робіцца круцей...
... перад парогам князь
абшчыны які там быў ад
пачатку тварэння
адзін з сыноў бога зачаты зь
святла і духа...
... і падступае да яго настаўнік
справядлівасці...
... дай мне адпачыць перш
чым падымуся...*

*... пастанавіліся сем
штурмавых радоў тыя што бедныя
і ўгнечаныя*

і ў сотні і
 ў тысячы абшчыны
 святых саюза
 і чакаюць клічу...
 ... і на сцягу напішы народ
 божы і імёны ізраіля
 і арона
 і на твае штандары напішы
 праўда божая і
 справядлівасць божая
 і гонар божы і суд
 божы...
 ... бо твая барацьба і
 праз моц тваёй рукі...
 ... а настаўнік справядлівасці
 схіляе галаву і маўчыць
 тады кажа яму Агасфер здымайся
 і ідзі адсюль і ідзі тваёй
 дарогай
 тут няма месца такому як ты
 а настаўнік справядлівасці
 кажа яму сын чалавечы
 ідзе як напісана паводле
 слова прарока
 а ты застанешся і мяне
 чакацьнеш пакуль я вярнуся...

Гэта, дарагі калега, мой пераклад часткі скруткі 9QRes, які датычыцца сустрэчы Настаўніка справядлівасці з Князем абшчыны: як вы заўважыце, апошні ў самым важным месцы пазначаны адкрыта імем Агасфер. Пры больш дакладным чытанні Вы далей знойдзеце, гэтае месца сваім рэалізмам адрозніваецца ад рэшты матэрыялу; згодна яму гаворка тут з вялікай верагоднасцю ідзе пра гістарычнае паведамленне аднаго з аўтараў скруткі пра важнае здарэнне. Абшчына Кумрана была толькі адной з многіх юдэйскіх сектаў, якія, падобна іншым дахрысціянскім абшчынам, былі адухоўлены верай у тое, што ўжо апошні час блізка альбо нават настаў; у Кумране, праўда, чакалі месію ў двух іпастасях альбо, можа, нават верылі ў двух месіяў, аднаго, так сказаць, цывільнага і аднаго ваеннага, як тое яно старое габрэйскае боства мае дваіны характар, адзін раз гэта бог помсты і вайны і пасля бог ласкі і любові.

Паколькі вы там у Берліне не верыце ні ў аднаго, ні ў другога, дастаткова будзе любой спекуляцыі пра тое, каторы ж тут на самай справе маецца на ўвазе; наадварот, наконт 9QRes няма ніякіх сумненняў, у ім маюцца вершы, якія амаль даслоўна паўтараюць словы з IQM, так званага ваеннага скруткі, і з IQrHab, так званага Абакумавага каментарара.

Я спадзяюся, што паслужуся Вам праз гэта паведамленне, і застаюся з найлепшымі вітаньнямі

Ваш
 Ёханаан Лёйтэнтрагер
 Hebrew Univercity
 Jerusalem

Геру
праф. д-ру Dr. h.c. Зігфрыду Байфусу
Інстытут навуковага атэізму
Бэрэнштрэсэ 39а
108 Берлін

14 сакавіка 1980

Дарагі таварыш Байфус!

У апошнім пісьме Вам ад праф. Ё. Лёйтэнтрагера з Ерусаліма маецца пераклад памечанага знакам 9QRes габрэйскага рукапісу. Калі перад намі не фальшыўка, што ў абставінах, якія цяпер склаліся, малаверагодна, дык гаворка тут ідзе пра тыповы прадукт мілітарысцкага духу ізраільскага народу, духу, які дасягнуў свайго цяперашняга апагею ў развіцці сіянісцкага імперыялізму. Варта толькі прачытаць, што там было напісана на „сцягу“ Ізраіля, каб пераканацца, на які напрамак гэта ўказвае.

Я даю Табе падумаць, ці Ты, кладучы ў аснову гэтага рукапісу і некаторых іншых тэкстаў, здабыванне якіх прадастаўлена Табе, не павінен быў сабраць і прадставіць матэрыял, у якім Ты ўказаў бы на сувязі паміж рэлігіяй і імперыялістычнымі экспансіянісцкімі памкненнямі, асабліва ў дачыненні да Ізраіля. Я падкрэсліваю Ізраіль, бо падобныя тэндэнцыі праяўляюцца і ў ісламе, якія мы з улікам палітычных мэтаў, што асягаюцца нашымі савецкімі сябрамі і намі, хацелі б пакінуць без увагі.

Калі ты можаш своечасова сабраць і апрацаваць матэрыял, мы маглі б рэалізаваць яго ў наступным годзе на канферэнцыі ў Маскве. Навука перад фактам абвастрэння класавай брацьбы таксама не павінна стаяць убаку, яна павінна заняць партыйную пазіцыю.

З сацыялістычным прывітаннем

Вюрцнер
кіраўнік аддзела
Міністэрства вышэйшай і
праф. школьнай адукацыі

Геру
праф. Ёханаану Лёйтэнтрагеру
Hebrew Univercity
Jerusalem
Israel

17 сакавіка 1980

Шаноўны гер калега!

Хто б мог падумаць, што з Вашых першых кароткіх заўваг што да фрагмента пра так званага Вечнага Жыда з маёй кнігі „Самыя вядомыя іудэа-хрысціянскія міфы ў святле прыродазнаўчага і гістарычнага пазнання“ можа развіцца такое цікавае і інструктыўнае карэспандаванне, за якім з неаслабнай увагай будзе сачыць і мой калектыў. Я заўсёды трымаўся таго погляду, што навукоўцы нават тады, калі яны светапоглядна моцна дыферэнцыраваныя, могуць паразумецца адзін з адным у вобласці сваіх распрацовак, і з Вашага апошняга пісьма я з задавальненнем убачыў, што тут нам удалося крышачку пахіснуць Вашу пазіцыю.

Вы, у кожным разе, згодныя, што персідскі цар Агасфер не ідэнтычны Вашаму сябру, уладальніку шавецкай крамы; гэта, прынамсі, скрэслівае добрых 400 гадоў з жыцця апошняга. Як што далей вынікае з рукапісу 9QRes, якому Вы надаяце такую вагу, у сувязі з

„Настаўнікам справядлівасці“ і „Князем цэлай абшчыны“ гаворка ідзе пра дзве чалавечыя істоты, а не пра шматкроць паўторанага альбо вечнага духа. Вы з поўным правам указваеце, паважаны гер калега, на рэалізм адной часткі цытаванага Вамі верша. Тым не меней мы мусім канстатаваць, што ўсё астатняе напісана ў такой звышвысокай форме, што акрамя аднаго месца наўрад ці прасвечваюцца якія-небудзь рэальныя факты. Відавочна ў абшчыне Кумран верылі, як, зрэшты, Вы і самі згадваеце, у двух месій, і аўтары цытаванага Вамі рукапісу паведамляюць, як яны паміж сабою спрачаюцца. Літаральны змест спрэчкі, на шчасце, перададзены вельмі натуральна, і ўсё ў ёй стасуецца з вельмі натуральнымі рэчамі. Мы трымаемся думкі, што абодва нібыта месіі альбо проста былі мазурыкі, якія, скарыстаўшыся прымхлівымі інстынктамі членаў абшчыны, працавалі рука ў руку, альбо, што перад фактам абсалютна правільна ацэньваных Вамі істэрычных настрояў у прамежку часу паміж 1 ст. і 2 ст. паводле нашага летазлічэння, найпраўдападобней былі параноікі. Тое, што махляры часта сварыліся, зразумела; але ж таксама і параноікі, з якіх кожны лічыць сябе вялікім, будзь тое Напалеонам альбо месіяй, таксама часта спрачаюцца і павінны быць па магчымасці ізаляваныя.

За параною, прынамсі, у „Князя абшчыны“, далей гавораць і яго выразна акрэсленыя ваенна-рэлігійныя шалы. Паколькі дух гэтай адзначанай gQRes асобы таксама, як і Агасфер, неўміручы, я даручыў двум маім супрацоўнікам пашукаць у Бібліі, апокрыфах і іншых пісаннях падобнага роду выказванняў іншых габрэйскіх персаналіяў. Іх мы, як толькі наша праца дасягне пэўнага пункту, ахвотна прадаставім у Ваша распараджэнне; магчыма, і Вы маглі б са скарбніцы Вашых ведаў даць нам адпаведныя інфармацыі.

Чакаю Вашага адказу і па-сяброўску вітаю Вас

Адданы Вам
(праф. д-р Dr. h. c.)
Зігфрыд Байфус
Інстытут нав. атэізму
Берлін, сталіца ГДР

Раздзел адзінаццаты

У якім удаецца зазірнуць у датклівую душу Паўля фон Айцэна, а певень на вежы кірхі спявае тры разы ў доказ таго, што Агасфер ёсць той, хто ён ёсць

Ліст, які доктар Лютэр сунуў у руку юнаму Айцэну, адрасаваны галоўнаму пастару Элінусу ў саборы св. Пятра ў горадзе Гамбургу, добра заклеены і прыпячатаны асабістай пячаткай Лютэра. Але Айцэну пячэ пісьмо ў кішэні, і чым далей ён ад'язджае, тым гарачэй. Да Рослава на Эльбе ён яшчэ трывае, расказваючы праважатаму пра сваю ранішнюю казань; ён усё яшчэ выдатна трымае ў памяці, як яўрэі, поўныя гардыні, пыхі і нявер'я жывуць сярод нас, і не з працы, а з махлярства, пры гэтым з тых, з каго яны дзяруць, а менавіта з голяў, яшчэ і здзекуюцца і праклінаюць іх; і пра тое, што паводле права з імі трэба было б зрабіць. Але ўжо ў Цэрбсеце, Ангальцкім, сядваючы на каня пасля неспакойнай ночы, ён ў нясцерпе кажа Лёйхтэнтрагеру:

— Скажы мне, Ганс, якая ў чалавека самая дарагая даброць, якую ён павінен захоўваць, нягледзячы на ўсе спакусы?

Лёйхтэнтрагер пачэсвае гарбок, мабыць набраўся-такі блох на цэрбсцкім начлезе, і сузірае ландшафт, зялёныя дрэвы, у якіх так весела грае гуллівае святло, палеткі навокал, усе дагледжаныя, дабраславёная мясцовасць, толькі людзі не выглядаюць на дабраславёных, якім добра жывецца на свеце; у прыстойнай дзяржаве з прыстойнымі носьбітамі гонару, там народ трымаюць на кароткай

шворцы.

— Самая дарагая даброць людская? — кажа ён, хоць ужо добра ведае, куды хіліць сябар; ён ужо чакаў, з таго часу, як той расказаў яму, які развітальны дарунак атрымаў ад добрага доктара Марцінуса. Таму цяпер гаворыць у той самай годнаснай манеры, якую начапіў на сябе і Айцэн, набыўшы магістарскую годнасць: — Самая дарагая чалавечая даброць, Паўль, гэта давер, які на цябе кладзе нехта іншы і каго ты не павінен расчараваць без пахібы тваёй несмяротнай душы.

Айцэн чакаў пачуць нешта такое, хоць і спадзяваўся, што чалавек, падобны на яго сябра, пасобіць яму зламаць пячатку.

— А менавіта ж, а ў самы акурат, — уздыхае, — бо і куды мы зайшлі б, каб не нашыя гонар і вернасць; свет, сёння такі сапсаваны, ператварыўся б у гадзючнік, у гняздо ўсякай нечысці.

Але калі яны ўязджаюць у Магдэбург, раскошны біскупскі горад, дзе пераначуюць у доме гера саборнага прапаведніка Міхаэліса, Айцэна зноў разбірае.

Геру саборнаму прапаведніку вельмі прыемна даць кватэру юнаму сугасподніку-софрагеру, сабрату, у яго тры незамужнія дачкі, адна за адну худзейшая і ўсе разам як усё роўна назначаныя ў будучыя пастарыхі; і ён прыступае да куплі кульгавага суправодніка, адразу пачынае падлыгіваць пра дзельных дзеўваў, аж у тых вушы агнём гараць. За вячэрай, якую любоўнымі рукамі ўшыкавала фраў саборная пастарыха з трыма юнымі асістэнткамі, Лёйхтэнтрагер падрабязна і шырока паведамляе пра магутную казань, якую ўправіў яго сябар Айцэн у Вітэнбэргу ў прысутнасці самога доктара Лютэра і Мэланхтона; пры гэтым пад абрусам ягоных пальцы палашчваюць кашчавыя калені то ў Лізбэт, сярэдняй, то маслакаватыя сцёгны ў Юты, малодшай сястры. Старэйшая, Агнес на імя, з пэўным сумыслам упляцалася поплеч юнага Айцэна і вымушана абыходзіцца без тагоных пагладак і палашчванняў.

Гер саборны прапаведнік не ведае, чым ён мусіць больш уразіцца, ці тое красамоўствам свайго толькі што ўзведзенага ў прапаведніцкую чыннасць сабрата, ці тое фабулёзнай памяццю гэтага дзіўнага спадарожніка, і кажа яму:

— Вы, мабыць, вельмі пільна слухалі, калі ўзгадваеце ўсё так дакладна. Дай Божа, каб у маёй абшчыне знайшліся такія, каму б так запалі мае словы з нядзельнай казані!

Гэта была не ягоная заслуга, адказвае Лёйхтэнтрагер і строіцца пад сціпленькага; з такой казанню, з такой тэмаю, і выкладзенай у такім духу, — было такое адчуванне, што слухаеш сапраўднага прарока, яно і не дзіва, што кожнае слова, кажнюсенькае слоўца незабыўна ўелася ў памяць.

Юны магістр падносіць да вуснаў і адпівае глыток віна і папярхаецца; ён ведае, што яго сябра Ганса зусім нават і не было ў саборы, калі ён бушаваў супроць прыблудаў-яўрэяў. Дзева Агнес ускоквае і папляскае свайму застольніку па спіне; вой, гэта ўсё з самымі добрымі намерамі, але ён яшчэ некалькі дзён будзе насіць на сабе плямкі, сатру, сатру, і жарцік сябра, які ў яго, абследаваўшы ўначы ўсе самыя датклівыя месцы, выскаляючыся паведамляе, што тоненькія пальчкі найлепей пацаляюць куды ім след.

Але пазней, як што ён не можа заснуць, бо яму заходзіць пра блізкую смерць бацькі куды больш, чым ён можа выказаць гэта, і таму, што ён адчувае, які слабы і бездапаможны чалавек без Божай аслоны альбо магутнага сябра, пра што яму мог бы даць поўнае тлумачэнне ліст у кішэні, ён паварочваецца да Лёйхтэнтрагера і пытаецца:

— Ганс? Ты яшчэ не спіш, Ганс?

Той нешта мармыча пра шмат віна і пра кашчавых баб і адварочваецца ад яго. Але Айцэн не даецца.

— Ганс, — кажа ён, — мне вельмі хацелася б ведаць, што напісаў доктар Лютэр у тым пісьмку, якое ён даў мне.

— А не пераймайся дужа, вазьмі ды прачытай, — раздражнёна буркае

Лёйхтэнтрагер, быццам гэта была б дробязь — узяць і прачытаць.

Але менавіта гэтага Айцэн якраз і не хоча рабіць, асабліва цяпер, калі ўжо ён, лічы, амаль пастар, спраўны пастух, які павінен ісці наперадзе хрысціян, даючы прыклад сумленнасці. Таму ён кажа:

— Ты ж усё так добра ведаеш, Ганс; можаш сказаць, хто якую задумаў карту, туз чырвоны ці старэйшы булковы валет, альбо, можа, жалудовая дзвятка, альбо ж ва ўсім, у чым толькі можа быць абазнаны чалавек, у святым трыадзінстве альбо што плоць і кроў Хрыста *a priori* былі ў хлебе і ў вадзе, альбо пра добрых і ліхіх анёлаў.

— Усё правільна, усё ў правілах і норме, усё адпаведна, — кажа Лёйхтэнтрагер, бачачы, што так проста заснуць яму не ўдасца, — гэта можаш ведаць і ты, калі сабе здор у чэрапе ўціснеш.

— Ай, ужо цісні не цісні, — скардзіцца юны магістр, — ні лою ні шмальцу не выціснеш, ні скварак не высмажыш.

— Дык перакінься ў Лютэра, — кажа сябар не стрымаўшыся, — ну што такога ён табе можа напісаць да гера галоўнага пастара Эпінуса? Што ты абібок і гультай і Гіпакрыт, які злізвае думкі з вуснаў вышэйшага, каб прабіцца ў свет?

І гэтым Лёйхтэнтрагер зноў пацэліў у самы акурат: бо яно якраз тое, у чым Айцэн сам сабе найбольш баяўся прызнацца; вельмі добра ведае ён гісторыю пра тое другое пісьмо, якое напісаў цар Давід свайму камандуючаму Ёаву і перадаў праз Урыю; толькі з той розніцай, што ў яго, Айцэна, няма прыгожай жанчыны, як Вірсавія ў Урыі, ён рулюе на дзеву Штэдэр, якая, на жаль, хоць і не зусім бязмясяя і пляскатая, як паненка Агнес тут у Магдэбургу, але і не мае нічога такога ў сабе, каб па ёй сохлі, душыліся і прападалі.

— Магчыма, ён павінен быў напісаць гэта, — кажа далей Лёйхтэнтрагер, — але ён ніколі так не зробіць; мы ж ведаем Лютэра, ты і я, ён не напіша нічога такога, што можа паказаць людзям, нібыта ён толькі зноў выпусціў у свет чарговага пабожнага пустагаловіка.

Гэта хоць і крыўдна, але разам з тым і суцяшае; таму Айцэн перапускае сябру ягонае выказванне, затое скуголіць, просячы спагады, так умольна-жаласна, як гэта яно пакутліва змушае да коннай дарогі ў такой няпэўнасці, сорака з лішкам міляў у дзень, і як яму палегчала б на сэрцы, нягледзячы на змрочныя прыгоды наперадзе, калі б ён ведаў дакладна, што напісаў добры доктар Марцінус.

— Запалі свечку, — кажа Лёйхтэнтрагер, — і дай мне сюды тое пісьмо.

Айцэн доўга калупаецца з крэсівам і трутам, пасля запальвае свечку; трапяткое полымца толькі крыху асвятляе пакой і адкрывае жудасную карціну: юны магістр і кульгавы гарбун, абодва ў начных лёлях, дзве галавы схіліліся на паперынай, пры гэтым адзін выцягнутай рукой выпісвае колы над пячаткай, пакуль яна з лёгкім шчоўкам не адскоквае ўгору і пісьмо быццам само з сярэдзіны разгортваецца.

— Вось, — кажа Лёйхтэнтрагер, — чытай.

Айцэн, якому ад такога спосабу распячатвання пісьма робіцца несамавіта, тым не меней чытае; аж такая прага да ведаў, калі заходзіцца пра ўласныя выгоды. Пазнае почырк, своеасаблівыя кручкі і скароты, чарнільныя пырскі, быццам па паперы прабегліся два, калі не больш, прусакі. Мір і мілата ў Хрысце, пісаў Лютэр, сумленны мой, дарагі браце.

І далей следуе: „... схіліце прыхільне вуха Ваша да дастаўцы гэтага пісьма, юнага магістра Паўлюса фон Айцэна. Бо ён той, родам з Вашага горада Гамбурга, хто быў рушлівы тут у Вітэнбэргу ў высокай школе і з вялікім поспехам прыкладаўся да спасціжэння вучэння Богага, ён ужо праэкзамэнаваны, красамоўны і старанны і цвёрда стаіць пры Слове і сваіх начальствах...”

Айцэн падымае вочы ад паперы і бачыць абыякавы выраз на твары свайго спадарожніка, быццам той ужо даўно ведаў змест пісьма. І таму далей чытае ў прыўзнёслым тоне з дамесама гонару і какетлівага пратэсту: „... і таму я магу, дарагі браце, па-сяброўску рэкамендаваць Вам магістра фон Айцэна, каб Вы скарысталіся ім паводле свайго разумення і магчымасці. Гэта нясумненна будзе сапраўдна, як

сапраўдныя ёсць наша Евангелле і Хрыстос, дастойны слуга Божы. Заставайцеся цэлы час шчыра ў Хрысце. Учынена ў Вітэнбэргу, *et cetera, et cetera*. Ваш Марцін Лютэр.”

— Ну, кажа Лёйхтэнтрагер, — супакоіўся нарэшце?

Айцэн абцягвае апоўзлую спераду кашулю і адказвае:

— Ты ж сам сказаў, што нічога іншага ён і не мог бы напісаць, добры доктар Марцінус.

— Ня мог бы? — перапытвае Лёйхтэнтрагер, і раптам у ягонай руцэ з’яўляецца яшчэ адно пісьмо, акурат як першае, з такой самай гладка адклеенай пячаткай, на якой нават захаваўся адбітак Лютэравай пячаткі. — На, чытай.

Айцэну зрабілася знобка. Той самы почырк, нават чарнільныя плямы, але словы нейкім д’ябалскім чынам перакручаныя, і напісана там, што ў галаве ў юнага магістра Паўлюса фон Айцэна чортведама што, толькі не слова Божае, што ён прыслужваецца і падлізваецца, што яму не можа быць давераны настаўніцкі пульт альбо катэдра, ужо не кажучы пра законную хрысціянскую абшчыну, бо ён толькі пнецца ўгору, прагне ўлады над людзьмі, замест каб у пакоры сэрца шчыра служыць. А ўнізе зноў сігнатурка, чысцюткі паўтор першай: Марцін Лютэр.

Айцэн жахаецца. Яму здаецца, што ў двух пісьмах як бы два бакі аднаго чалавека, і гэты чалавек ён сам — адзін у ногі цалуе, другі за сэрца кусае. Але як што доктар Лютэр мог напісаць толькі адно пісьмо, дык якое ж з іх сапраўднае, у якім Лютэрава праўда? І які, па праўдзе, ён сам, магістр Паўлюс фон Айцэн?

Лёйхтэнтрагер трымае абодва вострымі пальцамі, лёгенька памахвае імі перад недаверлівымі вачыма Айцэна. Айцэн хапае правае, добрае, якое ён павінен перадаць геру галоўнаму пастару Эпінусу, калі толькі хоча падняцца вышэй па крутой духоўнай лесвіцы; але яно ўвесь час выкоўзваецца з-паміж пальцаў, не даецца злавіць, сам ягоны сябар раптам здаецца як бы туманным прывідам, і ён ускрыквае і прахопліваецца ў ложку побач са спадарожнікам, з распячатаным пісьмом у руцэ, пячатка самым дзіўным і таямнічым чынам цэлая, і ён ў апошнім мігтанні амаль дагарэлай свечкі паўтарае: „... і таму я магу, дарагі браце, па-сяброўску рэкамендаваць Вам...”

— А дзе другое? — пытаецца ён, штурхаючы Лёйхтэнтрагера пад бок.

— Што другое? — кажа той.

— Другое пісьмо!

Лёйхтэнтрагер трасе галавой; не ведае ён ніякага другога пісьма, ведае толькі пра тое, што яго сябар Айцэн трымае ў руцэ, і кажа яму, каб патрымаў пячатку над свечкай, хай размякне, каб можна было файненька запячатаць, каб усё было, як бы нічога і не было, і пасля гэтага полымца тухне, і зноў робіцца цёмна вакол гэтых двух у пакоі дома саборнага прапаведніка Міхаэліса. Але Айцэн не можа заснуць. Яму здаецца, што праз сцены чуецца сухі кашаль дзевы Агнес, альбо, можа, Лізбэт альбо Юты, а недзе нехта стогне, быццам на грудзях у яго сядзіць гном, паскрыпваюць бэлькі, быццам ва ўсім Магдэбургу вырваліся на волю духі, і ён, увесь у страху, думае, Божа мой, Божа мой, няўжо так будзе ўсё маё жыццё, а я ж бо тое сабе думаў, што пасля экзамена і казані ўсё пойдзе сваім упарадкаваным ходам, як гэта прадвызначыў Бог сваёй вялікай міласцю, але ніхто не ведае, якая яна слабенькая зямля, на якой ён стаіць, а якраз жа пад ёю і віруе той вечны агонь.

А раніцай, пасля таго як Лёйхтэнтрагер жартаўліва лёгенька ўшчыкнуў за шчочку юных дочак саборнага прапаведніка, а Айцэн чынна падаў руку дзеве Агнесе і, атрымаўшы яшчэ па кавалку хлеба і каўбасы ад фраў саборнай прапаведнічыхі на перакуску, абодва зноў вырुпіліся ў дарогу да Гэльмштэта, дзе герцаг Браўншвайгскі трымаў высокую школу і, трэба думаць, можна знайсці гасцініцу з ладным сталом і пачосткай пад добрую духоўную гутарку пра бег падзей у свеце; але Айцэн сядзіць у сядле як мех мукі, і ўсё яму баліць, утары і ўнізе, спераду і ззаду. Лёйхтэнтрагеру, таму лепей; той паглядвае на яго збоку, патрухваючы на коніку, і кажа сабе, ах, які ж слабы гэты людскі род, любая нягода пераварочвае яго дагары, і

людзі лямантуюць і скуголяць да Бога, як той Ёў, не верачы ў яго і нават не маючы даверу да саміх сябе; так і жывуць паводле праваў і ўстанаўленняў і лічаць, што іх ім спаслаў Бог, і ліпнуць, трымаюцца за іх, і не заўважаюць, як яно ўсё добрым ладком і парадкам адно за адным коціцца к чортавай матары, князі і духоўнікі спачатку, пасля пісакі і купцы, а пад канец усе агулам і сполам.

У Гэльмштэце якраз у той дзень кірмаш, паназбіралася людзей з усіх наваколляў гібель і пропадзь, купляюць і прадаюць, а хто ні тое, ні другое, — проста швэндаюцца раззявамі. Карціна стракатая, бо кожнае на нешта кудысьці чагосьці пнецца, і ганчары і краўцы, кандытары і каўбаснікі; гагакаюць гусі, сакараць і лапочуць куры, перш чым ім скручваюць галовы; і паўсюль і наскрозь адно яўрэі ў сваіх ярмолках, і той нахвальвае табе нейкае сваё старое рыззё, выдаючы яго за ўбор герцагіні, быка за цельную карову альбо старую недаздохлую кабылу за высакароднага баявога вогіра чыстай арабскай крыві.

Перад гасцініцай гаспадар выставіў некалькі ўслонаў. Юны Айцэн і ягоны сябар, прывязаўшы коні і напаіўшы іх з карыта, знаходзяць сабе месца, і Айцэн вальготна выцягваецца з куфлем піва ў руцэ, зафундаванага яму Лёйхтэнтрагерам, і глядзіць, як той накрывае сваім прыгожым ножыкам скрылікі каўбасы з дадзенага фраў саборнай прапаведнічыхай на дарогу кавалка, палавіну яму, палавіну сабе, і ўпершыню за гэты дзень адчувае, што жыццё мае-такі і свае дадатнасці, хай сабе і не многія, але такі-мае. А яшчэ бачыць далей з правага боку, паблізу кірхі, згрудзіліся людзі, цяней, дзе б то яшчэ дзе; там узведзена нейкае драўлянае рыштаванне, а за ім напятае размаляванае палатно з выяваю нашага ўкрыжаванага Госпада Ісуса, з рыжай барадою і чырвонай крывёю на лобе, а побач з ім абодва шахраі з журботна звешанымі галовамі. Мабыць, будзе нейкае прадстаўленне, думае ён, альбо, можа, там нехта спявае і паказвае карціны, і Айцэн не ведае, ці тое яму след прыбіцца да кампаніі людзей, што там стаяць і чакаюць, ці тое заставацца тут на зручным услоне, як яно і след чалавеку, што ўжо амаль пастар і ў кішэні мае рэкамендацыю з-пад п'яра самога доктара Марцінуса; ягоны сябар таксама не мае ніякіх намераў выпраўляцца на тое прадстаўленне, магчыма, ён нават зусім і не заўважыў, што тут павінна разыграцца.

Але вось каля кірхі ўсё аціхае. І нават рыначны шум ужо чуецца як бы праз тоўстае палатно.

На драўляным рыштаванні стаіць жанчына, на ёй зялёныя шаравары як на карцінах з Турцыі, бачаных ім у кнігах, і чырвоная вышываная камізэля паўзверх белае кашулі, а на галаве нейкі блакітны турбан з бліскучаю зашчапкаю, з-пад якое ў паветра вылазіць белы касмач валасоў. Твар у яе густа расфарбаваны, хто там ведае, што ў яе пад шмінкаю, можа маршчыністая старакабетная скура. Толькі вочы, вялікія і бліскучыя, як перлы, маладыя, і гэтыя вочы ён пазнае, і тут жа ўсхопліваецца з услона, бяжыць туды да сціску людзей вакол рыштавання, рассоўвае, расштурхоўвае іх убакі, не зважаючы на буркатню і лаянку, і ўжо стаіць перад жанчынай і тапырыцца на яе, як чалавек, што ўбачыў здань, і праз яе кашулю і шаравары бачыць формы грудзей і сцёгнаў, і ў роце яму перасыхае, як ад пяску, і ён хоча закрычаць: Маргрыт! — але з горла ані гуку.

А жанчына падымае руку і, убачыўшы, што людзі ўраз захлябенілі пашчы, заяўляе звонкім, урачыстым голасам, што яна прынцэса Гэлена, малодшая і самая любімая дачка трапезундскага князя, які, як высокі герцаг, служыць пры двары магутнага султана; але што яна пакінула бацьку і маці і прыгожы гарэм у Канстанцінопалі, дзе ёй толькі птушынага малака не хапала, дзе было ўсё, чаго толькі душа жадала, убранне і ўборы і шаўковыя падушкі і чорныя рабы для абслугі, каб абмахвалі апахаламі, бо ў ноч перад яе васьмянаццатым днём нраджэння з'явіўся ёй Вечны Жыд Агасфер, асуджаны нашым Госпадам Ісусам Хрыстом на вечнае блуканне аж да суднага дня, і яна навярнула ў правільную веру ў нашага Госпада Ісуса Хрыста, у вечнасць. І з таго часу ўсюды следуе за Вечным Жыдам Агасферам, які не можа памерці і ўвесь час пастаянна ўзнаўляецца на шляхах сваіх, а яна яму як

бы нябесная нявеста, каб сведчыць людзям пра веліч Бога і пакуты нашага Госпада Ісуса Хрыста, якія Вечны Жыд бачыў на свае жывыя вочы, і ён потым сам выступіць і пакажа ўсяму народу свае памечаныя крыжавымі стыгматамі ногі і простымі словамі раскажа, як наш Гасподзь Ісус гутарыў з ім і як пракляў яго за вялікую бессардэчнасць, у якой ён, небарака і гаротнік, вось ужо тысяча пяцьсот дваццаць два гады раскайваецца. А каго не кране шчырая гісторыя-споведзь, той хай пасля спакойна дыбае сваёй дарогай, Вечны Жыд усё ім даруе, і наш Гасподзь Ісус Хрыстос даруе таксамака; калі ж каму дойдзе да мозгу касцей, як яно і павінна даходзіць шчыравернаму хрысціянину, той пасля можа купіць ілюстраваны, выдатна надрукаваны скрутак з гісторыяй пракляцця Вечнага Жыда Агасфера і ўкіне сваю лепцінку ў кубак, якім яна абнясе людзей, бо яна і гер Агасфер хацелі б і ў іншых месцах далучыць людцаў да гэтай добрай весткі.

Айцэну адняло мову, так і стаіць усё яшчэ. Ці мог ён тады, пасля той вечарыны ў доме ў магістра Мэланхтона, сваёй затуманенай віном галавой нават блізка падумаць, што той настырны малады жыдок, які трымаў Маргрыт на каленях і рабіў з ёю і так і гэтак, мог мець хоць якое б там ні было дачыненне да Вечнага Жыда, але ў святле наступнага дня адагнаў яго ад сябе як чыстую прымару і насланне. А тут яшчэ і каб сама прынцэса Гэлена з Трапезунда, якая служыла ў яго сябра пакаёўкай, апаратвала нанач пасцель і выносіла начны посуд за ім, былым студыёзусам Айцэнам, і пры гэтым два мясістыя паўмесяцы ззаду пад спадніцай так панадна перашавельваюцца: вой, няўжо мы і праўда ўсе падвойнаістотавыя, і хто ж тады той другі, што засеў у ім, Айцэне?

Лёйтэнтэрагер, здаецца, усё яшчэ сядзіць на ўслончыку каля гасцініцы, п'е сваё віно і не здагадваецца пра буру ў грудзях магістра Айцэна, якога так і падсцёбвае ўскочыць на той памост і залезці прынцэсе Гэлене пад камізэлю і ў шаравары, і не таму, што яму наўме нейкія там вашыя брыдоты, не, з чыстай цікаўнасці і прагі пазнання; але і так куды б ён дайшоў, бо ж людзі навакол толькі хочучь ведаць, як там тое было з праклінаннем Жыда, але, канечне, не ён адзін хацеў бы пашураваць у гэтым вышытым кашпучку, толькі ж ніхто гэтага не робіць.

Прынцэса Гэлена тым часам павесіла на планку вялікую табліцу, на якой, табліцы, быў відзён рыжабароды Ісус, апрануты ў прыгожа афарбаваную пурпуру, з зялёным цярновым вянкком на галаве, перад ім воіны салопяць яму языкі і крываць пачварныя твары і ўсяляк здзекуюцца і насміхаюцца з яго, а адзін нават б'е трысцінай па галаве.

І пры гэтым яна дэкламуе ўзнёслым голасам і з правільным націскам:

*Вы бачыце, як зброд служак
смяецца з Госпада ўсяляк,
шалёна здзекуецца, б'е
і шкумутаніць, і плюе.
Ён церпіць здзекі, глум і смех
за нашыя правіны й грэх.*

Айцэн думае, што гэта зусім не той задзірлівы тон, у якім Маргрыт цэлы час гутарыла з ім, не тая мова, якой яна карысталася; па ўсім адчуваецца, што тая, хто так свабодна, не заікаючыся, не запінаючыся, прамаўляе прыгожы вершык, паводле вымаўкі і манеры, паводле таго, як спрытна хлешча языком, яна хутчэй за ўсё знатная дама, хай сабе прынцэса з Трапезунда, хай скуль бы там ні была. Тым больш гэта хвалюе яго, ён азіраецца, шукаючы свайго сябрука Лёйтэнтэрагера, бо той лепш за каго другога патрапіць сказаць яму, якія такія акалічнасці павязваюць яго з усім гэтым; але таго зноў дух прастыў, а турчанка Гэлена тым часам выставіла новую табліцу, пасярэдзіне якой зноў-такі Гасподзь Ісус, гэтым разам у белай сарочцы, і сакавітыя пурпуровыя кроплі крыві адна за адной збягаюць па скажоным ад болю твары, між тым як ён, угнуўшыся пад цяжарам, нясе крыж пад мілаўбольшымі

позіркамі заплаканых жанчын, якія заломваюць рукі каторыя перад грудзьмі, каторыя за галавой. Прынцэса Трапезундская, указваючы левай рукой на карціну, правую малітоўна ўзносячы ў неба, прасякаецца яшчэ больш палкай пабожнасцю.

*Вось ён ідзе угору з крыжам,
сухія губы смягла ліжа,
але далей ідзе Ісус,
пакутны тарабаниць груз.
Жанчыны плачуць. Ім Хрыстос:
„Іду! Пакіньце вашых слёз!”*

Калі толькі Айцэн нешта ведае з Бібліі, дык менавіта гэтую гісторыю, якую сёння ведаюць усе людзі; тым не меней яны стаяць, як прыкаваныя, у клубах чаднага поту і дыбулі, яны амаль не дыхаюць, у таго вунь старога сліна цячэ па барадзе, а ён і не зважае, другі, забыўшыся, іста чухае задніцу; але прыгажуня Гэлена хуценька мяняе табліцу, новая побач з пакутнікам Ісусам паказвае чалавека у залацістажоўтым шаломе з чырвонымі нашчочнікамі, які марна спрабуе падаць Ісусу руку. І тут жа яна гаворыць дрыготкім голасам:

*Вось афіцэр тут убаку
па-брацку падае руку,
але не зрыць Ісус нічога,
бо толькі ж думае пра Бога.
І афіцэру ўжо вядома,
што чалавек той — ессе *hoto*.*

Як заўсёды, калі Айцэн чуе два падрад лацінскія словы, а гэтым разам асабліва, пры *ессе hoto* яму мароз дзярэ па скуры, ён упэўнены, што прыгожая красамоўніца заўважыла яго падчас сваёй мастацкай дэкламацыі; бліснула вока, невялікая паўза, можа, усяго на адзін перавод духу, але ён выразна адчуў — пазнала; Маргрыт, якую ён ведае, і прынцэса Трапезундская спываюцца ў ягоным мозгу ў адно; *ессе hoto*, думае, з храпы гэтай чорта-жыдоўскай проблядзі, аж галава неяк пайшла, а пасля думае, ну, хто я такі, каб быць стражэйшым за самага Госпада Ісуса Хрыста, які, пасля таго як грэшніца ўмыла яму ногі слязьмі і пацалавала іх і абсушыла іх сваімі валасамі і памазала алеем, сказаў пра яе: многія грахі ёй даруюцца, бо яна многа любіла; толькі што Маргрыт не мела ніякай схільнасці да ўсіх пералічаных параметраў і ног яму не мыла, каб аблашчыць іх, але ж такі яшчэ далёка не вечар. І вось там на памосце ўжо вісіць новая табліца, і на ёй злева відаць нашага Госпада Ісуса з ягоным цяжарам, як ён дрогга падгінаецца ў каленях, а справа ад яго яўрэй у чорным каптане, вельмі, здаецца, падобны на таго, з якім Айцэн пазнаёміўся ў той лёсавызначальны вечар, а за яўрэем дом з каланадай, і паміж касымі калонамі выпірае нейкая штанга, на якой прымацаваная таблічка, дакладней, зялёны вянок і ўсярэдзіне яго прыгожы пурпуровы бот. Прынцэса Гэлена прыматкабожылася каля карціны, і па ёй відаць, што яе гісторыя набліжаецца да таго пункту, дзе вузел, які яна з такім дбаннем завязала, развязаецца і следуе магутны ўдар грому; грудзі ў яе ўздымаюцца і апускаюцца, касмач на турбане дыбіцца ўгору, і яна паглядае паверх людскіх галоў, быццам там удалечыні бачыць ясную ўяву, і кажа:

*Яўрэй Агасфер адмыслова
там правіў рамяство шаўцова,
меў лаўку, дом свой і машну.
Гасподзь падумаў: адпачну,
хоць дух траха перавяду
ў цяньку дзвярэй, бо не дайду.*

І тут, натоўп ахае як з адных грудзей, — той ужо стаіць каля прынцэсы, у сваім заношаным лапсердаку і круглай ярмолцы на галаве, такой самай фарбы, што і ў Госпада Ісуса на табліцы і на вялікай карціне, дзе ён вісіць на крыжы. Стаіць вось, як з каноплі выскачыўшы, не, думае Айцэн, — як з пекла выскачыўшы, Вечны Агасфер, які не можа ні адпачыць, ні памерці, а павінен бадзяцца па свеце ўдоўж і ўпоперак, у холад і ў спёку, угору праз горы і ўніз праз нізіны, праз зараслі цярноўніку і чартапалоху, па скалах і кручах, праз таросы і валуны, праз рэкі і моры, бясконца, бясконца, і восека ён ужо тут, на рынку ў Гэльмштэце, гатовы да пытанняў і адказаў пра тое, як яно было насамрэч з ім і нашым Госпадам Ісусам і чаму ён так жудасна пракляты.

— І тады кажа мне рабі, — гаворыць ён у цішыні рыначнага пляца, — дазволь мне адпачыць, кажа ён, мне муляе ў плечы, гэта больш чым добрых трыста фунтаў, думаю я, і ўсё цвёрдая драўніна, з кантамі. Так, кажу я яму, муляе. А як ты сабе думаў, не муляе нам ярмо, накладзенае на нас рымлянамі? Дазволь мне адпачыць, кажа ён, дарога тут угору камяністая, а яны бічавалі мяне. Так, кажу я яму, дарога камяністая і крутая. А як ты сабе думаў, ці камяністая, ці крутая дарога, якою ідзе народ Ізраіля? Дазволь мне адпачыць, прашу цябе, кажа ён, я павінен сабрацца з сілаю, каб пайсці да майго бацькі на неба. І так кажу я яму, твайму бацьку на небе, хочаш...

— Утні язык! Ня хлусі!

Айцэн жахаецца. Гэта ж ён сам крыкнуў, гэта ж ён сам і палохаецца, уціскае галаву і хуценька азіраецца вакол сябе, ці не падыме хто кулака, каб учасасць яму ў пысак, з чаго чалавеку вялікая шкода становіцца. Але людзі вакол яго, здаецца, гэтак сама спалохаліся, як і ён альбо як той яўрэй на памосце, у якога слова пад грудзі падварнула і засела ў горле, ледзь не ўдавіўся, — тыц-мыц, сказаць няма чаго, аж потам упацеў. І калі Айцэн бачыць, што ніхто яму не пярэчыць, ніхто не падымае на яго руку, больш за тое, усе вочы паставілі на яго, вылупіліся, быццам тут цудадзей не жыд, а ён, і, набраўшыся адвагі, адчуваючы сябе ледзь не блюзнерам, ён кажа сабе, вось зараз пакажу таму жыду, набірае паветра і крычыць на ўсе грудзі:

— Усё гэта бздурны і балбатня, усё гэта чмур, падман і круцельства! Так улоўліваюць дурную смердзь і выцягваюць з кішэняў грошы, а не геры студэнты і дактары і шаноўныя грамадзяне Гэльмштэта! Ён не Агасфер і ніколі не бачыў нашага Госпада Ісуса Хрыста, нават ценю яго валасінкі не бачыў! Ён яўрэй Ахаў, распуста-бахар, якога я сустракаў у Вітэнбэргу, як ён тады там падчукчукаў на каленях і падстрыкваў фраў прынцэсу, а сам сабе думае, што тут можа на дурніцу купіць сумленных хрысціян.

Падымаецца гнеўнае вурчанне, і Айцэн ведае, супроць каго яно, супроць яўрэяў, не супроць яго, вурчанне мацнее, робіцца ўсё больш пагрозлівым, і Айцэн чакае, што яму адкажа яўрэй, ці не зарве яму назусім, і разважае сабе, як даказаць красуні Гэлене, што яна павінна вышчаміцца з гэтага памоста і праціснуцца да яго, пад ягоную аслону, але не знаходзіць спосабу гэта зрабіць. І вось тут якраз каля яго азваецца ягоны сябар Лейхтэнтрагер і так дзіўна глядзіць на яго і, скрывіўшы рот, смяецца і кажа:

— Ну ж, уцінай далей Паўль, бржава, Бог табе сплаціць, калі яны кінуцца-рынуцца на яўрэя і раздзяруць яго разам з прынцэсай Трапезундскай.

Тым часам неба пацямнела, завалаклося чорнымі хмарами, што насунуліся справа і злева, і толькі паласа святла яшчэ заставалася пасярэдзіне, дзе якраз стаіць яўрэй, а за ім вялікі партрэт рыжага ўкрыжаванца, як ён там вісіць паміж шахраяў, а яшчэ далей ззаду высокая вежа кірхі з вострым дахам і залатым пеўнікам-флюгерам наверх. Сяму-таму робіцца вусцішна, і ён думае, што вось зараз настане божая кара таму, хто тут, над душою стоячы, гаварыў падлыжна, яўрэю з ягонай прынцэсай ці маладому чалавеку ў магістарскай шапачцы з першага раду.

Але яўрэй, як прарок, уздымае рукі. Апошні гул галасоў аціхае. Вочы ў яўрэя, як

два каменьчыкі, бліскуча-шэрыя і цвёрдыя, і ён кажа:

— І будзе калі-небудзь нехта ашуканы кімсьці, хто лепш абазнаны. А я кажу вам, далібог жа праўда, я Вечны Жыд, завуся Агасферам, і пракляты нашым рабі, бо я прагнаў яго ад сваіх дзвярэй, калі ён хацеў адпачыць у мяне ад цяжару крыжа, і калі гэта чыстая праўда, дык той залаты певень угары на вежы тры разы кукарэчне, перш чым усмаліць першая божая маланка.

Айцэн ведае, што цяпер яму трэба на поўнае горла зарагатаць, каб усе чулі і каб паламалася вядзьмарства; певень на шпіцы вежы мог паказваць надвор'е, але каб голасам кукарэкаць, яшчэ ў ніводнага пеўня-флюгера не было такой глоткі і сапраўднай дзюбы. Ён азіраецца на свайго сябра Лёйхтэнтрагера і шукае ў ягоных вачах і на твары запэўнення, вядома, певень ёсць певень, а бляха ёсць бляха; але той падымае руку да вуха і кажа:

— Слухай!

І тады, спачатку ціха і нясмела, як з маладога пеўніка, які яшчэ не верыць у самага сябе і спрабуе галасок, а пасля ўжо гучней і гучней і ўжо ўпэўнена, і трэці раз залівіста і далёкачутна: пеўнеў крык, ён разганяе цені і сутнасць цёмных шалаў.

Усё як скамянела. Толкі ўкрыжаваны, здаецца, як бы варушыцца, але гэта ад ветру і непагадзі, што налятае парывамі і шавеліць карціну, на якой ён намяляваны. Маланка, якая за гэтым перыць, яркая, шыпучая, разрывае здранцвенне; яна цялае ў драўляныя рыштаванні і падпальвае іх, полымя шугае ўгору і паліць іх разам з выявай ўкрыжаванага і дэманстрацыйнымі табліцамі і іншымі прычындаламі, а тым часам, з выццём і лямантам люд сыпануў на ўсе бакі, толькі спадніцы і полы лапаталі.

Айцэн адчувае, як яго схапілі за локаць і пацягнулі прэч.

— Давай хутчэй адсюль, — чуе Лёйхтэнтрагераў голас, — бо людзям можа стрэліць у галаву забіць цябе.

Раздзел дванаццаты

У якім раздзіраецца вялікая заслона ў храме, і Агасфер тлумачыць Іскарыйету, як чалавек, хоць ягоны лёс і вызначаны наперад, тым не меней сам ім распараджаецца

Праўды не ведае ніхто, апрача мяне самога і рабі, але ён мёртвы ўсе гэтыя доўгія гады, а мёртвыя маўчаць.

А дзень быў як ніколі прыгожы; зямля, яшчэ вільготная ад зімовага дажджу, пахла ўзаранай раллёю, лілеі стаялі ва ўсёй сваёй раскошы, і неба яшчэ не спалавела ад летняй спёкі, а цёмным блакітам скляпенілася над горадам і храмам. Дзень для жыцця, а не для смерці; але гэта быў дзень, пярэдадне сабата, і што павінна было быць зроблена, павінна рабіцца сёння, бо ў дзень сёмы Бог спачываў, і ні адна рука ў Ізраілі ў гэты дзень не павінна нават варухнуцца.

Таму такі спех. Таму такая бегатня паміж домам Каяфы і домам Ірада і домам Пілата і раптоўнае народнае апытанне, хто павінен жыць, а хто павінен быць пакараны смерцю, гвэрыльера Варава, ці гэты звар'яцелы цар юдэйскі; таму і спешныя канферэнцыі вучоных законнікаў, на іх ішлося пра кампетэнтнасць, хто агалосіць прысуд, хто выканае яго, пра нацыянальнае і рэлігійнае значэнне, тут святарства, тут тэтрарх, тут акупацыйныя ўлады і да таго ж тая ўпарцістая зацягасць рэбэ Ёшуа, бадай нават, татальнае неразуменне працэсаў у свеце, ён бачыў толькі сваё пакліканне на месца праваруч Бога, і разам з тым сэрца яго было поўнае прадчування і страху. І таму такое цкаванне, такая падгонка на гару, што дала

вельмі мала шанцаў натоўпу пацешыцца з відовішча. Нейкі дзівак, які сам сябе абвясціў царом і цяпер мусіць тарабаніць на сабе свой крыж, — якая выдатная нагода для ўсякага роду кепікаў, тут гумар народа можа выбухнуць беспакарана і стацца прадметам гамонак на многіх вясёлых застоллях, але не, ледзь паяўляецца гэты чалавек, задыханы, спацелы, падганяны кіямі эскорту, вось ужо ён амаль прашкандыбаў, і толькі там, дзе ў яго падгінаюцца калені як у перанагружанага асла, можна выкрыкнуць пакеплівае „асанна!“ альбо „слава цару!“ альбо: „як ты хочаш выбавіць нас, ты, сын Божы, калі сам сабе памагчы не можаш“!

І пашкадаваў я цябе, рэбэ Ёшуа, нягледзячы на тваё вялікае вар'яцтва, і сэрца ў мяне сцялося ў грудзях, калі я ўбачыў, як ты ідзеш да мяне з крыжам на плячах.

І я ўбачыў твой позірк, калі ты пазнаў мяне каля майго дома, і як дрыжалі твае вузкія губы, а ты спрабаваў загаварыць, але ўспасобіўся толькі на хрыплы шэпт.

І я падышоў да цябе і сказаў: Як ты бачыш, я з табою ў тваю цяжкую гадзіну.

Ён кінуў і прамовіў: Ты сказаў, што я змагу адпачыць у цябе.

А я нахіліўся да яго, бо ён стаяў, нізка прыгнуты цяжкім крыжам, і я сказаў: У мяне пад вопраткай ёсць меч Божы, і я хачу агаліць яго за цябе, і ўсе твае скалазубы і перасмешнікі, твае ворагі і ўсе жаўнеры да смерці перапалохаюцца і паразбягаюцца ад бляску яго.

Ён маўчаў.

А ты, рэбэ Ёшуа, сказаў я далей, скінеш з сябе крыж і выпрастаешся, і згуртуеш народ Ізраіля вакол сябе і павядзеш яго, як напісана, бо твая барацьба, о княжа, і твая перамога, о цару!

Але ён патрос увенчанай цернем галавою і адказаў мне: Пакінь свой меч у похвах. Ці ж не павінен я выпіць келіх, які даў мне мой Бацька? А я хацеў адпачыць у ценю тваіх дзвярэй, бо я да смерці стаміўся.

Тады забрала мяне злосць на гэтую ўпартасць, і я адштурхнуў яго ад сябе і крыкнуў: Прэч, дурань! Думаеш, таму там угары вялікі клопат, што яны пратнуць цвікамі твае рукі і ногі і пакінуць так на маруднае паміранне на крыжы? Ён жа стварыў чалавекаў такімі, якія яны ёсць, а ты хочаш перайначыць іх сваёй жалю вартай смерцю?

І я бачу яшчэ, быццам тое было сёння, твар рабі, які ён бледны пад кроплямі крыві, і чую, як ён кажа: Сын чалавечы ідзе, як напісана ў прарока, а ты застанешся і чакацьмеш мяне, пакуль я вярнуся.

Пасля гэтага ён пайшоў далей і знік за паваротам, дзе дарога павяла ўтору на Галгофу, і за ім увесь люд, і люд бушаваў і скокі чыніў, быццам аплаціў пацеху яму сапраўдны цар. А пасля была вялікая ціша, і святло лілося на лісце майго вінаграду, які віўся па слухах ганка, і цені лістоў дрыжалі на каменні двара, і я сядзеў і думаў пра рабі, які цяпер паміраў на крыжы, і пра яго словы, якія ён сказаў мне, і пра марнасць усіх намагаў.

І тады прыйшоў Юда Іскарыёт і стаў перад мною з машною ў руцэ і сказаў мне: Ты той, хто клаў галаву сваю на грудзі рабі на трапезе, калі ён прычашчаў нас ад свайго цела і крыві.

А ты той, сказаў я, хто вінаваты мне адзін срэбранік з трыццаці, якія атрымаў за здраду.

Здрада, сказаў Юда, жорсткае слова, я толькі рабіў паводле таго, што было быць

павінна і паводле ўласнага жадання рабі, бо ці ж не сказаў ён нам, што ён павінен праліць сваю кроў за многіх на дараванне іхніх грахоў, а пасля мне, каб я рабіў, што зрабіць маю, хутчэй? Дык я толькі зрабіў, што было вызначана і паводле волі ягонаі; а вось ты пратнаў яго ад сваіх дзвярэй, калі ён толькі хацеў крышку адпачыць ад свайго цяжару, таму напраўду прадаў яго ты, а не я.

Гэта вельмі зручна так думаць, адказаў я, калі лічыш, што робіш так, як яму вызначана толькі таму, што ён прылада і забаўка ў руцэ Навышняга. Але ўжо твой прабацька Адам быў пакараны высылкай і мусіў ісці працаваць толькі за тое, што з'еў яблык, хоць яму і было прадвызначана з'есці яго, бо інакш навошта Бог павесіў той яблык перад ягоным носам і стварыў змея і жанчыну Еву? Гэта такая гульня, якую Бог вядзе з людзьмі, каб яны вырашалі, што ёсць дабро і зло, і прытым не маглі зрабіць гэтага інакш, як прадпісана, так што ты, хоць і нарадзіўся на здраду, робішся здраднікам па сваёй волі і таму не можаш рабіць інакш, як толькі пайсці да дрэва, што там вышэй за маім домам, і павесіцца на ім.

А я ёсць дух ад духа Бога; я чыню абсалютна і без пачцівасці, таму і не маю патрэбы ў нікім, хто праліваў бы сваю кроў за грахі, якія я ўчыніць не дам сабе рады. А цяпер дай мне срэбранік, які ты мне вінен.

І тады спалохаўся Юда Іскарыёт і таропка даў мне срэбраны дынар, які я патрабаваў, і пабег. Але праз хвілю, калі ўжо пайшло на шостую гадзіну, ён вярнуўся і сказаў, што астатнія дваццаць дзевяць ён занёс у храм і кінуў святарам; але тыя не захацелі іх браць, бо гэта былі грошы за кроў. Пасля гэтага ён павярнуўся і пайшоў да дрэва, якое расце там вышэй за маім домам, і ўзяў вяроўку, якую водзяць аслоў, і павесіўся.

А я ўбачыў, як пацямнела неба, і з гор пацягнула халодным ветрам. І прыбеглі людзі, яны крычалі, што вялікая заслона ў храме разадралася напалам, быццам расеклася вялікай рукою, і ўвесь горад у страху перад Божай карай.

А я ведаў, што рэбэ Ёшуа памёр, і я схліў сваю галаву і плакаў па ім.

Раздзел трынаццаты

У якім ставіцца богазневажальнае пытанне, ці сапраўды чалавек ёсць багападобны, альбо ж Бог больш чалавекпадобны, і вядзецца гаворка пра супярэчнасці, якія пагражаюць парадку

Я ведаю, што ведаю.

Я пазнаю голас Бога. Ён у гуле вады, у бушаванні полымя, у завыванні буры, і ён магутнейшы за гэта; але нават і ў шаласценні цярноўніку ён ёсць, подых, ледзь улоўны. Ён можа гнаць вас да краю сусвету, прычым на ўжо даўно патухлых зорках і на такіх, што толькі зараджаюцца, і ён можа быць у табе як чарвяк, што свідруе цябе, і як лёгкае брунжанне ў вуху.

І ўзвысіўся голас Бога і сказаў: Я адвёў руку Сваю ад цябе, Агасфер, і скінуў цябе з вышняў у шосты дзень а трэцяй гадзіне, і гэта зрабіў Я, бо Мой парадак табе не быў парадкам і Мой закон у тваіх вачах — здзек; дык вось, як што ты асуджаны блукаць па глыбінях, замест таго каб кволіцца і цешыцца на нябёсах і славіць Маю

цудоўнасць, ты ўсё яшчэ імкнешся перавярнуць верх пад спод, ніз паставіць утары, і паняверышся ў маім тварэнні.

А я абяртаю аблічча сваё ўгору ў пазахмар'е, адкуль прыйшоў голас, і кажу: Я найперш сумняваюся ў чалавеку, пра якога сказана, што яго стварыў Ты паводле твайго вобразу, паводле вобразу Богага, і сумняваюся ў Сыне чалавечым, пра якога кажуць, што ён пасланы Табою за грахі іншых, і на чые грудзі я клаў сваю галаву падчас апошняй вячэры.

І зноў узвысіўся голас і сказаў: свет поўніцца цудамі з раніцы да вечара. Адна адзіная малекула ўжо мае такую складаную канструкцыю і адначасова так геніяльна простая ў сваёй канцэпцыі, што яе мог толькі нехта прыдумаць, і менавіта Я. І ты ўсё яшчэ паняверышся?

Тады схіліўся я перад Богам і сказаў: Далёкі я быў ад таго, каб запанявервацца ў Тваіх цудах, о Госпадзе, і ў Тваіх малекулах; я сумняваюся ў Тваёй справядлівасці і ў богападабенстве чалавека, якога Ты стварыў.

І вось рассунуліся хмары над хмарамі і ў пазахмар'і, і прабіўся промень святла, ён свяціўся як святло тысячы сонцаў і ўсё ж не сляпіў, і ў промні вачам адкрылася лесвіца, яна стаяла сама, ніхто яе не трымаў, і была такая высокая, што верхні канец яе знікаў у бясконцасці вышыні; а па гэтай лесвіцы падымаліся ўгору і апускаліся ўніз анёлы, добрыя анёлы, вядома, не такія, як Люцыпар альбо я, так што выглядала ўсё, быццам па той лесвіцы ўгору-ўніз караскаліся процьмы мурашак з ружовымі галоўкамі і празрыстымі мігатлівымі крыльцамі. І былі там яшчэ такія, якія неслі вялікі трон па лесвіцы ўніз і вельмі высільваліся, бо трон быў цяжкі і ўпрыгожаны рознымі каштоўнымі камянямі, якія пераліваліся ўсімі колерамі вясны, блакітныя і зялёныя і чырвоныя і залатыя, а парэнчы той лесвіцы былі разб'ёныя і на канцах сваіх мелі галовы двух херувімаў, а чатырма ножкамі былі ільвіныя лапы, а завяршэнне задняй парэнчы было ўтворана з дзвюх блішчастых змеяў, целы якіх былі скручаныя ў вузел, тым часам як галовы змагаліся адна з адной. А на троне не было нікога, так што здавалася, быццам ўсё гэта давалася руплівым анёлам проста, так сабе нешта з лёгкай мэблі.

І як што нарэшце той трон старабанілі ўніз, яны прынеслі яго да мяне і паставілі перад мною, і ў дадатак услончык-падножжа, прымацаванае да трона залатымі загінамі-фальцамі, і пасля гэтага яны адляцелі, лапочучы крыльцамі і кашулькамі. Але голас Божы ўзвысіўся зноў і сказаў: Як што ты паняверышся ў богападабенстве чалавека, дык я хачу паказаць табе Сябе.

І святло нябеснае аблілося вакол трона, быццам вянком, і ў вянку святла паказалася як бы паласа ранішняга туману. Але гэты туман увачавідкі ўшчыльніўся і ў ім распазнаваліся як бы цень і форма і істота і цялеснасць, і сядзеў нехта на седзішчы трона, у белым убранні, з бліскучымі вачыма і хвалістымі валасамі і кучаравай барадою, муж у найлепшым веку, і усё вакол яго было дасканалае і незвычайнай прыгажосці.

А я, замест таго каб занурыцца носам у пыл перад тым на троне і пацалаваць яму ногі, не мог адвесці ад яго вачэй, бо мне здавалася, быццам я бачу разам з ім і праз яго гаротную постаць рэбэ Ёшуа, і сказаў я: Значыцца, ты і ёсць Бог?

Але Ён сказаў: Я ёсць, хто Я ёсць.

Ты цудоўны, о Госпадзе, сказаў я, як што Ты спачываеш у самім Сабе, і я мог бы

любіць Цябе.

Але ты паняверышся ўва Мне і ў Маім парадку, сказаў ён, хоць Я сяджу тут на Маім троне і з'яўляюся жывым доказам богападабенства чалавека.

Госпадзе, сказаў я, я адкінуты ад Цябе і я без Улады. Тым не меней я пытаюся ў Цябе: Што ёсць сапраўднае, богападабенства чалавека альбо чалавекападабенства Бога?

І вось запахмурыўся лоб Ягоны, і святло ўтары зацьмілася, і анёлкі з іх ружовымі галоўкамі і празрыстымі мігатлівымі крыльцамі ўсхвалявна запырхалі вакол лесвіцы, быццам яна павінна была вось-вось праваліцца, і я баяўся за сваё пытанне.

Але голас Бога ўзвысіўся і прагучаў зменена, нават неяк як бы скрыпуча, і спытаўся: Ці яно так, ці яно гэтак, што абыходзіць табе, хто ёсць меншы за пылінку, з якіх Я стварыў чалавека?

Гэта ж супярэчнасць, о Госпадзе, сказаў я, прагал у Тваім парадку, з якога сыпецца пясок.

І вось падышлі некаторыя з добрых анёлаў, з шырокімі плячыма і дужымі рукамі і кулакамі, як у мясніка, і пастанавіліся каля мяне. Але Бог кіўнуў ім, каб адышліся ўбок, і спытаўся ў мяне: І многа такіх супярэчнасцяў ты бачыш, Агасфер?

І я глыбока пакланіўся і сказаў: О так, Госпадзе, іх шмат, і яны як соль у кашы і як дрожджы ў цесце, і душа нашага гешэфту, Твайго і майго.

І Бог сказаў: Я стварыў цябе на другі дзень, і не з пылу, як чалавека, а з агню і подыху бясконцасці. Але гэта зусім не дае табе права на тваё жыдоўскае нахабства.

А я сказаў: Можна будзе яшчэ папытацца, Госпадзе. Ты адкінуў мяне ў шосты дзень а трэцяй гадзіне і асудзіў мяне бадзяцца па глыбінях аж да суднага дня, а пасля падыходзіць Твой Сын па дарозе на Галгофу і праклінае мяне таксама. Ці ж аднаго разу было мала? Альбо ж, калі ўжо Вы трыадзіныя, Ты і Твой Сын і Дух, пра якога мала гаворыцца, Ты думаеш, дваіное больш надзейнае?

І вось падняўся Бог са свайго трона і падышоў да мяне, бліскучыя вочы, у гневе сваім, як у славе, але я раскінуў рукі, каб прыняць яго ў абдымкі, як той, хто любіць, бо я любіў яго сапраўды, і тут Ён нарэшце страціў свой боскі спакой, і я дараваў бы яму, калі б Ён пракляў мяне трэці раз. Але Ён раптам павагаўся і ўсміхнуўся, а пасля растварыўся ў паласу туману, і пасля расплыўся, і толькі трон стаяў у сваёй пустой раскошасці.

Я ведаю, што я ведаю. І Бог ёсць, што Ён ёсць, і Яго парадак гэтак жа поўны супярэчнасцяў, як і Ён сам.

Раздзел чатырнаццаты

У якім Вечны Жыд пасабляе шчасна памерці аднаму купцу-хрысціянину, даючы яму пэўнасць

Каб толькі ён вярнуўся, думае хворы з палёгкай; пастар у сям'і куды лепей за лекара, лекар патрэбен толькі ў зямным жыцці, якое доўжыцца шэсцьдзесят гадоў альбо, калі чалавеку пашанцуе, семдзесят, а пастар дапамагае для вечнасці.

І ўсё-такі, думае хворы, такая вось штука са смерцю. Мы, думае ён, хто цэлы час вёў богабаязнае жыццё і слухаўся начальстваў, хто дзетак выпускаў у свет з вернай жонкай, а не з якою там іншаю шлюндраю, што якраз цаніць трэба, хто, як вядома, заўсёды трымаўся далей ад грахоўнай гардыні і пажадлівасці, не мардаваў, не краў і

вёў свае гешэфты сумленна і непаквапіста, у строгай меры і паводле канонаў, — так і так пропадзь працэнтаў на капітал, уключаючы рызыку — ці ж не нам ісці насустрач смерці ў сучаснасці, умацаванымі ў веры ў дабрашчаснасць, якое мы спадобімся.

Але разам з болем, які зноў раскідаецца па ўсіх грудзях, сэрца хворага точыць паняверка: як жа так, калі ўсё толькі чад і туман і чыстая выдумка і калі ад чалавека не застаецца нічога, толькі грудка зямлі, з якое мы зробленыя?

— А ці праўду-такі ведае чалавек пра душу? — кажа ён свайму сыну, які край ложка сядзіць з пакутлівай мінай і замгліным позіркам. — Ці ведае хто, калі яе Бог удыхнуў у яго, а зараз яна павінна вяртацца назад да свайго шчодратаўцы, як пазычаны гульдэн? Ці бачыў хто калі яе, ці вымацваў пальцамі? Праз якую дзірку ў маёй смяротнай плоці яна вышмульне, праз нос, праз рот, праз вуха ці, можа, праз што? І ці можа яно быць так, што я той, хто я быў, вось так вазьму і ўжо не буду?

Сын кажа:

— Але напісана, спадару бацька, што Бог стварыў людзей для вечнага жыцця.

Хворы лёгка стогне.

— Страх, — кажа ён, — у мяне страх перад Нічым. Раней, пры папістах, тады панаваў добры купецкі парадак: столькі а столькі срэбраных гамбургскіх пфенігаў за столькі а столькі гадоў спісання пякельнага агню і іншых плягаў, і ты адпушчаны самім святым Айцом. А цяпер, пасля таго, як твой доктр Лютэр узмяцежыўся супроць? Хто сёння той, што дасць мне адпушчэнне паперай з пячаткай, хто запэўніць, як яно пойдзе далей пасля смерці альбо ў дзень паўстання з мёртвых, калі сатлелыя косткі зноў складуцца разам і адуховяць згілае мяса, і мёртвыя вочы засвецяцца зноў, каб сузіраць бляск і вялікую лепнасць? Хто гарантуе гэта, і які жывд пазычыць мне на тое хоць адзін заваляшчы грош?

Сын кажа:

— Але апостал Ян абвясчае, што ўсе, хто верыць у Госпада, атрымаюць вечнае жыццё. Вы павінны верыць, спадару тата.

Я паслаў хлопца вучыцца, думае хворы, ён павінен вучыцца, растапырыўшы вушы, каб уведаць, як там яно з апошнімі таемнасцямі і неўміручай душой; хто яшчэ павінен у гэтым разбірацца, як не вучоныя геры дактары з Вітэнбэрга? І што ж ён мне цяпер кажа, сам ходзячы ў магістарстве і шукаючы царкоўнай службы, каб усю тую пачэрпнутую мудрасць вытрасці на галовы грамадзян нашага горада? У што я павінен верыць?

— Верыць, так, — кажа ён. — Але крэдыт, сынку, даецца толькі пад гарантыю пэўнасці. Якую ж пэўнасць ты можаш мне даць?

Гэта ўжо пацэлена трапна. Наколькі юны магістр, сын дома Айцэн, палатно і шэрсць, разумее ў гандлі-шмандлі, дык гэта што той, каму залежыць на веры і вернасці, вельмі нават лёгка можа страціць тавар і ўсю маёмасць, ды і штаны да таго ж. А яно як у гешэфце, так і ў рэлігіі.

— Вы абяцаеце нам вечнае жыццё, — кажа хворы. — Вы духоўныя айцы. Ах, як бы я хацеў прыняць яго і ахвяраваў бы за яго ўсё, і грошы і дабро, я на каленях папоўз бы да самага сабора св. Пятра, а геру галоўнаму пастару Эпінусу пацалаваў бы край яго мантыі альбо і край тваёй. Але ж дзе яна, тая пэўнасць?

Сын ведае многія выслоўі з Святога Пісання і з іншых вучоных кніг і мог бы файненька іх прамовіць, гэтаму ён навучыўся ў Піліпа Мэланхтона і ў добрага доктара Марцінуса; але якая карысць ад тых сучасных слоў чалавеку, які шэсць разоў на тыдзень разгортвае разліковую канторскую кнігу, а малітоўнік толькі раз і які прывык разважаць Мець супраць Павінен? Такому дастаткова жывога сведкі, які выказваецца надзейна, думае сын і адразу ўжо ведае, што гэтая думка даўно засела яму ў галаве; спяванне меднага пеўня ў Гэльмштэце ўразіла яго да глыбіні душы і мітрэнжыла ўсю дарогу да самага Гамбурга, і ён разважае ў сабе, што праклён, які аднаго асуджае на векі вечныя, да вечнага ж дабрашчаснага можа абярнуцца другому.

— Пэўнасць, — кажа ён, — я хачу даць Вам пэўнасць, спадару тата. Я хачу

расказаць Вам пра яўрэя Агасфера, якога я сустракаў колькі ж бо разоў, і пра як тры разы закукарэкаў певень на вежы кірхі.

Хворы прыслухоўваецца да сынавых слоў. Яны — бальзам на нябогае сэрца, якое адчувае, быццам вакол яго сціскаецца жалезнае колца; ён хоча да Бога, ён мог бы разарваць тое колца, але ведае, што калі разарвецца яно, разарвецца і сэрца. А гэты яўрэй, думае ён, а што, калі б тое было праўдай, што ён ёсць, кім хоча быць, быў бы самы неабвержны доказ і добрая пэўнасць, і калі хлопец не выпрабоўваў памянёных яўрэй і сам чуў, як тройчы закукарэкаў медны певень на рыначным пляцы і як маланка і гром джыганулі з яснага неба? І калі б яно было, тое вечнае жыццё, на якое нехта асуджаны праклёнам, як жа тады, каб другі паміраў, хай сабе і дабраславёным і ў міры з самім сабою і з Богам?

— І дзе ж, мой сыне, — кажа ён, — той твой Вечны Жыд цяпер?

Гер магістр забыўся падумаць, а гэта магло б прывесці хворага, як Бананадыка да „аману”, што ён будзе мусіць таго памянёнага Агасфера валачы сюды на суцяшэнне і на змёртвыхпаўстанне. Але ісці шукаць яўрэя на вузкіх вулічках, сярод гэтага люду, ды яшчэ, магчыма, ласкава прасіць таго, не, на такое ён не можацца хоць бы ўжо праз тую прынцэсу Трапезундскую, чыіх кпінаў ён баіцца, і таму, што хацеў нацкаваць на іх абаіх людзей у Гэльмштэце, каб іх там пабілі.

— Дзе той жыд сёння? — кажа ён. — А чорт яго ведае дзе, чорт дзірку знойдзе, куды ўплішчыцца.

Хворы бачыць, як малады магістр юрзае задніцай па крэсле, думае пра ягоную долю ў гешэфце, але менавіта цяпер якраз і забывае распытацца пра жыда, ці насамвоч ён бачыў нашага Госпада Ісуса жывым і гаварыў з ім і пасля тысячу пяцьсот гадоў з лішкам бадзяўся па свеце. Певень туды, певень сюды, жыда клянучь, а жыд — як ягада, але гэты жыд не ашукае мяне, у мяне нюх на людзей, інакш бы я ўжо тройчы збанкрутаваў, гэта моцны гешэфт, палатно і шэрсць, у ім махляроў, шмугляроў і прайдзісветаў больш, чым сумленных людзей.

— Мой сынку, — кажа ён, — прывядзі мне сюды твайго жыда. Мне трэба паталкаваць з ім.

Хлопец хоча запратэставаць, але хворы са стогнам падводзіцца і кажа:

— Гэта мая воля, апошняя. Ідзі.

Юнаму магістру фон Айцэну застаецца толькі паслухацца, ён падымаецца і ідзе. У хлопца ўжо пастарская паходка, думае хворы, такая размераная, разважлівая і ўсё ж амаль нячутная: нельга ўспалошыць грэшніка, пакуль яго не ўдасца забрытаць. З кім-кім, а з жыдам памеркавацца ён патрапіць, думае і спрабуе намаляваць сабе перад вачыма, як мае выглядаць з сябе той, у каго на горбе ўжо столькі гадоў, дрыгатлівенькі чалавечак са слязлівымі вочкамі, зморшчаны і скурчаны, скура і косці, а вакол яго смурод гнілізны і плесні. З такімі думкамі ён і засынае і прачынаецца толькі тады, калі чуе ў памяшканні галасы і думае, што гэта яго сын, магістр, разам з жыдам Агасферам, ён падымае галаву, каб пабачыць іх; але гэта сямейнікі, а менавіта яго цёртая баба, Ганна, і старэйшы сын Дзітрых, а таксама дочки Марта і Магдалена, усе з жалобай у вачах, жанчыны патузваюць хусцінкі, а каля іх гер галоўны пастар Ёган Эпінус, прыйшоў-такі, каб палегчыць гаротніку апошняю гадзіну; што хвораму зараз ужо зусім не дарэчы, бо ён яшчэ мае шмат чаго абгаварыць з кімсьці зусім іншым.

Але гер галоўны пастар Эпінус з тых, хто заўсёды стрымгалоў ляціць па следзе галоўнай задачы, няважна, каму наступаючы пры гэтым на пяты, а тут якраз прыспела настаўіць на правільны шлях душу, добра прэпараваную і падрыхтаваную ў даль-дарогу — пахвальны чын і служба дружбы звыш таго. І ён адсылае жонку і дзяцей хворага з пакоя, як вялікі птах шырокімі размахамі, бо для святой таемнасці споведзі прадпісана, каб ён быў сам-насам з грэшнікам. Пасля падыходзіць да краю ложка, на якім ляжыць хворы, такі аціхлы і бледны, з потам страху на лобе, і загаворвае з ім голасам, які гучыць, быццам ужо спатойбоч магілы:

— Калі прызнаеш ты, Райнгард Айцэн, што грашыў і раскайваешся ў гэтых

грахах сваіх, дык адказвай — так.

Хворы моцна палохаетца пры гэтых словах, якія ён ведае. Няўжо зайшло аж так далёка, што я мушу адварнуцца ад свету, калі яшчэ зусім не гатовы да гэтага; і дзе мой сын Паўль з абяцаным мне жыдам?

Галоўны пастар Эпінус хоць і не пачуў з вуснаў хворага ніякага „так”, аднак прымае журботны позірк хворага ўгору да бэлек на столі за пажаданы адказ, строга кашляе і пытаецца далей:

— Калі прагнеш ты, Райнгард Айцэн, даравання тваіх грахоў у імя Ісуса Хрыста, адказвай — так.

Хвораму здаецца, быццам ён чуе галасы з гоману за дзвярыма. Там яны ўжо за чубы пабраліся, хоць я яшчэ не ахалонуў; усё гэта пустая марнасць і марная трата, а той хто павінен даць патрэбную мне пэўнасць, дзе ён?

Усё яшчэ не было ніякага „так” з вуснаў хворага, не было нават слабенькага кіўка, але галоўны пастар Эпінус прымае стомленыя ўздрыгі павекаў у хворага за пажаданы адказ і задае сваё трэцяе пытанне, самае цяжкае і сур’ёзнае, ад якога залежыць, ці гэты вось, прасветлены і ўжо свабодны, праз хвіліну-другую ўзнясецца ўгору да мілажальных анёлаў, і ён кажа ўрачыстым і прыглушаным тонам:

— Калі верыш ты, Райнгард Айцэн, што Ісус Хрыстос вызваліў цябе ад усіх тваіх грахоў і што дараванне, якое я табе выказваю, ёсць дараванне ад Бога, адказвай — так.

Гэтым разам, аднак, на радаснае здзіўленне гера Эпінуса, хворы спрабуе загаварыць, вусны яго варушацца, хрыплы шэпт, неразборлівы. Гер галоўны пастар нахіляецца да хворага, вухам да самых вуснаў, і разумее, што той кажа, а менавіта: „Дзе жывы? Дайце мне жыда!” — але ўсё яшчэ не разумее, што мае рабіць нейкі там жывы паміж тым, хто рыхтуецца Туды, і яго спавядальнікам? Таму ён думае, што дух хворага ўжо блукае, як гэта часта бывае пры сконе, і што цяпер ужо час дакладна адмераны на адпушчэнне грахоў і прычасце, і хуценька шэпча *absolve te*, быццам ягоны язык пайшоў навывперадкі з чортам:

— У сілу загаду, які даў Гасподзь сваёй царкве, абвяшчаю я табе, Райнгард Айцэн: усемагутны Бог умілажаліўся з цябе і праз пакуты і смерць і ўваскрэсенне Госпада Ісуса Хрыста даруе табе ўсе грахі. Аман.

І паспешна жагнае знакам крыжа і спяшаецца да дзвярэй адчыніць, бо жонка і дзеці хворага павінны засведчыць, што той паспытаў ад святога прычасця і сам стаў часцінкай ад плоці і крыві Госпада, — апошняя вячэра перад далёкай дарогай на гэтым свеце; але толькі дзверы з рыпам адчыняюцца, як у іх урываецца магістр Паўль, цягнучы за руку нейкага рыжага яўрэя і на ўсё горла абвяшчаючы: „Вось ён!” — і гэта ў вушы брату Дзітрыху і сёстрам Марце і Магдалене, а таксама жонцы Ганне, апошняя ў моцным хваляванні абураецца, што во якое нахабства, што во якая ганьба — задрыпаны жывыя каля чыстага хрысціянскага адра.

Небарака магістр Паўль увесь у душэўным надломе. Вось жа вам яго сыноўскі абавязак, выконваючы які ён абегаў палавіну Гамбурга, пакуль сябар Лейхтэнтрагер не навёў на след; але вось жа вам і, з такім канфузам, з такім апаламленнем ад нечуванага візіту, сам адрасат Лютэравага пісьма, якое ён, магістр Паўль носіць у кішэні, сам гер галоўны пастар Эпінус, хоць ты з ім пацалуйся. Апошняя дабрадзея бацьку, мяркуе Паўль, не пойдзе яму на лапшае, як і сказаў яму брат Дзітрых, які ўгадаў яму і ідыёцкія выбрыкі і студэнцкія свавольствы, і яшчэ ён сам сабе праклінае прынцэсу Трапезундскую, якая, бы апошняя курва разлеглася ў кватэры яўрэя, бессаромна вываліўшы цыцкі і шынкі, і ўсяляк адгаворвала яўрэя суцяшаць хворага, бо, сам успомні, ці ж не хацеў гэты гер магістр турнуць іх з Гэльмштэта ў каршэнь? Але нічога не памагае, ні ягоны гнеў на Маргрыт, каб ёй заслانیла, як яна заслانیла яму так многа дарагога часу, ні ягоныя ўмольныя позіркы на гера галоўнага пастара Эпінуса і брата Дзітрыха; ён павінен растлумачыць і павінен зрабіць гэта так, каб яму паверылі, і пры гэтым бачыць, як яго спадар тата

ківае яўрэю, каб той падышоў да яго, але яўрэй склаў рукі на грудзях і, здаецца, не заўважае, што і ўсе астатнія зусім забыліся на хворага, які, зрэшты, быў тут галоўным персанажам.

Магістр Паўль пачынае гаварыць; поўны натхнення ён аднак распавядае не толькі пра вечнае жыццё свайго спадара таты, але і пра сваё, у вышэйшай ступені зямное, і як гэтае апошняе можна было б уладкаваць. Было, кажа ён, жаданне яго бацькі, прывалок сюды яўрэя, які, праўда, зусім не звычайны яўрэй, якімі кішаць усе вуліцы і завулки, а Агасфер, што быў асуджаны нашым Госпадам Ісусам Хрыстом на вечнае блуканне пасля таго, як гэны во не пусціў нашага Госпада, калі таму не цярпелася адпачыць ад цяжкага крыжа, на парог свайго дома; і яўрэй Агасфер павінен засведчыць спадару тату, што ён і праўда ведаў нашага Госпада Ісуса Хрыста і, далібог жа, з ім гутарыў, і тым самым даказаць, што вечнае жыццё ёсць не толькі сімвал, у які маем верыць, а ўвачавідкі існае.

На што гер галоўны пастар Эпінус рве на сабе і без таго рэдзенькія валасы, што, бач, дзіка чуць такія дзікія словы з вуснаў толькі што ў Вітэнбэргу рукапаложанага будучага брата па пасадзе і грывіць:

— Тра-та-та, тра-та-та! Чыстая бздур! Вечны Жыд! Вечная жыдоўшчына!

І пайшоў і паехаў, як лёгка гера магістра падмазаць, і якога такога ляду патрэбен нахабны жыдзюга для доказу вечнага жыцця, якое кожнаму прававернаму хрысціянину і так ясным-яснае, як яснае неба, пра што ўжо казалі святыя прарокі і наш Гасподзь Ісус гэтак сама, а пасля яго яшчэ і святыя апосталы. І ці гэта вам тая навука, якую ён прайшоў ва ўніверсітэце ў Марцінуса Лютэра і Піліпа Мэланхтона, і ці не там набраўся такога вялікага розуму, ужо ці не болей з піўнога і віннага чаду, якому герства студэнты, пакарай іх, Божа, так часта аддаюцца.

У юнага магістра ўсё ў галаве перакруцілася: вобраз бацькі там на смяротным ложку, як гэта ён слабенькай рукою падклікае да сябе яўрэя; злосны расчырванелы твар гера Эпінуса, якому пасля ўсяго гэтага давядзецца чытаць рэкамендацыйны ліст Лютэра ў надзвычай няспрыяльным святле; плясканне рук і закоты вачэй брата і сясцёр і маці; і пасярэдзіне гэтага кавардчнага гвалту ціхага і выскаленага яўрэя, быццам усё гэта яму да аднаго месца і быццам не ён ёсць прычына і вынік усяго закалоту. І ён, магістр Паўль, сваёй асабістай пярсонай яшчэ і павінен абараняць яўрэя, каб не стаяць вось так асталопам і пуштабрэхам.

Дык вось, кажа ён, з дазволу кажучы, без гарачкі, гер галоўны пастар, але ягоны настаўнік, добры доктар Марцінус, сам можа пацвердзіць, і ён прывёз з сабою, вось у кішэні, пісьмовае сведчанне ў пісьме да гера галоўнага пастара, як хораша і ўзорна ён вучыўся і як засвоіў слова Божа і прарокаў; а ўсё ж гэты яўрэй ёсць сапраўдны Жыд і, можа, хай гер галоўны пастар падумаюць, ці сведчанне жывога, які нашаму Госпаду Ісусу асабіста скруціў хвігу пад самусенькі нос, за што і быў ім пракляты, дык вось сёння, праз тысячу і пяцьсот гадоў ці яно не гэтак сама каштоўнае, як і сведчанне пераказанае, калі нават не каштоўнейшае? І замест, каб яго, магістра Айцэна, руплівасць ганіць, хай падумаюць гер галоўны пастар далей, ці голас Агасфера не можа быць больш карысным і ўжытковым у спрэчцы з тымі, якія зноў і зноў сумняваюцца ў адзінашчасцедайным вучэнні?

Гэта здаецца геру Эпінусу чыстым вар'яцтвам альбо, горш за тое, ерассю, і ён хаваецца за моцныя словы; менавіта, ці не ёсць гер Паўль між іншым, — якая крамола! — яшчэ і прыяцель яўрэяў, якія дазволілі нашага Госпада Ісуса прыбіць цвікамі да крыжа і да сённяга гудзьяць і бэсцяць і гоняць вучняў Хрыстовых, а хрысціянскіх дзетак пратыкаюць шылам і іхнюю кроў запякаюць у пасхальную мацу, і ці не вядома яму, што ягоны настаўнік доктар Лютэр пра яўрэяў сказаў і напісаў?

Такі закід яму, магістру Паўлю, пасля таго, што ён прапаведаваў на апошнім ютрані ў Вітэнбэргу ў тамтэйшай замкавай кірсе! Гер Паўль робіцца белы ў твары, вусны яго сціскаюцца як пасля кіслага віна; як ахвотна праэкспанаваў бы ён геру галоўнаму пастару, што ён думае пра яўрэяў, іхні род і сутнасць; але тут над душой

стаіць яўрэй Агасфер, які яму яшчэ патрэбны дзеля спадара таты, і наставіў вушы; і таму гер Паўль уздатніўся толькі на нейкае мармытанне, пакуль, пасля, з яго грудзей не вырываецца:

— Певень, певень, певень тры разы закукарэкаў!

І азіраецца, шукаючы падтрымкі, на яўрэя, які лепей раскажаў бы пра цуд у Гэльмштэце, але той ані-ані, толькі ўсё яшчэ маўчыць.

А геру галоўнаму пастару Эпінусу, наадварот, ад слоў і паводзінаў юнага магістра — халадок па вантробах.

— Певень-шмевень! — кажа ён. — Тут не курыны катух, дзе мы знаходзімся, гер магістр, а прыстойны пакой, дзе канае сумленны хрысціянін, і калі певень сваім часам і крычаў апосталу Пятру, дык яму ўжо даўным-даўно галаву скруцілі.

На гэтых словах ён нарэшце ўспамінае, што хворы ўсё яшчэ ляжыць на ложку, неаболены духоўна і цялесна, і што, мусіць, цяпер сама-сама крайні час, каб узбадзёрыць яго святым прычасцем і з тым прыйсці да шчаслівага канца. І ён ідзе да абцягнутай скурай прыгожа аздобленай скрынкі, якую прынёс з сабою і паставіў каля ложка, і адчыняе яе і дастае з яе пудэлачка з тоненькай скібачкай хлебца, а таксама флакончык з цёмным віном і кубачак з срэбра.

Хворы варушыцца. Усім на жах, і не толькі яўрэю, са страшэнным крактаннем хворы падымаецца, аж вочы ледзьве не лезуць з чэрапа, і застаецца, абапершыся на худыя локці, у пазіцыі седзячы.

— Я хачу жыда, — кажа ён выразна і ўсім чутна, — хачу гаварыць з жыдам.

У гера Эпінуса расхлябеньваецца рот, ён думае, няйначай тут чорт ушыўся, і апелюе да мінулых часоў, калі чорта выганялі з гвалтам і малітвай; таксама і сыну Дзітрыху і сёстрам Марце і Магдалене і найперш жонцы Ганне робіцца не тое каб добра, застылі як Лотава жонка, якая акінулася зіркам на Садому, калі ёй гэта было забаронена, за што і ператварылася ў саляны слуп. А яўрэй папраўляе на рыжых валасах ярмолку і выцягвае з рукава лапсердака нітку і кажа хвораму:

— У нас яшчэ прорва часу ў абодвух, гер Айцэн, — і геру галоўнаму пастару Эпінусу: — Я перашкодзіў Вам у адправе Вашай трэбы, дык жа працягвайце, калі і не дапаможа ў Богу, дык хоць суцешыць чалавека.

Галоўны пастар страляе з'едлівым позіркам у магістра, які прывалок яму бессаромнага жыда, кідае такі самы позірк на яўрэя, які так велікадушна паказаў і адначасова выказаў такое абвінавачанне; але яму не застаецца нічога іншага, як толькі адпраўляць трэбу абсалютна так, як і параў яму яўрэй. І ён бярэ аплатку ў пальцы і кажа:

— Гасподзь наш Ісус, уночы, калі быў прададзены, узяўшы хлеб і падзякаваўшы, пераламаў і падаў сваім вучням, кажучы, прымеце і ежце, гэта цела маё, якое за вас аддаецца.

Пасля чаго ён кладзе хвораму танюсенскую скібачку на дрыготкую губу, каб той праглынуў; а жывы ўсё гэта чуе і бачыць і ўспамінае рабі, як той прыхіліў яго да сваіх грудзей і шаптаў яму, што ўсё-такі любоў мацнейшая за меч, і ўспамінае, як мігацелі лампадкі на вечаровым ветры, што пранікаў праз вокны, і як святло і цені адкідаліся на твары вучняў, на твар Юды Іскарыйета таксама, і ўсё гэта было даўным-даўно, а і што з таго сталася, думае ён, — абракадабра.

— Таксама і чару, — кажа гер галоўны пастар далей і крышачку накапвае з флакончыка ў кубачак, — і даў ім яе, кажучы: прымеце, гэта кроў мая, за вас праліваная на дараванне грахоў.

Пры гэтым падносіць кубачак хвораму да вуснаў; але больш віна пабегла па падбародку на ложка, афарбаваўшы прасціну ў чырвонае, чыста кроў жывая. А тады інтануе гер галоўны пастар пацеры, да якіх магістр Паўль рухліва далучаецца, як і рэшта сям'і, пасля якіх, пацераў, можа ўжо й смерць нарэшце прыходзіць. Але не смерць падступае да ложка хворага, а яўрэй, які раптам здаецца як бы на цэлую галаву вышэйшы, чым раней, а ягоны лапсярдак як бы робіцца святарскаю рызаю. І ён кладзе сваю руку, як калісьці зрабіў гэтак рабі, на руку хворага і кажа яму:

— Я прыйшоў, як Вы пажадалі, гер Айцэн, і гатовы да паслугаў на любыя даведкі.

Тым часам да хворага праціснуліся ўсе астатнія, у першую чаргу магістр Паўль, які лічыць, што мае першае права на яўрэя, але і брат Дзітрых і сёстры Марта і Магдалена, а таксама жонка Ганна і сам гер галоўны пастар Эпінус, бо побач з пахапнасцю да грошай і прагай да пацехі цікаўнасць ёсць самы моцны пацяг і паганяты. Але хворы больш не глядзіць ні на жонку, ні на дзяцей, ні на дастойнага гера галоўнага пастара; ён глядзіць толькі на гэтага жажлівага, агіднага яўрэя, сузірае толькі яго разгарачанымі вачыма, бо гэты Агасфер зусім не падобны на зморшчанага, скукожанага, слязлівага старалюдка, якім ён яго сабе ўяўляў, і пытаецца:

— Дык гэта праўда, што Вы, вечны вандроўнік, і што Вы бачылі нашага Госпада Ісуса ў асобе і гаварылі з ім?

Яўрэй ківае галавой.

— А то хто ж яшчэ? Ці ж бы ішоў я да Вас, каб не быў той, хто я ёсць? Каб я так жыву, каб я так стаяў, як стаю перад Вамі, гер Айцэн, калі я не гутарыў з рабі, калі ён у дарозе на Галгофу з крыжам на плячах спыніўся каля дзвярэй майго дома.

Гэта здаецца хвораму вельмі слушным і ўсяляе давер, так што ён дабрадушна заяўляе:

— Мяне мучыць страх перад Нічым. Скажыце мне, прашу Вас, гер Агасфер, ці ёсць несмяротная душа, і калі яна ёсць, праз якую дзірку яна пакідае чалавечую стаць і куды выпраўляецца?

Гэтага ўжо геру Эпінусу задосыць, і ён крычыць хвораму:

— Вы не павінны мучыцца плягамі праз такія страхі і думкі; усё вызначана найлепшым чынам і ўрэгулявана святымі таемнасцямі, якіх Вы прычасціліся.

Хворы заплюшчвае вочы; боль у грудзях перацінае яму дыханне, і ён з цяжкасцю кажа:

— За вамі яшчэ адказ, гер Агасфер, на маё пытанне.

Яўрэй смяецца.

— Я ўсюды іх судашаю, асірацелыя душачкі; над зямлёю і паміж нябёсамі лунаюць яны, празрыстыя як подых зімою, і знікаюць з ветрам бясконцасці, і я часта пытаюся ў сябе, а ці не было б мілажальнай ласкай Бога, каб ён даў ім нарэшце цалкам растаць.

Хвораму робіцца зусім няўдэшна, і ён пачынае жаласна плакаць. Пасля чмыхае, ускідае ўгору нос і пытаецца:

— І няма ратавання ў Хрысце?

Яўрэй вагаецца. І зноў успамінае рабі, і як той угнуўся пад крыжам і як ішоў далей, і ён кажа:

— Рабі любіў людзей.

І тут хвораму зрабілася так, быццам той абруч, які сціскаў яму горла, парваўся, і ён стогне ўголас, і ўздыхае глыбока і шчасліва, апошні раз, і тады яўрэй праводзіць яму далоняй па павеках.

Ніхто не ведае, колькі доўжыцца ціша, пакуль гер галоўны пастар не спахапляецца і не пачынае ўголас маліцца:

— О ты божае ягнятка, што нясеш на сабе грэх свету, злітуйся і ўмілажалься з нас. О ты Божае ягнятка, што нясеш на сабе грэх свету, дай нам мір. Хрысце, пачуй нас. Kyrie eleison. Christe eleison. Kyrie eleison.

Пасля чаго жонка Ганна і дачкі Марта і Магдалена выбухаюць гучным галасам, а сын Дзітрых думае, што ён вось павінен разаслаць пісьмы ўсім гандлёвым партнёрам і карэспандэнтам таго зместу, што дом Райнгарда Айцэна, палатно і шэрсець, з гэтага часу будзе ўзначальвацца ім, і што дом будзе пастаянна верна следаваць сваім абавязанасцям, што, думае ён далей, пры сённяшніх завышаных цэнах і таму што ён павінен будзе выплаціць брату, магістру, і сваім сёстрам Марце і Магдалене іхнюю долю, яму патрэбная божая дапамога, альбо што ён павінен будзе залезці ў боргі да яўрэяў.

Пры гэтай падумцы на вочы яму зноў трапляе яўрэй, з якім толькі што гаварыў яго спадар бацька, і вось ён стаіць, крыху разгублены, і ўжо больш зусім не ўзнёслы, а як звычайны жыдок, і таму ён хапае яго за каўнер зашмальцаванага лапсердака і штурхае ў дзверы прэч. Крыху пазней ён і ўся сям'я зводзяць уніз па лесвіцы гера Эпінуса і праз шырокія сені да дзвярэй дома, пры чым магістр Паўль асабліва рушліва лістам сцелецца перад герам галоўным пастарам; застаецца толькі нябожчык, склаўшы рукі на грудзях, вусны ўміратвораныя, і цяпер ведае ўжо, з якога ягонае дзіркі вышмультнула несмяротная душа і куды памкнулася.

Раздзел пятнаццаты

у якім прафэсара Лёйхтэнтрагера навучаюць, што душа выконвае функцыю чалавечай нервовай сістэмы, а богабаязныя варшаўскія яўрэі сумняваюцца ў Бозе, і Агасфер спальвае сам сябе

Геру
праф. Ёханаану Лёйхтэнтрагеру
Hebrew University
Jerusalem
Israel
24 сакавіка 1980

Шматшаноўны гер калега!

Тое, што сёння, ужо праз некалькі дзён пасля майго пісьма Вам ад 17 г. м., я пішу другі раз, мае сваю прычыну ў маіх апасеннях, што сваю думку, якая стаіць у цеснай сувязі з усім Агасфер-комплексам, я да гэтага часу асвятліў недастаткова. Мае папярэднія ўяўленні на гэты конт падзяляюцца, зрэшты, калектывам майго інстытута, які ўзяў на сябе абавязацельства да 1 Мая, міжнароднага свята працоўных, звесці матэрыял у эсэ пра рэакцыйны характар міфаў пра вандраванне душ.

Разглядаць Агасфера, які нібыта ў розны час і ў розных мясцінах зноў і зноў усплывае як канкрэтны прыклад вандравання душ, пры чым канкрэтная праклятая душа заўсёды ўвасабляецца ва ўсё новай, праўда, заўсёды падобнай постаці, блізкая мне, і мною, як Вы можаце прачытаць, у раздзеле „Пра Вечнага (альбо Вандроўнага) Жыда“ ў маёй працы „Самыя вядомыя іўдэа-хрысціянскія міфы ў святле прыродазнаўчага і гістарычнага пазнання“, таксама адзначана; пры далейшым разважанні пра нашу двухбаковую карэспандэнцыю па гэтай тэме гэты момант здаецца мне дадаткова важкім, так што цяпер я лічу неабходным ўдацца ў яго больш дэтальна, асабліва таму, што я падазраю, што і Вам такія ідэі ў кантэксце з праблемай Агасфера павінны былі прыходзіць на думку.

Загадзя прымаю, і Вы мне, спадзяюся, ласкава дазволіце, Вашую згоду з маім тэзісам, што паняцце „вандраванне душ“ патрабуе, прынамсі, наяўнасці души. Але ці ёсць яна наогул, чалавечая душа, і, лагічна следуючы гэтаму пытанню, ці ёсць яно, жыццё чалавека пасля смерці?

Але калі ласка, скажуць, у нас ёсць цэлая навука пра душу — псіхалогія, і пра хваробы души — псіхіятрыя, з адпаведнымі спецыялістамі, менавіта ж — псіхалагамі, псіхіятрамі, псіхааналітыкамі, псіхатэрапеўтамі, з адпаведнымі кафедрамі, клінічнымі ўстановамі, часопісамі, медыкаментамі і т. д. і да т. п.; значыцца павінна быць псіхіка, якую ўсё гэта займаецца. Шырока, добра, правільна. Але гэты від души можа разглядацца толькі ў аспекце адзінства цела і духу; сепаратнай жа души, якая магла б весці ўласнае жыццё да, у час альбо пасля псіхічнага існавання адпаведных людзей, як выявілі сукупныя прыродазнаўчыя даследаванні ў гэтым кірунку, няма; больш за тое, тое, што мы азначаем

як душа альбо псіхэя, ёсць проста функцыя чалавечай нервовай сістэмы, уключна з мозгам, выкліканая аб'ектыўнымі працэсамі ў прыродзе і ў грамадстве, якія, са свайго боку, праз органы адчуванняў чалавека ўздзейнічаюць на яго нервовы апарат і запускаяць яго ў рух. Адны з гэтых пераменных уздзеянняў, якія адлюстроўваюцца ў свядомасці альбо ў несвядомасці, у мысленні, адчуванні і снах чалавека, ужо даследаваны і растлумачаны, другія — не; але гэта толькі пытанне часу, сваім часам мы атрымаем поўную яснасць. Аднак абсалютна пэўна, што псіхіка чалавека, інакш яго душа, перастае існаваць у той момант, калі знаходзіць свой канец псіхічная функцыя мозгу, з чаго, дарэчы, урачы і адлічваюць момант клінічнай смерці, г. зн. з моманту згасання апошніх электрычных імпульсаў у мозгу.

Усё гэта банальныя ісціны, і я ведаю, што з імі, паважаны гер прафесар, я рвуся да Вас у адчыненыя дзверы. Я і паўтараю іх толькі ў магчымай мне сцісласці і даступнай сутнасці выключна дзеля ўразумення феномена Агасфера, якога Вы ўсё яшчэ маеце за рэальнасць, на што ў нас усё яшчэ адсутнічае якое б там ні было дастатковае навукова прымальнае тлумачэнне. Вандраваннем душы ў кожным разе гэта быць не можа, бо ўвогуле няма ніякай аўтаномна лунаючай у прасторы душы, якая магла б на працягу стагоддзяў трансмігрыраваць з аднаго Агасфера ў другога. Тут я хацеў бы ў Вас ласкава папрасіць адмысловай увагі; гэта — кардынальнае пытанне, што Вы на гэта скажаце?

Натуральна, і я ахвотна прызнаю Вашу рацыю, можна лічыць недахопам, што чалавечая душа, якая была б у стане вызваліцца ад сваёй цялеснай абалонкі, не існуе. Што няма такога тонкага інструмента, здольнага радасць і боль, любоў і нянавісць і да таго падобныя эмоцыі больш чым адчуваць, мяняючы іх у долі секунды, гэта сапраўды шкада; але навукоўцы, якія абавязаны служыць аб'ектыўнасці, павінны мірыцца з гэтым фактам, як і з усведамленнем таго, што ўсе мы з'яўляемся толькі грудачкай, праўда, высокаарганізаванай, матэрыі, якая ўтварылася ў працэсе маруднага, але цалкам натуральнага працэсу.

Пры гэтым разглядзе не трэба таксама забываць, што насамрэч неіснуючая бессмяротная душа з даўняга часу была выпрабаваным сродкам суцяшаць людзей за пот і кроў, якія на гэтым свеце пралівалі з разлікам на лепшы лёс на тым свеце. Так, напрыклад, пакепвае колішні таксама яўрэйскі паэт Гайнрых Гайнэ: „Баю-баюшкі-баю з неба, так закалыхваюць, як дзіця, калі яно тхімкае, народ, вялікі зброд“, і Карл Маркс піша ў сваёй крытыцы гегелеўскай філасофіі права: „*Рэлігійная* галеча ёсць, з аднаго боку, выяўленне сапраўднай галечы і, з другога, *пратэст* супроць сапраўднай галечы. Рэлігія — гэта стогн прыгнечанай істоты, гэта душа бессардэчнага свету як яна ёсць і дух бездухоўных абставінаў. Яна — *опіум* для народу.“

Гэта ёсць асноўныя прынцыпы і шматразова пацверджаныя асновы, з якіх мы выходзім у нашым інстытуце, і таму нам феномен Агасфера, які Вы апісалі, проста здаецца фактарам, кампаненты якога выяўлены яшчэ недастаткова поўна, на які мы з Вашым ласкавым садзеяннем, шануюны гер калега, спадзяёмся праліць святло.

З сяброўскім прывітаннем

Ваш адданы
(праф. д-р Dr. h. c.)
Зігфрыд Байфус
Інстытут навуковага атэізму
Берлін, сталіца ГДР

Геру
праф. д-ру Dr. h. c. Зігфрыду Байфусу
Інстытут навуковага атэізму
Бэрэнштрэсэ 39а

108 Берлін
German Democratic Republic

2 красавіка 1980

Дарагі гер калега!

Ваша пісьмо ад 17 сакавіка знайшло мяне ў тую самую гадзіну як і дадатак да яго ад 24-га, з якога толькі можна заключыць, што шляхі, якімі сёння праходзіць пошта ў зносінах паміж усходам і захадам, у вышэйшай ступені дзівосныя. Але паколькі прадмет нашага ліставання такога роду, што нават самы прыдзірлівы цензар не можа высачыць у ім нічога заганага ў адносінах да Вас альбо мяне, нам застаецца пераносіць затрымкі спакойна і радавацца, што наша карэспандэнцыя наогул даходзіць да адрасата.

Але цяпер, праўда, я бачу некаторы сэнс у тым, каб ухапіць Вашыя аргументы у некаторых дэталях і там, дзе яны мне падаюцца сумніўнымі, прадпрыняць спробу паслабіць іх. Па-першае, многае, што Вы маеце сказаць, я і сам выказваў ад шчырага сэрца, па-другое, я хацеў бы пазбегнуць таго, каб пра рэчы, якія цікавяць мяне толькі ўскосна і пабочна, мы ўблыталіся ў бясконцыя дыскусіі. Тое, ці былі „Настаўнік справядлівасці“ і „Князь абшчыны“ паводле рукапісу 9QRes у Dead Sea Scrolls махлярамі і параноікамі, у маіх вачах з'яўляецца неістотным пытаннем; для мяне важнае толькі тое, што Агасфер дакументальна зафіксаваны ў 9QRes. І Вашыя думкі пра сутнасць чалавечай псіхікі, наколькі яны маглі б быць каштоўнымі для мяне, нічога не даводзяць пра экзистэнцыю-неэкзистэнцыю Вечнага Жыда; ні я, ні хто-іншы ніколі не сцвярджаў, што Агасфер быў ходкім доказам вандравання душ альбо чагосьці падобнага.

Але з Вашых пісьмаў я даведваюся, дарагі гер калега, нешта зусім іншае, што, уласна кажучы, павінна было Вас крыху занепакоіць: менавіта, пачатак фіксацыі ўвагі на феномене Агасфера, што, паводле маштабаў Вашага *ratio* Вы жадалі б растлумачыць, хоць гэта відавочна нельга ўціснуць у пракрустава ложа каштоўнасцяў Вашага вопыту. Дасведчанне, якое Вы спрабуеце ўжыць, дазвольце мне гэту невялікую крытыку, у грунце рэчаў ненавуковае; яно нагадвае тых ватыканскіх навукоўцаў, якія не хацелі прызнаваць спадарожнікаў Юпітэра толькі таму, што яны не ўпісваліся ў арыстотэлеўсюю схему светабудовы. Мы не абыходзім факта, што Агасфер існуе; Як і Чаму яго існавання і што з гэтага магло б вынікнуць, можа стацца прадметам даследавання, але спачатку павінна быць прызнана, што ён ёсць, у падмацаванні чаго я ўжо даў Вам некаторыя доказы і дашло яшчэ дадатковыя.

У сувязі з гэтым я ўжо і раней меў нагоду ўказаць на з'яўленне Вечнага Жыда ў апошнія дні Варшаўскага гета; калі раней я спасылаўся Вам толькі на ўсякага роду дакументы, як 9QRes альбо на паведамленне пра працэс супроць радцаў імператара Юліяна Апастаты, альбо на паказанні сведкаў, дык у гэтым выпадку я сам сведка і, як спадзяюся, Вам не сумніўны. Я быў у Варшаўскім гета і перажыў разам з усімі 350 000 сагнанымі туды людзьмі ўсе пакуты і знішчэнне. Ніякі д'ябал, у гэтым Вы можаце мне паверыць, гер калега, не мог бы выдумаць тых метадаў, якія служылі дасягненню мэты: гэта была чалавечая справа, справа рук, даруйце мне, што я нагадваю, Вашых суайчыннікаў.

Я часта пытаўся ў сябе і тады і пазней, чаму ні раней, ні на самым пачатку перыяду гета альбо адразу пасля не дайшло да акцый супраціўлення, і прычыны гэтага я бачу ў рэлігійнасці яўрэяў, ім было немагчыма ўявіць сабе, што істоты, якія па цылеснай структуры і манеры рухацца падобныя да іх, маглі паставіць сабе мэтай іхняе татальнае знішчэнне голадам і, калі гэта дасягалася ў камбінацыі з тыфусам і халерай недастаткова хутка, забіваннем альбо дэпартацыяй у газавыя камеры. І гэтаксама немагчыма было ім нават падумаць, каб Бог, іхні Бог, мог гэта дапусціць. Нашчадкі таго народу, які даў Бога і яго Сына-збаўцу і вынікую з гэтага этыку, амаль да самага канца спадзяваліся на збавенне.

Амаль. Бо ў канцы была распач. У канцы былі пытанні. У чым быў іхні грэх, за які Бог караў аж так сурова? Яны ж былі прывязаныя да яго, нават калі ён іх адкідаў ад сябе; яны выконвалі ягоныя заповеды, нават калі ён іх мучыў; яны яго любілі, нават калі ён выстаўляў іх на пасмешышча і глум. І дзе калі ў свеце быў такі грэх, які заслужыў бы такое кары? І калі будзе дастаткова той кары? І колькі яшчэ Богу хопіць цярплінасці на іх катаў? Ці ж не мелі яны, мучаныя і прыніжаныя, пагарджаныя і катаваныя, аслабленыя і прысмертныя, права ведаць, нарэшце, дзе ж тыя межы яго цярплінасці?

Пры такіх абставінах прысутнасць Агасфера ў гэта падалася мне больш чым паэтычнай неабходнасцю. І сапраўды ад яго зыходзіла дзіўнае ўздзеянне: дзе ён паказваўся, там нават пры сконе людзі чэрпалі новую сілу і мужнасць; было так, быццам праз яго яны даведваліся, што ад іх павінна было нешта застацца на існаванне далей, нешта эсэнцыяльнае, істотнае, і што іх пакуты і іх смерць мелі нейкае значэнне, пра якое яны маглі толькі здагадацца і ўведаюць яго поўніцай толькі пазнейшыя пакаленні.

Таго дня ішлі мы, Агасфер і я, па вуліцах, нямногіх, з якіх яшчэ складалася гэта, бо памеры гэта ўвесь час звужаліся, і пазасталыя жывымі мусілі ўсё больш уціскацца на ўсё меншай прасторы. Гэта дзіўнае пачуццё, якое заскоквае чалавека, калі ён бачыць каля сваіх ног дзяцей, якія паміраюць з голаду, шкілетападобныя лялькі, у лахманах, і ведае, што ніхто ўжо іх не пахавае. Абодва мы адчувалі, што ўсё, што мы бачым, і шмат чаго іншага павінна на ўсе часы адбіцца ў памяці; Вас, паважаны гер калега, я пашкадую ад апісання; Вы можаце, калі ў Вас ёсць цікавасць, даследаваць гэта ў архівах, якія Вам напэўна ж даступныя, бо немцы з даўняга часу вельмі ахвотна фатаграфуюцца, а гэта давала іх камерам матываў у вялікім мностве.

— Так, — сказаў ён, — мы пачынаем.

Я ведаў пра марнасць гэтага пачынення; але Агасфер быў амаль у радасным настроі, бо ў адрозненне ад мяне ён верыць у зменлівасць свету.

— Ты яшчэ маеш ножык? — спытаўся ён у мяне.

Гэта стары ножык з тронкай з разьбёных каралаў у форме разьбёнай выявы голай жанчыны. Я дастаў з кішэні і падаў яму.

— Падары мне, — сказаў ён, — фігурка гэтая так мне нагадвае...

Я аддаў яму ножык, і ён павёў мяне да дома, з якога павінен быў адбыцца напад на СС. Напад, як што адбыўся так знянацку, мусіў удацца; упершыню тыя, каго пераследалі, перажылі ўцёкі пераследвальнікаў. Наогул, усё як бы памянялася месцамі; яўрэі, якія змагаліся тут, былі больш не яўрэі, якіх прывычна было бачыць жывымі, нават у смерці яны здаваліся іншымі, не вечнымі пакутнікамі, вечна бітымі, правобразам якіх ёсць той рэбэ Ёшуа, якога прыбілі да крыжа.

Тут мы трымаліся некалькі тыдняў супраць зондэркаманды гера Дырлевангера і ягоных дапаможных груп. Пасля дом, які служыў нам умацаваннем, быў на тры чвэрці разбураны, яго абаронцы да вельмі нямногіх, якія залеглі паверхам вышэй, загінулі. У нас ужо не было баепрыпасаў, толькі некалькі бутэлек бензіну. У самы той час, калі дом вакол нас рассыпаўся ў руіны, а таварышы адзін за адным падалі ад куляў і асколкаў гранатаў, Агасфер быў вельмі маўклівы; ён гаварыў з Богам. У яго заўсёды былі вельмі своеасаблівыя стасункі з Богам, адначасова мяцежнік і ўлюбенец; цяпер ён хацеў праясніць іх, але Бог не адказваў.

Замест Бога прыйшлі СС. Агасфер сказаў мне:

— Ідзі. Праз каналізацыю. Я прыкрыю цябе.

Пасля ён узяў тры бутэлькі бензіну, якія ў нас яшчэ былі, і па кучы бітай цэглы і смецця папоўз да акна насустрач нападаючым.

Дзве бутэлькі ён падпаліў і шпурнуў у эсэсаўцаў. З апошняй ён абліў сябе самога і кінуўся, жывым факелам, на рыклівую швору.

У Ерусаліме я спаткаў яго зноў, каля ягонай шавецкай лаўкі на Дарозе Смутку, яе ён

прызнаў сваёй маёмасцю і нанова цалкам перабудоваў пасля таго, як тая частка горада ў выніку шасцідзённай вайны стала даступнай яўрэям. Пры ім быў і ножык; ён паказаў мне яго і спытаўся нават, ці не хачу я вярнуць яго сабе назад. Я сказаў, што не, хай застаецца ў яго, я ведаю адну майстэрню, там мне зробіць дакладна такія самы, нават з усімі прыкметамі антыкварнасці.

Як заўсёды з найлепшымі прывітаннямі

Ваш
 Ёханаан Лёйхтэнтрагер
 Hebrew University
 Jerusalem

Раздзел шаснаццаты

У якім магістр Паўль развівае праведны план навароту зацятых яўрэяў і дадаткова паказваецца, якую вялікую долю ў каханні мае фантазія

Доктар Марцінус Лютэр сказаў аднойчы: добра, што Бог увёў шлюб, інакш бацькі не мелі б клопату за дзяцей, хатняя гаспадарка запусцелася б, развалілася б; тое самае і з паліцыяй і свецкімі ўладамі, падобна занядбалася б і рэлігія; такім чынам усё пайшло б на глум, і ў свеце настала б і запанавала б поўная ялавасць і дзікасць.

Гэтае выказванне зноў і зноў прыходзіць у галаву магістру фон Айцэну, калі ён глядзіць на дзеву Барбару Штэдэр, якая так верна чакала яго, гэтак сама і іншыя выслоўі таго ж самага зместу і сэнсу; і гэтак жа яму мог спатрэбіцца і пасаг, які тата Штэдэр, карабельны маклер і падрадчык, адпісвае за дачкою, бо яго доля спадчыны свайго роднага бацькі пакуль што закладзена ў гешэфт і мала чаго дае, а ў спадзяванай парафіі адмаўляе гер галоўны пастар Эпінус, усё яшчэ напалоханы яўрэем каля смяротнага ложка; канечне, пры выпадку ён можа заскочыць у св. Якава альбо Марыю Магдаліну ў якасці падсобнага прапаведніка, але гэта не напаўняе ні кашалька, ні сэрца, якое імкнецца да вышэйшага.

— Ах, Ганс, — кажа ён свайму прыяцелю Лёйхтэнтрагеру, калі яны ўвечары заселі ў „Залатым якары”, — дзева Барбара будзе то бялець, то чырванець, убачыўшы мяне, і хацела б за мяне і толькі чакае, калі я закіну слова маці і бацьку, яно і грошай не бракавацьме, я пэўны, стары тысячы каштуе ў золаце, амаль без даўгоў і мае долю ў многіх караблях у гандлі з Расіяй; але чым больш думаю, што ўсё сваё жыццё я мушу ляжаць каля яе, мацаць яе і шпокаць, тым больш мне здаецца, што не патраплю зрабіць таго, што павінен рабіць мужчына з даверанай яму жонкай, бо ўсе мае помыслы зусім з другою, але яна з тым зачуханым яўрэем і для мяне прапала.

— Ведаю, ведаю, — кажа прыяцель, бавячыся сваім ножыкам, ставячы яго кончыкам ляжа на стол і падушачкай указальнага пальца лёгка націскаючы на канец тронкі, прымушаючы каралавую бабку павольна паварочвацца вакол сябе, пакуль магістру ў галаве не закруціла. — Але адкуль ты ведаеш, што дзева Барбара не дасць рады твайму клопату, не развее яго? Бог стварыў жанчын, будзь яны высокія ці нізкія, тоўстыя ці кашчавыя, гладкія ці маршчыністыя, усіх з аднолькавай дзіркай і для аднолькавых патрэбаў і мэтаў.

— Ах, Ганс, — кажа Айцэн і зноў здзіўляецца, што Лёйхтэнтрагер ўсё яшчэ ўпраўляецца ў Гамбургу хто яго ведае з якімі гешэфтамі, — я ж зняў пробу, па ўсёй сумленнасці, зразумела, але дзева была сухая і пляскатая, бы дошка, і халодная, бы крыга, і ўсё толькі стагнала, быццам ад страху, і шчаміла задніцу, быццам баялася, каб я не запусціў туды тузін мышэй; і тое нямногае, што я меў на яе, зусім прайшло, і такі ў яе быў востры нос, і такія былі сухія губы, а ў самой, дзе ў каторае іншае

цыцкі, — там як грыфельная табліца. І я мусіў сказаць бацькам, што хацеў бы крыху счакаць, занадта ж нядоўга прайшло, як памёр бацька, і сэрца маё пры ўсім каханні да дзевы, яшчэ поўнае скрухі і жалю.

Лёйхтэнтрагер задумліва пачэсвае горбік.

— Нічога, прыйдзе час, і пойдзеш пад чапец, Паўль, — кажа, — бо ва ўсім павінен быць свой лад і парадак, а святар без бабы гэта як пастух без кія, самага галоўнага бракуе; а як што ты пакліканы на вялікае, спярша ў тваім родным горадзе, а пасля вышэй і далей, дык мы павінны будзем памазгаваць, як табе і тваёй дзеве ў гэтых штуках падсобіць.

Такія прадказанні з прыяцельскіх вуснаў радуюць дух і асвятляюць душу, асабліва ж таму, што Айцэн прыгадвае, як тады ў Вітэнбэргу Лёйхтэнтрагер напярочыў, што яго будуць апытваць па анёлах, і ўсё спраўдзілася. Тут ужо толькі згаджайся, калі сябар прапаў: сустрэцца ў нядзелю папалудні, калі надвор'е паспрыяе, на сумесным шпацыры ўздоўж Райхенштрас і Альстэра, дзе сябар Лёйхтэнтрагер учыніць дзеве суглядкі і, можа, нават зробіць на яе ўплыў на карысць сябру Айцэну, натуральна, і без жоднай іншай мэты; магчыма, кажа Лёйхтэнтрагер, ён прыхопіць каго-небудзь яшчэ з сабою, скажам, даму, якая сваёй істотай і вопытам уздольніцца даць дзеве сякія-такія парады і расклеіць ёй рот.

Айцэну адразу горача робіцца, але ён не адважваецца спадзявацца, на што вельмі хоча спадзявацца, і таму выганяе панадны той вобраз з сэрца і ўжо на другі дзень ідзе ў Штэдэраў дом перадаць дзеве запрашэнне, што апошнюю дужа хвалюе, і ў найярчэйшых фарбах апісаць ёй свайго прыяцеля, які ён разумны і вынаходлівы, які ён заможны і нават не сказаць каб несімпатэчны з яго востра паднятымі брывамі і бародкай-эспаньёлкай; нават горбіка ён мудра не маскіруе гэтак сама як і кульгавую нагу, але падкрэслівае, што менавіта гэта ўсё дадае геру Лёйхтэнтрагеру своеасаблівага шарму, з прычыны чаго нярэдка дамы потайкам кладуць на яго вока, як, напрыклад, дзве ці тое тры паненкі Міхаэліса ў Магдэбургу, Лізбэт і Юта, дачкі гера саборнага прапаведніка, і разам з тым думае, колькі вэрхалу было б у таго ў мазгах, калі б і дзева Барбара не засталася беспачуцёвая да ягонага сябра.

У нядзельку ў Гамбургу было пагодліва як рэдка калі, глыбока блакітнае неба выгінаецца над мешанінай дахаў і шпіцамі кірхаў, а як што перадпалуднем выпаў спорны дожджык, дык усё смецце і бруд з вуліц сплыло ў Эльбу, вада ў Альстэры абнавілася і амаль што ўжо больш не смярдзіць. Дзева Барбара строіцца ў свой самы лепшы прыкід, цёмназялёнае, праз якое яе твар набывае цікавую бледнасць, футраная палярына, якая хавае пляскаці спераду і ззаду; да таго ж карункавы каптурок і залатая акраса з матчынай шкатулкі. І Айцэнава сутана, хоць адпаведна духоўнаму сану цёмная, з тонкага сукна і адмысловага крою, і магістарскі капялюш на галаве прыцягваюць да сябе поўныя рышпекту позіркі народу, аж Штэдэрыха была пляснула рукамі і ўголос заявіла, ба! — якая здатная пара, гер Паўль і яе Барбара, нават калі магістр пакуль што і не мае месца і пасады ў вялікай кірсе, усё гэта знойдзецца, усё гэта яшчэ прыйдзе, ужо ж такі муж яе, карабельны маклер, ды і падрадчык закіне каму трэба слоўца-другое ў гарадской радзе.

І вось яны шпацыруюць, размераным крокам, не ведаючы добра, што каму трэба гаварыць, дзева, таму што страх абняў сэрца, і Айцэн, бо нутрынаю чуе, як зноў апанавалі яго варожыя сілы. І падыходзячы да моста, які вядзе да Святога Духа, бачыць нарэшце Лёйхтэнтрагера, але гэты не адзін, і гер магістр слупянее, нібы маланкай сперазаны.

А Лёйхтэнтрагер, на якім чырвоная шапачка з пяром, срэбраная шпага, да таго ж чырвоныя панчохі і кароткая чырвоная накідка, схіляецца перад дзевай, бярэ яе руку і цалуе на гішпанскі манер і адразу кажа, як ён рады цяпер вось сустрэцца з дзевай пасля ўсяго нагаворанага герам магістрам, і ўсё толькі найлепшага, пахвальнага яе прыгажосці і ўсім дарам і даброцям, шчодро адмераным ёй прыродай і Госпадам Богам.

Дзеве Барбары як бы прыемная казытка прабягае па спіне ўгору і ўніз, аж

выскоквае сэрца з грудзей, аж дух займае: такога яна яшчэ не сустракала, каб ужо за першым словам кроў забушавала. А яе Паўль усё яшчэ слупам стаіць; яму адняло мову, калі ўбачыў Маргрыт альбо прынцэсу Трапезундскую, выштукаваную, выстраеную, чыста табе герцагіня якая, на руцэ залатая торбачка і шаўковая хусцінка ў руцэ, а поплич з ёю яўрэй, ледзь пазнаць яго, апрануты, як ёсць, па самай тонкай ангельскай модзе, са шліцаванымі рукавамі на наплечніку, вострая рыжаватая бародка падстрыжана, расчасана.

— Сэр Агасфер, — кажа Лёйхтэнтрагер, прадстаўляючы гэтакім манерам дзеве свайго прыяцеля, — сэр Агасфер і лэдзі Маргарэт.

Сэр Агасфер, думае Айцэн, і лэдзі Маргарэт; і бачачы, што лэдзі складзена зусім не так, як яго Барбара, і яе губкі — адна суцэльная смаката, і цёмны бляск яе вачэй з затоенай у іх пажадай, пра што ён і думаць не важыцца; і яго забірае шал, бо што такое магістр без месца і пасады супроць нейкага жыдка, які нянацкам узбіўся на вялікія барышы і зрабіўся англійскім сэрам, і ён думае, як яму пазбыцца ад гэтага апостала, чаго сваім часам не ўдалося ў Гэльмштэце.

Яго прыяцель Лёйхтэнтрагер, аднак, пасля таго сэр Агасфер і лэдзі Маргарэт з аднагло боку і фройляйн Штэдэр з другога прыстойна абкланяліся, апыталіся, абрэверансіліся кніксамі, праменадзіць апошнюю пад ўсялякага роду далікатныя словы ўгору па Райхенштрас, трымаючы левую руку на тронцы срэбранай шпагі, правую пад локцік нашай зусім збязволенай дзевы; сэр і лэдзі ідуць следам; небарака Айцэн замыкае шэсце параў. І ўжо ж ведае, што ён робіць, Лёйхтэнтрагер; бо пяшчотна лапчачы локцік дзевы, толькі і распавядае, што пра яе Паўля, яго цноты і пабожнасць, і якім свяцілам царквы абяцае стацца гер магістр, ужо ж напэўна біскупам; і лёгенька, каб не падумала дзева, што яму заходзіцца толькі хваліць яе ненахвальнага, паціраецца горбікам аб яе плечыка, аж ёй робіцца неяк не так, крыху канфузліва, крыху ніякавата; пасля ён расказвае, мяняючы аб'ект, самымі вышуканымі, самымі даборнымі словамі пра сэра Агасфера і яго лэдзі, і што сэр, мала што яўрэй, але ж сярод саміх немцаў другіх такіх ідзі пашукай, — магутны старафамільны вальможа, і што сабе і лэдзі здымае тут цэлы дом на час сваіх гамбургскіх гешэфтаў, багата абстаўлены самай дарагой мэбляй і самымі мяккімі дыванамі, і што дзева Барбара і яе магістр Паўль яго, Лёйхтэнтрагеравай, дружбай і клопатам туды запрошаны на сённяяшні вечар перакусіць і асвяжыцца і на ўсякія вясельныя бавы апаस्या, вой што будзе апаस्या, што будзе!

Магістр Паўль, яшчэ ледзь дыхае пасля спешнай хады, якою ён патрапляў за невялічкай кампаніяй, ловіць апошнія словы Лёйхтэнтрагера і бачыць, як энтузіясіцца яго Барбара на прапанову; ён па ўсёй форме дзякуе сэру і лэдзі за іх куртуазнасць і акцэптэе гэта запрашэнне, ад сябе і ад імя сваёй дзевы; але ж і з затоеным клопатам думае, якія ж д'ябальскія бавы там будуць з яўрэем і яго сябрам Гансам як цырымоніймайстрам, і да глыбіні сэрца прыемна ўзрушаны, што Маргрыт, пасля ўсяго, што стрэслася паміж імі, яшчэ сённяя будзе з ім, можа нават трохі зблізіцца. І сама лэдзі не дужа запазычваецца на дробныя знакі і намёкі, якія толькі падмацоўваюць яго спадзяванні, шматзначны позірк тут, лёгкі ківок, паклончык там, адзін раз нават незнарок губляе хусцінку ды ў такім зручным месцы, што ён паспявае падхапіць яе раней, чым сэр варухнуўся; аж ён пачынае марыць, далоў тытулы і багацці, далоў строі і акрасы, застаецца ж яшчэ нештачкі з таго часу, калі яна вытрасала блох з яго пасцелі, і нават самы даўгавечны жыд не патрапіць патушыць пажар, які бушуе пад яе кашлатай мохняўкай.

Толькі яўрэй глядзіць удоўж і ўпонак на ўсё, што тут напінаецца, з поўнай абыякавасцю, рыхтык так, быццам ён самы чыстакроўны, чыстапародны джэнтльмен, які вось ідзе сабе, і да аднаго месца яму ўся гэтая мітусня паганай смердзі і зважае толькі тады, калі магістр Паўль загаворвае з ім пра Гэльмштэдскае дзіва і пра яго сведчанне за жывога Ісуса Хрыста.

— Што з Вамі, гер магістр? — кажа яўрэй, — Ужо ці не хацелі б Вы, каб я ў галечы і брудзе пранэндзіў сваё жыццё, як большасць майго народу?

Айцэн з гарачым абурэннем адваргае нават подумку такую; ён, кажа, мае сваю думку, што да яўрэяў і іх карыснасці, нават сям-там, кажа, датачыў пра гэта ў казанях; калі б аднак, падкрэслена кажа далей, калі б аднак усе яўрэі былі такія, як сэр Агасфер, такія велікадушныя і датклівыя духам у спагадзе сваёй, тады пытанне стаяла б інакш, і многія-многія з гояў прымірыліся б з прысутнасцю яўрэяў у Германіі і нават давалі б ім сваю абарону на дарогах і ў гарадах, замест каб нападаць на іх і адбіраць у іх тое, што яны нахапалі сваім ліхварствам, замест таго каб адпякаць ім куханы і тузаць за бароды. І гэта, дадае ён, нягледзячы на тое, што сэр Агасфер больш за тысячу пяцьсот гадоў таму назад прагнаў нашага Госпада Ісуса ад сваіх дзвярэй; бо ясна ж відаць, што ён за доўгі бадзяжны свой час ачысціўся і сардэчна раскаяўся ў сваім ганебным учынку і гатовы, як гэта зрабіў у Гэльмштэце, скласці сведчанне пра вялікія пакуты Ісуса Хрыста, якія ён панёс за нашыя грахі.

Сэр Агасфер разумнымі вачыма глядзіць на магістра, які ідзе поруч з лэдзі і ўсё прымае блізка да сэрца, і гэты, крыху няўпэўнены, ці не адгадаў яўрэяў, куды хіліць ён, Паўлюс фон Айцэн, сваімі словамі, доўга і шумна высморкваецца, пасля аднак рашае каваць жалеза, пакуль гарачае, і кажа:

— У Вігэнбэргу, калі яшчэ там я вывучаў тэалогію, мой настаўнік Мэланхтон меў дыспут з добрым доктарам Марцінусам у дачынках да вашай пярсоны; гер Піліп Мэланхтон лічыў, што як што вы былі сведка, як наш Гасподзь Ісус ішоў на Галгофу з крыжам на плячах, дык вы маглі б выказаць пэўныя сумненні і адносна таго, што а ці быў ён сапраўдны месія, і тым самым памагчы навярнуць іншых яўрэяў у адзінашчасцедайную веру; але Лютэр аспрэчыў гэта і сказаў, што яўрэі ад прыроды сваёй заганныя і перавучыць іх, навярнуць немагчыма.

Яго прыяцель Лейхтэнтрагер, палка падбіваючы клінкі дзеве Барбары, разам з тым у такой меры мала заняты ёю, што мог бы і не пачуць слоў Айцэна, з ухмылкай пацвярджае, што так яно і было, і што ён на свае жывыя вушы чуў, як абодва вучоныя мужы за ядою схапіліся за чубы з-за гэтага, толькі пад канец магістр Мэланхтон замоўк, бо доктар Лютэр такі халерычны і заўсёды трэба апасацца, каб за гарачай спрэчкай яго паляруш не ляснуў.

Ці тое акрылены падтрымкай Лейхтэнтрагера, ці тое ад блізкасці лэдзі, якая з прыемнасцю даецца яму падказываць сябе, Айцэнавы думкі адлятаюць з ім; рэдка калі ён бачыў свет так выразна і так прасталінейна аргументавана: менавіта, што ён, карыстаючыся ідэяй свайго настаўніка Мэланхтона, мог бы так і так ушыць крымінал Агасферу, тым часам як сэр ці як яшчэ там сябе ён назаве, выступае перад вялікай абшчынай яўрэяў і іншых, сведчачы за месію, і тым самым усіх яўрэяў разам робіць ворагамі і тым самым прычыняе вялікую шкоду гешэфту, калі ж ён аднак адмаўляе гэта і выказваецца, што наш Гасподзь Ісус не быў месія, не быў сапраўдны Сын Божы, які за нашыя грахі узяў на сябе пакуты ўсяго свету, мудрай радай горада Гамбурга альбо герцагам Гаторпскім, у залежнасці ад месца дыспутацыі, выкрываецца як махляр і фальшыўшчык праўды і з ганьбай праганяецца, калі не будзе ўвогуле ўтоплены альбо спалены, пасля чаго Маргрыт мела б толькі адзін прытулак і аднаго абаронцу, менавіта магістра Паўля.

Праўда, на жаль пакуль што ў яго няма пасады і аўтарытэту, каб інстытуяваць такі *spectaculum*, і гер галоўны пастар Эпінус, у гэтым ён пэўны, у сваёй зацятасці супроць яўрэяў і супроць яго самога таксама не зробіць гэтага; але яшчэ не вечар, думае ён, і чаго сёння няма, можа стацца заўтра, і таму ён свідруе далей і кажа яўрэю:

— Ці можна на вас разлічваць, сэр Агасфер, што вы пасведчыце, як тое вы ў Гэльмштэце перад прынцэсай Трапезундскай і перад усім народам зрабілі, што бачылі нашага Госпада Ісуса ў плоці і што ён быў тым, кім быў?

Тут лэдзі, мабыць таму што сёння яна не хоча нічога чуць пра пынцэсу Трапезундскую, закіпае гневам і кажа:

— Што вам такое ў галаву лезе, гер магістр! Вы ж бачыце, сэр Агасфер тут па справах гешэфту, а не рэлігіі, з якою кожны можа абыходзіцца, як сам хоча, будзь ён

яўрэй ці хрысціянін.

Але гэта ўжо ўпоперак усяму, чаго ён навучыўся ў добрага доктара Марцінуса і іншых вучоных гераў, і ён кажа:

— Барані Божа, лэдзі, каб кожнае верыла, як яму ў галаве заверне, каб хрысціла дзяцей альбо не, як яму зручней, каб прымала святое прычасце пад адным альбо двума відамі, як яму, бач, смачней; у большай меры рэлігія гэта справа начальстваў і агульнага парадку, інакш тут будзе кішэць рознымі баламутамі, чмутаў, чарадзеямі і ліхадзеямі, ератыкамі і бунтаўшчыкамі, што царкве і законам — канец; ёсць толькі адна праўда, і яна зразумела выкладзена таксама і жанчынам у катэхізісе доктара Марцінуса Лютэра, і таму было б вельмі пахвальна, калі б сэр устаў перад усімі яўрэямі і сказаў пра тое, як ён сам гутарыў з Госпадам Ісусам, які быў наканаваны збаўца альбо месія і што яўрэям з гэтай прычыны няма чаго чакаць нейкага іншага месія і яны з добрым і чыстым сумленнем могуць навярнуцца ў адзінашчасцедайную веру.

Лэдзі Маргрыт бачыць, з якім запалам магістр змагаецца за догмат веры і думае, што ну ніяк не можа справа навароту яўрэяў аж так далягаць ягонаму сэрцу і што за гэтымі настойлівымі словамі а ці не ляжыць які-небудзь іншы інтэрас, але не ведае, які, і ўжо хоча адказаць яму рэзка і востра; а яўрэй, каб улагодзіць яе, кладзе далонь на яе руку і кажа, што дзякуе геру Айцэну за ягоныя вялікія турботы пра душэўныя даброці ягоных братоў па веры і што падумае: рабі быў адзін такі, пра каго можна вой колькі ўсяго расказаць, як і пра чатырох евангелістаў, якія больш чым у адным толькі пункце не сыходзіліся ў думцы; але ж вось, ён запрашае гасцей у дом, бо вось — прыйшлі.

Не сказаць, каб магістр Айцэн альбо дзева Барбара выйшлі з голай галечы, не; палатно і шэрць, як і карабельныя пастаўкі кормяць гаспадара, і ў доме Штэдэраў як і ў Айцэна гер Голад ніколі за кухара не быў, у кожнага свой пакой і свой ложка і свае дзве кашулі; але дом сэра Агасфера, хай толькі зняты, — гэта ж толькі падзвіцца! раскошай перабірае ўсё, што яна калі-колечы бачыла, і абодвум паўстае як палац, так па-княску абсталяваны і багата дэкараваны. Ногі топнуць у каляровых дыванах, падобных на расквечаныя лугі, мэбля самага тонкага і далікатнага вырабу, сталы і крэслы і шафы і сподкі пад талеркі і кубкі; яны з паліраванага срэбра і ў пазалоце, а побач дзівоснай разьбы фігуркі з высакароднай драўніны і слановай касці. Цяжкія свяцільні і кандэлябры таксама з срэбра і мастацкай выштуканасцю куды вышэй за тыя, што ў св. Якава і св. Пятра, і тоўстыя васковыя і лойныя свечкі ў іх ліюць мяккае святло на чалавека і рэчы, найперш на сцены з дарагімі шпалерамі з голымі німфамі на іх, калі тыя бавяцца з аднарогам, а на тых вунь — траянскі прынц Парыс, выбірае, якая з трох багіняў самая прыгожая, і ўсе тры з голымі пышнымі грудзьмі, апетытна акруглымі клубамі, ну як ўсё роўна ў лэдзі Маргарэт, якая здымае з сябе шпацырную палярынку і запрашае гасцей за стол у сукенцы, якая і выстаўляе яе панаднасці, і дзіка пачашчае дыханне магістру Айцэну. Стол устаўлены цудоўнымі блюдамі: дразды, гефілтэ фіш і самая розная смажаніна, усё строга кашэрнае, як з усмешкай тлумачыць сэр, далікатна прыпраўленае, да ўсяго дарагія бутэлькі венецыянскага шкла, праз якое іскрыста прабліскае віно. У адным эркеры сядзяць двух музыкаў, адзін з лютняй, другі з віялінай, граюць пяшчотныя мелодыі, та таго ж той, што з лютняй, яшчэ і спявае, праўда, не пра Бога, не пра нябесныя радасці, а пра каханне і любоўную млоць. Адна асалода застольнічаць, асабліва калі яўрэй, як гаспадар на чале стала, лэдзі каля магістра, а Лейхтэнтрагер сядзіць пры дзеве Барбары, гэтакім чынам яшчэ цясней ушчыльняючы повязі, якія ўзніклі падчас шпацыру.

Магістру Паўлю аж так добрыцца на душы ад ежы і пітва, а яшчэ ад таго выпраменьвання, якое ідзе ад яго суседкі, якая выдатна падагравае і іскрыць свае сокі; пры гэтым Маргрыт, ці як там яе — прынцэса Трапезундская альбо лэдзі падкладвае яму самыя лепшыя кавалкі, падлівае зноў і зноў, і за кожным разам ён бачыць, як яна паводзіць пышнымі плячыма, што здаецца адкусіў бы кавалачак з іх,

а не з талеркі, і як яна так умела туга напінае грудзі, што яны аж як бы самі выступаюць з карсажа. Але і дзева Барбара шторааз больш заахвочваецца да свайго суседа, які салодзенькімі губкамі нашэптвае ёй на вушка ўсякае-ўсялякае, як ён хоча яе, асабліва за яе дзявоцкія формы, і, божа, як бы ён з ёю пабавіўся, як анёлкі паміж сабою, але і як хохлік, а менавіта ж бо ззаду, альбо ж і зверху бубкі, знізу губкі — таксама ж красіва!, пакуль абое, зліўшыся не пырхнулі б у адзінашчаснасць, якая даецца людзям ужо тут, на зямлі, і што ён трымаецца толькі з вернасці свайму сябру Айцэну, які, як яна можа лёгка бачыць, амаль даседзеўся да таго, чаго Святы Дух свайго часу быў выседзеў у Марыі. І якраз таму, што Барбара пра такія забавы пакуль што ведала толькі па чутках, не кажучы пра тое, каб начамаі ў іх практыкавацца, кроў гарачымі хвалямі шумуе ёй у галоўцы, але тым часам і ў тым месцы, якім ведзьмы садзяцца на памяло, высока ў паветры летучы на Блоксберг на шабас, і ў яе беднай галоўцы ўзнікаюць выявы голых цел, жарасна скліненых паміж сабою, і ў такой грахоўнасці, што яна ўжо больш не можа і сваёй калейкай шэпцікам лашчыць Лёйтэнтрагеру вушка, што годзе, напрамілы божа, ну, перастань жа, ад такіх слоў я ўся перавялася.

Тым часам яўрэй з нейкай адмысловай пляшкі налівае гасцям у чаркі салодкага, цяжкага віна, пра якое кажа, што сам чорт гадаваў ладу і чавіў гронкі на яго, але рэбэ Ёшуа, як хрысціяне называюць Ісуса, на сваёй апошняй тайнай вячэры з вучнямі піў якраз гэтае віно і, як вядома, дабраславіў яго, так што віно сёння робіць так, што таму, хто яго п'е, праўдзяцца ўсе яго жаданні. Пасля ківае музыкам, тыя выходзяць наперад, і той, каторы з лютняй, схіляецца перад лэдзі і перад дзевай Барбарай і заводзіць песеньку наступнага зместу:

*Мне так, не знаю як,
ты ўся ў маім нутру,
Прыйдзі, аддайся мне,
інакш бо я памру.
Інакш памру.*

*Як зорачка ўначэ,
так я к табе лячу.
Прыйдзі, дай сэрца мне
і нештачкі яшчэ.
І дай яшчэ.*

*Гасподзь стварыў людзей,
з людзьмі цяпер бяда.
Прыйдзі, пусці ў сябе,
кашлатачка н-да... н-да...
Мая бяда.*

Няло ж яго, як хораша паяў, і ад гэтых слоў, ад музыкі Барбара глыбока заглядвае ў вочы Лёйтэнтрагеру, а магістр заглядвае ў вочы лэдзі, і ўжо яны абое ведаюць, чаго ім зарупела, бо ж прычасціліся ад дабраславінага віна. Сэр Агасфер дае знак, і цёмная заслона на задняй сцяне рассоўваецца, адна палавіна налева, другая направа, і вачам адкрываецца шырокае памяшканне, такое ж шыкарнае, як і тое, дзе банкетавалі, але крыху меншае, пасярэдзіне якога шырокі ложак з мяккімі падушкамі і балдахінам, так званым нябесным дахам над ім, расшытым золатам з кутасамі па краях.

А цяпер, абвяшчае сэр, пара, пара без лішняга адкладу павязаць маладую пару, па ўсіх законах гонару, натуральна: ён і лэдзі будуць за сведак, а ягоны прыяцель Лёйтэнтрагер, як прынята, цэлебуе шлюб паводле рытуалу, каб усё як след і як магістр сам лепш не ўчыніў бы.

І з гэтымі словамі ён кажа гэтаму і ягонай Барбары стаць поруч ля падножка ложка. Лёйхтэнтрагер раптам аказваецца ў духоўнай хабіце, увесь у чорным і з белым каўнерыкам, трымаючы ў руках кнігу, была яна Біблія ці не, Айцэн сказаць не можа, бо ў яго круціцца ў галаве, вочы лезуць з вачніц, калі ён вось так стаіць перад ложкам поруч з суджанай яму нявестнай дзевай і яму здаецца, што бачыць Маргрыт, голую, як на карціне майстра Кранаха з Вітэнбэрга, з каштоўным калье на шыі і рознымі іншымі залатымі штукенцыямі на руцэ.

А Лёйхтэнтрагер разгортвае кнігу і кажа:

— Слухайце, вы каханія, чаму вучыць Святое Пісанне пра боскае ўстанаўленне шлюбу: Бог стварыў чалавека паводле свайго вобраза, і стварыў ён мужчыну і жанчыну, бо сказаў Бог, я хачу зрабіць мужчыне памочніцу, каб не быў ён адзін. Але муж павінен быць верны сваёй жонцы, як і жонка свайму мужу. Але жанчына не мае ўлады над сваім целам, а муж. Вы, жанчыны, павінны, слухацца сваіх мужоў, як валадароў, бо муж ёсць галава жонкі, як Хрыстос ёсць галава эклезіі вернікаў. Але як абшчына вернікаў падданая Хрысту, так і жонка падданая мужу свайму ва ўсіх справах ягоных.

Магістр ведае тэкст вельмі добра і яшчэ ведае, што Лёйхтэнтрагер прамаўляе слова ў слова, дакладна дэка ў дэку, і ўсё ж яму здаецца, што гучаць яны як чысты здзек і насмешка, асабліва калі сэнс іх прыкласці не да сухарэбрай Барбары, а да голенькай Маргрыт, на якую яўрэй паклаў руку як яе гаспадар і ўладар. І ўвесь сціскаецца, калі Лёйхтэнтрагер пытаецца ў яго:

— Ці хочаш ты, Паўль фон Айцэн сутную тут дзеву Барбару Штэдэр прыняць з рук божых за жонку сабе, кахаць яе і шанаваць яе і трымацца непарушна вернасці, пакуль смерць не разыме вас?

— Хачу, — кажа ён, не таму, што насамрэч хоча, а таму, што адчувае, што ўсё яму ўжо вызначана наперад з таго дня ў „Лебедзях” у Ляйпцыгу, і чуе, як яго сябар вось ужо гаворыць да дзевы і задае ёй пытанні, ці хоча яна ўзяць сутнага тут Паўля фон Айцэна за мужа, ці хоча слухацца яго і падпарадкоўвацца яму ва ўсіх справах, пакуль смерць не разыме іх, чуе яе згоду і бачыць, як Лёйхтэнтрагер падымае руку і дабраслаўляе новы саюз у імя Бога Айца, Сына і Святога Духа, быццам ён быў высвечаны і рукапаложаны і быў на „ты” са Святой Тройцай. Бачыць таксама, як Барбара адразу ж дае нырца ў ложак, раскрыльвае рукі, але не да яго, а да ягонага сябра Ганса. Але той нагінаецца, расшнуроўвае абутак, а менавіта на кульгававай назе, кладзе гэты чаравік на коўдру над жыватом дзевы і кажа: „Каб ты ведала, пад чым ботам ты будзеш жыць з гэтага часу і хто ёсць твой гаспадар”; а Маргрыт, то-б-тое прынцэса Трапезундская, то-б-тое лэдзі звонка пляскае ў далоні і курчыцца ад смеху. А сэр пасміхаецца далікатна і пытаецца ў магістра, ці не хацеў бы ён зрабіць прыгатаванні і далучыцца да суджанай яму.

Кажучы гэта, бярэ пад руку лэдзі і выходзіць, за ім Лёйхтэнтрагер; пасля чаго заслона зачыняецца, і толькі салодкая музыка застаецца. І тут нападае на Айцэна вялікі юр, і ён прыгадвае, што сказаў яму яго сябар Ганс, менавіта, што Бог стварыў усіх і ўсякіх жанчын з аднолькавай дзіркай і для аднолькавых патрэбаў і мэтай; і не марудзячы далей, ён скідае з сябе парадную вопратку і ўпаўзае да Барбары пад коўдру; а тая ўжо матрыманіяльна растапырылася ў поўнай гатовасці і юрзае задніцай, быццам змалку нічога іншага не рабіла, уся жарсць і пажада, і стогне і кліча: „Ходзь, каханы, ходзь да мяне”, і Айцэну робіцца весела, калі чуе, які ў яго прыгожанькі гарбок, якія прыгожыя і густыя валаскі на грудзях, ну, і ўсё такое іншае. І заўважае раптам, што на ёй інкуб, але і сам адчувае, што такі самы інкуб і пад ім, нібыта Барбара, і ведае, што гэта голая Маргрыт, на якой ён гарцуе поўным чвалам, а пасля зноў павольна роўненькім і леным трушком, а яна трымае яго і прымае, прымае, пакуль яму самому не пачынае здавацца, што ўсё ягонае жыццё перацякае з яго ў яе і нічога ад яго не застаецца, акрамя высахлай скуры.

А тады спачын. Ён уздыхае і бярэ руку Барбары ў сваю, і абое засынаюць. Калі праз некалькі гадзін прачынаюцца, на дварэ займаецца на раніцу, і адхайваюцца

яны на смярдзючым лежаку ў ка морцы, поўнай усякай ворвані і затканай павуціннем, у нейкай дзікай трушчобіне на прадмесці, і ні ён, ні Барбара не ведаюць, як сюды дасталіся, і замест іх прыгожых вясельных рызаў ляжыць куча дранага рыззя, у якое яны хутаюцца; толькі адмысловага швіва Лейхтэнтрагераў бот адзінока стаіць на коўдры, быццам знехаця забыты сябрам. А калі яны ціхенькім крадком сыходзяць па лесвіцы, выходзіць фраў гаспадыня і гарлае, патрабуючы грошай, восем грошаў гамбургскіх, а ў яго ні пфеніга ні ў кашулі, ні ў штанах, і Айцэн мусіць паслаць пасыльнага з запіскай да брата ў кантору па грошы і чакаць тут, тым часам як навалач карчомная рагоча і здзекі ўсялякія вырабляе, што а скажы, як пачувалася, як начавалася, як з дзеваю спраглося ды шпокалася, і колькі ж бо сінякоў яна табе сваймі касцямі натаўкла.

Раздел сямнаццаты

У якім даследуецца, адкуль магло пайсці, што з чыстых рэвалюцыянераў робяцца самыя зацятыя ахоўнікі парадку, і адначасова расказваецца пра процілегласць паміж „не” і „так” і цяжкасцях пры будаўніцтве царства свабоды

Мы лунаем.

У глыбінях прасторы, якая называецца шэол, што распасціраецца па-за межамі стваральнасці, без цемры, без святла, паўсюль, у бясконцым скрыўленні.

Тут мы можам гаварыць, кажа Люцыпар, тут няма ні Бога і нікога з Яго твораў, будзь тое духоўных, будзь матэрыяльных; тут ёсць толькі Нічога, а Нічога не мае вушэй.

Я не баюся, кажу я.

Люцыпар крыва ўсміхаецца. Той, хто, як ты, хацеў бы змяніць свет, кажа ён, мае ўсе падставы баяцца свайго поспеху ў гэтым.

Нешта падобнае на павеў ветру кранае нас; але гэта не вецер, а паток часціц, мізэрных часцінак Нічога, якія з Нічога рухаюцца ў Нічога.

Я шукаў цябе, брат Агасфер, кажа ён.

Дзе астатнія? кажу я. Дзе твае цёмныя сонмы, якія былі скінутыя з неба над нябёсамі разам з табою і са мною за тое, што мы перад Богам адмовіліся ганараваць чалавека, якога Ён стварыў паводле вобрузу свайго з грудачкі пылу і кропелькі-вадзінкі і вятрынкі і жарынкі агню. Дзе яны?

Тут мінаецца ўсё, кажа ён.

Я бачу, як ён дрыжыць ад вялікага холаду, які вакол нас, і я разумею, што ён шукаў мяне, бо яшчэ горш за Нічога ёсць думка пра яго вечнае існаванне.

Я гнаў цябе і твой чын, кажа ён. Ты ўстаў, выпрастаўся і адняў свой кулак і рабіўся ўсё больш і больш прыгнутым і паламаным. І тым не меней ты спадзяешся.

Бог ёсць змяненне, кажу я. Калі Ён стварыў свет, з Нічога, Ён змяніў Нічога.

Гэта быў капрыз, кажа ён, выпадак, які здараецца адзін раз і больш ніколі. Бо глядзі, калі Бог азіраў Сваё тварэнне на сёмы дзень, Ён адразу агучыў, як цудоўна добра Ён усё знаходзіць у рэальна існуючай форме і што свет мае заставацца на ўсе часы, якім ён яго і стварыў, з Верхам і Нізам, з арханёламі і анёламі, херувімамі і серафімамі і сонмамі духаў, падзеленых паводле чыноў і ступеняў, і вянок над усім — чалавек. Бог ёсць як і ўсе, што нешта калі змянялі; і разам з тым яны баяцца за

свой твор і сваё становішча і з чыстых рэвалюцыянераў робяцца самымі строгімі ахоўнікамі створанага імі парадку. Не, брат Агасфер, Бог ёсць Існуючае, Бог ёсць Закон.

Калі б так было, кажу я, навошта тады Ён паслаў Свайго роджанага Сына, каб той праз свае пакуты браў на сябе віну за грахі ўсіх і выбаўляў чалавека? Ці ж бо збавенне не ёсць у сваёй аснове змяненнем?

Мы лунаем.

І Люцыпар кладзе сваю руку на мяне, быццам нічога нас не раздзяляе, ніякае сваё бачанне свету, ніякае ўяўленне мэты, і кажа мне: ты таксама ведаў яго, рабі.

І я падумаў пра рэбэ Ёшуа і як я знайшоў яго ў пустыні: рэдзенькая бародка ў пяску і пыле і распухлы ад голаду жывот, і як я павёў яго на вяршыню высокай гары і даў яму зірнуць на абсягі тварэння ягонага бацькі з усёй галечай і з усёй несправядлівасцю і сказаў яму, што ўсё гэта ён можа ўзяць пад сваю руку, бо прыйшоў час збудаваць сапаўднае царства Божае; але ён адказаў мне: Маё царства не ад гэтага свету.

І што, кажа Люцыпар, ён здабыў, рабі? Ці менш грашылі пасля таго, як ён даў сябе прыбіць на крыж, і зямля не п'е больш крыві, як раней? Жыве воўк разам з ягнём, і ўжо чалавек больш не вораг чалавеку? Чаму ты не пойдзеш да яго, што сядзіць у святле, там у вышынях, праваруч бацькі, і не спытаешся ў яго? Табе ён напэўна дасць слова і адказ.

Ён пракляў мяне, кажу я, бо я адмовіўся даць яму цень маіх дзвярэй, калі ён быў у дарозе да месца крыжавання з крыжам на спіне.

І я бачу, як Люцыпар нецярпліва пацэпвае брывом. Я ведаю, ведаю, кажа ён, але менавіта пра гэта ён і захоча гаварыць з табою, бо ці ж не меў ты рацыі, праганяючы яго ад сваіх дзвярэй як чалавека, які цярпеў крайнюю нэндзу?

І тым не меней, кажу я, рабі любіў людзей і цярпеў за іх.

Цярпенні, кажа Люцыпар, — не заслуга; ягня, якое аддаецца на корм, мацуе парадак ваўкоў. Але ты, брат Агасфер, не хочаш паслаць сябе ў гэты парадак і спадзяешся на Бога, што Ён табе дазволіць крыху павыдурнівацца з Ягоным тварэннем, і пакіне табе шчылінку, праз якую ты з чыстым сумленнем можаш прапаўзці назад пад Яго Божую аслону і не хочаш прызнаць, што гэты свет асуджаны на пагібель ад пачатку праз парадак, які Бог даў табе, і ўсё корпанне ў ім марнае і толькі зацягвае агонію. Хай жа ён ідзе ў пропадзь, гэты стары свет і дай нам з нашага духу будаваць царства свабоды, без гэтага маленькага Бога маленькага пустэльнага народу, які толькі можа жыць, калі яму падпарадкоўваецца кожная істота.

Я толькі баюся, брат Люцыпар, кажу я, твая пагібель свету можа стацца канчатковай, а дзе ж узяць новага Бога для новага светатварэння?

Мы лунаем.

У гэтай прасторы, якая не мае пачатку і не мае канца і ні святла ні Цемры, а фарбай і тонам, думкай і пачуццём усё жывое павінна ўліцца ў нешта і зрабіцца нічым па волі Люцыпара.

Маё Не табе не падабаецца, кажа Люцыпар. „Не” патрэбнае, як і „Так”, і з процілегласці абодвух паўстае Чын.

Дык ты пойдзеш да яго, кажа ён.

А я падумаў пра рэбэ Ёшуа, як ён дазволіў мне пакласці яму на грудзі голаў на апошняй вячэры і як я прывёў яму параўнанне з колам, якое не можа змяніць сваю каляіну, а вось фурман, які кіруе валамі, можа яе змяніць.

Як жа мне гаварыць яму супроць Бацькі, кажу я, калі яны ёсць адно, Бацька і Сын, з Святым Духам як трэцім у звязцы?

І я бачу Люцыпара, як ён курчыцца ад смеху. З трох рабі адно, з аднаго рабі тры, кажа ён; мне здаецца, ты хочаш схавацца за старой абракадабрай і гульні ў лічбы, якою царква, якая называецца імем рабі, спрабуе выкарчаваць сваё грэка-яўрэйскае карэнне. Ты будзеш вымушаны рашыцца, брат Агасфер. Альбо твой рэбэ Ёшуа ўзнёсся ў неба, дзе цяпер сядзіць праваруч Бога; тады ён ёсць Цэлае ў сабе і з ім можна гаварыць, альбо ж ён зрабіўся Адным з Богам і Саматрацінай са Святым Духам, стаўшыся Новым. Што ж тады сталася з Адным Богам, які быў, пакуль утварылася гэта траісная камбінацыя, і які адкінуў нас у шосты дзень тварэння?

А я падумаў пра рэбэ Ёшуа, як ён падышоў да мяне з крыжам на спіне і пазнаў мяне каля майго дома і спрабаваў гаварыць са мною і як я сказаў яму, што хачу наклікаць за яго меч Бога, і ўсе яго ворагі і ўсё воінства да смерці ўбаяліся б яго бляску і счэзлі б, і што ён павінен быў бы павесці народ Ізраіля, згуртаваўшы яго вакол сябе, як яно і наканавана ў Пісанні; але ён адказаў: ці ж не павінен я выпіць чару, якую мне даў мой Бацька?

Мы ўсё яшчэ лунаем.

У халадэчы прасторы, у павевах ветру, які не ёсць вецер, і я чую пошчак зубоў Люцыпара. Тут вельмі вусцішна, кажа ён, няўтульна для паўтарэння дыспуту, у якім святыя айцы царквы перагрызліся між сабою моцнымі словамі. Што ёсць сэнс павойму, брат Агасфер?

Я хачу ўсё ж пайсці туды, да рабі, кажу я, і пабачыць, што сапраўды сталася з ім і што ён напраўду думае.

І мы рассталіся, ён, трымаючыся свайго гешэфту, я — свайго.

Раздзел васямнаццаты

З якога высвятляецца, што ж такі вынікнуць можа з вывучэння гістарычных крыніц і як, не ўтачыўшы свайго гроша, можна здабыць доктарскі капялюш, духоўную славу і шэсць локцяў карычневага палатна

Геру
праф. Ёханаану Лёйтэнтрагеру
Hebrew Univercity
Jerusalem
Israel

17 красавіка 1980

Вельмі паважаны гер калега!

У Вашым апошнім пісьме да мяне, датаваным ад 2-га гэтага месяца, Вы спрабуеце прыпісаць мне пачатак фіксацыі феномена Агасфера.

Пра такую фіксацыю, нават яе пачатак, не можа быць наогул ніякай гаворкі. Сам я, нават

будучы ў кіраўнічай функцыі, толькі член калектыву, і мае праекты даследаванняў таксама падлягаюць зацвярджэнню і калектывнаму кантролю. Агасфер цікавіць мяне як тыповы прыклад рэлігійных прымхаў і адпаведна ўзнікнення легендаў; праўда, на аснове новых пазнанняў я цяпер гатовы прызнаць яго існаванне як рэальнасць, толькі *не вечнае*.

Як прадстаўнік дыялектычнага матэрыялізму я заўсёды адмаўляўся прызнаваць наяўнасць звышнатуральнага істотаў і з'яваў (параўн. маё пісьмо ад 14 лютага); але я заявіў, што яшчэ ёсць нявытлумачаныя навукковыя праблемы, якія, аднак, калі яны акажуцца дастаткова важнымі, несумненна сваім часам будуць чалавекам вырашаны. Тым больш мяне радуе, паважаны гер прафесар Лёйтэнтрагер, магчымасць паведаміць Вам сёння, што, прынамсі, праблема Агасфера можа разглядацца як вырашаная. Хоць гэта, праўда і не заслуга нашага інстытута; але ў кожным разе наш супрацоўнік д-р Вільгельм Якш быў той, хто пры даследаванні дыялектычнага моманту развіцця легенды пра Агасфера натыкнуўся на працу, у якой маецца аснова для вырашэння: апублікаваны ў 1951 годзе ў томе XLI часопіса Аб'яднання па вывучэнні гісторыі Гамбурга артыкул Паўля Ёгансэна пад загалоўкам „*Ці быў Вечны Жыд у Гамбургу?*”.

У артыкуле Ёгансэн падае ўказанне на тое, што Агасфер ідэнтычны з „ліфляндскім прарокам” Юргенам з Мэйсэна. „Фактычна, піша Ёгансэн, паралелі ў апісанні гамбургскага Агасфера і ліфляндскага прарока і прапаведніка настолькі відавочныя, што не можа быць ніякіх сумненняў у ідэнтычнасці абодвух асобаў”. Нават часовае супадзенне іх выступлення настолькі эклатаннае, што проста міжвольна абедзве асобы зліваюцца ў адзін вобраз.

Ёгансэн прыводзіць старадаўняе даступнае азнаямленне апісанне Агасфера з 1602 года ў Родэ з выдрукаванай у Данцыгу народнай кніжкі пра Вечнага Жыда, паводле якой Паўль фон Айцэн, у той час студэнт з Вітэнбэрга, зімой 1547 года ў Гамбургу „ў кірсе падчас казані ўбачыў чалавека, які ўяўляў з сябе вельмі высокую асобу са звільямі на плечы валасамі, які стаяў насупраць катэдры босы; які з такой увагай слухаў казань, што ў ім нельга было адчуць аніякага руху; толькі, калі было выслылена імя Ісуса Хрыста, ён схіліў галаву на грудзі і ўздыхнуў вельмі глыбока; і ніякай іншай вопраткі на ім не было ў тую суровую зіму, апрача пары штаноў з падранымі калашынамі, курты па калені і паўзверх яе паліто да пятаў”.

Я цытую гэта паведамленне, якое Вам, гер калега, па ўсёй верагоднасці, знаёмае, якое дае базіс для параўнання з сучаснымі паведамленнямі пра прарокаў Юргена альбо Ёрга з Мэйсэна. Так Ёган Рэнэр, пазнейшы храніст горада Брэмена, які жыў з 1556 па 1558 г. у Ліфлянды, піша: „І быў у гэты час адін такі ў Рызе, на імя Ёрген Мэйсэнскі, а хадзіў ён распранута і боса, не хацеў таксама есці і піці, а да таго працаваў. Памянёны заклікаў месцічаў штодзённа да пакаяння. Але ён быў таксама дзевяць гадоў таму назад (г. зн. 1547!) тут у Рызе і заклікаў людства да пакаяння, і, ці не пакараў яго Бог агнём, калі яго заклікі нічога не далі, прапаў”.

Пасля чаго ў Рызе сапраўды выбухнуў вялікі агонь — пажар, у якім згарэлі Домскі сабор і большая частка горада. Узіму 1557/1578 гг. Ёрг зноў знаходзіцца ў Ліфлянды, пра што паведамляе рэвельскі пастар і храніст Балтазар Русаў (*Chronica der Provinz Lyfflandt, Barth, 1584*), а менавіта: „Таго ж года ўзіму ў Ліфляндыю праз Польшчу і Прусію прыбыў чалавек вельмі дзіўны, а хадзіў ён зусім боса, гола і раздзета, апранута толькі ў вярэту, меў доўгія валасы ніжэй плячэй. Некаторыя мелі яго за вар'ята, некаторыя за фанатыка, а некаторыя маўлялі, што гэта цудоўная азнака Божая, і што нешта такое мае адбыцца”.

Што адбылося, дык гэта нашэсце Івана Жахлівага на Ліфляндыю. Тыльман Бракель, ліфляндскі паэт у сваёй улётцы „*Хрысціянская гутарка пра жудаснае разбурэнне Ліфляндыі праз маскавітаў*” дарэчы піша:

*Апошні знак даброці Боскай:
Павінен муж-вар'ят прыйсці,*

На плошчах людю абвясціць —
 Пакайцеся, пакуль не позна,
 Бо страшны будзе Божы суд,
 Бо ўмыецца крывёю люд,
 Яму ж не верылі, ды з войскам
 Прыйшоў маскаль на ўлонне наша, —
 Аж перапоўнілася чаша.

Ёгансэн цытуе крыніцы, паводле якіх прарок Ёрг быў забіты неадудкаванай чэрняй пад Дэртама, непадалёк ад рускай мяжы, сумняваецца ў крыніцах, але і ставіць пытанне: што, зрэшты, трэба было прапаведніку пакаяння на рускай мяжы? І што меў найме храніст Русаў, пішучы, што Ёрг прапаў недзе паміж Рэвелем і Нарвай? Ёгансэн знаходзіць таксама пэўную ідэнтычнасць асобы Агасфера-Ёрга з Васілём Блажэным (Васілём Шчасным), юродам, які шпурляў камянямі ў чорта і пагражаў Івану Жахліваму Божай карай, імем якога названы сабор на Краснай (Прыгожай) плошчы ў Маскве. Апрача таго, заўважае Ёгансэн, юрод Васіль быў шавец, як і Агасфер.

Але чаму — пра гэта і Вы, паважаны гер калега Лёйхтэнтрагер, даўно маглі б спытацца, — чаму прарок Юрген падчас свайго побыту ў Гамбургу назваўся Агасферам? Калі ў астатнім ён падарожнічаў пад сваім уласным імем!

Ёгансэн дае гэтаму праўдападобнае тлумачэнне. Ён пераносіць сустрэчу Юргена з Айцэнам, які паводле Ёгансэна „быў асобаю, чыя даставернасць не можа быць пастаўлена пад пытанне“, у Мікалаеўскую кірху, дзе яшчэ ў 1547 годзе знаходзілася вялікая карціна, на якой былі ўвасоблены персідскі цар Агасфер са сваёй яўрэйскай каханкай Эстэрай; карціна была ў 1555 годзе знішчана, калі, паводле хронікі горада Гамбурга, маланка ўдарыла „ў Ніклавуса кірку разам з малёванем коніга Агасферума і Гэстэрай, пабіўшы і оклад на ковалкі“. Юрген, „нерозумовы чловек“, лічыць Ёгансэн, быў так уражаны карцінай, што прыняў цара за яўрэя Агасфера. „Калі гэта так, высноўвае ён, дык імя Агасфер для Вечнага Жыда можа быць растлумачана толькі ў гэтай сувязі“.

Мае калегі ў інстытуце і я схільныя ісці за Ёгансэнавай тэзай, бо яна дае, паводле нашага стаўлення да праблемы, ключавы доказ таго, што Агасфер, якога спаткаў у Гамбургу пазнейшы суперінтэндэнт Шлезвіга Паўль фон Айцэн, быў чалавек смяротны, як Вы і я, і менавіта таму не вечны яўрэй.

Мы ўсе тут напружана чакаем, што Вы, паважаны калега Лёйхтэнтрагер, цяпер скажаце, пасля таго як Ёгансэнава парада па-новаму асвятліла ўсю праблему Агасфера і прапануе цалкам натуральнае яе вырашэнне.

З асабліва высокай павагай і калеганскім прывітаннем

Ваш адданы
 (праф. д-р Dr. h. c.)
 Зігфрыд Байфус
 Інстытут навуковага атэізму
 Берлін, сталіца ГДР

Геру
 праф. д-ру Dr. h. c. Зігфрыду Байфусу
 Інстытут
 навуковага атэізму
 Бэрэнштрэсэ 39а
 108 Берлін
 German Democratic Republik

2 траўня 1980

Дарагі, паважаны калега Байфус!

Ваша такое падрабязнае са шматлікімі цытатамі і спасылкамі на крыніцы пасланне ад 17 красавіка дало мне масу задавальнення, і я паспяшаўся паказаць яго свайму прыяцелю з Дарогі Смутку, дзе ён над сваёй абутковай лаўкай трымае вельмі дагледжаную халасцяцкую кватэрку. Гер Агасфер сказаў мне, што ён вельмі добра памятае пра памянёную ў Ёгансэнавым артыкуле сустрэчу з Айцэнам, памятае і другія, менш радасныя спатканні з ім; як што пазнейшы суперінтэндэнт Шлезвіга наогул не быў вельмі прыемны чалавек, абмежаваны, захоплены сам сабою, сквалыга і інтрыган. Увогуле артыкул Паўля Ёгансэна ў часопісе Аб'яднання па вывучэнні гісторыі Гамбурга мне вядомы; калі ў нашай карэспандэнцыі ён дагэтуль з майго боку не знайшоў упамінавання, дык гэта толькі ад маёй татальнай легкадумнай няўважлівасці.

Усё ў Ёгансэна толькі дапушчэнне, не абапертае ні на які доказы матэрыял, які можна было б ахарактарызаваць як навуковы. Тое нямногае, што мы ведаем пра прарока Ёрга, хутчэй гаворыць супраць яго ідэнтычнасці з Агасферам. Ёрг прапаведуе пакаянне і пагражае няшчасці; Агасфер такога не робіць, ён светапераробшчык зусім іншага кшталту. Далей, няма ніякіх сучасных альбо іншых указанняў на тое, нібыта Ёрг калі-небудзь сцвярджаў, што ведаў Ісуса альбо што ўвогуле быў ім пракляты, як гэта мела месца з Агасферам; а ідэя назваць яго Агасферам з уражання ад карціны з персідскім царом у Мікалаеўскай кірсе ў Гамбургу ды яшчэ і яўрээм хутчэй паходзіць з поўных фантазіямі мазгоў Ёгансэна, чым з мозгу беднага прарока. Адвага, з якою Ёгансэн указвае і на трэцюю ідэнтычнасць, з юродам Васілём Блажэным, сапраўды подзіву вартая; у ім няма нават ценю прыметаў такога ідэнтычнасці, калі, канечне, не мець за такую агульную шавецкую прафесію рускага святога юрода і яўрэйскага цудатворца. Маскоўскі жабрак-манах як правобраз Агасфера — пры ўсім прызнанні вялікіх дасягненняў рускага народа гэта ўяўляецца неверагодным.

Адзіна вартаснае ў Ёгансэнавых пісаннях — гэта канстатацыя таго, што Агасфер спыняўся ў Гамбургу. Гамбургскія эпизоды з жыцця Агасфера пацвярджаюцца не толькі выказваннямі яго самога мне, але і адпаведнай літаратурай. Пры гэтым я адрасуюся не так на розныя, пачынаючы з 1602 г. у розных варыянтах публікавання народных кнігі, як на сведчанні Айцэна, зафіксаваныя ў апублікаваных у 1744 г. *Cimbria Literata* Ёганэса Молера з Фленсбурга і памянёныя ў *Hamburgischen Ehren-Tempel* 1770 г. гамбургскага гарадскога архіварыуса Нікалаўса Вількенса, а асабліва ж на дакумент, які я нядаўна атрымаў з добрай ласкі гера Герварта фон Шадэ, кіраўніка Нордэльбскай царкоўнай бібліятэкі, пасля таго як падчас пераезду бібліятэкі ў новае памяшканне гэта сталася магчымым, і аўтэнтычнасць гэтага дакумента мне здаецца гарантаванай. Дакумент, уласнаручна напісаны Агасферам ліст, паведамляе шмат цікавага пра Гамбургскі перыяд і пра адносіны з Айцэнам. Аднак найперш трэба Вам, дарагі калега, кратка патлумачыць, да якой жыццёвай фазы Айцэна аднесці гэта пісьмо.

Асабістыя прычыны, гаворка ідзе пра злосныя чуткі пра аблудныя непатрэбствы ў зняслаўленых начлежках, і непрыхільнасць галоўнага пастара Эпінуса да яго, прымусілі магістра фон Айцэна разам з яго юнай жонкай перабрацца ў Ростак, дзе ён разлічваў быць карысным ва ўніверсітэце; аднак падчас слаўтай успышкі антыпаты мекленбургцаў да спрытных розумам ганзейцаў яму не ўдалося дабрацца туды пеша, і неўзабаве ён вярнуўся назад у родны горад; першае дзіця, дзяўчынка на імя Маргарэтэ ў калысцы. Гэтае дзіця, нягледзячы на горбік і кульгавую ножку, было любімцам маці і павінна было пазней стацца сумнай слаўтасцю: Маргарэтэ Айцэн разам са сваім мужам, герцагскім пісарам Вольфгангам Калундам забіла бургамістра Апэнрадэ Эсмарха, іхняга зяця, і была ў 1610

годзе пакараная смерцю. Але гэты невялічкі крымінальны раман можа цікавіць нас толькі збольшага; важней тое, што Айцэн праз аб'яднаны ўплыў сваёй сям'і і ўплыў сваёй жонкі здабыў нарэшце духоўнае месца лектара сэкундарыўса пры саборы, г. зн. памочніка прапаведніка; неўзабаве аднак дзякуючы сваёй хрысціянскай руплівасці і сваёй абсалютнай вернасці літары Лютэра ён здабыў такую славу ў Гамбургу, што пасля смерці Эпінуса быў абраны тадыташнім схільным да тэалагічных эксперыментаў сенатам у наступнікі першага ў якасці галоўнага прапаведніка і суперінтэндэнта. Праўда, на жаль, акадэмічнай легітымацыі, якую Айцэн прывёз з Вітэнбэрга, было недастаткова; ён вымушаны быў туды вярнуцца, каб здабыць сабе доктарскі капялюш, як што ён быў абсалютна ўпэўнены, што вытрымае любы экзамен, яго выправілі з паперай Тэалагічнаму факультэту ў Вітэнбэргу, у якой выбітныя і знакамітыя гамбургскія пастары „хадайнічаюць стацца паслужнымі свайму калегу і суперінтэндэнту ў набыцці доктарскай годнасці“ і ў якой між іншага гаворыцца, што факультэт праз наданне такой годнасці не толькі „*privatim M. Paulum, sed etiam totam nostram Ecclesiam & civitatem*“, г. зн. не толькі магістра Паўлюса „ўшаноўваюць за вялікую рупнасць, але і з'абавязваюць усю гамбургскую эклезію і грамадства да глыбокай удзячнасці“. Такой моцнай прэсіі, падмацаванай старымі сувязямі Айцэна з Мэланхтонам, вітэнбэргскі факультэт не маг супроцьстаяць, і ў выніку вучоныя мужы, нягледзячы на яўныя плыткасці і таўталогіі ў 58 пунктах Айцэнавай вуснай дысертацыі, сталіся „паслужнымі“ ў справе набыцця доктарскага тытула і тым самым умажлівілі яму яго наступны крок.

Цяпер у сувязі з гэтым наступным крокам, „дыспутацыяй з яўрэямі“, стаіць пісьмо Агасфера да яго ад 14 кастрычніка 1556 года, ксеракопію якога я прыкладаю. Паколькі Айцэн атрымаў доктарства толькі ў траўні згаданага года, ён мусіў спешна адразу пасля свайго вяртання ў Гамбург брацца за планаванне і падрыхтоўку сваёй акцыі. Рукапіс Айцэна нялёгка расшыфроўваецца, але я мяркую, Вы ўжо здолееце ўчытацца. Я хацеў бы толькі звярнуць Вашу ўвагу на некаторыя мясціны, якія мне здаюцца асабліва значнымі, скажам, адразу прыгожы пачатак:

„Дастойны доктар, добры гер суперінтэндэнт,

я бедны жыдок, які вандраваў гэтыя шмат гадоў з аднаго месца ў другое і многа ўсялякага, часцей дрэннага, панагледзеўся, павінен па Вашай Годнасці прапанова ў вялікім публічным *disputatio* скласці сведчанне *de passione Christi*, які пракляў мяне і асудзіў *in eternitatem*, і павінен сказаць абшчыне яўрэяў у Альтоне *ex ore testis* і пацвердзіць, што рабі быў сапраўдным сынам Бога *Jahwe*, хай свяціцца імя яго, а таксама *Meschiach*, якога чакаў народ Ізраіля, і павінен я гэта зрабіць дзеля пабожнага каення, якое я ў сабе выявіў, і *ad majorem Dei gloriam*“.

Альбо яго пазнейшае пытанне:

„І што было б, калі б я адмовіўся? Ці не пераследаваўся б я Вамі і вышэйшым начальствам, ці не быў бы схоплены і разадраны, як авечка ваўкамі? *Ad majorem Dei gloriam*, кажаце Вы, але гэта хутчэй *ad majorem gloriam* дастойнага д-ра фон Айцэна, чым Бога, і за гэта павінен я, бедны жыдок, апынуцца ў *situationes*, якія для мяне нявыгадныя, інакш гэта каштавала б мне галавы“.

І далей унізе:

„Але я хачу зрабіць гэта дзеля рабі, бо хто ж, як не я, зразумеў яго напраўду?“

Пасля чаго ён дапісвае:

„Павітайце *Barbaram conjugem*, я хачу здабыць для яе шэсць локцяў карычневага палатна, а таксама падвескі з Турцыі, а для маленькай Маргарэтэ чэпчык.

Вашай дастойнасці слуга і вандроўны Жыд Агасфер“.

Вось гэта, дарагі гер прафесар Байфус, што да тэзаў гера Ёгансэна і сапраўдных падзей падчас гамбургскага перыяду Агасфера.

З чым, па-сяброўску вітаючы Вас, застаюся

Ваш
 Ёханаан Лейхтэнтрагер
 Hebrew University
 Jerusalem

Раздзел дзевятнаццаты

У якім дыспутуецца, ці сапраўды прыбіты да крыжа рэбэ Ёшуа быў месія, а вучоны доктар фон Айцэн праз таксама вучонага яўрэя з Партугаліі ўблытваецца ў нябесную арыфметыку, а Агасфер абвясчае, што кожны, хто створаны паводле вобразу Бога, мае ў сабе сілу і ўладу быць збайцам

У свеце ёсць рознага роду галасы, кажа апостал Павел, галасы ўнутры чалавека і з-за-па-за яго, і ніхто не ведае, чые яны, анельскія ці дябальскія, і свежаспечаны *Doctor theologiae*, вось вам, едзе па зялёных лугах у Альтону, трэсены-ператрэсены выбоістай дарогай, а таксама не ведае, ці голас, які яго папярэжвае, што справа можа абярнуцца вой як крыва і коса, адкуль ён ідзе, згары ці з ніжніх сфераў; усё ўжо так далёка зайшло, так разбуяла-закрасавала, каб ужо нешта мяняць альбо наогул вярнуць назад, госці запрошаны, сярод іх асобы з Гаторпскага двара, а з імі і герцагавыя вушы, і пасланцы сената горада Гамбурга, і пастары адусюль, і вучоны яўрэй Эзэхіель Пэрэйра з Партугаліі, з якім адбудзецца дыспут у сінагозе; не, няма ніякага сумнення, ён як рымскі палкаводзец Цэзар, думае ён, тут ягоны Рубікон, тут ён павінен яго перайсці, і нават калі толькі паўтузіна яўрэяў афіцыйна пяройдуць у адзінашчасцедайную веру, гэта ўжо будзе вой якая перамога, і такім *convertiten*, як ён абвясціў па ўсёй абшчыне, ён бы дазволіў сяліцца ў Гамбург; апрача таго меўся яшчэ адзін прыхаваны козыр, які крые ўсё чыста.

Пры гэтым, нягледзячы на ягоныя захавы з гэтымі яўрэямі, былі і пэўныя апасенні што да іх, і не толькі праз Агасфера, на што ён, пасля ўсяго, што там у іх было паміж сабою, меў грунтоўныя падставы; гэта таму, думае ён, што яны дапусцілі, каб нашага Госпада Ісуса прыбілі да крыжа, і за іхнюю варожасць; яны ўсюды ўсім чужыя і ўсіх раздражняюць, і ўжо адно тое добра і пахвальна, што высакамудры сенат забараняе ім гнездавацца ў Гамбург і круціць свае шахермахерскія гешэфты; датчане вунь — яны зусім іншыя, яны, з Гаторпскім герцагам на чале, як мурашкі, дояць сваю яўрэйскую тлю.

Чужыя, варожыя, думае ён, рассяяныя па розных краінах свету, госці за чужым сталом, няпрошаныя і нялюбыя. З Яго герцагскай мосці ласкавага дазволу ён шмат разоў бываў у Альтоне і інспектаваў сінагогу — сапраўдная збойніцкая маліна, сцены да чорнага пракапцелья сажай ад свечак, якія гараць пастаянна, скляпенні затканыя павуціннем, якое яны ніколі не змятаюць, бо, кажуць, *Schem jiborach*, безназоўны, дабраславёны ў ёй якраз і прабывае. Пабываў ён і на тым, што яны называюць набажэнствам, службай Богу, што можна толькі з прыкрасцю назваць Богам, думае ён, бо яны ходзяць у свае хедэры, калі каму хочацца і падабаецца, адзін раней, другі пазней, адзін надзявае *tallis*, мантыю для малітвы, другі тым часам з сябе здымае і выходзіць, а большасцю малітваў запраўляе *chasen*, запявала, які на жаль і спяваць як след не ўмее, а толькі стаіць перад *aron hakkodesh*, святой шафай, у якой ляжаць пергаментныя скруткі законаў, і задраўшы галаву, заткнуўшы пальцамі вушы, насаджваецца ў крыку, што ледзь горла вытрымлівае, на габрэйскай мове, часам так хутка, што ніхто за ім не паспявае, часам рвана і расцягнута, пры чым часам сам плача альбо рагоча, карацей, размахвае рукамі, як дурны вар'ят, як апантаны, пакуль нячысты дух не захапляе ў сябе астатніх яўрэяў, і

яны не пачынаюць лямантаваць і ягліць у адзін голас з *chasen*, бляюць і мармычуць, кланяюцца на ўсе чатыры бакі свету альбо сморкаюцца і плююцца, альбо, торгаючыся усім целама, бы ў ліхаманцы, падскокваюць, аж нармальнаму чалавеку здаецца, што ўсе яны тут казлы. І з гэтага народу, думае ён, павінен быў выйсці наш Гасподзь Ісус?

Калі неяк аднаго разу раней (вось як яно было!), прыбыўшы да сінагогі ў Альтоне, ён ўехаў у вузенькую вулічку, дзе ягоны кучар ледзьве мог праціснуцца, а колы па самыя восі ўгразалі ў брудзе, і калі зайшоў усярэдзіну, дык з палёгкай канстатаваў, што, прынамсі, хоць падлога была падмецена; а пакропленні рознымі пахошчамі надавалі кісламу смуроду, што там звычайна стаіць, такі нейкі саладжавы прысмак; і яшчэ расстаўлены драўляныя ўслоны для паноў *honoratiores*; старэйшыны абшчыны і вучоны Эзэхіель Пэрэйра сустракаюць яго з вялікай пачцівасцю, нібыта ён быў не толькі суперінтэндэнт Гамбурга, а пасланец Бога, і запэўніваюць яго, што ўсе яўрэі Альтоны, прынамсі, мужчынскага роду і да таго ж здольныя — іх папрасілі застацца — да дыспутавання, усе тут і з вялікай увагай гатовыя слухаць. Але Айцэн раптам не чуе іхніх слоў; ягоныя вочы нечагась шукаюць у цёмных закутках будынка, куды ўжо не можа дастацца святло свечак, ценю таго, хто яму цяпер быў бы вельмі патрэбен, так як гэта было на магістарскім экзамене ў Вітэнбэргу, калі яго распыталі пра анёлаў, і каго ён не бачыў з таго самага дня ў доме сэра Агасфера, калі была зачатая маленькая Маргарэта з яе горбікам і кульгавай ножкай; але таго тут ані следу, ні позірку, ні пошاپту, і Айцэн, зусім упалы сэрцам, думае, што ніяк ён тут не выבלытаецца без дапамогі прыяцеля і што яму, пакуль ён не зможа выклікаць у сведкі Агасфера, нічога не свеціць у супроцьстаянні красамоўству і слованаварачэнню Эзэхіеля Пэрэйры, хіба што толькі застаюцца *puncta* і *argumenta*, якія ўжо выкарыстоўваліся святымі айцамі царквы ў зацінках з яўрэямі і якія ён старанна і рупліва вывучыў.

Тым часам (было так) пачынаюць ўжо патроху збірацца гер-геры з Гаторпскага двара і гер-геры з сената, і ўсе яны вытанчана ўбраныя і іхнія брычкі багата ўпрыгожаныя гербамі і абіўкаю, і ўсё гэта тлуміцца, ціснецца ў вузкіх брудных вулічках, так што можна падумаць, быццам тут нешта большае, чым князеў дзень, калі герцагі і курфюрсты збіраюцца параіцца наконт розных боскіх спраў, чым проста дыспут з цвердалобымі жыдамі, і ягоныя гамбургскія *confratres*, пастары з Вестфаліі Фрызіус і Бёткер, якія падпісалі цудоўны ліст на Вітэнбэргскі факультэт, таксама ўжо прыбылі і горача чакаюць дзейства; гэта не іхняя рыба тое, што тут смажыцца, і не іхняя слава, якая пастаўлена на карту, а рэпутацыя іх новага калегі гера *superintendent*, на чым троне кожны з іх трохі ўжо бачыў сябе, пакуль нечакана для начальства не рашылася ўсё інакш. А вось ужо надыходзіць і яўрэйскае людства, цёмны натоўп, вострыя капелюшы на галовах, цесныя засаленыя лапсердакі на целе, збіраюцца, ціхенька паміж сабою перашэптваюцца, гергечуць нешта пасвойму, як гэта калісьці рабілі іх прабацькі каля брамы ў Ерусаліме, калі наш Збаўца ўязджаў у горад на сваім асляняці. Мне, думае Айцэн, гэтыя не будуць спяваць *hosannah*, але не ўчыняць і *crucifige*; гэта можа прыйсці з зусім іншага боку, ад зайздроснікаў і тых, хто хацеў бы зняславіць і перакруціць сілу слова багапчаснага доктара Лютэра і ператварыць хрысціянскую школу ў латарэйны дом, дзе можна чворыць і круцеліць, як каму прыпадзе і заўгодзіцца.

І вось цяпер ён бачыць, што ўсе спаквалютку займаюць месцы, яўрэі і хрысціяне, і чуе, як яўрэйскі старэйшына пачынае гаварыць, стоячы на *alemar*, драўлянай катэдры пасярэдзіне залы, і гаворыць даволі далікатна і з паклонамі вітае гасцей з Гаторпа і з Гамбурга, а таксама мудраца з далёкай Партугаліі, іхняга паважанага настаўніка і майстра дона Эзэхіеля Пэрэйру, але асабліва гера суперінтэндэнта вялікага суседняга горада Гамбурга, гера доктара Паўлюса фон Айцэна, па чыёй прапанове і прадуманым клопаце яны сёння тут, яўрэі Альтоны і вернападданыя слугі Яго мосці Адольфуса, герцага Шлезвіга і Гаторпа, атрымалі магчымасць прысутнічаць на вучоным дыспуце пра тое, ці прыбіты да крыжа Ісус Хрыстос быў

адзіным і сапраўдным сынам Бога, хай свяціцца імя яго, і *meschiach* і ці, усвядоміўшы гэты факт, яўрэі не зрабілі б лепей, калі б навярнуліся ў хрысціянскую веру, прынялі тайства хрышчэння і тым самым палепшылі б сваё жалю вартае існаванне і нават у вялікім і багатым горадзе Гамбургу маглі б прыняць грамадзянства. Але, дадаў ён, ніхто не будзе прымушаны да хрышчэння, калі ў гэтым *disputatio* перамога дастойны гер доктар фон Айцэн.

Яўрэі, заўважае Айцэн, паварочваюць галовы адзін да аднаго і зноў перашэптваюцца; але адзін, з доўгім вострым носам і дзікай сівай барадой, падымае руку і пытаецца, ужо ці не павінны яны на прыклад гоўт, жэрці ад цела пакаранага смерцю і піць ад яго крыві ў кірсе, калі ў Пісанні ясна сказана, што пракляты той, хто павешаны на дрэве?

Тут сэрца доктара Паўлюса перапаўняецца свяшчэнным гневамі, і ўсё яго ваганне і прыкідкі а ці не правільней было б цяпер і ці не своєчасовай давесці да добрага канца ўсё, што ён прадпрыняў, развеены і размецены ўшчэнт, і ён падымаецца і зычна ўзвясчае, што тут нам дадзена зразумець, якіх жудасных памераў набыла зацятасць яўрэяў; а Хрыстос жа у сваёй вялікай дабрыві памёр і за грахі яўрэяў, калі толькі яны гэта прызнаюць, і таму кожны хрысціянін павінен маліцца і за выратаванне іх праклятых душ, каб, калі прыйдзе час Страшнага суду, маглі быць сабраныя Хрыстом і яны.

— Але чаму, — прамаўляе ён з высока паднятай галавой, як прарок, — яўрэі не хочучь паверыць, што іх месія прыйшоў у асобе Ісуса Хрыста, калі ж яны бачаць і на сваёй скуры адчуваюць, што іхні храм разбураны і яны рассяяны па ўсіх краінах, каб жыць у галечы і нэндзы сярод чужых і быць бітымі сваімі ворагамі? Таму Бог карае зацятых і слепых яўрэяў з поўным правам нават і сённяшнім часам, бо ж яны не хацелі прыняць свайго Збаўцу, а па патрабаванні Пілата, згадзіліся, каб яго прыбілі да крыжа, і паколькі Пілат умыў рукі і сказаў, невінаваты я ў крыві праведніка гэтага, тады, адказваючы яму, яўрэі сказалі, Мацвей 27: „Кроў ягоная на нас і на дзецях нашых”.

Айцэн заўважае, як ён захапіўся і што насуперак усім сваім планам і намерам ужо ўцягнуўся ў *disputatio* і моцна ў ім заграз; але нават і вучоны Эзэхіель Пэрэйра прызнаў гэта і ўжо пагляджае хвалістую бараду і пытаецца, звяртаючыся да ганаровых і іншых высокіх гасцей, ці не дазволілі б яму гер доктар і дастойныя геры задаць адно прамежкавае пытанне, а менавіта, спасылаючыся на якія аўтарытэты і на які Запавет, Стары ці Новы ці на абодва адразу, ягоны апанент хацеў бы тут дыспутаваць? Бо калі ўжо зайшлося пра наварот яўрэяў і ні пра што іншае, дык нельга ад іх патрабаваць проста за так, каб яны *a priori* прызнавалі евангеллі альбо пісьмы апосталаў; такога можна было б патрабаваць толькі пасля перагавораў; а да таго мы мусім прапанаваць апанентам тэксты з пяцікіжжа Майсея і словы сваіх уласных прарокаў, а таксама са святых псалмаў і выслоўяў, і з гэтага павінна высветліцца, у чым жа і праз што яўрэі аж так моцна саграшылі.

Пры такога роду прамовах Айцэну робіцца пуста ў страўніку, пот выступае на губах, тым болей, што ён яшчэ і павінен глядзець, як некаторыя з начальстваў разважліва ківаюць галавою, быццам ухваляючы тое, што сказаў Пэрэйра; даюцца на ўнушэнне, дурныя, што яўрэй можа ведаць толькі сваё ўласнае вучэнне, а і не падазраюць, як мала яны падыгрываюць свайму суперінтэндэнту, рабуючы ў яго палавіну яго арсеналу.

І тут Пэрэйра з яшчэ большым націскам патрабуе ўсвядоміць, бо гэта запісана ў Майсея і ў прарокаў, што выратаванне і збавенне народу Ізраіля і паўторнае здабыццё божай ласкі палягаюць на веры ў месію, які ўжо явіўся? У Пісанні патрабуецца вера толькі ў Аднаго, менавіта ў Бога, хай свяціцца імя яго, як зыходзілі з гэтага слова Шмах Ізроэл, Аданай Элохэну, Аданай Эход, слухай, Ізраіль, Гасподзь Бог наш, Гасподзь адзіны, і тое, што ён, Бог, славалюбны Бог, чаму Ізраіль не можа мець іншых багоў побач з ім, не кажучы ўжо пра нейкіх сыноў Божых.

Айцэну робіцца не па сабе, калі ён бачыць, як Пэрэйра пытанне пра пакаранне

Ізраіля, якое ўсім відавочнае, хітра заблытвае і спрабуе завесці спрэчку ў нейкую нябесную арыфметыку, з якою зямная і асабліва іхняя арыфметыка, так цяжка стасуюцца. Але, каб выбіць у апанента аргумент, трэба адразу даць контрдавад, і ён кажа, што Сын Божы, наш Збаўца, на якога так з'едліва намякаў вучоны дон Пэрэйра, ніякі не Бог каля Бога, а яны Бог Бацька, Бог Сын і *Logos*, Святы Дух, ад пачатку былі адзінствам, так што тут *in puncto* ўшанавання адзінага Бога не можа ўзнікнуць абсалютна ніякай супярэчлівасці з Божай запаведдзю; гэта асвятляе таксама і ў імя Божае на габрэйскай мове, *Elihim*, якое ёсць *pluralis*, множны лік, і пацвярджаецца словам Божым у Майсея 1: 26 — Створым чалавека паводле вобразу *Нашага*, паводле падабенства *Нашага* — што, калі займеннік тут, бадай, і не можа датычыцца анёлаў з Божага атачэння, дык ён абавязкова павінен азначаць, што Бог браўся за працу ў сваім трыадзінстве і ўсе мы такім чынам ёсць творы і Сына і таму абавязаны верыць гэтаксама і ў яго, як і ў Бацьку. Майсей 1:26, думае Айцэн, не ідзе далей гісторыі стварэння: тут ён пабівае Пэрэйру яго ж уласнай зброяй; прыбывае, бач, сюды з Партугаліі, адкуль кароль турнуў яго разам з усімі астатнімі знакамітымі яўрэямі, і будзе яшчэ вучыць нас слову Божаму і другі раз высмейваць і нікчэмніць нашага Госпада Ісуса. Але Пэрэйра лёгенька ўсміхаецца, кланяецца тым з начальстваў і пытаецца, ці не маглі б хто з гераў сенатараў альбо з высокай герцагскай рады папрасіць у яго вучонага апанента працытаваць наступны верш з Першай кнігі Майсея, а менавіта 1:27 і паколькі ашаломлены Айцэн маўчыць, той працягвае далей, а далей ідзе наступнае: І стварыў Бог (адзіночны лік) чалавека паводле вобразу Свайго (адзіночны лік), паводле вобразу Божага (адзіночны лік) стварыў яго; мужчыну і жанчыну стварыў іх — з чаго відаць, што *pluralis* у вершы 26 ёсць так званы *pluralis majestatis*, так, як Іх герцагская мосць Гаторпскі і іншыя княскія геры кажуць „Мы”, гаворачы пра свае ўзвышаныя асобы, не будучы складзенымі з трох розных асобаў. Але ж і дзёрзкі яўрэй, які вунь жа і раней спытаўся пра цела ўкрыжаванага, зноў падымае свой голас і хоча даведацца ад гера *superintendent*, ці не быў пры стварэнні Сын гультаём і ці не дапусціўся да таго, што Бацька працаваў адзін; на што ўсё астатняе жыдоўства пачынае рагатаць, ляпае сябе па сцёгнах і крычаць о-ё-ёй, а гарадскі паліцыянт, які трымае пост каля ўваходу ў сінагогу, не прыходзіць у рух, не зграбае ганебнае рыла і не экспедыруе прэч за дзверы.

Тут Айцэну робіцца ясна, што было б лепей, каб ён прыцягнуў святых прарокаў, замест таго каб спрачацца пра множны і адзіночны лікі, бо кожны арыфметычны прыклад можна паставіць пад пытанне, а вось мудрае выслоўе заўсёды дарэчы і да месца. І ён заяўляе, што ў многіх кнігах прарокаў наш Гасподзь Ісус быў ясна прадказаны як чаканы меся, нават у тым, што датычыцца яго народзінаў і паходжаньня з дома Давідавага як і яго жыцця і дзейнасці і смерці. Так, калі б толькі было мудрае прадказанне, якое спраўдзілася, дык і яго можна было б трапна паставіць пад сумненне; але іх было так многа і такіх розных, і ўсе разам дакладна ўказваюць якраз на яго як на ўроджанага Сына Бога, што і самы заўпарцісты яўрэй, калі яму даць у лапу, а яшчэ лепш — па мордзе, мусіў бы пацвердзіць. Ці ж не прарочыў прарок Міхей: І ты, Віфляеме — Эфрата, ці ж малы ты сярод тысячаў Юдавых? з цябе пойдзе Мне Той, Які павінен быць Валадаром у Ізраілі, і Якога паходжанне з пачатку, ад дзён вечных. — І, далібог, ці ж не ў Віфляеме наш Гасподзь Ісус нарадзіўся, у стайні, з улоння дзевы, як прарок Ісаія называе гэта азнакай Божай: Глядзі, вось дзева ва ўлонні зачне і народзіць сына? І там жа Ісаія сказаў: І пойдзе пасынак ад караня Есэевага, і галіна вырасце ад караня ягонага; і спачне на Ім Дух Гасподні, — і ці ж не быў Язэп, бацька нашага Госпада Ісуса, як і прадказана, пасынкам цара Давіда, які са свайго боку сынам Есэя, так што і гэтае прадказанне збылося?

На што Пэрэйра ветліва пытаецца, ці можа сказаць слоўца вучонаму *doctor*, і калі яму было дазволена, кажа гэтаму, што ён хацеў бы, калі ласка, даведацца, за чыйго сына ён, зрэшты, мае гэтага народжанага ў Віфляеме Ісуса: за сына сталяра Язэпа,

пра якога ў дзвюх з чатырох евангелляў гаворыцца, што ён з дома Давідавага, альбо за сына Бога, недаслежнымі шляхамі ўведзенага ва ўлонне дзевы? І ці памянёны Ісус, як сын Бога, наогул мог бы быць чалавечай прыроды альбо сын Язэпа ёсць толькі трэцяя частка той Тройцы?

Тут зноў пачынаецца неспакой на ўслонах ганароўцаў, а Айцэн няпэўна глядзіць на сваіх гамбургскіх пастараў, бо гэта якраз пункт, у якім нават евангелісты Мацвей і Лукаш і Марк і Ян не заадно; але ягоныя духоўныя *confraters*, глядзяць абьякава альбо нават як бы радуюцца збянтэжанасці свайго новага суперінтэндэнта; нават і яўрэі, здаецца, заўважылі, як, быццам іхні герой-двабойнік светлай памяці юны Давід са сваёй прашчы Галіяфу, пацэліў дастойнаму *doktor* у саменькі лоб. Але новы Галіяф з больш гартаванага матэрыялу чым няўкладны волат, супроць якога калісьці выступіў Давід; ведае таксама, што чалавек лепей верыць, чым думае; таму ўзвышае голас і крычыць:

— О яўрэйскае круцельства! О ганебная фальшывасць і аблуднасць! І Вы думаеце, дон Пэрэйра, што падлавілі Бога на супярэчнасці? І Вы хацелі б, з Вашым мізэрным духам спазнаць волю і ўстанаўленні Найвышэйшага? Бог, які стварыў цэлы свет з прасветам і усім, што ў ім поўзае і лётае, не мог зацаць Язэпу сына? Гэта збівае Пэрэйру на паўслове, і, перасілены забойчай сілай Айцэнавага аргумента, ён ціхенька слухае, як ягоны супраціўнік бушуе далей, пабіваючы прарокаў. А хіба ж, працягвае той, не прадвырак прарок Захарыя, сказаўшы: весяліся ад радасці, дачка Сіёна, радуйся, дачка Ерусаліма: вось, Цар твой ідзе да цябе, праведны і ратавальны, лагодны, седзячы на асліцы і на маладым асле, сыне пад'ярэмнай — і ці ж не было так, калі наш Гасподзь Ісус перад святам праснакоў уязджаў у браму Ерусаліма на асліцы седзячы, тым часам як увесь народ весяліўся і крычаў: Слава таму, хто там ідзе, цару?

Лёгка яму запырэчыць, думае Пэрэйра, у тых часы ў Ізраілі аслоў было такая навала, як сёння коней ў герцагстве Шлезвіг, і што ж тады кожнага, хто конна ўязджае ў Гамбург альбо Альтону, адразу ўжо й лічыць за месію? Але ці варта клопату, думае ён, указваць на самавольства, з якім аплікуецца на пазнейшы час кожнае слова ў выслоўях прарокаў, якое той прыцягвае ў сведкі? Пакуль ён так разважае, гер суперінтэндэнт ужо зноў рвецца наперад і гаворыць, як Бог дапусціў, каб яго сына прыбілі да крыжа як ахвяру пакаяння за грахі ўсіх нас і як пацярпеў Гасподзь Ісус дзеля грэшнага народу яўрэйў, зацятага і разбэшчанага, як нават гэта было прадказана наперад прарокам Ісаем, які сказаў: Усе мы хадзілі ў ілжы; але Гасподзь пераклаў нашыя грахі на яго, як на ягня, якое вядуць на закол; сапраўды, ён панёс нашыя немачы і паклаў на сябе нашыя цяжкія. За нашыя беззаконні ён забіты; кара накладзена на яго, каб мы жылі ў міры, і ягонымі ранами мы ацаліліся.

Але тут Пэрэйра далей не вытрымлівае, ён узводзіць вочы ўгору ў неба, дзе збіраецца чад ад мігатлівых свечак у самым паддашшы, і ўсклікае:

— Няпраўда! Няпраўда! Бог, які адмаўляецца глядзець, як Абрагам падняў ахвяравальны нож да горла Ісаака, сына свайго, і таму стрымаў яго руку, гэты Бог паслаў уласнага сына на крыж? Хай у гэта верыць хто другі! А ці ведае хто, што на праўду адбылося ў тых дні і кім быў гэты Ісус, пра якога гаворыцца, што ён і быў той чаканы, і евангеліст ці ж не ў прарокаў узяў тое, што найбольш прыдалося, як азнаку вялікай славы, якая німбам заззяла вакол галавы ўкрыжаванага рабі?

Айцэн радуецца, якая бура разыгрэцца цяпер, калі хітрамудры Пэрэйра страціць самавалоданне, спяшаючыся на дапамогу свайму яўрэйскаму Богу. — Жудасна! Агідна! — А тых з начальстваў гукаюць паліцыянта тым часам, як *confratres* малітоўна складваюць далонькі і просяць у Бога даравання за грахоўніцкія словы, якія яны мусяць выслухоўваць; а яўрэі дрыжаць і ціснюцца адзін да аднаго, як куры ў катуху, калі вакол яго шастае ліс. Айцэн спакойна чакае, калі ўляжацца шум, толькі падае знак паліцыянту, каб той наблізіўся да Пэрэйры забраць яго; пасля прамаўляе:

— Вы спыталіся, Эзэхіель Пэрэйра, ці ведае хто, што на праўду адбылася ў тых

дні і хто быў той Ісус; што ж, я хачу паказаць вам аднаго такога, хто гэта ведае і хто сам быў там прысутны, і гэты Хто ёсць яўрэй, як і вы самі, як яўрэй гэтай абшчыны, але трошачкі старэйшы, бо ён можа засведчыць, як цяпеў наш Гасподзь Ісус і як ён нёс на сабе крыж.

З гэтымі словамі ён падымае рукі ўгору і кліча Агасфера, які адразу ж уваходзіць у дзверы сінагогі, белая ярмолка на галаве, на целе доўгі, заношаны лапсярдок, а на нагах ні чаравікаў, ні панчоў, так што кожны можа бачыць, як за сотні гадоў закарэла скура на ягоных падэшвах. І калі ўсе раптам жахаюцца ў гэтай зале, яўрэй падобны на Хрыста, Айцэн пытаецца:

— Скажыце, хто Вы?

— Я той, каго Вы клікалі, — адказвае Агасфер.

— І вы прагналі нашага Госпада Ісуса ад дзвярэй вашага дома, — пытаецца Айцэн далей, — калі ён падышоў да вас па дарозе на Галгофу з крыжам на плячах і хацеў адпачыць у цяні дома ад вялікай стомы?

— Я адштурхнуў рэбэ Ёшуа ад дзвярэй, — кажа Агасфер, — і з таго часу вандрую, вандрую кожны дзень, створаны Богам.

— Ён пракляў вас? — пытаецца Айцэн.

— Рабі сказаў, — адказвае Агасфер, — сын чалавечы ідзе, як напісана ў прарокаў, а ты застанешся чакаць, пакуль я вярнуся.

Яўрэй лупяць бельмы на Агасфера, які выглядае як адзін з іх, так гадоў на трыццаць — трыццаць пяць, і ўсё ж ён быў і тады, калі яшчэ стаяў вялікі храм ва ўсёй сваёй велічы на гары Сіён і Ізраіль жыў на зямлі сваіх бацькоў, якую Бог абяцаўся даць ім; але ганараваныя і тыя з начальстваў палюхаюцца, айцы пастары дзіву даюцца вялікаму, адкуль суперінтэндэнт выкалупаў гэтага Вечнага Жыда акурат на дыспутацыю, калі раней ён нічога не казаў пра яго, і ці не зваліцца цяпер няшчасце на Альтону альбо на вольны горад Гамбург, як пра тое гаворыцца ў пабожнай песеньцы:

*Прыйдзе Агасфер, о жах,
Пойдзе нягода па вашых дамах,
Буры, паводкі, пажар і цыма,
Голад, вайна, халера, чума.
Кайцеся ў сваіх грахах,
Каб не сцёрліся вы ў прах.*

Толькі Айцэн трыумфуе ў сэрцы сваім, што ўсё так гладка ідзе, як ён і планаваў, і кажа Агасферу:

— Тады скажыце нам і засведчыце, ці Гасподзь Ісус Хрыстос, якога вы ведалі асабіста і бачылі на свае вочы і з кім вы гутарылі на свае вусны і якому вы прычынілі такую несправядлівасць сваім жорсткім сэрцам, ці быў ён напраўду месія, якога чакаў народ Ізраіля паводле прадказання прарокаў?

— Ці быў ён месія? — кажа Агасфер і пачэсвае за вухам і ўздыхае. А тады кажа: — Рабі верыў у гэта.

Айцэн бачыць, што ягоны сведка нерашуча завагаўся, і ён баіцца, што яўрэй можа падвесці яго, хоць усё разам, пытанні і адказы, прадумана і абгаворана загадзя і наперад, і гаворыць глухім голасам:

— Верыў! Верыў! Гэтыя зацятыя яўрэі не хочуць ведаць, што Гасподзь наш Ісус верыў, як і не хацелі таго ведаць, калі ён сам ім пра гэта казаў; ім патрэбна тваё сведчанне, яўрэй Агасфер, як што ты не даў яму ніякага суцяшэння, а пакінуў яго цяпець ад дзённай спёкі з цяжкім крыжам на плячах і цернем на галаве: ці быў ён месія, так ці не?

— Мэшыях? — кажа Агасфер. — Вялікі, магутны мэшыях?

І выпростаецца, і здаецца, быццам палілося з яго нейкае святло і быццам павышэў ён на цэлую галаву і больш над усімі, што былі вакол яго, над Пэрэйрам і

альтонскімі яўрэямі і над знакамітымі герамі, якія сядзелі вышэй, і над дастойным і вучоным *doctor* і *superintendent* тым болей.

— Мэшыях, — кажа ён, — пра якога гаворыцца ў прарокаў, што ён будзе судзіць народы і зробіць так, што мячы ператворацца ў аралы, а дзіды ў сярпы? — І Айцэн не ведае, што з ім робіцца, горача ці холадна, і ён глуха маўчыць, а той кажа далей: — Я любіў рабі, і ён мог быць ім. Ён мог быць мэшыяхам, як і кожны, хто створаны паводле вобразу Бога, нясе ў сабе сілу і ўладу, каб стацца збаўцам людзей. І ён цярэў і вісеў на крыжы і павольна пакутліва памёр. Але хай хто палічыць, колькі да яго і колькі пасля яго сканалі ў пакутах і муках і ў сваёй горасці благалі: мой Божа, мой Божа, чаму ты пакінуў мяне? І дзе той вечны мір, і дзе царства, якія павінны былі прыйсці з ім і праз яго? Усё яшчэ есць Адам хлеб свой у поце твару свайго, і Ева нараджае ў муках, усё яшчэ забівае Каін Авеля, і Вы, гер доктар, — кажа ён, павярнуўшыся да Айцэна, — не заўважыў я нешта, за цэлы час, колькі я ведаю Вас, каб Вы дужа любілі ворагаў Вашых альбо дабраслаўлялі кляцьбітоў Вашых, альбо маліліся за зневажальнікаў Вашых, як заклікаў Вас рабіць Ваш Гасподзь Ісус на гары, не робяць гэтага і іншыя, якія называюць сябе хрысціянамі.

І нарэшце, убачыўшы жах на тварах знакамітых гераў і шал і разгубленасць тых з начальстваў і злараднасць сваіх галаваківальнікаў *confratres*, гер суперінтэндэнт схамянаецца і крычыць:

— Годзе, жызюга пархаты! А тое, што паўтары тысячы гадоў цябе ганялі па белым свеце, гэта за апошнюю вашу збродню, якую вы ўчынілі!

Ён кліча паліцыянта, каб той арыштаваў Агасфера за зневажанне Бога і за абразу Яго моцці герцага Гаторпскага, які тут за найвышэйшага царкоўнага ўладыку, а таксама за падбукторванне да бунту. Але паколькі цяпер заварушыліся, засоўгалі плячамі і локцямі і яўрэі, усчалася вялікая штурхатня: аднаму трэба туды, другому туды, тузаніна за борады, і тут спрэчна, альбо ад залішняга клопату, альбо з тайнага задавальнення, што нехта тут раптам запрагне навароту да адзінашчасцедайнай веры, з гэтым, лічы, прапала; і ў агульным кавардаку Агасфер знік, як бы яго зямля праглынула, як бы яго і не было, бо ніхто так і не згледзеў, каб ён выходзіў праз дзверы.

Раздзел дваццаты

У якім Агасфер парушае нябесны спакой і прэрэчыць рабі, што ісціна не ляжыць у нейкім адным цэнтральным месцы, а відна кожнаму, хто мае вочы, каб бачыць вачыма

Вельмі ціха, ніякага руху.

Святло, у якім ён сядзіць на троне, мяккае, як блакітныя прыцемкі; ён атулены пяшчотнай любоўю Бога, і бляск заміранасці азарае яго аблічча, калі ён пазірае ўніз, на свет, падымаючы руку на дабраслаўленне, руку, усё яшчэ з ранай, прабітай цвіком.

А я падумаў, якім чужым і далёкім ён мне зрабіўся, хоць і выглядае акурат як рэбэ Ёшуа, якога я ведаў, хоць і ўсміхаецца як той; пакута, якую ён рашыў прыняць на сябе, ужо адбілася на яго ўсмішцы; ён як лялька ў ляльцы, у якой зноў жа лялька: так тры лялькі ў адной, і ўсё ж — адна.

І наблізіўся я да яго і спытаўся: Рабі, ці ты гэта?

Але ён ані варухнуўся, і позірк яго быў нерухома скіраваны ў далеч, пакуль ён гаварыў: Я Ісус Хрыстос, народжаны Сын Божы, зачаты Духам Святым ад дзевы Марыі і народжаны ёю і адпакутаваў пры Понціі Пілаце, укрыжаваны, памёр і пахаваны, сышоў у царства смерці і на трэці дзень уваскрэс з мёртвых і ўзнісся на

неба, дзе і сядзіць праваруч Бога, усемагутнага Бацькі.

І я спытаўся: Рабі, што ты бачыш?

І ён сказаў: Я бачу людзей, якіх я збавіў ад віны іх грахоў праз горкую чару, якую я выпіў.

І я спытаўся: Рабі, а ты бачыш іх ясна?

І вось зацьміўся яго позірк як бы ценем, і рука на дабраславенні апусцілася ў яго, і ён сказаў: Яны вельмі малыя, і іх як цэлы мурашнік.

І схіліўся я перад ім і сказаў: Ты пракляў мяне, рабі, асудзіў чакаць цябе там унізе, пакуль ты не вернешся: таму я вандрую сярод іх, і я як адзін з іх, і чую, што яны кажучь, і бачу, што яны робяць.

І вось нахіліў ён сваю галаву, і яго плечы панурыліся, і яго рука прыціснулася да раны ад дзіды на баку, быццам яна зноў яму забалела, і ён сказаў: я не хачу гэтага ведаць.

Але я сказаў: Калі мы сустрэліся з табою ў пустыні і ты быў голы і пакінуты, павёў я цябе на высокую гару і паказаў табе царствы свету і як у кожным з іх панавала беззаконне, і сказаў я табе, ты павінен узяць гэта пад сваю руку і ніз перавярнуць угору, бо прыйшоў час узвесці сапраўднае царства Божае. Але ты прагнаў мяне і сказаў, што тваё царства не ад свету гэтага.

І зноў на яго твары была гэтая ўсмешка, пра якую ніхто не мог бы сказаць, журботлівая яна ці іранічная, і ён адказаў: Ты сказаў.

Але я сказаў далей: І калі ты шукаў ценю ў маіх дзвярах, ідучы на Галгофу, з крыжам на плячах, я загаварыў з табою пра меч Божы, які я хацеў падаць табе, каб ты згуртаваў вакол сябе народ Ізраіля і павёў яго на бітву. Але ты зноў прагнаў мяне і сказаў, што хочаш выпіць чару, якую даў табе твой Бацька.

Слухай, сказаў ён, я вісеў на крыжы на пагорку Галгофе ў дзённую спёку і разважаў, пакуль яшчэ кроў была ў маім мозгу, і пра тое, што ты мне сказаў; але не дзеля гэтых мэтай паслаў мяне Бацька, а каб я адпакутаваў і памёр, каб спраўдзілася слова і прыйшло царства для ўсіх.

І вось устаў я перад ім і спытаўся: І спраўдзілася слова? І прыйшло царства?

Ён маўчаў. І святло, у якім ён сядзеў на троне, перамянілася, і бляск заміранасці знік з яго аблічча, і ён павярнуў галаву, каб глянуць за сабою, быццам там нехта стаяў і падслухваў.

І зноў спытаўся я: Прыйшло яно, царства?

І вось адкрыў ён вочы свае шырока, як у страху, і ўсклікнуў: Адыдзі ад мяне, сатана!

Але я засмяўся і сказаў: Я не той, з кім ты гаворыш, хоць многае звязвае мяне з Люцыпарам; я іншы анёл, які ведае ісціну.

Ісціна, сказаў ён, у Богу.

Як часта, сказаў я, чуў я ўжо гэта. Але ісціна відна таму, хто хоча бачыць, і таму, хто хоча думаць, яе можна даследаваць. А ты сядзіш на сваім троне і не бачыш, і суцяшае цябе неадследвальнае.

І вось нарэшце спытаўся ён: Чаго ты хочаш наогул?

І я адказаў: Я хачу, каб ты быў, кім павінен быць.

Калі я даваў маім вучням ад цела майго, сказаў ён, і ад крыві маёй тым, што любілі мяне, ты сядзеў каля мяне, схіліўшы галаву мне на грудзі. Чаго яшчэ магу я

даць больш, што ўжо даў, і як больш павінен адпакутаваць, чым ужо адпакутаваў?

Рабі, адказаў я, я хачу, каб ты ўбачыў, што бачыў я ў царстве, якое прыйшло пасля цябе, каб пачуў, што я там чуў, і зведаў, што я зведаў пра яго структуры.

І вось засланіў ён рукамі твар. Пасля авалодаў сабою і сказаў: Я ўзяў віну грэшных чалавекаў на сябе і гэтая віна адкуплена маёю ахвяраю, але дзе такое сказана, каб я адкупаў сам грэх?

Рабі, сказаў я, недасканаласць людзей ёсць адгаворка любой рэвалюцыі, якая не асягнула сваёй мэты. А ты ж патрабаваў: Любеце ворагаў сваіх. І ты ж сам сказаў: Шукайце спярша царства Бога і яго справядлівасці. І ты ж верыў у тое, чаго патрабаваў і што сказаў. Але для сотняў тысяч, якія падушлі адзін аднаго, калі ты прапаведаваў з гары, цяпер іх сотні разоў па сотні тысяч. Яны прагнуць багацця і жонкі суседа, распуснічаюць і апіваюцца і жаруць сваіх дзетак, ушчапляюць сабе ў вены атруту і апаганьваюць усё, што ёсць высакароднага ў чалавеку. І кожны з іх кожнаму іншаму вораг, яны цікуюць адзін за адным і прадаюць адзін аднаго, замыкаюць адзін аднаго ў лагеры, дзе тыя мруць масамі, альбо ў камеры, дзе яны душаць, б'юць і катуюць адзін аднаго да смерці, і ў кожным месцы абвяшчаюць валадары, што ўсё гэта робіцца ў імя любові і дзеля добра народамі. Яны нікчэмняць і знішчаюць скарбы зямлі, ператвараюць шчодралодную зямлю ў пустыню, вяду ў смярдзючую жыжку, і многія мусяць пляжыцца дзеля нямногіх і таму паміраюць раней часу. Ніводзін меч, насуперак прадказанню прарока, не быў перакаваны на арала, ніводная дзіда не ператварылася ў серп; яны бяруць таемныя сілы сусвету і робяць з іх да самага неба грыбы з агню і дыму, у якіх усё жывое робіцца попелам і ценом на сцяне.

Калі я закончыў, ён сядзеў глуха і не варушыўся, быццам быў вычасаны з дрэва і пафарбаваны; і была вялікая цемра вакол нас, і толькі на ім пакоіўся маленькі праменьчык святла.

Рабі, сказаў я, ты чуў мяне?

І тады быў голас, які прамовіў: Сын чалавечы вернецца, бо ён назначаны Богам судзіць жывых і мёртвых, і ён пашле сваіх веснікаў-анёлаў, і яны збяруць са свайго царства ўсё зло і беззаконне; і тады будзе лямант і скрыгат зубоў, а праведнікі будуць свяціцца, як сонца, перад Госпадамі.

І калі гэта будзе, хацелася б мне ведаць.

Рабі, здавалася, прачнуўся са свайго здранцвення. Мой Бацька назначыў дзень, сказаў ён.

Я нічога не перастаўляў бы датуль, сказаў я.

Раздзел дваццаць першы

У якім герцаг Адальф закладвае падмурак царства божага ў Шлезвігу, а суперінтэндэнт не можа пад'ехаць да графіні Эрэнтрой, а Агасфер з песняй выпраўляецца на вайну

За плячыма абрысы Гамбурга, у кішэні герцагава запрашэнне ў замак Гаторп — Айцэн едзе па вясёлай зямлі Шлезвіг, справа пасвяцца кароўкі, злева кароўкі, авечкі і свінкі; гэта новы Ханаан, крыху, праўда, забалочаны, дый якое дзіва — уклінены ж паміж Балтыкай і Паўночным морам, але герцаг збіраецца адгарадзіцца дамбамі,—

даведваецца ён у бравага пробашча Форсціуса ў Іцэгу, зрабіўшы там прывал, каб адпачылі коні, каб перакусіць самому падсмажанай рыбкай сухабочыцай — камбалой. Герцаг Адальф, кажа Форсціус, сапраўдны бацька краіны, добра таксама абазнаны ў боскіх справах; не хапае там толькі царкоўнага інспектара, каб навесці парадак у запушчанай кірсе, дзе і сам не ведаеш, ці наогул рукапаложаны там прапаведнік, як яно след таму быць, і якую квяцістую бздуру са сваёй катэдры ён будзе плявузгаць наступнага разу.

Пра гэта Айцэн можа паспяваць песню сам: нічога, апрача прыкрасці ў родным горадзе, дзе геры *pastores* потайкам закідаюць адзін аднаму ерась, а яму тым болей, за яго вернасць Лютэраваму слову, не кажучы ўжо пра тых, што адкрыта выстаўляюць яго за ворага, тырана і фарысея, смяюцца з яго, бо ён, бач, хоча перавучыць цвёрдахрыбетных яўрэяў сваёй дыспутацыяй; а сенат Гамбурга, які павінен утачыцца ў гэтыя справы з жалезнай мятлой, сенат той нават не рыпаецца. Ах вось, сказаў бравы Форсціус, усюды пахіснуўся духоўны парадак; а край тым часам аж кішыць ўсякімі фанатыкамі і мяцежнымі духамі, паслядоўнікамі тых, якія драпанулі з Мюнстэра, калі гэты грахоўны Вавілон, дзе нават баб трахаюць калегіяльна, быў нарэшце выкураны; Бог і начальствы — жах, разносілі праклятае перахрышчэнскае вучэнне з месца ў месца, ад Галандыі да герцагства Шлезвіг, а на сваіх таемных сходнях чыталі кніжыцы Мэна Сіманса і іншых псеўдапрапаведнікаў.

Пасля Форсціус гаворыць пра вайну, на якую збіраецца герцаг Адальф — дапамагаць іспанцу Альбу і імперцам душыць мяцежную Галандыю: ён, Форсціус, мае свой погляд у гэтай справе, менавіта — людзі ў Нідэрландах, нават прыхіляючыся да жэнеўца Кальвіна, усё-такі сумленныя пратэстанты, як і тут у Шлезвігу, а імператар ён архіпапіст і ў хаўрусе з самім сатаной. Але гэта не дужа падкупляе Айцэна, які павучае, што герцаг Адальф цу Гаторп, Гаторпскі, хоць і прыстойны лютэранін, як імперскі князь мусіць дапамагаць імператару, і тым больш ён учыніць хрысціянскі чын, калі дасць па мазгавешцы мяцежнікам; яшчэ сам Гасподзь Хрыстос сказаў: аддайце кесару кесарава, і наш доктар Лютэр пацвердзіў, што ніякі бунт не бывае справядлівы, якія б справядлівасці ён ні дакляраваў, і ён забаронены Богам, і што начальствы на тое і пастаўлены з мячом, каб прадухіляць закалоты.

І даўшыся далей у дарогу і ўжо пад'язджаючы другога дня да горада Шлезвіга, ён бачыць безліч мілітарнага людства табарамі ўздоўж ракі Шляй і каля гарадское брамы і на вуліцах, цэлы полк Пуфэндорфа, але і тут жа дацкія алебардысты, паднятыя ў паход; гэтыя бурчаць, вурчаць, крывяць мызы — лепей, бач, ім дома было б застацца каля свайго быдла, замест каб у нейкай далёкай Фландрыі праліваць марна кроў. А каля герцагскага замка Гаторп гвалт, гармідар, штурхатня, у двары самога замка бегатня і шнураванне, туды-сюды, сюды-туды, радцы і афіцэры, слугі і пісары, пастаўшчыкі, падрадчыкі распахваюць усіх, праціскаюцца, крычаць і камандуюць; пра яго, суперінтэндэнта Паўлюса фон Айцэна, які памаленьку вылазіць са сваёй карэты, каб хоць які там клопат, нікому нічога не наўме.

Калі раптам чуе смех, нейкі такі знаёмы смех; паварочваецца, глядзіць, аж бо тое — яго прыяцель Ганс. Прыяцель вышыкаваны дыхтоўна, на дарагім поясе кароткая шпага, і цяпер ён, як Айцэн неўзабаве даведваецца, тайны герцагскі радца Ёган Лёйтэнтрагер; крышку, праўда, здаў, зблажэў, пастарэў, бародка і скроні пасівелі; але хто ж з нас маладзее, думае Айцэн, і сам бо ўжо даўно не той малады кундаль, як тады там, у Ляйпцыгу, у „Лебедзях” тых. І крыху знобіць тут, хоць на замкавым двары яшчэ досыць цёпла ад позняга сонца, ён сцэпваецца нават, калі Лёйтэнтрагер кранае яго сваімі сухімі пальцамі і кажа яму, што Іх герцагская мосць даўно ўжо чакаюць яго. Што да астатняга, дык усё ўжо падрыхтавана з усімі выгодамі ў адным пакоі.

Тады пазней, калі яны сядзяць каля агню ў пакоі Лёйтэнтрагера і Айцэн ужо прыклаўся да віна пад смажаную аленіну, абодва зноў робяцца тымі, кім былі раней,

Гансам і Паўлем, і Ганс ляпае Паўля па сцягне, і Паўль па колішнім звычайі паляпвае Ганса па горбіку; толькі час ад часу Айцэн шлёпае губамі, калі заўважае, як чыста ўсё пра яго ведае прыяцель, нават да самых драбніц пра гамбургскія клопаты і пра яго тайны гандаль з Агасферам, і яму не церпіцца, яму карціць расказаць — і як яму язык свярбіць за Маргрэт, якая з'яўляецца яму начамі то як сама ў сабе, то як прынцэса Трапезундская, а то зноў жа як лэдзі, і як яна раздзяваецца і ляжыць перад ім, раскінуўшы шэнкелі, аж яму здаецца, вось-вось глуздамі скруціцца ад плоцкай пажады; Айцэн ужо амаль верыць, што сябра увесь час быў вакол яго, як колісь у Вітэнбэргу, калі геры *professores* экзаменавалі яго па анёлах. Калі ж Айцэн сваёй чаргою хоча даведацца пра сябе, якога ляду яго вывалаклі ў Гаторп, тайны герцагскі радца толькі пасміхаецца і маўчыць; самае большае намякае, ат, ёсць тут нешта такое, што ў самы акурат такому рызыканту, як ягоны сябар Паўль, і што давай лепей пагамонім пра фраў Барбару, пра дзетак, а найперш пра малютку Маргарэту. І калі Айцэн кажа яму, што тая, хоць ужо фاینенька падрасла і разумная-разумная такая, а вось жа часта з яе смяюцца на рынку і на вуліцах, а колькі ўжо разоў нават распыталіся ў маці, чаму менавіта яна так зубожана-скалечана, а іншыя не, сябар выпірае з вачэй слёзку і чмыхае, быццам тое няшчасце малюткі чуліць яго да самага сэрца. Але хутка бярэ сябе ў рукі і кажа:

— Бог стварыў чалавека паводле вобразу свайго, гаротная плоць. — І як што Айцэн, спалоханы блюзнерствам, падымае руку, кажа: — Нічога, уладзіцца жыць, загартуецца, навучыцца і адбівацца, і гора таму, хто ёй кінецца напярэймы.

Пасля ўстае ад агню і кажа, што пара ісці, герцаг чакае. Айцэн лічыў, што атрымае аўдыенцыю паслязаўтра, ну, заўтра, і цяпер ледзь не стогне, што добра прыклаўся да віна; дым ідзе з мазгоў, нагаворыць рознага глупства перад самім Яго герцагскай мосцю. Але Ганс хапае яго за каўнер і вядзе праз цёмную анфіладу памяшканняў, якія адчыняюцца адно ў адным, толькі зрэдзь мільгане на сцяне паходня, аж туды да багата разьбёных дзвярэй, якія нібыта самі сабою расхінаюцца перад ім і адкрываюць карціну княскага гера.

Той, нядбала адкінуўшыся на падушках у ці то крэсле, ці то на лежаку, кашуля расшпіленая на горле, магутная машына штаноў прадбачліва расшнураваная, на плечы накінуты яркі халат; у адной руцэ трымае срэбны кубак, з якога піў, другою адганяе ўбакі дам, якія, больш-менш адзетыя, бавілі з ім спакушальныя бавы, і знакам падклікае Айцэна да сябе.

— Так, так, — кажа ацяжэлым языком, спрабуючы падвесціся, — вы, значыцца, той самы вучоны доктар фон Айцэн з Гамбурга, так горача рэкамендаваны мне маім тайным радцам?

Лёйтэнтэрагер дае Айцэну ў бок штурхалю, на які той спешна кланяецца і адказвае:

— Той самы, Ваша герцагская мосць.

А Лёйтэнтагер дадае:

— Гер суперінтэндэнт палка абараняе вучэнне Лютэра ва ўсіх справах і верна прапаведуе супроць усялякай ерасі і супроць тых, якія ўхіляюцца ад сапраўднага евангелля; у яго таксама выдатны тонкі нюх на такога роду шэльмаў, аж не ўмыкнецца ад яго аніводзін з тых недавяркаў, будзь ён духоўны, будзь свецкі, хто падкопвае парадак і начальствы.

— Пахвальна, — кажа герцаг Адальф, — такі нам якраз дазарэзу патрэбен, — і як што яму нарэшце ўдалося сесці роўна, кажа далей: — Бо мы надумалі пабудаваць у Шлезвігу царства божае, у якім кожны хрысціянін павінен трымацца заповедзяў, як тое наказвае Лютэр; і павінны ў ім, царстве божым, дзе Мы — найвышэйшы царкоўны ўпраўца, усе быць аднаго духу, і з катэдры павінна абвяшчацца адно, а не другое, пра што вы мне парупіцца мецьмеце, гер доктар, і дзеля чаго Мы вас яшчэ сённяшняй ночы назначаем суперінтэндэнтам і найвышэйшым царкоўным інспектарам у маім герцагстве, каб лад і спакой панавалі ў народзе, асабліва цяпер, калі я іду вайною супроць мяцежных Нідэрландаў.

Гаворыць, а сам чакае, поўны гонару за такую складную і ўдалую прамову, што скажа вучоны госць пра магутнасць герцагскага інтэлекту; але той стаіць, як нямы, і толькі лупіць бельмы, быццам здань угледзеўшы: але гэта яго забаўніцы, як адразу здагадваецца герцаг, аж так скавалі позірк пабожнага чалавека, ці правільней, адна з іх, і ён глядзіць і дзівіцца, як застылы, пакуль гер тайны радца не штурхае яго ў бок. Тут толькі Айцэн схамянаецца, глыбока кланяецца, як гэта зрабіў першым разам, і кажа, ах, як ён уражаны веліччу герцагавых намераў і тым даверам, якім Яго герцагская мосць ахінаюць яго, з якой вось прычыны яму аж на так доўга язык адняло і як ён ні пра што так не марыць, як толькі каб мерай сваіх сціплых сіл узяць удзел у пабудове царства божага ў Шлезвігу; але хай Яго герцагская мосць не абмінуць увагай, што ён мае жонку і дзяцей і што, як яно гаворыцца, комін дыміцца мусіць.

На што герцаг загадвае свайму тайнаму радцу, каб той паклаў на стол, на якім быў поўны беспарадак з кубкаў і келіхаў і дарагіх недаедзеных талерак, папяровы скрутак са стужкай і пячаткай і даў геру суперінтэндэнту: гер суперінтэндэнт ужо будзе задаволены; а ў якасці свайго першага службовага абавязку гер суперінтэндэнт павінен напісаць талковую малітву за ўдачу фландрскага паходу, якая ўжо заўтра раніцай будзе прамоўлена перад войскам, а пасля ва ўсіх кірхах герцагства. Аддаўшы такім чынам належнае ўрадавым справам, Адальф робіць доўгі глыток, адкідваецца на падушкі і знакам кліча да сябе другую даму справа, якая дагэтуль стаяла наўскос ад герцагскага крэсла за ім у цьмяным святле свечак, вельмі панадна абAPERшыся на статую грэцкага бога Прыапа.

— Графіня Эрэнтрой, — кажа ён, — вы, як мне здаецца, знайшлі шанавальніка ў асобе нашага новага царкоўнага інспектара; вы пэўна заўважылі, як ён глядзеў на вас так не па-хрысціянску; альбо, магчыма, вы сустракаліся дзе-небудзь раней?

Графіня нахіляецца да герцага, пры гэтым формы яе грудзей, з выгодай для іх, адкрываюцца больш выразна, і заостранымі губкамі прыпячатвае пацалунак на Яго герцагскай мосці прыпацелы лоб і кажа:

— У кожнага сваё мінулае, Ваша мосць, калі не на гэтым, дык на тым свеце, і гер суперінтэндэнт, можа, якраз са мною быў мілым анёлкам і, седзячы высока на воблаку, у хоры са мною спяваў богаспадобную песеньку, перш чым апусціўся на зямлю дзеля добрых чынаў.

Герцаг звонка рагоча, уявіўшы сабе маленькага, сухога Айцэна з непаслухмянымі валасамі і зацятай мінай у белай кашульцы, з крыльцамі за плячыма і пышнацелую графіню, убраную такім самым манерам, якая рассылае ручкай пацалункі з воблака на воблака; а Айцэну, якому паважны графінін галасок вой які знаёмы, робіцца горача пры яе словах, і яму здаецца, што цяпер ён разумее, чаму так чартоўскі прывязаны да Маргрыт: ён, можа быць, там у завоблачных высях, мабыць аднак у іншым, цяжнейшым месцы, быў нават прыкаваны да яе; а яна, што самае горшае, ведае пра праклятыя ланцугі і будзе мучыць яго да канца. І як што рогат герцага не перастае, ён шукае дапамогі ў свайго сябра Лейхтэнтрагера; той таксама заўважае гэта, гарбаценька нагінаецца да герцага і просіць, ці Яго герцагская мосць не зробіць ласкі літасціва адпусціць яго і гера суперінтэндэнта; сёння ноччу яшчэ так многа трэба ўсяго паспець, а пісанне малітвы — штука нялёгкая, калі, канечне, словы павінны дайсці да вушэй у правільны момант.

Ледзь толькі яны ўваходзяць у Айцэнаў пакой, як той хапае гэтага за рукаў і ўсклікае:

— Гэта была яна! Маргрыт! Прынцэса Трапезундская! Лэдзі! А цяпер графіня Эрэнтрой!

Але Лейхтэнтрагер атрасае яго і кажа:

— Калі ты так будзеш далей, Паўль, дык неўзабаве ўбачыш Маргрыт у кожнай бабе. Але я дам-такі рады так усё зладзіць, што твая Эрэнтроіха, абслужыўшы герцага, прыйдзе да цябе і будзе табе да паслугаў ва ўсім, чаго ты захочаш.

І заўважыўшы, як у Айцэна задрыжалі рукі і ў куточках вуснай паявіўся шум,

дадае, што Бог устанавіў трымацца далей ад пажады праз намогу, а ад задавальнення яе — праз малітву, і што прыйдзе, прыйдзе яшчэ ягоная хвіліна, перш чым ён дастанецца да садка, у якім ёсць брамка ў рай, і ён спакойна можа прыняць сваё назначэнне на пасаду, перш чым возьмецца за пісанне малітвы.

Гэта здаецца Айцэну вельмі разумным, ён бярэ скрутак паперы ў руку, зрывае пячатку, развязае стужку, разгортвае паперу і акідвае вокам змест: *Мы, Адальф, абвяшчаем гэтым усім et cetera et cetera што Мы высокашаноўнага і высокавучонага, Нашага дарагога, багавейнага і вернага et cetera et cetera Святога Пісання доктар sub сённяшняй dato назначылі на пасаду et cetera et cetera Нам і Нашым найперш у справах рэлігіі адказны et cetera et cetera парадай і чынам et cetera et cetera павінен трымаць да канца, што Мы яму даверылі et cetera et cetera за якія паслугі ён штогод збо гульдэнаў з нашай палаты et cetera et cetera для абвяшчэння гэтага Нашу Княскую пячатку et cetera et cetera Намі ўласнай рукою падпісана et cetera et cetera Адальф.* І паколькі яму здаецца, што ў прыгожых пісьмёнах герцага ён пазнае руку тайнага радцы, ён кідаецца яму на шыю і ўсхліпвае:

— Трыста шэсцьдзесят гульдэнаў! Дзеткі, найперш малютка Маргарэт, падзякуюць табе, Ганс! — але тут і запінаецца, бо столькі грошай абуджаюць у ім недавер; і ён хоча ведаць ад свайго сябра, ці не запатрабуе ён ад яго чаго-небудзь дадаткова, што было б звыш яго шчырадайнасці і дапамогі ў будаўніцтве царства божага? Але Лёйхтэнтрагер адмахваецца: што гэта была б за дружба, кажа ён, дзе адзін плаціць за тое, што дае другі; яны абодва ў крэдыце адзін перад адным, і там відаць яно будзе, хто ў канцы каму колькі вінен. А цяпер за працу!

Але каму такое не вядома? Чарніла і белая папера пад рукою, пёры завостраныя, а ў галаве ў пісара — пустэльна. Вайна! думае ён. Вайна!.. І ў цьмяным святле бачыць перад сабою поле бітвы, бачыць забітых у крыві, параненых, якія благаюць дапамогі альбо шэпчуць перад смерцю малітву, тым часам як палявы каплан на вачах у ворага адпявае і сучышае іх перспектывай раю, і Айцэн ціха дзякуе добраму Богу, што не ён гэты палявы каплан, а ён будзе сядзець дома са сваімі святымі кнігамі, чакаючы гадзіны, калі, павячэраўшы нанач у коле сям'і, будзе рыхтавацца да візіту графіні Эрэнтрой.

І ўздрыгвае, пачуўшы пакехекванне сябра, і паказвае на ліст паперы, усё яшчэ белы, незапісаны, які ўсё яшчэ ляжыць перад ім, і ўздыхае:

— Я вучуўся ў Вітэнбэргу, цяпер я магістр і доктар, я ведаю пра божых анёлаў і Святое Пісанне і пра Вялікі і Малы катэхізісы, але як я павінен пасылаць чалавека на вайну, каб ён пайшоў суцешаны, гэтага я не ведаю.

Лёйхтэнтрагер паціскае сваім горбікам.

— Зробіш, - кажа ён, — бо ты прымаеш гэта сур'ёзна. Але ты павінен думаць, што ў тых, на каго наш герцаг ідзе паходам, цяпер таксама сядзіць нехта такі, як ты, пакусвае пяро, складаючы малітву, і што так было спрадвеку, што чалавек прыставаў да Бога, просячы абароны і перамогі, выбіраючыся ў паход біць свайго брата. Але Бог не чуе, яму ўсё адно, ён як сам час, які мінаецца для ўсіх, і як далёкія сузор'і, якія свецяць над абодвума, пераможцам і пераможаным. Таму і герцаг звяртаецца па тваю малітву, а ў яго заўтра галава яшчэ будзе гудзець ад таго, што за гэтую ноч выпіў, так што ён і ведаць не будзе, дзе перад, дзе зад; валяй, я павяду тваю руку: усё правільна, што ты напішаш, пакуль яно кладзецца на пацеры.

І ба! як толькі ён кранаецца горбікам Айцэнавай рукі з пяром, пяро адразу выскоквае на паперу і пакрывае яе пабожнымі словамі, паставіўшы апошні росчырк і апошняе „аман”, бачыць, што ўжо і сябра няма, а ў дзвярах стаіць графіня Эрэнтрой, пахне ўсімі пахошчамі Усходу і салодкім галаском будзе табе пытацца:

— Вы не хочаце запрасіць мяне ў ваш пакой, гер доктар?

У Айцэна сэрца ў грудзях падскокнула, што вось жанчына ў плоці будзе цалкам ягоная, уся, з гэтымі чорнымі, вабнымі вачыма і пухлымі губамі і ўсімі астатнімі панадамі; толькі валасы, якія ў Маргрыт былі рыжавацейшыя, блішчаць, як чорны

французскі аксаміт і падколатыя па шляхетнай модзе; і ён так парывіста ўскоквае і ляціць да яе, што крэсла, на якім ён сядзеў, з грукатам коціцца дагары.

— Ах, фраў графіня, — кажа ён, — я самы шчаслівы чалавек, бо я так прагнуў вас, з таго часу як мы анёлкамі так прыгожа на аблоках музыкавалі.

Графіня выгодна ладзіцца на ложку, з падушкай пад плячыма, ножкі ў прыгожых боціках на коўдры; пасля гарэзліва і шальмавата глядзіць яму ў вочы і кажа, што з усіх мужчын ён, чалавек святы, ёй наймілейшы, і менавіта таму, што напратыкаваны ў перадачы святой богабаязнасці. Гер суперінтэндэнт, якому ўжо спірае дыханне, укланчае перад ёю, быццам яна не яна, а багіня Венера, і таропкімі пальцамі шастае па яе вопратцы, пакуль нарэшце ўдаецца расшпіліць і гарсэт, і сарочку, і яна ляжыць перад ім у поўнай раскошы; ён выцалоўвае і вымацвае ўсю яе зверху данізу і зноў знізу даверху. Ёй гэта падабаецца і, яна пахвальвае яго спрытныя пальцы і пытаецца, ці таму яны такія, што ён натрэніраваў іх на гартанні святых кніг? Ён думае, што вось яно, пара, пара пераходзіць ад шураў да мураў, хоча нават дагадзіць яе жаданнем, як гэта было ў доме ў Агасфера, калі ён думаў, што ляжыць на лэдзі, і ў страшным спеху ссоўвае з ног чаравікі і новыя, новага крою штаны і ўжо мерыцца ўскочыць у сядло графіні, якая поўная чакання ляжыць перад ім, калі раптам бачыць, што ў яго той не таго, што ён нічога не можа ад оўнага страху, што ўсё абярнецца так, як было тады, калі ён быў ашуканы сукубам і пасля прачнуўся са сваёй Барбарай ў нейкай трушчобіне, голы і абабраны, на пацеху падпітаму люду: і што было б, будзь яно сталася б гэтак і цяпер, што было б з тым царствам божым і яго новай пасадай?

— Гер суперінтэндэнт, — кажа графіня праз хвіліну, — мабыць, мне лепей было б падкласціся да духа святога; ідзіце і пакіньце мяне адну.

Айцэн, а што яму яшчэ застаецца, адразу пакідае яе і выходзіць з пакоя, чакае там; вежавы гадзіннік б'е гадзіну, а графіні ані знаку; ён ужо адчувае, што яго павяло на сон; але тут з усіх бакоў так цягне продзімень, што яму захалонулі задніца і голыя лыткі, а як заказытала ў носе на чыханне, ён ужо баіцца, што раніцай не здужае прачытаць малітву, калі ахрыпне. І ён нарэшце збіраецца з духам, ветліва стукаецца ў свае ж дзверы, і як што адтуль ніякага адказу, адчыняе: графіні ні духу, ні звання. Толькі яе пах яшчэ лунае ў памяшканні, крыху як бы змяшаны з пахам серкі, і куды яна падзелася, а чорт яе ведае, бо другіх дзвярэй у пакоі няма, а праз акно на двор, канстатуе, футаў сорок-пяцьдзесят. Значыцца ўсё было толькі міраж і аблуда, думае ён з жудасцю, графіня і Маргрыт і каханне; альбо ён праспаў, як яна выходзіла, калі стаяў за дзвярыма; ёсць жа людзі, што як мяхі з мукою: спяць нават стоячы, — сучаслівая думка.

А вось ужо і першыя трубы, пабудка, і з двара даносіцца магутны тупат і крыкі: там, у святле паходняў, збіраецца лейбгвардыя, конная і пешая, усе апранутыя ў герцагскі трыкалор — чырвона-бела-сіняе. Але паходні неўзабаве блякнуць, неба прасвятляецца, і Айцэн з упалым сэрцам прызнаецца сабе, што вось і яшчэ адна ноч кату пад хвост. Ідзе апаласнуць твар з кубка, залазіць у сваю пастарскую хабіту, совае ў кішэню малітву і ідзе на пошукі цёплага ранішняга кулешыку.

І дастае яго, пасля доўгага блукання па пакоях, у каралеўскай зале замка, дзе пад крыжовым скляпеннем геры герцагскія радцы і іншае высокае герства і афіцэры запраўляліся півам і скаблілі шаблямі з касцей вэнджаніну на падмацунак у блізкім парадзе з далейшым паходам. Ледзь паспеў вычарпаць міску і абмяняцца некалькімі словамі з сябрам Лейхтэнтрагерам, калі ўжо ўваходзіць герцаг, у ботах і пры астрогах, цераз грудзі зашпіленыя даспехі, усё гарлае „Гэй!“ і „Гайда!“ і падымае мячы і б'е адзін аб адзін, аж падумаць можна, вайна вось яна і пачалася. Але герцаг крочыць роўна, ну, можа, толькі трошачку з похістам, проста да Айцэна, і пакуль гэты марна спрабуе сунуць кудысці тую міску, тую лыжку, як ужо пытаецца, і ўсім чуваць, ці добра гер доктар правёў ноч і ці гатовы ён папрасіць Божага дабраславення і перамогі і поспеху ў добрай справе?

Гэта, нават калі ён ідзе з п'янай душы, знак спрыяння, якога Айцэн яшчэ ніколі

такога не меў, і гэта як цёплы дождж на яго раздушанае графіняй сэрца; і пакуль сябар Лейхтэнтрагер вядзе яго на парадны лут, міма чырвонага балдахіна, пастаўленага для герцагіні і іншых герцагскіх дам і малых прынцаў і прынцэс, туды, да драўлянага памоста з вялікім, адусюль відным крыжам, ён думае, як павінна будзе захапляцца ім графіня, калі ён на вачах у Яго герцагскай мосці і цэлай арміі будзе заклікаць Бога. Але колькі ні азіраецца, успёршыся на памост, графіні нідзе не відаць, і ён ведае, што не павінен далей адкладваць сваіх слоў, бо войска, пастаўленае паводле штандараў і ротаў, поўным складам стаіць на малітву, перад фронтам у поўным бляску сам герцаг.

І вось ён узвышае голас і пачынае: што герцаг, наш літасцівы князь і валадар, надзеў свае баявыя даспехі, каб з дапамогай Божай вывесці Нідэрланды з іх цяперашняга бунту зноў да міру, згоды і добрага кіравання, а зусім не дзеля таго, каб пераследаваць святую хрысціянскую царкву там, дзе яна вызнае чыстае вучэнне адзінашчасцедайнага евангелля, а больш за тое дзеля ўмацавання і абароны чыстага, сапраўднага вучэння; таму ўсе мы як Яго герцагскай мосці верныя падданцы павінны заклікаць усемагутнага, любаснага, мілажальнага Бога ў імя яго народжанага сына Ісуса Хрыста і прасіць, каб ён быў прыхільны да нашага ласкавага князя і валадара разам з яго высакамудрай ваеннай радай, камандуючымі, слугамі і ўсім жаўнерствам і каб літасціва ахаваў іх сваімі святымі анёламі ад усялякіх жыццёвых доймаў і нягодаў, асланіў ад ворага і даў ім шчасце, перамогу і здабытны луп.

Айцэн набірае дыхання. Герцаг, бачыць ён, стаіць тупа і глуха і, відаць, не зразумеў, як новы суперітэндэнт уладзіў яго ў нідэрландскія веравызнаўчыя *implicite*, альбо не хоча ведаць, бо вайна ёсць вайна, і тут у цябе ніхто не пытаецца, не сперазаўшы папярэдне па чэрапе, прымаеш ты святое прычасце паводле папскага віду альбо добрага пратэстанцкага. І працягвае:

— Мы павінны таксама руліва прасіць, каб усемагутны, літасцівы і мілажальны Бог у імя свайго любаснага сына Ісуса Хрыста асланіў гэтыя княствы і землі ад ўсялякага зла, шкоды і няшчасця і каб ласкава даў удачу нашаму літасціваму князю і валадару, а яго сардэчна любую жонку, нашу літасціваю княгіню і жанчыну, і маладое нашчадства, і ўсіх нас, яго верных падданных, парадаваў шчаслівым вяртаннем, — радзь яму, Божа, у паходзе!, — чаго мы роўным чынам просім і для яго высокамудрай ваеннай рады, камандуючых, слуг і жаўнераў, каб усе яны таксама шчасліва і ў здаровым целе і духу вярнуліся дамоў.

І калі Айцэну пасля такой доўгай пераканаўчай прамовы зноў не хапіла паветра, ён яшчэ раз спыняецца і бачыць, падымаючы вочы ад паперы, як шмат хто з жаўнераў сморкаецца, каб не пабеглі яму па барадзе сліні і соплі; і, сам крануты сваімі ўзнёслымі словамі, падводзіць слова да канца і кажа:

— Каб дасягнуць усяго гэтага, мы павінны з глыбіні нашага сэрца і ў поўнай надзеі ўчыніць нашу малітву і скажам усе: „Войча наш, які ёсць на небе...”

І ўсё войска як адін апускаецца на калені, герцаг, які мае свой клопат утрымаць раўнавагу, на чале, і на лузе паўстае звон і ляскат; пасля Айцэн чуе хор тысячаў жаўнераў, якія ў адно горла паўтараюць: „*Хай свяціцца імя Тваё. Хай прыйдзе царства Тваё. Хай будзе воля Твая...*” І ён адчувае міладайнаую моц Богага слова, якое цяпер вось ужо ёсць і ягонае слова і ягоная моц; і адначасова бачыць абок сябе гера тайнага радцу, свайго прыяцеля Лейхтэнтрагера, які крыва выскаляецца яму, і тут ужо ён ведае, чуючы „*Тваё ёсць царства і сіла і слава навекі. Аман*”, што ён як рыхтык і ёсць той, хто кіруе ягонымі крокамі, а не, як яно павінна быць, наш Гасподзь Ісус, і што ён, доктар боскай вучонасці і будучы дойдца царства божага ў Шлезвігу, прылада ў руках, якія ніколі яго не выпускаць.

Тым часам, з лаянкай і крыкамі афіцэры войска і ротныя камандзіры падрыхтавалі сваіх да маршу, кавалерыя ў сёдлах, і герцаг сеў на шыраказадага сівака, баявога каня, упрыгожанага залатой гунькай і такой самай збруяй; а Айцэн узводзіць угору рукі на пастарскае дабраслаўленне, якое ён учыніць герцагу і яго

харалужнаму войску, штандарам і сцягам; так, падобны на чорнага гругана, які марна спрабуе ўзяцець, прапускае ён перад сабою дэфіле войска, герцаг і вайсковая рада наперадзе, за імі лейбгвардыя, пасля пешыя дацкія алебардысты, пасля, струнка ў сядле, герцагская лёгкая і цяжкая кавалерыя, і нарэшце цвёрда чаканячы крок полк Пуфэндорфа, пад вясёлую песеньку-марш:

*Таму смялей наперад,
Саратнікі, камрады,
Сячыце, рыцары,
Варожыя грамады.*

*Хай кожны памазгуе,
Як заслужыцца славы,
Па-рыцарску памерці,
Прыняўшы бой крывавы.*

*Калі ж не смерць, а рана,
Дык не дрыжы ад страху,
Прымі яе дастойна
У грудзі, а не ў сраку.*

І пасля кожнага куплета задзірыстае „Валеры, валеры, валера!” толькі яшчэ больш напаўняе Айцэна, які пакорна дабраслаўляе ўсіх, духам радаснай мужнасці, так што, здаецца, вось-вось ён сам пойдзе на бітву. Але з заключным куплетам —

*Хто толькі смерці прагне,
Хто смела ў бой ідзе,
Той перамогу знойдзе
І той не прападзе —*

дэфілюе апошні штандар палка, і адразу за юным сцяганосцам-фэндрыкам, на знешнім крыле першага раду, маршыруе нехта адзін, каго, здаецца, Айцэн ведае, а той яго відавочна ж ведае, бо пад апошняе „Валера!” паварочваецца да яго і нешта выкрыквае, нешта такое з гучання як бы яўрэйскае, падобнае і на ліхое слова *shed*, і на „*satan*” і на „*жыд*” ці нават на „*Чорцядзяры*”, і гэты крыкун не хто іншы як Агасфер, у Пуфэндорфаўскім мундзіры і ў шараварах і шліцаваных рукавах на наплечніках, пры поўнай амуніцыі.

Айцэна як маланкай сперазала, хоць ён і падазраваў з таго часу, як сярод дам герцага выкрыў графіню Эрэнтрой, што Агасфер мусіць быць недзе непадалёк; ён апасаецца таксама, што гэта можа быць кепскі знак для паходу на Нідэрланды, калі Вечны Жыд таксама ў гульні. Але службовая справа трымае яго каля крыжа, так што ён не можа паспяшацца туды, да Агасфера і разгаварыць яго; а тут ужо і прайшлі ўсе штандары, і ўжо міма яго валіць абоз, усялякага роду падводы і шматкалёрная ворвань усякая, ягляць, свішчуць, не паказваючы аніякага рышпекту перад высокім панствам, якое паспешліва адступаецца назад, нават смяюцца з гера суперінтэндэнта там на версе на памосце. Але тым не меней Айцэн у хрысціянскай любасці хоча дабраславіць і іх; ды тут ён бачыць, высока на маркітанцкім возе, паміж гаршкоў і патэльняў і ўсякім іншым дабром, дзёрзка заголеныя ногі — Маргрыт.

Тут ужо ніякая духоўная хабіта, ніякі святарскі абавязак не стрымліваюць яго. Хоць і азірнуўшыся хуценька па баках, ці не адстаў каторы з тых, што пад балдахінам; але тыя, з двара што, яны маглі б палічыць яго паводзіны дзіўнымі, усе ўжо паўцякалі, і Айцэн падкідае свой талар угору, саскоквае на прымятую траву і бяжыць за возам, пакуль не даганяе яго, і крычыць, спрабуючы схпіць каня за

вездэчку, не крычыць — благае:

— Ах, Маргрыт! Маргрыт! Стой, калі ласка, дарагая Маргрыт, застанься! Я хачу быць тваім навекі, Маргрыт!

Але яна смяецца з яго, і як што збіраецца ладны натоўп, яна кажа:

— Ня ведаю гэтага бэйбуса, але вы чуеце, чаго ён ад мяне хоча. Яно такі, мабыць, і праўда ліхі час настаў, калі нават геры папы сярод белага дня ятрацца, бы казлы якія, і кідаюцца на нявінных жанчын.

І дастаў бы такі Айцэн добрай лупцоўкі, калі б абоз не праехаў разам з усім маркітанцтвам, і ён, засмучаны, адстаў.

Раздзел дваццаць другі

У якім прафэсар Байфус робіць пэўныя саступкі, тым часам як прафэсар Лёйхтэнтрагер прадпрымае марксісцкі аналіз Агасфера і сваімі заўвагамі адносна ўплыву юбіляра доктара Лютэра на развіццё нэаантысэмітызму робіцца непажаданай асобай

Геру
праф. Ёханаану Лёйхтэнтрагеру
Hebrew University
Jerusalem
Israel

9 чэрвеня 1980

Дарагі прафэсар Лёйхтэнтрагер!

Я павінен падзякаваць Вам за сяброўскую перадачу Вашай ксеракопіі пісьма ад 14 кастрычніка 1556 года да суперінтэндэнта фон Айцэна, пісьма, якое ў сувязі з новапаўсталымі акалічнасцямі паходзіць з Нордэльбскай царкоўнай бібліятэкі ў Гамбургу і якое, здаецца, стаіць у пэўнай сувязі з праведзенай у тыя часы ў горадзе Альтона „дыспутацыяй з яўрэямі“: пісьмо, як Вы лічыце, належыць руцэ Вечнага Жыда.

Я не хачу ставіць пад сумненне аўтэнтычнасць пісьма; але адносна яго аўтара хацеў бы заклікаць да асцярожнасці. Адразу пасля атрымання копіі я распаўсюдзіў яго ў нашым калектыве з просьбай выказаць думку, і мы ў нашым інстытуце адзіныя ў меркаванні, што гаворка тут ідзе пра містыфікацыю, а менавіта пра *тагачасную*. Вы, дарагі калега, зразумеце мяне, калі мы, марксісты, настойваем на сваім пункце гледжання, што не можа быць ніякіх цудаў, а, значыцца, і ніякіх *Вечных Жыдоў*, як асоб. З гэтага зноў жа вынікае, што пісьмаў, складзеных і напісаных ім, у прынцыпе быць не можа. Але паколькі Вы з прычын, якія можна прызнаваць альбо не прызнаваць, не хацелі б згаджацца з тэзісам Паўля Ёгансэна адносна ідэнтычнасці вядомага ў сярэдзіне ХVI стагоддзя ў Гамбургу Агасфера з прарокам Ёргам Мэйсэнскім (том ХLI часопіса Аб'днання па вывучэнні гісторыі Гамбурга), паўстае пытанне, кім жа такі на самай справе быў той „бедны жыдок“, які пісаў памечанае імем Агасфера пісьмо і які менавіта пад гэтым імем пазнаёміўся з суперінтэндэнтам фон Айцэнам і быў выкарыстаны гэтым апошнім у памянёнай альтонскай дыспутацыі.

Высвятленне гэтага пытання і даследаванне далейшага лёсу беднага жыдка было б у роўнай меры вартаснай задачай і для крыміналістаў і для гісторыкаў; толькі трэба апасацца, што час даўно ўжо сцёр усе істотныя адпраўныя моманты і доказныя факты. Што тут павінна ісці гаворка пра даволі спрытнага махляра, адразу ясна, калі падумаць, што такі прамінентны і для свайго часу высокаадукаваны чалавек, як Айцэн выйшаў на яго; і гэты Агасфер, як так званы Вечны Жыд, умеў праварочваць свае махлярскія гешэфты, што, зрэшты, зразумейце мяне правільна, гер калега, наогул не павінен успрымацца як алузія

Вашага суіменнага прыяцеля, абутковага гандляра.

У гісторыі часта здаралася так, што якія-небудзь дробныя прахадзімцы выдавалі сябе за славукасцяў, якія ў фантазіі народа яшчэ былі жывыя, — колькі бегала па свеце Ілжэнеронаў, колькі Ілжэдзьмітрыяў, і нават знакаміты капітан з Кёпеніка, нотабэнэ шавец, як і Агасфер, адносяцца да гэтай катэгорыі, бо вобраз прускага афіцэра адначасова абуджаў і акрыляў пачуцці грамадзянаў. Нават апосталу Яну, пра якога, як Вы можаце ўспомніць, у Новым Запавеце (пар. Ян 21, вершы 20-23) гаворыцца, што ён не памрэ, а застанецца, пакуль не вернецца Хрыстос, знайшлі імперсанатара, аднаго такога, які пазней быў жывым спалены ў Тулузе яшчэ напрыканцы XVI стагоддзя.

Як я ўжо меў нагоду выказацца ў маёй кнізе „Самыя вядомыя іудэа-хрысціянскія міфы ў святле прыродазнаўчага і гістарычнага пазнання“, раздзел „Пра Вечнага (альбо Вандроўнага) Жыда“, вельмі падобна на тое, што ў выпадку з гэтым Янам, які ў евангеллях фігуруе як любімы вучань, трэба бачыць правобраз Агасфера. Чаго я ў маім галоўным пункце дасягнуў, што ў маёй толькі што названай працы магчыма крыху недастаткова акцэнтавана, але што я пасля сталага разважання і дыскусіі з маімі супрацоўнікамі цяпер павінен асабліва падкрэсліць, гэта: Агасфер ніякая, нават высветленая праз паданне, не гістарычная асоба, як і славыты імператар Барбароса, і ўжо ж такі ён ніякі не сучаснік адначасова Пілата і прафесара Ёханаана Лёйхтэнтрагера; хутчэй за ўсё ён ёсць сімвалічная постаць, *сімвал-вобраз*, і да таго ж даволі тыповы.

Як для германцаў Зігфрыд — вечны маладзён, падступнай рукой замардаваны герой, так і для вечна касым вокам падгляданых, усюды бяздомных, вечна з-краіны-ў-краіну-вандроўных, часта нават гнанных і цкаваных яўрэяў — Агасфер. У ім персаніфікаваны лёс яго народа. Элемент падабенства сягае аж да падрабязнасцяў яўрэйскай экзистэнцыі. Так С. Марпурга ў сваёй „*L'Ebreo errante in Italia*“ (Фларэнцыя, 1891) цытуе, гэта Вам несумненна вядома, паведамленне нейкага Антонія дзі Франчэска дзі Андрэа з Сан-Ларэнца, які нібыта сустрэкаўся з Вечным Жыдам у 1411 годзе: „Ён можа заставацца ў правінцыі толькі тры дні і ўжо спяшаецца ўпрочкі, бачна і нябачна; на ім адзенне з каптуром, аперазаны вяроўчынай, і ходзіць босы; тым не меней, хоць ён і не мае пры сабе ні машны ні кашалька, расплачваецца гатоўкай. Прышоўшы ў які-небудзь прытул, есць і п'е добра, а пасля расціскае кулак і дае столькі, колькі патрабуе гаспадар; і ніколі ніхто не бачыць, адкуль у яго бяруцца тыя грошы, і ніколі не бывае, каб яму іх забракавала...“ Гэтыя дадзеныя перакрываюцца са звесткамі, пададзенымі ў адной фламандскай народнай кніжцы з сярэдзіны XVII стагоддзя, выдадзенай ананімна і без пазнакі года і месца выдання, якая, бадай, з'яўляецца перакладам з нямецкай, а насамрэч, мабыць, прыйшла ўзбочнымі шляхамі з французскай. Там гаворыцца: „Увесь ягоны скарб складаецца з пяці штубераў, якія заўсёды ўзнаўляюцца, колькі б ён іх ні траціў“. У многіх выданнях „*Кроткаго апісання і розказу про одного жыдовіна з наіменем Агасферус*“, першая вядомая нам рэдакцыя якога выйшла ў 1602 годзе „ў Лейдэне ў Хрыстофа Кройцэра“, дзіўным чынам падтэкставана дата „Шлезвіг 9 іюня 1564“, падаецца далейшае апісанне, што яўрэй часта паяўляецца ў селішчах бедны і абадраны, але праз некаторы час ужо апрануты з іголачкі ў нітачку і нават у модных строях.

Тут адбіваецца натуральна не што іншае, як назіранне аўтараў народнай кнігі, што гандлёвыя яўрэі не ездзілі, як хрысціянскія купцы, з кашалькамі ў кішэнях, яны ведалі так званы безнаяўны разлік, каб не сказаць крэдытныя карткі, і гэтакім чынам пазбягалі стратаў ад нападу рабаўнікоў і падобнага зброду; так яўрэй едзе з рэкамендацыяй брата-аднаверца А. ў горадзе Б. да брата-аднаверца В. у горадзе Г. і там адразу атрымлівае грошы, якія здаюцца недасведчаным „гоям“ грашмі з дзіўных крыніц.

У заключэнне дазвольце мне рэкапітуляваць думку нашага інстытута: Мы прызнаём Агасфера за яўрэйскі сімвал-вобраз. Усё астатняе, нягледзячы на Вашы ўхілістыя тлумачэнні, паважаны калега Лёйхтэнтрагер, і насуперак Вашым спробам праз разнастайныя, часцей нават чыста маргінальныя, каб не сказаць татальна абсурдныя

матэрыялы пераканаць нас у Вашай тэорыі, мы лічым глупствам.
Застаюся, як заўсёды з найлепшымі пажаданьнямі

Адданы Вам
(праф. д-р Dr. h.c.)
Зігфрыд Байфус
Інстытут нав. атэізму
Берлін, сталіца ГДР

Геру
праф. д-ру Dr. h. c. Зігфрыду Байфусу
Інстытут навуковага атэізму
Бэрэнштрэсэ 39а
108 Берлін
German Democratic Republic

3 ліпеня 1980

Паважаны друг і калега Байфус!

У Вашым пасланні ад 9-га мінулага месяца, якое я адразу па атрыманні ўважліва і грунтоўна прачытаў і змест якога з задавальненнем прыняў да ведаму, Вы тлумачыце, выступаючы адначасова і ад імя Вашага Інстытута, што Агасфера трэба разглядаць як сімвал-вобраз, да таго ж вельмі тыповы. Гэта Вы робіце пасля таго, як пры ранейшай нагодзе ахарактарызавалі яго як „рэальна існуючага, хоць і не вечнага“ і зноў жа ў іншым пісьме як „фактар, кампаненты якога яшчэ недастаткова асветленыя“.

Калі я разглядаю ход Вашых думак у гэтым аспекце, я магу толькі зрабіць выснову, што Вы і Ваш Інстытут у пытанні наяўнасці Вечнага Жыда дэ факта, хоць і павольна, але набліжаецца да ісціны, і я разважаю, ці не павінен я прадпрыняць спробу ўгаварыць Вашага сябра на паездку ва Ўсходні Берлін, каб Вы пазнаёміліся з ім і задалі яму некаторыя пытанні, якія маглі б зрабіць зразумелымі эвэнтуальна яшчэ недастаткова асветленыя кампаненты гэтага рэальна існуючага сімвал-вобраза. Угаворы, хай ужо будуць за мною; не думайце, калі ласка, што гер Агасфер пасля не заўсёды радасных перажыванняў у нямецкіх землях прадпрыняў бы паездку туды з лёгкім сэрцам.

Але вернемся да Вашых новых перакананняў, хоць уключэнне Вамі Агасфера ў катэгорыю з маладзёжным героем Зігфрыдам, які вельмі высока каціраваўся ў часы нацыянал-сацыялізму, мне не асабліва да смаку. Натуральна Агасфер, побач з іншымі, таксама сімвал-вобраз; паколькі ён яўрэй і быў ім спрадвеку, дык і ягоны лёс яўрэйскі па вызначэнні, пункт погляду і паводзіны — яўрэйскія, яго незадаволенасць існуючымі адносінамі, ягоныя намаганні змяніць іх — адпаведна яўрэйскія. Але ён, хоць гэта ўжо не выключная яўрэйская якасць, — учалавечаны неспакой; парадак рэчаў для яго такі, каб сумнявацца ў ім і пры выпадку абвяргаць яго.

Я для маёй пярсоны маю зусім іншае ўстанаўленне — хачу супакоіць Вас і Ваш калектыў і ўстанавы Вашай рэспублікі, якія, мабыць, пры выдачы візы на ўезд грамадзянам Ізраіля паводзяцца асабліва асцярожна. Для мяне самае пажаданае — парадак; чым больш дзе-небудзь парадку, тым мне прыемней. Ужо сам мілы Бог, якога Вы не хочаце прызнаваць, ствараючы свет, адразу стварыў для яго і законы, пунктуальна і, дзякаваць Богу, планамерна. Майму сябру Агасферу гэта прыкрасць, але я заўсёды суцяшаю яго тым, што Вы як дыялектык таксама прызнаеце, што менавіта ўсякі тэзіс нясе ў сабе і антытэзіс, трэба толькі мець цярдлівасць; але ён як сімвал-вобраз, якім ён ёсць, нясе ў сабе яўрэйскую нецярдлівасць.

Але ў справе з сімвал-вобразам ёсць свае закавыкі. Як я ўжо ўпамінаў у сваіх сціпрых зарысах пра Агасфера ў *Hebrew Historical Studies*, а Вы больш шырока разглядаеце ў раздзеле „Пра Вечнага (альбо Вандроўнага) Жыда“ ў вашай высокапахвальнай кнізе „Самыя вядомыя іудэа-хрысціянскія міфы ў святле прыродазнаўчага і гістарычнага пазнання“, Агасфер-легенда паўстала з самых розных элементаў, якія маюць толькі тое агульнае, што датычацца праклёнаў вечнаму жыццю на зямлі, асабліва бадзянню і пакутам да канчатковага вяртання Ісуса Хрыста. Вы самі ў сваім пісьме ўказваеце на Яна, любімага вучня, пра якога рэбэ Ёшуа даволі двузначным манерам сказаў апосталу Пятру (Ян 21:22-23): „Я хачу, каб ён заставаўся, пакуль прыйду, што табе да таго?“. Гэтае выказванне ёсць зародкавая клетка думкі пра зямное далейшае жыццё сучаснікаў укрыжаванага да яго канчатковага вяртання.

Вучань Ян, як і шавец Агасфер абодва несумнена былі яўрэі; а вось ці былі яўрэямі ўсе астатнія, пра якіх паведамляецца, што яны падганялі Ісуса ў яго дарозе на Галгофу альбо нават білі і ўжо вядомым спосабам былі праклятыя, гэта, прынамсі, пад пытаннем. Можа, яўрэем быў Малх, называны таксама і Маркам, паліцэйскі шпег, якому Пётр у Гефсіманскім садзе адсек мечам вуха і які, пасля таго як Ісус на вачах ва ўсіх прыставіў яго на месца і загоіў, наступнага дня свайму дабрачынцу на допыце ў першасвятара Каяфы жалезным кулаком ударыў у твар? Яўрэйская паліцыя была да заснавання сучаснай дзяржавы Ізраіль толькі ў гэта, дзе яе арганізавалі нацысты; яўрэйская традыцыя хутчэй — нехарошую, часта брудную працу ката і паліцэйскага шпіцэля даручаць неяўрэям, на якую сваім часам меў сваіх крэці і плечы, з крыцянаў і палесцінцаў, сам цар Саламон. Альбо Картафілус, па-грэцку *Karta Philos*, шматлюбасны, які служыў брамнікам пры Пілаце і ў гэтай сваёй якасці вельмі няласкава абышоўся з Ісусам? Неверагодна, каб такім важным чыноўнікам рымскага намесніка ў Юдэі мог быць яўрэй; як ужо гаворыць само яго імя, быў ён хутчэй грэк, а таму — язычнік; пазней, як вядома, пры Ананіі, які хрысціўся ў апостала Пятра, ён быў наверхнуты і называў сябе Язэпам. Альбо той невядомы, які пазней будзе называцца ў Італіі Джывавані Батадыё альбо Бутадэўс, што па-нямецку — Богазабойца, ён што? быў яўрэй? Малх, — як паведамляе аўстрыйскі барон Торнавіц, у 1643 годзе была паказана яму ў Ерусаліме туркамі за вялікі бакшыш, „патайнае забрукаваная зала пад зямлёю, дзе ўтрымліваліся нявольнікі ў сваіх старых рымскіх хабітах і гінулі і былі бітыя часам аб сцяну, часам у грудзі, — там быў приведзены да прызнання, што ён, Малх, біў Ісуса бязвінна ў яго святы твар“. Пра Картафілуса, пазнейшага Язэпа, піша англійскі манах Ражэ дэ Уандовэр ў „*Flores Historiarum*“, якая разглядае падзеі ад стварэння да 1235 года, што анно 1228 у кляштар св. Альбана ў Англіі прыбыў адзін армянскі арцыбіскуп, і, будучы апытаны пра Картафілуса-Язэпа, тлумачыць, што ён яшчэ незадоўга да свайго ад'езду частаваў яго за сваім сталом. Картафілус жыве сярод біскупаў і прэлатаў Арменіі і іншых краін Усходу, чалавек святой маралі і святога красамоўства, які пры нагодзе расказваў і пра бліжэйшыя акалічнасці ўкрыжавання і ўваскрэсення, прычым ён не рабіў нікай тайны са сваёй сумнай ролі. Але Ганс Богазабойца альбо Джывавані Батадыё ў 1267 годзе ў італьянскім горадзе Форлі ў час паездкі да святога Якава сведчыць, а менавіта астралагу Гвіда Банацці з таго ж горада, сваім часам ён быў вядомы чалавек, бо Дантэ ўпамінае яго ў Песні XX свайго „*Inferno*“ ў адным радзе з чарадзеям Міхаэлем Скотусам.

Але ўласна Агасфер-літаратура, і гэта Вы ведаеце, паважаны калега Байфус, паўстае толькі пасля Рэфармацыі, менавіта каля сярэдзіны 16 стагоддзя; і гэтаксама след нам думаць, што і такі яго найважнейшы гарант і пратэстанцкі руплівец, як суперінтэндэнт Гамбурга і пазней Шлезвіга Паўль фон Айцэн. (Прагледжаны мною ў архіве Высокай Порты даклад пра працэс над радцам імператара Юліяна Апастаты ў гэтым кантэксце каштуе гэтак жа мала як і Кумранскі скрутак 9QRes, бо ні той, ні другі не маглі зрабіць уплыву на ўзнікненне Агасфер-легенды ў сілу таго, што першы таму, што стагоддзі ляжаў пад замком, другі — таму што зусім нядаўна быў знойдзены.) У 1602 годзе з'яўляюцца першыя друкі пра

Агасфера, пасля, аднак, іх ужо цэлая гара, перакладаюцца на розныя мовы і навадняюць усю паўночную Еўропу. Чаму? Чаму ўсплывае Агасфер, цяпер ужо асоба, незалежная ад апостала Яна, шпега Малха, брамніка Картафілуса, „богазайцы“ Батадыё, менавіта пасля Лютэра, і адразу ж з неабвержымі ўказаннямі на фінансавы характар? Адпавядаў ён настроям часу? Стаўся ён актуальным, можа, таму што быў яўрэй, Вечны Жыд? І ці магла быць звязанай гэтая актуальнасць са змененай роляй яўрэяў у эканамічных дачыненнях пратэстанцкіх абласцей Еўропы — пытанне, на якое Вы, дарагі гер прафесар Байфус, Вы, хто так ахвотна спасылаецца на свае марксісцкія светапогляды, не павінны былі б не спакусіцца з адказам?

Вядома, і да Лютэра была пэўная цікавасць да некаторых яшчэ жывых сведкаў гісторыі пакутаў рэбэ Ёшуа alias Ісуса Хрыста; царква разлічвала скарыстацца гэтымі сведчаннямі супроць паняверцаў і ератыкоў і, натуральна, супроць яўрэяў. Але цікавасць гэтая была абмежаваная, і сведкі такія былі рэдкасцю, калі наогул былі, і даводзілася апасацца, што яны разыдуцца даволі шырока і сваёй рэлігійнай даставернасцю словам і думкам укрыжаванага змогуць супрацьпаставіцца практыцы кліру.

І ніхто з верагодных сведкаў, як і заўсёды іх імёны, не стаўся сімвал-вобразам, тым больш яўрэйскім.

Ім стаў найперш Агасфер, ды і мог стаць толькі ён, і менавіта толькі пасля Рэфармацыі, бо яна ў авалоданых ёю рэгіёнах знішчыла грашова-гандлёвую манаполію каталіцкай царквы і яе вялікіх банкірскіх дамоў Фужэ і Вэльэра. Царква ўжо даўно перастала лічыцца з запісанай у пятай кнізе Майсея, раздзел 23, верш 21 забаронай грашовых пазык пад працэнты; супроць гэтага абурана выступаў Лютэр, ваюючы супроць гандлю індальгенцыямі, адначасова на меркантильных структурах свайго часу, і пабожныя пратэстанты, якія вярталіся да біблейных заповедзяў, сядзелі без банкіраў тут. Але як Вы будзеце ведаць, паважаны, запіс 5 Майсей, 23:21 забараняе браць працэнты толькі з брата твайго, а ў чужога ты можаш адшпіліць; гэты паварот прадвызначыў адных, якія бачылі ў большасці насельніцтва чужых, менавіта яўрэйскую меншасць, для грашовага гешэфту, і паколькі ў яўрэяў так і так было адабрана права на іншае валоданне альбо прафесію, яны пачалі займацца гэтым. Лютэр быў тым, хто пагнаў князёў і сялян да неаселых яўрэяў, каб іх жа ліхварства праклінаць на ўсё горла і распантаць пагромную цюкюлю, з якое жывіліся і нацысты. Да рэфармацыі ў антысемітызму былі галоўным чынам рэлігійныя кампаненты, бо а чаму яўрэі дапусцілі ўкрыжаванне Ісуса, бо а чаму дагэтуль усё яшчэ адмаўляюцца прызнаць у ім месію? І вось гэты антысемітызм атрымаў неўвядальную эканамічную аснову і адразу ж сімвал-вобраз, так, які можна было ненавідзець і які да таго ж адпавядаў страхам, што заўсёды былі перад іншародным, несваім, жыдоўскім — вобраз Агасфера.

Я ўсведамляю, дарагі калега Байфус, што падобныя цяжкасці, якія Вы ўжо мелі з асобай Агасфера, пасля майго аналізу сімвал-вобраза толькі вырастуць. Але Вы былі тым, хто закінуў гэты тэрмін у дэбаты, і таму мне не заставалася нічога іншага, як прыняць іх.

Я вітаю Вас гэтак жа калегіяльна, як і сардэчна

Ваш
Ёханаан Лёйхтэнтрагер
Hebrew University
Jerusalem

Таварышу
праф. д-ру Dr. h. c. Зігфрыду Байфусу
Інстытут навуковага атэізму
Бэрэнштрасэ 39а
108 Берлін

8 ліпеня 1980

Дарагі таварыш Байфус!

Пасля дэталёвага азнаямлення з Тваёй карэспандэнцыяй з праф. Лёйхтэнтрагерам з Яўрэйскага ўніверсітэта ў Ерусаліме мы мусім канстатаваць, што яна сышла на блытаныя абочныя шляхі. Нягледзячы на паўторную акцэнтацыю нашых навукова распрацаваных пазіцый Твайму ізраільскаму партнёру па перапісцы, Ты пастаянна падупадаеш уплыву апошняга, робіш саступкі, якія пазней, калі Ты зноў выходзіш на гладкі лёд, вымушаны грунтоўна адклікаць назад. Што яшчэ больш важна, замест таго, каб выкрываць, якія планы ізраільскія імперыялісты праследуюць дыскусіяй пра Агасфера ў вобласці ідэалагічных дыверсій, Ты дапусціў, каб праф. Лёйхтэнтрагер ублытаў Цябе ў туманныя дэталі, якія не вядуць да нічога і якія Цябе, калі Ты як дагэтуль іх разглядаеш, павінны прывесці ў супярэчлівую пазіцыю да палітыкі нашага партыйнага і дзяржаўнага кіраўніцтва.

Гэта асабліва важна для дыскусіі пра Лютэра, у якую Твой „дарагі калега“ хацеў бы дадаткова ўблытаць Цябе і якая напярэдадні святкавання года Лютэра ў 1983 г., у якое як вядома ўключыліся найвышэйшыя прадстаўнікі нашай дзяржавы, наогул не ў нашых інтарэсах. Калі сёння гер Лёйхтэнтрагер нагадвае Табе пра антысеміцкія прамовы і пісанні Лютэра, дык заўтра ён Табе працытуе, што Лютэр у Сялянскай вайне сказаў „супроць забойчых і грабежніцкіх бандаў сялян“, якіх „трэба біць камянямі, душыць і калоць, нішчыць, як кручаных сабак“, і тым самым не толькі Цябе, але і ўсіх, хто хоча ператварыць ушанаванне Лютэра ва ўсеахопны поспех, паставіць у цяжкае становішча.

Рэкамендуецца, каб Ты далікатным спосабам намякнуў праф. Лёйхтэнтрагеру, што ягоны візіт у ГДР, асабліва ў суправаджэнні пана Агасфера, непажаданы. Пасля гэтага карэспандэнцыю з ім трэба спыніць.

З адпаведнымі органамі папярэдне дамоўлена.

З сацыялістычным прывітаннем

Вюрцнер

кіраўнік галоўнага аддзела

Міністэрства вышэйшай

і прафесійнай школьнай адукацыі

Раздзел дваццаць трэці

У якім паказваецца, як суперінтэндэнт фон Айцэн абараняе адзіна правільную любоў супроць усялякіх адхіленняў і адчужэнняў, і ў якім Маргрыт выяўляецца д'ябальскім блефам

Некалькі гадкоў пралятаюць у краіне, нават у герцагстве Шлезвіг, і вось ужо робіцца так, што з auctoritas прыходзіць reputatio, ці, як на нашай заземленай мове, з годнасцю прыходзіць і слава, і прыходзіць адусюль: ад гесэнскіх ландграфав і з цюбінгскага факультэта, з гамбургскага сената і ад саксонскіх курфюрстаў, і ўсім патрэбен гер суперінтэндэнт Паўлюс фон Айцэн з ягоным мераваннем у святых справах, і ў яго цяпер самы спрыяльны момант, каб стацца арбітрам і суддзёю ва ўсіх справах, дзе гаворка ідзе пра правільнае тлумачэнне слоў Хрыста альбо Аўгсбургскага веравызнання альбо ўсяго таго, што можа быць ерассю, а што не; ягоныя пасланні разыходзяцца па землях і ўспрымаюцца, як колісь пісьмы апосталаў цэрквам; і больш таго, калі было трэба, ён асабіста збіраўся і выпрыўляўся ў інспекцыі, аб'ездзіў усё аж да Наўмбурга, завітваў і ў больш далёкія мясцовасці, і

заўсёды з дабраславеннем Яго светласці герцага, як пасланец Бога і адвакат адзіна правільнага і шчасцедайнага вучэння, як яно распрацавана і выкладзена нашым доктарам Марцінусам Лютэрам; і толькі там, дзе грунт самы цвёрды і трывалы і дзе павінна быць узведзена царства божае на добрым падмурку і моцных палях, там, ва ўласнай епархіі, там яшчэ ўсё вагаецца і хістаецца і асыпаецца ў кроквах і бэльках, варта толькі растапырыць вуха і прыслухацца да нашэптаў дысідэнтаў і запанявернікаў тайнасцяў і эўхарыстыі; і самае горшае, што падобнае заглытваецца герцагам Адальфам, які вярнуўся з паходу ў Галандыю і за недахопам пераможных лаўраў на полі бою жадае зыскаць іх у веравызнаўчых перацяганнях, а яго суперінтэндэнт павінен яму дзеля гэтага муштравачь ягонья духоўныя войскі, каб яны брава крочылі ў нагу, вучыць іх паваротам направа, налева, кругом, як таму і належыцца быць.

Тайны радца Лёйхтэнтрагер, які як заўсёды дакладна ведае, дзе цісне бот, гаворыць з ім на гэты конт і кажа:

— Яшчэ мудры Арыстотэль, у якога і хрысціянін можа перахапіць шмат чаго з карыснай навукі, лічыў, што сапраўдная даброць вырастае не з сэрца людскога, бо яно поўнае ўсякіх пахібаў і часта падупадае спакушэнню, а толькі з закона: таму ўсё, што мае ў сабе законную дапушчальнасць, павінна быць кадыфікавана, і чалавек павінен быць прывязаны да гэтага, калі трэба, дык і жалезнымі ланцугамі.

— Ах, — адказвае яму гер суперінтэндэнт, — на наш вялікі жаль людзі шануюць заповедзь Божую больш тады, калі парушаюць яе, чым калі трымаюцца яе, і Бог карае іх недастаткова, і найперш не па свежым следзе, як павінна было б быць, з доўгай цярплівацю, і дае ім убачыць і пераканацца, так што яны думаюць, што, калі той на небе не ўмешваецца адразу з громам і маланкамі, дык усё было правільна, тым часам, як і духоўнае ведамства, далёкае ад месца падзей, не пра ўсё даведваецца адразу.

— Гэта, Паўль, — кажа яго сябар Лёйхтэнтрагер, — толькі таму, што ты глядзіш двума зенкамі і слухаеш двума лапухамі; гэтага недастаткова. Ты павінен іх мець дзве сотні альбо дзве тысячы, каб і прыглядвалі і слухалі, тады пойдзе лепш і лацвей; бо твае геры пастары і прапаведнікі няўжо толькі дзеля таго, каб кволіцца і дабрашчасціцца?

— Ня так проста гэта зрабіць, Ганс, — кажа Айцэн, — бо геры пастары і прапаведнікі — гультаі і схіляюцца да таго, каб лепей быць добранькімі даражэнькаму Богу, дык як жа мне раскласці агонь пад іх тоўстымі дупамі?

— Ты павінен іх абавязаць, — кажа сябар, пяшчотна пагладжваючы па галоўцы крошку Маргарэту, якая, кавыляючы ножкай, увайшла ў пакой са сваім горбікам на спіне, падносячы госцю віно: з запасаў герцага, бо царкве заўсёды нешта перападае. — Звязаць абавязкам праз прысягу і подпіс, — кажа тайны радца, — ці ж бо не прысягае жаўнер сцягу і ці ж пасля не слухаецца свайго камандзіра?

У Айцэна ўсё роўна як шоры спадаюць з вачэй, як бы нябеснае прасвятленне находзіць, што, калі ягонья пастыры і прапаведнікі будуць запрысягнутыя на догматах веры і свята паабяцаюць строга давесці іх да сваіх вернікаў, каб і з іх ніхто не ўхіліўся, ніхто не спатыкнуўся, інакш на іх будзе данесена вышэйшым начальствам, дык царства божае хутка дабярэцца і да Шлезвіга, герцагу на ўцеху і Богу на ўпадабанне. І ён думае, як жа глыбока пранікае яго сябар у душы людскія наогул і ў душы пастараў і прапаведнікаў у прыватнасці, бо пасля такой прысягі нікога больш не трэба будзе пераконваць, бо чалавек можа лёгка страціць свае прыбыткі і прывілеі, калі завінаваціцца альбо палезе на ражон; так ці інакш вядома будзе, чым усё можа скончыцца.

І паколькі сябар, засцерагаючы гешэфты, пасля гэтага жартаўліва дае крошцы Маргарэце пад срачку і развітваецца з фраў Барбарай, Айцэн яшчэ таго ж вечара садзіцца за пульт і свежа завостраным пяром накідвае на паперы, што кожны, хто хоча ў герцагстве Шлезвіг пасвіць божых авеччак, павінен будзе ўрачыста пацвердзіць прысягай, як ён будзе верыць і за што трымацца: па-першае, за святое

біблейнае пісанне і за святое апостальскае веравызнанне, далей — за сапраўдны *symbola* і за ўстанаўленні, да таго — за непадзельнасць яднання боскай і чалавечай прыроды ў асобе Хрыста і за Аўгсбургскае веравызнанне, і за абодва катэхізісы Лютэра. І падпісвацца гер кандыдат павінен не толькі ўнізе ў канцы паперы, а пад кожным абзацам асобна, каб пазней не мог сказаць, што нечагась там выпадкова недагледзеў.

Перачытваючы пасля свой спіс, Айцэн думае, што там яшчэ не хапае духу рупнасці і строгага адмежавання ад ерасі і што ён зусім не павінен баяцца называць імёны і гаварыць адразу пасля хрысцінаў і прычасця, бо ці ж не пакоіцца ўся будоўля святой царквы і яе службітоў на тым, што толькі яны адны, у сілу свайго паклікання, могуць ставіць перад сабою задачу ачышчэння дзетак ад спадчыннага грэху і расказваць пра ператварэнне хлеба і віна ў іншае, Божае цела і кроў? Інакш бо любы ератык мог бы дайсці да таго і кожны парафіянін, не прысвечаны ў тайнасць і не рукапаложаны, мог бы адчыніць сваю кірху.

І піша: *Але ў сувязі з тым, што нашым часам хітры сатана ўзбуджае ўсемагчымыя агідныя і аблудныя кламствы пра найвышэйшыя ўстанаўленні нашага хрысціянскага вучэння і рэлігіі, я (імя так і так) прысягаю, па-другое: фальшывыя дактрыны ўсіх тых, што ўхіляюцца ад ісцінаў вышэйназваных святых пісанняў, сімвала веры, confessiones і Catechismi, асабліва ж ілжэвучэнні богаадступных цвінглянаў, кальвіністаў, фанатыкаў тайнасцяў і перахрышчэнцаў, якія адмаўляюць неабходнасць і сілу святога хрышчэння і прысутнасці Хрыста пры выдзяленні і прыманні ягоных сапраўдных дзейсных цела і крыві ў святой эўхарыстыі і якія такім чынам разбураюць адзінства веры і ўводзяць у аблуду простых людзей, я абавязуюся з сапраўдным дбаннем ненавідзець, асуджаць і праклінаць.*

Гэта, радасна думае ён, ёсць мова, якую яшчэ яго настаўнік, добры доктар Марцінус, так магутна скарыстаў і яна, як удар плёткай, для лених сэрцаў і прыдатная, каб навучаць гераў *pastores*, як сённяшніх, так і будучых, баяцца; таму абавязвае і гэтых прысягнуць таксама, што яны будуць ахоўваць давераныя ім парафіі ад такіх аблудаў і не пацерпяць, каб хоць адзін хто з даверанага статку прыляпіўся да богамярзотнага гурту ці секты.

І калі цяпер, рупліва ўсё гэта запісаўшы, ён перачытвае ўсё яшчэ раз, здагадваецца раптам, якую сілу дасць гэтая прысяга яму як суддзю, які вырашае, каму належаць да праведнікаў, а каму да ліхамыснікаў; і каб гэта таксама занатаваць дакладна, дадае яшчэ адно ўказанне свецкім уладам што да падтрымкі духоўнага пастуха, і піша, дробненькімі літарамі, бо ўжо й месца мала на аркушы: *У заключэнне я прысягаю, што буду ў поўнай вернасці і паслушэнстве хрысціянскаму загаду і мандату Яго светласці князя герцага Адальфа, нашага літасцівага валадара, і буду кіравацца разам з Святым Пісаннем і Аўгсбургскім веравызнаннем толькі хрысціянскімі царкоўнымі парадкамі княства Шлезвіг-Гольштэйн. І ў якасці маргіналіі ўнізе на полі ліста надрапаў: На ўсё гэта прысягаю без усякага фальшу і хітрыны з добрым сумленнем, і хай дапаможа мне Бог. Аман.*

Герцаг, высокапастаўленай асобе якога тайны радца Лейхтэнтрагер складае новую прысягу, у вышэйшай меры задаволены ёю і распараджаецца без адкладу абвясціць яе ў герцагстве Шлезвіг і ўсюды, куды сягае яго валоданне, і гер тайны радца тонка ўсміхаецца і кажа свайму прыяцелю Паўлю, што будаўніцтву царства божага ў Шлезвігу пад дабрадайнай дыктатурай яго суперінтэндэнта больш нічога на дарозе не стаіць. І як што выяўляецца фактычна, што геры *pastores* і такія, якія імкнуцца да пасады, усе разам прысягнуць новай прысягай, надрукаваныя *formularia* з пячаткай і подпісам трэба тэрмінова адаслаць назад суперінтэндэнту, каб вернасць і вера былі зарэгістраваныя афіцыйна. І толькі пры гэтым сапраўды пачнецца здорае суперніцтва сярод духавенства: хто верне больш заблудных авечак у статак альбо хто хутчэй дасць належным органам патрэбнае ўведамленне

пра таго, хто яшчэ трывае ў богамярзотных вучэннях, каб начальствы маглі прыняць строгія меры ў адпаведнасці з законам. Асабліва ў Эйдэрштэдшне, дзе ў вялікім мностве асяліліся нідэрландцы, бо дома яны пераследаваліся б папістамі, наладжваецца вясялае паляванне; была і ёсць старая ісціна, што, як лісы і ваўкі хвалююць быдла ў хляве, так і чужынцы прыносяць у дом неспакой; і праслухоўваюцца ўсюды гасцініцы і рынкі і нават дамы, ці не вядуцца там мудронья гамонкі, ці не завяліся там кніжкі Давіда Ёрыса альбо Мэна Сімона і ім падобных пярэхрыстаў-ератыкоў і ілжэпрарокаў, ці не праводзяцца там тайныя зборні іншадумцаў; і гер пастар старанна ўсё натуе і піша даклад, хто па добрай волі хрысціць сваіх дзетак, а хто не, як часта той ці іншы ходзіць у кірху, як слухае там казані, ці рэгулярна прычашчаецца ад цела Хрыстовага. Але сярод людзей шырацца страхі, бо колькі таго часу прайшло, а ўжо ўсплываюць жывыя ўспаміны пра тое, як палілі на попел пярэхрыстаў-ератыкоў, некаторых нават прывязвалі да слупоў і падсмажвалі альбо рвалі распаленымі абцугамі, а каторых душылі і рассякалі альбо вешалі на дрэвах, альбо кідалі ў глыбокія ямы да пацукоў і нечысці, дзе ў іх адгнівалі ногі.

Дзе рупнасць з аднаго боку і страх з другога, там не можа не быць поспеху. Як трусы ўвосень, так у Шлезвігу будуць выкураны з іх нораў мэнаніты і давід'ёрыты; геры пастары і пробашчы дакладваюць тут пра аднаго, там пра другога і пра самых зацятых спрэчнікаў сярод іх, святар Мумзэн з Ольдэнворта і ягоны *confrater* Молер з Цёнінга выганяюць кожны тузінамі тых, якія не хочуць прызнаваць, што чорт сядзіць ужо ў толькі што народжаных і таму іх трэба хрысціць як мага хутчэй; яны ў адзін голас заявілі, што праз добрыя ўтаворы і застрашэнне вечным пракляццем яны вярнулі многіх грэшнікаў да правільнай веры, а рэшта зацінаецца ў д'ябальскіх ілжэвучэннях, і тут трэба, каб самы моцны з нас, сам гер суперінтэндэнт прыйшоў парахавацца з імі.

Гэта, прызнае Айцэн, знак неба. Будзе дадзены добры прыклад, будзе і духоўны суд, вядома, з сілай свецкіх начальстваў на заднім плане, але цяпер справа гэтая будзе праходзіць інакш, чым колішняя дыспутацыя з яўрэямі, тут ўжо ніякі Агасфер не стане ўпоперак, тут адразу, прыпаўзуць ератыкі да крыжа ці не, а справа будзе боская, і будзе знак усім у герцагстве і далёка за яго межамі, што ёсць тут нехта, менавіта ён, суперінтэндэнт Паўлюс фон Айцэн, які захісне Лютэрава слова такім, якім яго прапаведаваў добры доктар, аслоніць яго ад любых ухілаў і скрыўленняў.

Калі ён дакладвае план свайму прыяцелю, тайнаму герцагскаму радцу Ёганэсу Лёйтэнтрагеру, той пачэсвае горбик, той як заўсёды лёгенька ўсміхаецца, крыху мо больш коса, і кажа, што гэта была б капітальная штука — зладзіць такі працэс, уключаючы абвінавачванне, допыт і асуджэнне вінаватых, гэта быў бы істотны ўклад у стварэнне таго парадку, які патрэбен для працвітання дзяржавы, і ён сам перагаворыць з высакародным і шматшаноўным Каспарам Гоерам, шталерам і прэфектам герцага ў Эйдэрштэдшне, каб ён ўсё падрыхтаваў, каб слуханне магло адбыцца неўзабаве ў горадзе Цёнінгу, дзе, дарэчы, падаюць вельмі смачных крабаў і выдатнае піва.

З Шлезвіга да Цёнінга вядзе прыгожая, хоць і калдобістая дарога, і сонца свеціць на па-вясноваму чыстым небе, і Айцэну, хоць ужо і ператрэсла ў карэце ўсе вантробы, але вельмі прэмна на душы, як толькі можа быць прыемна чалавеку, на чым баку разам з адзіна правільным і шчасцедайным вучэннем яшчэ і паліцыя. І герцагаў шталер і прэфект, шматшаноўны і высакародны Каспар Гоер, які чакае яго ў двары Цёнінскага замачка, таксама чалавек, з якім можна зварыць кашу, хоць геру шталеру менш за ўсё абыходзіць, як хрысцяць і прычашчаюць дзяцей, але калі ўжо яго начальнік, герцаг, здаецца, аднаго разу паверыў, што чалавеччае шчасце і дабрабыт дзяржавы залежаць ад падобнага роду царкоўных штучак, і паколькі ён, Каспар Гоер, хацеў бы ў будучым спакойна спажываць сваіх вугроў і смажаную свініну, да таго ж і шкляначку добрага віна ці хоць бы і піва, дык ён загадаў увязніць у Цёнінскай вежы Клаўса Петэра Катэса і Клаўса Шыпера і Дзірыха Петэра і

Сіверта Петэрса, гэтак сама як і Вопа Карнэліуса і Мартэна Петэрса і Карнэліуса Сіверса, большасць іх з Ольдэнсворта, астатнія з Тотэнбюля і Гардзінга, і дзеля асцярогі на ўсякі раз канфіскаваў іхняе быдла і барахло, каб, калі яны будуць асуджаны, было нешта, на што герцаг мог бы накласці руку.

Усё гэта і тое, што ён, шталер і прэфэкт Яго герцагскай мосці, ўласнай пярсонай будзе сядзець на судзе над ератыкамі, Айцэн дазнаецца ад шматшаноўнага і высакароднага Каспара Гоера падчас іхняга шпацыру да гавані, а было іх двух гераў саліднага ўзросту, у поўным суладдзі паміж сабою і з светам, дзе яны глядзелі, як рыбакі выцягвалі на бераг улоў, — прыгожыя тоўстыя рыбіны ўсіх відаў і цэлая пloidма розных слімакоў і крабаў, якія, добранька пачышчаныя і вылушчаныя, пад адпаведна моцным соўсам — чыстае раз'ядзенне.

Прыемны настрой трымаецца яшчэ і на раніцу, калі Айцэн выпраўляецца ў штатгальтарства, дзе павінен засядаць суд; значэ ён глыбока і ўсмак выспаўся, часткова ад віна і вострай вадзіцы, сервіраванай яму шматшаноўным Каспарам Гоерам, а часткова і галоўным чынам таму, што яго добрае і чыстае сумленне — гэта лепш за ўсякія мяккія падушкі. Не, ён не ненавідзіць усіх гэтых Катэ і Шыпераў і Петэрсаў, і як там яны яшчэ завуцца, хутчэй за ўсё, калі толькі яны акажуць згоду вярнуцца на дарогу правільнай веры, а ён глядзіць на іх вачыма пастуха, які знайшоў сваіх згубленых авечак на небяспечным схіле, ён ставіцца да іх з любоўю, але ж і з клопатам і спагадай, бо вось жа яны ў два рады пад аховай узброеных шталеравых галаварэзаў-паліцыянтаў, а справа і злева ад іх, адкінуўшыся на зручных крэслах, *pastores* Мумзен і Молер і іншыя духоўныя геры, якія прыйшлі, каб павучыцца ў свайго суперінтэндэнта абыходжанню з ератыкамі. Абвінавачаныя, праўда, выглядаюць менш уміратворана: цёмная вежа прыбледніла ім твары, здаецца, яны нават мерзнуць, паціраюць сабе локці, нацёртыя занадта кароткай вяроўкай.

Шматшаноўны шталер і прэфэкт на сваім суддзёўскім крэсле нахіляецца да Айцэна, які ў якасці інквізітара сядзіць леваруч і крыху ніжэй пад ім, і шэпча яму, што, калі дойдзе да допыту, хай ён, калі хоча, крыху падціснецца з розным там духоўна-апытальным хламам, бо шталерыха на абед зафундавала выдатныя смакошчы, вэнджаная ласасіна найперш, такая далікатная, што сама на языку растае, а пасля пханая качка з зелянінай. Пасля чаго, на што ён гучным голасам указвае судоваму пісару, загадвае агалошваць імёны абвінавачаных, ці на месцы кожны, і ці ўласнай асобай, пасля прачытаць абвінавачанне. У рэдагаванні яго Айцэн браў актыўны ўдзел, як яно і відаць з тэксту, які кішыць рознымі пабожнасцямі і ў якім абвінавачаным пастаўлена ў віну не толькі ўхіленне ад чыстага вучэння Аўтсбургскага веравызнання, але і прыналежнасць да змустоўнай секты перахрышчэнцаў без намеру і жадання адмежавацца ад яе, хоць усіх іх пастаянна па-добраму і прыязна і па-хрысціянску сур'ёзна папярэджвалі іхнія душаратаўнікі; яны, аднак, тым больш упарціліся і заціналіся ў сваіх заблудах і адмаўлялі святое хрысціянскае хрышчэнне дзяцей.

Як толькі закончылася чытанне, шталер пытаецца, ці не выкажацца каторы альбо каторыя з абвінавачаных што да сутнасці абвінаваўчага акта, можа нават хто хацеў бы выказаць сваё раскаянне; калі хоча, калі ласка, зрабіце гэта да таго, як пачнецца апытанне. Падымае руку Клаўс Петэр Катэс, які быў як бы галоўны сярод іх, і заяўляе, што ўсе яны простыя людзі, а менавіта сяляне і рамеснікі, нават адзін з іх майстар-шпалернік, таму не такія ўвішныя ў прамовах і аргументацыях, як вучоныя геры, хоць ужо ж такі ведаюць слова Бібліі, але лепей было б, каб за іх сказаў слова нехта з іхніх прапаведнікаў, калі ўжо заходзіць пра сэнс і значэнне апошняй вячэры Хрыста ці пра спадчынныя грахі; а таму яны спісаліся са сваімі братамі менамітамі ў Галандыі, каб прыслалі каго такога, хто паслужыўся б ім тут адвакатам у духоўных справах, і ім было абяцана, што пашлюць такога для іх падтрымкі; вучоны муж яшчэ ўчора меўся прыбыць, але самае позняе — сёння; таму яны просяць некалькіх гадзін адкладу да прыбыцця іхняга абаронцы.

— Што! — абураецца Айцэн, бо ўжо адчувае, што шэрсць на ім закурылася, як тады ў Альтоне. — Ці не дастаткова гэтых ухілак і выкаўзак абвінавачаных, якія хочучь ў асвечаных і ардынаваных службітоў царквы і высокіх начальстваў адабраць права, на якім трымаецца ўся боская пабудова, такімі сваімі субверсіўнымі намерамі? Яны яшчэ маюць прывалачы нам сюды ў герцагства галоўнага і вярхоўнага ератыка, каб дыспутам і цяжкасцям канца не было? Альбо, можа, яшчэ загадаеце прывесці яго у суд як *expertum legis divinae*. Мы самі тут разбіраемся дастаткова ў справах Божых і нам не патрэбна нікога адкуль бы там ні было збоку, каб павучаў нас, а ўжо з Нідэрландаў, дзе праклятая ерась цвіце і пахне, стакроць не і не.

Аднак шматшаноўны і высакародны Каспар Гоер кладзе палец на тоўсты падбародак і рашае, што, зрэшты, не будзем пазбаўляць абвінавачаных права і з іхняга боку запрасіць сведак; калі такія сведкі вызнаюць такія самыя аблуднасці, што і абвінавачаныя, яны павінны быць гатовыя трактавацца судом з такой самай строгасцю, як і гэтыя; ва ўсім астатнім тэрміны працэсу цвёрда ўстаноўлены і не могуць быць перасунутыя, пакуль там недзе паміж Амстэрдамам і горадам Цёнінгам перакоўваюць закульгалага каня альбо мяняюць восі ў калёсах.

— А цяпер шаноўны гер *superintendent*, — заваршае ён, — задавайце Вашыя пытанні абвінавачаным, каб гэтыя сваімі адказамі маглі выявіць, ці трымаюцца яны сваіх ілжывых вераванняў альбо ці не хацелі б яны лепей вярнуцца да вучэння Лютэра, як яно выкладзена ў Аўтсбургскім веравызнанні, і да гольштайнскага царкоўнага парадку.

У поўным даверы да сілы Гасподняй, якая коней робіць кульгавымі і ламае восі ў колах галандскіх ілжэпрапаведнікаў пачынае Айцэн свой допыт, хітра плануючы пры гэтым паступова перайсці ад агульнага да спецыфічнага, так што ў канцы няшчасныя ератыкі павіснуць-такі ўсе на вострых круках лютэраўскай дыялектыкі. Але гэтыя выяўляюць сваю цвёрдахрыбетнасць, адказваюць на ягоныя добра аргументаваныя словы дзёрзка альбо зусім не адказваюць і нават заяўляюць, што ніхто не саштурхне іх убок з іхняй веры, нават гер суперінтэндэнт не саштурхне, як бы на іх ні напіраў.

Такога роду супраціў, прызнае Айцэн, прыняты высакародным і шматшаноўным шталерам у дрэнны бок, супроць абвінавачаных, але і супроць яго, які гэта церпіць. І ён рашае не ўдавацца больш у дыспуты і добранькія ўмаўленні; яго прапаведнікі мусяць сагнуцца, як і гэты ератычны зброд; а ён, Бог сведка, і так зрабіў для абвінавачаных многа, калі павёў іх, зыходзячы з тэкстаў Святога Пісання і сутнасці нашага Госпада Ісуса Хрыста, да чыстых крыніц веры; цяпер яны будуць мусіць альбо напіцца, альбо ўтапіцца. Яны павінны будуць прызнаць і згадзіцца з хрышчэннем і тайнасцю эўхарыстыі, як і іншыя, альбо прыняць на сябе наступствы, з якіх высылка за межы герцагства, бадай, самае лагоднае. А таму падыміся, наморшчы лоб і пытайся ў абвінавачаных, *ad primum*, ці ўсе людзі, за выключэннем Хрыста, зачатыя і народжаныя ў спадчынным грэху і, вынікам, ці ўсе яны дзеці зла, — так альбо не?

Катэс адчувае, што ўсё пастаўлена на руб і што той у сваёй чорнай хабіце ўчапіўся і больш не выпусціць з лап сваіх пытанняў. Таму кажа:

— Мы не разумеем, чаму мы ад Адама павінны быць грэшныя, і мы не можам прызнаць, што былі зачатыя ў грэху. На дзетках няма ніякага грэху, каб яны мелі ўшчэрб у сваёй шчаснасці. Таксама і тое, што хвароба і смерць павінны ісці ад грэху, застаецца нам незразумелым; гэта так у прыродзе, а чалавек пастаўлены ў прыроду як Адам і Ева.

— Ерась, праклятая ерась, — заяўляе Айцэн і чакае, пакуль судовы пісар надзейна запіша гэта на паперу. Пасля, на бенефіс шматшаноўнаму геру шталеру і каб ён, як недасведчны парафіянін, таксама зразумеў, пра што тут зайшлося, ён пытаецца, *ad secundum*, ці не прызнаюць усё-такі абвінавачаныя, што малых дзяцей трэба хрысціць і што хрышчэнне ім карыснае і патрэбнае, — так альбо не?

— Напісана, — кажа Катэс, — што мы жывём толькі па веры. Item, толькі той, хто верыць і дзеля веры гэтай хрысціцца, той будзе шчасны. А дзетак, якія пакуль яшчэ не ведаюць ні добра, ні зла, нельга хрысціць.

— Чартоўшчына, пахібная і заганная, — дыктуе Айцэн пісару і пасля гэтага хоча ведаць ад абвінавачаных, *ad tertium*, ці Хрыстос праз пакуту, якую ён прыняў дзеля нас, ці праз сваю ахвяру ўзяў на сябе і нашу віну, так што мы цяпер адзіна праз веру ў яго ачышчаны ад грэху і можам быць шчаснымі, — так альбо не?

— Калі мы ўсё валім на Хрыста, — кажа Катэс, — тым гэтым адкрываем дарогу грэху. Мы павінны рабіць нешта і ад сябе, каб стацца шчаснымі, і чалавек павінен гэтак сама шукаць Бога, як Бог шукае чалавека.

— Блюзнерства, асуды вартае, — канстатуе Айцэн, і пакуль пісар і гэта акуратненька заносіць на паперу, патрабуе сказаць, *ad quartum*, ці лічаць абвінавачаныя, што Ісус Хрыстос на святой вячэры сапраўды карміў нас сваім целам і паіў крывёю, — так альбо не?

— Хлеб і віно, — кажа Катэс, — мы прымаем у памяць пра Хрыста, яны застаюцца хлебам і віном. Усё астатняе толькі прымхі і папізм.

— Ерась, д'ябальская ерась! — голас зрываецца ў Айцэна. Але тым не меней ён яшчэ хоча прадэманстраваць шматшаноўнаму і высакароднаму Каспару Гоеру, куды вядуць гэтыя агідныя ўхіленні ад адзінашчаснага вучэння *in praxi*, бо зусім такі яшчэ не асветлена, як адно залежыць ад другога, свецкая ўлада ад сапраўднай веры, і таму пытаецца ў абвінавачаных, зусім ахрыпла ад пабожнай руплівасці, ці *ad quintum*, паводле іх сапраўдны хрысціянін можа дзейнічаць і як свецкае начальства і са спакойным сумленнем займаць высокую пасаду і ў гэтым сваім стане ці можа быць шчасным і, *ad sextum*, ці хрысціяне ва ўсіх справах, якія паводле слова Божага належаць начальствам, павінны праявіць ім паслушэнства і ці, *ad septimum*, духоўнае царства Хрыста стаіць у супярэчнасці з царствамі свецкімі і свецкімі ўладамі, — так альбо не?

Залегла такая цішыня, што здавалася, стала чуваць, як шашаль точыць бэлыкі штатгальтарства, і ўсе вочы скіраваліся на Клаўса Петэра Катэса і Клаўса Шыпера і Дзірыха Петэра і Сіверта Петэра і на Вопа Карнэліуса і Мартэна Петэра і Карнэліуса Сіверса; а ў іх серабрыстыя кропельку поту выступілі на тварах, бо яны ведаюць, што з усіх пытанняў гэтае найцяжэйшае, яно — выпрабаванне, і цяпер будзе вынесены вырак і зламана палачка.

— Ну? — кажа Айцэн. — Так альбо не?

І, паколькі ніхто яму не адказвае, ужо хоча прыступіць да вялікай пагромнай прамовы, якая павінна стацца для Катэса і яго прыснікаў толькі першым форшмакам перад тым, што яны пачуюць на Страшным судзе перад нябесным суддзёй, калі раптам як бы самі сабою адчыняюцца дзверы суда і ў залу ўваходзіць хадайнічаны абвінавачанымі ератычны прапаведнік з Галандыі ў суправаджэнні захінутай вуалем жанчыны, якая нават пад сваімі вуалямі і захінамі выдае ў сабе выдатныя формы. Айцэну адразу робіцца так, быццам памяшканне з усімі асобамі ў ім пачынае павольна, а тады ўсё хутчэй і хутчэй закручвацца, і толькі нянаджаны госць застаецца ў цэнтры непарушны, тым часам як ягоная суправадніца адкідае вуалю, і на яго, суперінтэндэнта, глядзяць нахабныя вочы, і пры гэтым грыбаты пунсовы раток збіраецца ў трубочку, быццам хоча сказаць: Ба, ты жывы яшчэ, стары кныр!

А прапаведнік-ератык роўным крокам кіруецца да крэсла шталера, пачціва кланяецца яму і заяўляе:

— Маё імя, Ваша высакародства, Агасфер, Ахаб Агасфер, і я прыбыў сюды ў Цёнінг з горада Амстэрдама, даць Вам даведку адносна ўсіх пытанняў, якія тычацца веры гэтых мужчын, што стаяць перад Вамі як абвінавачаныя, каб быць ім для суцяшэння і дапамогі, наколькі гэта ў маіх сілах.

Шматшаноўны і высакародны Каспар Гоер разглядае чужынца, які ў сваім цёмнакарычневым галандскага крою сурдуце выглядае дастойна і дастаткова

годнасна, і яму робіцца крышачку як бы несамавіта, і кажа:

— Мэйнгеер, для суцяшэння і дапамогі яно яшчэ не позна, а што да апытання, дык яно ўжо закончылася.

Агасфер зноў кланяецца.

— Ваша дастойнасць, — кажа ён, — добра, пасля таго як апытанне закончана, як абвінаваўцаў так і абвінавачаных, ці нельга, каб кожны з бакоў падсумаваў і выклаў *casus*? Наколькі я ведаю, вучоны *superintendent* быў за тое, каб гэта зрабіць; я ж толькі прашу дазволіць мне адказаць яму, пасля таго, як ён закончыць.

— Мэйнгеер, — кажа шталер і запінаецца, шукаючы трапнай рэплікі, і ягоны позірк просіць дапамогі ў Айцэна.

А той толькі што нарэшце апамятаўся. Ён падымае рукі як прарок Святога Пісання, калі той запрашае Бога ў сведкі, і крычыць:

— Мэйнгеер, дальбо! Мэйнгеер Агасфер! Гэты дзяцюк не што іншае, як прайдзісвет і ашуканец, рыначны блазан, які вырабляецца з сябе за Вечнага альбо Вандроўнага Жыда, і яшчэ горш за тое, злачынны дэзертыр з палка Пуфэндорфа, што на службе ў герцага. Хапайце яго! Вяжыце яго! І ягоную шлюху, каб не ўцякла!

Шталеравыя паліцыянты — не з лянiвых, адразу кідаюцца на ілжэгаландца, і як што гэты адразу хапаецца за кароткую шпагу, высвітвае яе з скураных похваў, і пачынаецца шум і гвалт перад спалоханымі вачыма гераў *pastores*, сыплюцца іскры, як гэта і бывае, але перад зграяй не ўстаіць самая высакародная дзічына, і вось ужо здаецца, гер Агасфер, шмат разоў паранены, павінен быў бы ўпасці на падлогу, калі паміж імі кідаецца Маргрыт, і меч самага дужага з банды, і ўдар, назначаны яму, дастаецца ёй. Айцэн бачыць кроў, якая цячэ па яе белай шыі, рыхтык як тады ў Вітэнбэргу чырвонае віно, і ў жудасці засланяе твар.

Падняўшы вочы пасля ўсеагульнага гармідару і жуды, бачыць: ляжыць перад ім тое, што засталася ад жанчыны, якую звабіў і спакусіў яго любімец: драўляны шар, з гусіным крылом на ім замест валасоў і дзіркі замест вачэй і носа і рота, а побач расшкумутаная вязанка саломы, як гэта іх сяляне ставяць у полі, каб палохаць птушак. Але ж і мы з вамі ці ж у канцы таксама не робімся толькі попелам і пылам і марнасцю і д'ябальскім страшыдлам?

А Агасфера паліцыянты ўжо вывелі.

Раздел дваццаць чацвёрты

У якім герцаг Гаторпскі асуджае Агасфера на васмікротную „вуліцу” са шпіцрутэнамі, а правялебны гер суперінтэндэнт адкідае ад сябе смяротную стомленасць, як калісі рабі ад сваіх дзвярэй, але толькі з іншых прычынаў

Што расліне спорны дожджык і сонейка, тое чалавеку надзея: ён расцвітае, на шчоках румянец, у валасах моцнасць, у вачах бляск, і сам сабе здаецца як бы памаладзелым на гады і годы. Так і геру суперінтэндэнту Паўлюсу фон Айцэну, — ага бо, нарэшце, думае ён, заброду-яўрэю зышчацца скураю, а быў жа праклёнам і атрутай жыцця, і праз яго, яўрэевыя, у гэтым ён гатовы пабажыцца, д'ябальскія чары і змусты, зрэшты, на добры канец прыгажуня Маргрыт абярнута ў саламянае пудзіла, якое людзі ставяць на пострах птушкам, а была ж упоперак і яму, як пабожнаму хрысціянiну і слуге дзяржавы.

Спытаны наконт арыштаванага, ён кажа герцагу, які яшчэ ляжыць у ложку і снедае, а ён, фон Айцэн, і гер тайны радца Лёйхтэнтрагер чакаюць па левы і правы бок ложка, што, вядома, не можа быць ніякага сумнення: і рыначны збродзень, які шлындаўся па ўсёй Еўропе як Вечны альбо Вандроўны Жыд і ўмыкаў у людзей грошы з кішэні з дапамогаю прынцэсы Трапезундскай, і Пуфэндорфаў жаўнер, які стаяў у службе ў Яго герцагскай мосці і ў ягонай свіце выправіўся ў галандскі паход, і менаніцкі прапаведнік-гарлапан, які ў Цёнінгу, бы вулічны маталыга набраўся

нахабства без ніякага сорама выступіць сведкам перад Яго моцці духоўным судом і перад высакародным і шматшаноўным шталерам герцага і да таго ж яшчэ з дапамогай чорнай магіі ператварыў у агароднае пудзіла ва ўсіх адносінах камплектную і статэчную, кумпячыстую бабу, — адна і тая самая асоба, а значыцца, подлы дэзертыр, з якім трэба абыходзіцца па законах ваеннага часу; гер тайны радца, які і ў ранейшыя часы няраз сустракаўся з Агасферам, таксама можа пацвердзіць яго ідэнтычнасць і ягоную ж службовую ролю ў Пуфэндорфавым войску, у якім прыпісаны А. Агасфер пазней быў аб'ўлены без вестак прапалым.

Герцаг паперхаецца на кавалку вэнджаніны і пасля таго, як, крэкчучы і адплёўваючыся, прачысціў горла, патрабуе ад свайго тайнага радцы далажыць, ці не было б мудрэй прыгрэць такога майстра-чарадзея, замест каб прапускарць яго праз строй; а што да пудзіла, дык у сваім герцагстве ён ведае процьму баб, якіх, размаляваных і расфуфыраных, хоць цяпер станаві ў любы агарод, так і так яны ўжо пажухлі і перасохлі — на іншы ўжытак негадзяшчыя. Але Лейхтэнтрагер, зірнуўшы на Айцэна, аж той жахнуўся, кажа герцагу, што арыштаваны, шчыра кажучы, не ўтрымліваецца пад вартай як чарадзея і чарнакніжнік; за ім проста прыглядваюць і назіраюць; чалавек сядзіць на ланцугу і гадзінамі вядзе нейкія перагаворы з нейкім рэбэ Ёшуа, гэта яўрэйскі назоў нашага Ісуса.

Герцаг Адальф палохаецца: ад чалавека, які мае аж такія сувязі і зносіны, лепей трымацца далей, хай ім займаецца суперінтэндэнт; але Айцэн раіць прыняць справу так, якою яна прадстаўляецца цвярозаму воку, чалавек быў у войску і больш не ёсць, дзе былі б тыя войскі на княскія войны, калі б кожны ўцякаў з іх, калі яму ў хвасце завіне? Такое абгрунтаванне, думае герцаг, нязгорш-такі, і ён бурчыць, што ж хай Агасфер будзе прапушчаны праз строй іншым на застрашэнне і геру суперінтэндэнту на ўцеху. І як што герцаг ужо даснедаў, п'ва дапіў, ён ківае слуге, і той прыносіць яму тазік, ён абмывае рукі, доўга і грунтоўна, і кажа:

— Вы пазналі яго, Айцэн, і назвалі яго і паказалі на яго пальцам, дык глядзіце ўжо самі, як яно там далей.

Калі гер суперінтэндэнт чуе гэта, яму робіцца млосна на сэрцы, ён азіраецца на прыяцеля Лейхтэнтрагера, ці не паможа ён яму і цяпер; але вочы ў таго як мрамур, а твар як ляднік, і калі ён пытаецца ў герцага, колькі ж разоў прапусціць Агасфера праз строй, два разы, чатыры разы, восем разоў, і герцаг, цяпер ужо знуджаны, кажа восем разоў, Айцэн ведае, што гэта смяротны вырак. Але адначасова таксама думае, ну, вось цяпер і выявіцца: сапраўды Агасфер — Вечны Жыд ці не і ці праўда ён асуджаны нашым Госпадам Хрыстом жыць да яго канчатковага вяртання, яму ўсё адно ў такім разе нічым не абыдзецца, акрамя добрай лупцоўкі; калі ён сапраўдны шавец і цёмны дзялок і махляр, які пасвіўся на людскай даверлівасці ды яшчэ і з Маргрэт вычвараў, што вычвараў, пакуль яна не ператварылася ў саламянае пудзіла, дык так яму і трэба, дык і не заслугоўвае нічога іншага, як быць забітым кіямі да смерці. Супакойваючы такім чынам сваё сумленне, ці што там яшчэ замест яго ён носіць у грудзях, ён наступную ноч ціхамірна спіць, пасопваючы каля сваёй жонкі Барбары, і як што яна адчувае пад раніцу замілаванасць і адпаведна дае яму цыцы і чагосьці яшчэ, гэта яму амаль удаецца; але як толькі яна пачынае варочаць кашчавымі клубамі і яго ўжо добра разбірае, ён думае, што і на яе шыі нібыта бачыць крывавае колца, і спалохана адсоўваецца і садзіцца на ўскрайку ложка ў нагах, трасучыся і трымцячы і закаціўшы вочы; а яна думае, што яму заклеміла штуку, і пытаецца:

— Як там у цябе, усё як след, Паўль, яшчэ здаровы, і на сваім месцы, Паўль?

І ён спазнае, што яна ўсё яшчэ ў целе, хоць і ў худым, і з аднаго кавалка, бо яшчэ ніколі ніхто не чуў, каб гаварыла адна галава, апрача хіба каня Фалады, але тая была прыбітая. Таму бурчыць, што за дурныя пытанні і як там са сняданкам; дзень сёння будзе цяжкі, бо якраз падчас вячэрні аднаго там прагоняць праз строй, а герцаг хоча, каб ён, як вышэйшы прадстаўнік царкоўнага аўтарытэту аказаўся хлопцу духоўнай падтрымкай. Барбара вызвоньвае служанку, і яны разам гатуюць Айцэну

сняданак, пасля якога абсмокчаш усе дзесяць пальчыкаў, мучны кулеш з яйкам і распушчаным маслам і півам і каўбасой і свежым хлебам; але тым не меней яму нешта ў рот не лезе, і ён адсоўвае ад сябе сняданак; так і за рабочым сталом нічога не йдзе ў руку, ні нядзельная казань, якую ён мяркуе сказаць у саборы паводле Лукаша 18, верш 10, пра пыхлівага фарысея, які выхваляецца тым, што два разы на тыдзень посціцца і аддае Богу дзесяціну з усяго, што набывае, тым часам як бедны мытнік можа толькі вымольваць у нябеснага айца літасці за свае грахі, на што Ісус кажа: *Кожны, хто ўзвялічвае сам сябе, паніжаны будзе, а хто паніжае сябе, узвысіцца*, ані пісьмо да пастара Ёгана Хрысціяна ў Лёйце, якому Барбара паслала тры дзясяткі яек, бо скардзіцца, што ў яго пяць сыноў і тры дачкі, якім усім хочацца ням-ням, а ў Лёйце так усяго мала, хлеба няма, піва таксама нямашака, і таму ён цяпер хацеў бы мець яшчэ і кірху ў Боэлі, будзе прапаведаваць карацей, піша ён, два разы па дзесяць запаведзяў было б дастаткова, калі б дарога не такая доўгая, а на сімвале веры і *sacramenta* ён, так бы мовіць, падхалтурваў бы дадаткова да асноўнай казані. Аполудні Айцэну сапраўдная пакута; як бы ўсмакавала курачка, што яму прапануецца, далікатна запечаная, прыемна духмяная, калі ён думае, што яму прадстаіць наперадзе: гэта першы раз, калі ён афіцыйна прадстаўлены на прагонцы пад шпіцрутэнамі, а ў яго ж душы струны танчэйшыя, чым у большасці, ён чалавек міру і вучэбнага кабінета, а не гарласты, цвёрдаступны палявы прапаведнік; але ніяк немагчыма адмовіць герцагу, калі Лёйхтэнтрагер, яго асабісты добры прыяцель і сябар, аж так вельмі прыбліжаны да Яго мосці.

І, як што ўжо блізіцца трэцяя гадзіна пасля полудня, ён усоўваецца ў сваю чорную хабіту з белым каўняром; бярэ з сабой і срэбраны крыжык, каб злачынец, перш чым вырпіцца ў цяжкую дарогу, мог пацалаваць яго, хоць няма пэўнасці, што як яўрэй ён захоча рабіць гэта. І прыйшоўшы на рыначны пляц, там ужо вялікі натоўп; такое ўражанне, быццам стлуміўся цэлы горд Шлезвіг перад крывавым месцам, — дзеці, мужчыны і старыя, з жанкамі, каб пацешыцца з ваеннай гульні, якая павінна там адбыцца. Сцягнутыя ўжо і жаўнеры, выбраныя паводле росту, каб удары шпіцрутэнамі таксама клаліся ў правільным парадку, каб не было так, што даўгальгі злачынец мецьме супраціўнікам ніжэйшага; толькі хлопчыкі тамбурысты, якія павінны будуць сыпаць пошчак падчас працэдур, у сваіх стракатых куртах, як зласлівыя гномы, снуюць, скачуць, мацней падцягваюць скуру на барабанах, каб гучанне было добрае. І жаўнеры, заўважае Айцэн, у кароткіх мундзірах, пры ўсёй скураной сваёй зброі, але без зброі; інакш многія з іх, магчыма, захацелі б, падазраючы, што і іх чакае такая самая доля, як і ў асуджанага, павярнуць мячы і ўтварыць фронт супроць сваіх капралаў і афіцэраў і супроць гера суперінтэндэнта. А над усім гэтым вісіць неба, шэрае як свінец, з хуткаплыннымі хмарамі, якія ледзь не напаўзаюць на дахі дамоў і не прадвяшчаюць нічога добрага.

Тым часам гер прафуз палка, які ўсім камандуе, бачыць гера суперінтэндэнта і падыходзіць разам з суб-прафузамі, да яго, вітае ветлівымі словамі і запрашае на чарку пасля выканання абавязку.

— Яна вам спатрэбіцца, святы гер доктар, — кажа ён з лёккім „хо-хо” і „ха-ха”, — выгляд у вас не дужа здаровы.

А суб-прафуз з такім самым „хо-хо” і „ха-ха” ляпае Айцэна па плячы, аж у таго ледзь калені не падсядаюць. Пасля чаго прафуз дае знак, і афіцэры і капралы становяць сваіх людзей у два рады, адзін рад у трыста футаў даўжынёю, тварам да такога смага другога; маміж імі праход, вуліца, шэсць крокаў ушыркі, і жаўнеры на невялікай адлегласці адзін ад аднаго, але так, каб кожны мог добра замахнуцца.

— Ідзіце за мною, святы гер доктар, — кажа прафуз, — гер суб-прафуз стаіць у тым канцы „вуліцы” і пасылае да нас хлопца, каб вы, калі ён дойдзе да нас яшчэ жывы, маглі сказаць яму ваша „пахвалёны будзь”.

Прынеслі дубцоў, свежа нарэзаных з вербаў унізе каля рэчкі Шляй і акораных, чатыры кашы з пяцюдзесяціцю дубцамі, кожны дубец даўжынёю ў чатыры з палавінаю футы і таўшчынёю з вялікі палец мужчыны. Прафуз асабіста дастае з

каша то адзін дубец, то другі і прабуе яго, прасвітваючы ім у паветры па драўляным слупе, наверху якога лунае герцагскі трыкалёр, чырвона-бела-блакітны штандар, каб ён мог чуць, як свішчуць дубцы, і бачыць, як яны будуць шморгаць па целе няшчаснага грэшніка, калі ён пабяжыць па вуліцы.

На вежы сабора прабіла тры гадзіны і шум і галасня на пляцы ўлегліся і спаквала аціхлі зусім. Адтуль, дзе Гаторпская вуліца ўліваецца ў рыначны пляц, паказаўся эскорт, дванаццаць конных з аголенымі шаблямі, пасярэдзіне іх на возе з драбінамі з кучарам-гіцлем, злачынец, стоячы на поўны рост са звязанымі рукмі, бледны як смерць, але з цвёрдым позіркам паўзверх застылага ў чаканні натоўпу. Так і едуць яны сярод людзей, праз натоўп, які толькі неахвотна расступаецца перад коньмі, аж туды да чалавечай „вуліцы”, якую ён павінен прайсці восем разоў, чатыры разы туды, чатыры разы назад і за кожным разам атрымаць дзвесце шпіцрутэнаў па спіне, кожны ўдар лічаны і размераны, бо за кожнымі двума жаўнерамі стаіць капрал, які сочыць, каб з-за слабасці альбо са спагады не свіснуў слабы ўдар. Два слугі прафуза спіхваюць ліхамысніка з воза, і вось ужо яны стаяць адзін супроць аднаго, гер суперінтэндэнт і Агасфер, Агасфер толькі ў кашулі і штанах, і неяк раптам Айцэну не стае сілы зірнуць таму ў вочы, ён апускае галаву, і тут бачыць босыя скалечаныя ногі з тоўстымі закарэлымі ступакамі, якімі яны зрабіліся ў яўрэя за паўтары тысячы гадоў вандраванняў, і яму на душы так, быццам ён павінен упасці на калені перад асуджаным і цалаваць яму ногі, але тут прафуз штурхае яго ў бок і кажа:

— Маліцеся, святы гер доктар, маліцеся!

І Айцэн ломкім голасам пытаецца ў Агасфера, ці не хоча ён паспявацца і атрымаць дараванне, і хоць той стаіць моўчкі, Айцэн лічыць яго маўчанне за згоду і пачынае:

— Усемагутны Божа, Айцец мілажальны, я бедны, гаротны, грэшны чалавек прызнаю табе ўсе мае грахі і ліхадзействы, якія я ўчыніў помысламі, словамі і ўчынкамі, чым прагнавіў цябе і заслужыў у цябе кару цяпер і навечна.

Але з гэтага месца далей гаварыць не можа, бо раптам яму прыходзіць у галаву, што ён, бадай, больш моліцца за сваю шчаснасць, чым за шчаснасць ліхамысніка, і падумае вочы ўгору да неба ў надзеі, што суцяшэнне прыйдзе згары, але позірк яго падае на твар Агасфера, няўмольны і поўны цвёрдасці і насмешкі, і зноў яго забірае злосць на яўрэя, які заўсёды рабіў яму насуперак і ўпоперак і прагнаў нашага Госпада Хрыста ад сваіх дзвярэй, калі той толькі хацеў трошкі адпачыць ад цяжару крыжа, і ён паспешна завяршае, толькі дзеля таго, каб выканаць прафузаў наказ, і камячыць тэкст, як Бог дзеля сваёй міласэрнасці і дзеля бязвінных горкіх пакутаў і смерці свайго любаснага сына Ісуса Хрыста да нас бедных грэшных людзей хоча быць літасцівым і мілажальным і дараваць нам усім нашыя грахі і даць нам моцнасці духу дзеля нашага паляпшэння. Аман.

Пасля чаго прафуз абвясчае, што годзе пабожных слоў, і што ваенная юстыцыя і прагны да відовішчаў люд хочучь таксама дастацца да свайго права. Два слугі становяць Агасфера якраз на пачатку „вуліцы” тварам у яе, і прафуз камандуе, і голас яго гучыць далёка:

— Гатова да прабегу вуліцы — марш!

Агасфер бачыць перад сабою бясконцаю „вуліцу”, справа жаўнеры, злева жаўнеры, вочы, вочы, вочы, два муры з вачамі, і ўсе глядзяць на яго, і паднятыя для ўдару дубцы, якія далей здаюцца ўсё больш кароткімі, пакуль усё, вуліца і жаўнеры і прылады, не ўліваецца ў адну чорную пропадзь, якая праглыне яго. Спачатку ён адчувае кожны ўдар так, быццам дубец апаесяе яго, і кожнага разу яму займае дыханне, і ён адчувае, як набухае і лопаецца скура і выступае кроў, густая і гарачая. Пасля боль зліваецца ў хвалі, якія пракочваюцца па ім і душаць, пакуль ён не ўскрыквае, як звер, крык раздзірае горла, вочы лезуць з вачаніц, мяса на спіне лопаецца і рвецца, а канца вуліцы ўсё яшчэ няма. Міласэрнасці, шэпча ён, і ведае, што ніхто яго не чуе, а калі б і пачуў, не ўмілажаліўся б, і хістаючыся тупае далей, і

зноў удары, зноў посвіст дубцоў, кляск, які ўжо ён чуе, быццам гэта не ягоная спіна, якая прымае ўдары, не свае мускулы, якія разрываюцца валакно за валакном.

Вось, нарэшце, дайшоў. І ўсё яшчэ жыве. Ён дыхае з хрыпам, сэрца ў грудзях дзіка б'ецца, боль вакол яго ўсяго як паліто з жару. Але тут ужо паказваецца гер субпрафуз і хапае яго ў жменю, паварочвае і выспяткам пасылае назад у вуліцу. Ён спытыкаецца, падскоквае. Што ён яшчэ можа бачыць каменне пад нагамі, здзіўляе яго самага, можа чуць глухое віраванне барабанаў, думаць можа, столькі крыві, колькі ж крыві ў чалавеку. Яго спіна суцэльнае чырвонае месіва: кашуля, скура, чырвонае мяса; скоро аголяцца косці, ясна. Пасля, калі падымае галаву, каб разгледзецца ў страшнай дарозе, ён бачыць Айцэна, чорнага і малюсенькага ў аддаленні, але ён робіцца ўсё большы і большы, з кожным крокам падростае, з кожным ударам, рысы твару робяцца больш пазнавальныя, востры нос, сцяты рот, маленькія бліскучыя вочы. І калі ён падыходзіць да яго, апускаецца яшчэ апошні ўдар на ягоныя плечы, ён падае на калені перад ім і просіць, кусаючы губы:

— Дайце мне адпачыць крыху каля вас, бо я ў ранах і змогся да смерці.

Словы гэтыя Айцэн ведае добра, і раптам яму зноў робіцца страшна і ўжо нічога іншага не хоча, як толькі адпусціць яўрэя з вачэй, з жыцця, і ён выкрыквае:

— А што вы казалі, калі наш Гасподзь Ісус прышоў да вас з крыжам на спіне і папрасіў у вас таго самага.

— Я, — кажа Агасфер, спрабуючы ўсміхнуцца, — любіў рабі.

Айцэн крывіць твар; гнеў Госпада адолеў яго за такую крамолу яўрэя:

— Прэч, сказаў ты, і прагнаў нашага Госпада Ісуса ад тваіх дзвярэй, і ён пракляў цябе...

І змаўкае, бо Агасфер падняўся і стаіць перад ім, увесь у крыві, і падымае руку і кажа, тым часам як геры прафузы раззяўляюць пашчы ад здзіўлення:

— Будзьце ж праклятыя і Вы, Паўлюс фон Айцэн, і чорт возьме вас, гэта так жа пэўна, як і тое, што Вы цяпер тут бачыце мяне, і я буду пры тым, калі ён прыйдзе, каб забраць Вас.

Пасля гэтых слоў ён паварочваецца не марудзячы, назад у вуліцу, і калі на яго падае ўдар, на небе паўстае разорва ў хмарах і ляскае маланка, і падымаецца вецер, і многія кажуць, што Бог даў азнаку, і ліхі будзе канец з Садамай і Гаморай на рацэ Шляі.

Пазней, калі ўжо ўсё скончылася, пры восьмым праходзе вуліцы, гер прафуз піхнуў ботам труп ліхамысніка і такім чынам пераканаўся, што той мёртвы зусім, пасля чаго абвясціў:

— Атрад — увага! Кара закончана! — і жаўнеры памаршыравалі з трупам на драбінах, і дождж змыў з бруку кроў Агасфера, і былі спалены шпіцрутэны на вогнішчы на рыначным пляцы, яны гараць дрэнна і дымяць і смярдзяць, думае Айцэн, яму здаецца кашмарным сном і ўсё гэта разам і тое, што хлопец быў толькі прахадзімцам і махляром, бо сапраўдны Агасфер ніколі не мог бы памерці насамрэч, нават пасля восьмага праходу вуліцы.

Раздзел дваццаць пяты

У якім вентылюецца пытанне пра тое, што можа крыцца за інтэнсіўнымі заняткамі комплексам Агасфера, і мы даведваемся праз вучоны абмен пісьмамі паміж прафэсарамі Байфусам і Лейхтэнтрагерам наконт вяртаньня рэбэ Ёшуа й ягоныя думкі пра Армагедон

Геру

праф. д-ру Dr. h. c. Зігфрыду Байфусу

Інстытут навуковага атэізму

Бэрэнштрэсэ 39а

108 Берлін

4 верасня 1980

Дарагі таварыш Байфус!

З прычыны адпускнога перыяду многіх нашых супрацоўнікаў наша рэагаванне на працу кіроўнага Табою Інстытута „Рэлігійныя элементы ў сіянісцкім імперыялізме са спецакцэнтам на Агасфер-легендзе і Кумранскім рукапісе 9QRes“, рэдакцыя якога па нашай ініцыятыве была ў сакавіку гэтага года, запазнілася. Пасля таго, як перад намі аказаліся многія ацэнкі і меркаванні і нават я сам меў магчымасць пазнаёміцца з працай, я павінен паведаміць Табе, што мы не разглядваем гэты ўзнос у яго існуючай форме як дастаткова кваліфікаваны, каб прадстаўляць яго ў наступным годзе на канферэнцыі ў Маскве.

Перш за ўсё не хапае галоўнага раздзела, які праз адмысловае завастрэнне ўвагі на Агасфер-легендзе і рукапісе 9QRes дэтальна прааналізаваў іншыя важныя аспекты тэмы; і сацыяльныя і нацыянальныя сувязі распрацоўваюцца ў працы недастаткова ўсеабдымна і паглыблена. Так, напрыклад, не хапае базіснага аналізу першага захопу Палестыны Ізраілем, прычым выкарыстанне сакрэтна-службовых сродкаў нападаючымі заслугоўвала б спецразгляду, як і аналіз анексіянісцкага характару другой яўрэйскай дзяржавы, як і яе саюзніцкай палітыкі з імперыялістычным Рымам, што магло б праліць характэрнае святло на сённяшнюю практыку.

У сувязі з гэтай праблематыкай у нашым пісьме Табе ад 8 ліпеня гэтага года мы рэкамендавалі дыстанцыраваць гераў праф. Лёйхтэнтрагера і яго прыяцеля Агасфера ад візіту ў сталіцу ГДР на канферэнцыю, маючую адбыцца ў панядзелак у 14 гадзін.

З сацыялістычным прывітаннем

Вюрцнер

Кіраўнік галоўнага аддзела,
Міністэрства вышэйшай
і прафесійнай школьнай адукацыі.

Геру

праф. Ёханаану Лёйхтэнтрагеру
Hebrew University
Jerusalem
Israel

10 верасня 1980

Дарагі, шаноўны калега Лёйхтэнтрагер!

Я даўно павінен быў бы адказаць Вам на Ваша змястоўнае пісьмо ад 3 ліпеня, але важныя справы і нервозныя перажыванні, якія мяне амаль штомесяца трымаюць далёка ад інстытута, змусілі мяне адкласці такі намер. Але ўвесь гэты час тэма Агасфера не пакідала мяне; мой урач нават выказаў падазрэнне, што маё здароўе можа быць у нейкай, хай нават аддаленай, сувязі з ёю, і сказаў пра фіксацыю, як яна ўжо была Вамі адзначана, і распытваўся, ці не з'яўляецца мне Вечны Жыд начамі ў снах ці як-небудзь інакш. З чыстым сумленнем, праўда, я мушу гэта адмаўляць.

Тым не меней застаецца пытанне, чаму Вы, дарагі калега, і я ўжо працяглы час інтэнсіўна займаемся комплексам праблем з Агасферам, бо калі ўжо можна гаварыць пра нейкую фіксацыю, маю зацыкленаць, як раней у Вас, калі Вы сцвярджалі пра рэальнае

існаванне перажылага стагоддзі цуда-чалавека і спрабавалі пераканаць у гэтым мяне. А ці нельга было паставіць гэта пытанне па-грамадску мякчэй? Адкуль гэтая заўсёды ў прыкметна павышанай меры цікавасць да Агасфера, яго паходжання, яго гісторыі, яго ўздзеяння?

Паколькі ў свеце не бывае спантаннага развіцця, а паводле законаў дыялектычнага матэрыялізму адно заўсёды вынікае з другога, варта было б прадумаць, што крыецца за цэлым і чым інтарэсам яно ў дадзеным выпадку служыць. Больш дакладна па гэтым пункце Вы, паважаны гер прафесар Лейхтэнтрагер, праўдападобна, нават не маючы намеру, прыслалі адказ, калі ў сваім ліпеньскім пісьме ў кантэксце з магчымым візавым пытаннем да ўстановаў Германскай Дэмакратычнай Рэспублікі пісалі пра сябе як пра прадстаўніка парадку і законнасці, а Агасфера разглядалі як антытэзу да гэтага, як чалавека не-парадку і разбурэння, нецярапліваці і неспакою, як сімвалічны вобраз анархіі, значыцца. Але такія тыпы, падумайце толькі пра Троцкага і да яго падобных, зноў і зноў робяцца прыладамі ў руках самай цёмнай рэакцыі і імперыялізму, і пры ўсёй прыязнасці да Вас, шаноўны гер калега, якую я, спадзяюся, прыдбаў праз нашу доўгую і змястоўную перапіску, я даю Вам параду, яшчэ раз падумаць і пры выпадку даследаваць, ці сённяшні, вельмі рэальны Агасфер — ад яго самых розных папярэднікаў я цяпер абстрабуюся — не мог бы быць нечым большым, чым толькі бяскрыўдным абутковым гандляром-кашнікам.

У кожным разе я хацеў бы паставіць пад сумненне, што ён атрымае візу на ўезд у нашу Германскую Дэмакратычную Рэспубліку.

З добрымі пажаданнямі, асабліва Вашаму здароўю

Ваш адданы
(праф. д-р Dr. h. c.)
Зігфрыд Байфус
Інстытут нав. атэізму
Берлін, сталіца ГДР

Геру
праф. д-ру Dr. h. c. Зігфрыду Байфусу
Інстытут навуковага атэізму
Бэрэнштрэсэ 39а
108 Берлін
German Democratic Republic

10 верасня 1980

Дарагі прафесар Байфус!

Ваша доўгае маўчанне, апошні раз я меў вестку ад Вас у ліпені, занепакоіла мяне. Нават з улікам непамерна зацягненай праз паштовую цензуру Вашай і маёй дзяржаў паштовай дарогі, я павінен быў бы пры Вашай руплівасці ва ўсіх датычных Агасфера пытаннях даўно пачуць пра Вас; ці не былі Вы хворыя альбо ці не было ў Вас якіх-небудзь службова абумоўленых перашкодаў у Вашым навукова такім патрэбным і карысным карэспандаванні са мною?

Я ў кожным разе хачу напісаць Вам цяпер, павінен гэта зрабіць, нават з улікам небяспекі, што Ваша мне пісьмо ў дарозе і перасячэцца з маім сённяшнім. Дзве прычыны, побач з маёй калегіяльнай заклапочанасцю духоўным і фізічным здароўем аднаго з нямногіх апрача мяне спецыялістаў па Агасферы, падштурхнулі мяне да гэтага. Адна прычына, што я маю абгрунтаваную перспектыву на фінансавую дапамогу з боку майго ўніверсітэта для паездкі,

якая дазволіць мне пабываць у месцах дзеянняў Агасфера, а таксама ў тэрытарыяльна прыналежным да ГДР Вітэнбэргу; пры выпадку я хацеў бы наведаць Ваш інстытут ва Усходнім Берліне і, магчыма нават да канца гэтага года, у суправаджэнні гера Агасфера, які сам бярэ на сябе дарожныя выдаткі і разам са мною рады асабіста пазнаёміцца з Вамі.

Другая прычына тэрміновасці майго Вам пісьма і мая спешка з ім яшчэ больш важная, яна нават, калі можна так сказаць, сенсацыйная. Менавіта гер Агасфер паведаміў мне, што рэбэ Ёшуа, якога вы ведаеце па яго грэцкім імені Ісус Хрыстос, зноў дзейны на зямлі: ён, Агасфер, не толькі бачыў яго, але і даволі працяглы час гутарыў з ім.

Вы, шанюны гер калега, заўсёды ставілі пад пытанне існаванне Вечнага Жыда; Вы маглі б таму тут якраз і падняць пытанне, што дадзеныя міфічнай асобы маюць мала фактычнай каштоўнасці і што пра прадказанае ў тэкстах Новага Запавета хуткае вяртанне Ісуса Хрыста *realiter* так ці інакш не можа быць гаворкі, бо ўжо пра першую інкарнацыю нібыта сына божага няма цвёрдых гістарычных доказаў, ні габрэйскіх, ні грэцкіх альбо рымскіх дакументаў якога б там ні было роду, ніякіх крыніц акрамя менавіта гэтага Новага Запавета, розныя часткі якога розных жа і аўтараў яўна напісаныя на патрэбу прапаганды ўхіленага ад афіцыйнага іудаізму сектанцкага веравання і былі пашыраныя сярод людзей.

Я таксама, дазвольце мне гэта канстатаваць, лічу Ісуса ў дойдзенай да нас форме ў найвышэйшай ступені спрэчнай фігурай; я хутчэй сказаў бы, што рэбэ Ёшуа, які ў тыя часы хадзіў з пропаведзямі і парабалічнымі выслоўямі па Юдэі і сумежных правінцыях, яшчэ пры жыцці, а пасля смерці яшчэ больш атулены праз сваіх прыхільнікаў мноствам ходкіх міфаў, пакуль нарэшце яго не абвясцілі за даўно чаканага яўрэямі месію. Але я не магу цалкам адмежавацца ад цвярозых слоў майго прыяцеля Агасфера, які стаяў перад мною, як, мабыць, перад Вамі стаяў бы Ваш гер д-р Якш з прыгаршчамі новых доказаў сваіх тэзаў, і я дапускаю, што і Вы не былі б не ўражаныя яго паведамленнем.

У выніку гэтага паведамлення рабі, як і тады ў белым, а цяпер брудным і падраным адзенні, павалокся ўгору па Дарозе Смутку, хістаючыся, як пад вялікім цяжарам, бледны, задышлівы. І тым не меней у турыстычнай мітусні гэтай часткі Ерусаліма, якая прыцягвае да сябе дзіўную публіку і ўсякага роду жабракоў, ён быў амаль не заўважаны; хіба што толькі некалькі маладых з гітарамі і рукзакамі за плячмі прыкмецілі яго, але пасля хутка пераклучыліся на іншыя кур'ёзнасці. Ён, Агасфер, адразу пазнаў рэбэ Ёшуа: не дзіва пасля яго першай сустрэчы з ім на тым самым месцы. Ён увогуле не быў моцна здзіўлены паяўленнем рэбэ Ёшуа, адказаў гер Агасфер на маё ў сувязі з гэтым пытанне; так ці інакш ён даўно ўжо чакаў яго вяртання, і пачуццё *deja vu* пранікла ў яго, калі рабі зноў падышоў да яго і папрасіў дазволіць яму адпачыць у цяні ягоных дзвярэй.

Гэтым разам, праўда, мой сябар паведаміў далей, што ўжо паводзіўся не паводле вядомага ўзору. Замест таго, каб, як было, адаслаць рабі ад сваіх дзвярэй, ён запрасіў яго ў свой дом, і, цалкам зморанага і знясіленага, правёў праз усю сваю лаўку міма многіх, зразумела, крыху шакіраваных кліентаў, у дворык, дзе запрасіў госця выгодна размясціцца сярод вінаградных лозаў. Шкляначку віна рабі адхіліў, гэтаксама як і кока-колу, толькі заакцэптаваў глыток чыстай вады і дазволіў прамыць яму на галаве крываваыя раны і не выдаў ніводнага гукі, толькі два-тры разы лёгка ўздрыгнуў, калі ён, Агасфер, у канцы прамывання памачыў ёдам некалькі больш глыбокіх праколаў і парэзаў.

Пасля, крыху адпачыўшы, рэбэ Ёшуа пачаў гаварыць. Гэта, патлумачыў ён, ужо апошняя станцыя ягонага прабывання, і паколькі мой сябар Агасфер хацеў ведаць, ці не думае ён сапраўды яшчэ раз дапусціцца да тартураў, той з усмешкаю адказаў: не, гэтым разам не; прыйшоў іншы час, час, калі ўжо трэба не пакутаваць, а судзіць. На наступнае пытанне, каго судзіць, рабі не адказаў; ён падумаў, так сказаў мой сябар, што гэта і без таго ясна. І пра тых, якія так ліха абышліся з ім, ён выказаўся вельмі агульна і пакінуў адкрытым пытанне, была гэта тады ваенная паліцыя ці арабскія тэрарысты альбо проста нейкія валацугі, якія хацелі на ім астудзіць свой запальчык.

Намнога больш зацікавіла рабі іншая тэма: Армагедон, тая апошняя бітва перад канцом свету, за якою паводле падання павінен паследаваць Страшны суд. Ён гаварыў пра караблі, якія цікуюць пад вадою, а то і наогул пад вечным лёдам, нябачна для электронных вачэй самых адчувальных абаронных апаратаў, кожны аснашчаны шаснаццаццю ракетамі, кожная з якіх у сваю чаргу аснашчана шаснаццаццю саманаводнымі атамнымі боегалоўкамі, прычым кожнай з гэтых атамных боегаловак дастаткова, каб сілай выбуху і скварам цяпла разбурыць вялікі горад з усім, што ў ім дыхае, больш грунтоўна, чым сваім часам гэта зрабіў Божы вогненны дождж з Садамай і Гаморай. Пры гэтым Армагедоне, прадказаў рэбэ Ёшуа далей, могуць ужывацца таксама міжконтынальныя ракеты, якія з хвіліннай хуткасцю могуць наляцець на цэль з таго боку мора і сваімі нуклеарнымі зарадамі, напрыклад, ад гары Сіён і святога горада Ерусаліма не пакінуць нічога, акрамя выпаленага кратэра і да таго ж сваім радыёактыўным дыханнем у коле, якое з аднаго боку сягае да ракі Ніл, а з другога да водаў Еўфрата, смяротна атруціць чалавека, быдла і расліны, аж нават і самую зямлю, на якой усё гэта расце. І такіх ракет, з горыччу ў голасе дадаў рабі, большых і меншых, з большай альбо меншай шырынёй ахопу і аснашчаных адпаведнымі выбуховымі галоўкамі, ужо ёсць шмат тысяч, і ўся гэтая пякельная сіла знаходзіцца ў руках нямногіх валадароў, людзей з абмежаваным мысленнем, якія пры кожнай нагодзе на ўсё горла дакляраюць, што гэты арсенал ім патрэбен для абароны міру, бо мір патрабуе раўнавагі страху; што азначае, калі адзін бок гатовы знішчыць другі дзесяць разоў, каб толькі той не імкнуўся зрабіць другому раней не толькі тое самае, але і пераўзыйсці другога, каб выйсці на дванаццаціразовы парог, каб, нават ужо пры апошнім уздыху з апошняга бункера яшчэ ўсё-такі можна было папомсціцца. У гэтым забойчым выпярэдніцтве яны ўжо дайшлі да таго, што былі здатныя вынішчыць усё, што пад небам, так што ад Богага тварэння не засталася б нічога, акрамя голай, пустой зямлі і далёкіх зорак. У сваёй празе да ўлады, сумешчанай са страхам перад сабе падобнымі, чалавек схапіўся за першародную сілу сусвету, але, не ўмеючы ні цугляць яе, ні кіраваць ёю; так сам Адам, калісьці створаны паводле вобразу Бога, зрабіўся зверам з сямю галоўкамі і дзесяццю рагамі, усеразбуральнікам, антыхрыстам.

Такая, паводле паведамлення Агасфера, была прамова рэбэ Ёшуа. І цяпер Вам, паважаны калега Байфус, словы рабі ў аснове фактаў будуць гэтаксама звыклымі, як і мне; толькі мы, выцясняючы іх, дзе толькі магчыма, з нашай свядомасці, навучыліся з імі жыць. Ён прапусціў магчымасць, прызнаў гер Агасфер, знайсці сабе яснасць у тым, адкуль рабі атрымаў гэтыя факты, ці праз людзей, якія далі яму адпаведную літаратуру, ці ад спецыялістаў альбо, можа, нават ад саўдзельных у справе; відавочна аднак было, што ён, не могучы прыняць удзелу ў нашай паступовай акліматызацыі ў атамным веку, з неразумствам, у якім мы рухаемся як бы само сабой зразумелым чынам, раптам быў канфрантаваны і адпаведна быў спалоханы — багатыя падзеямі тысяча дзевяцьсот гадоў, пасля таго як ён, як ён думаў, праліў сваю кроў за дараванне грахоў чалавецтва.

Спекулятыўнае пытанне, як паводзіўся б Ісус і што ён сказаў бы, калі б сёння вярнуўся на зямлю, ставілі ўжо многія, Вы, мабыць, таксама, дарагі гер прафесар, нягледзячы на Вашыя атэістычныя перакананні. Паводле выказванняў Вечнага Жыда, адзінага чалавека, які можа надзейна ідэнтыфікаваць рэбэ Ёшуа і атэістычна засведчыць ягонае вяртанне, гэтае вяртанне адбылося. Дык ці можна адказаць на пытанне?

Гер Агасфер мяркуе, што можна. Ва ўсякім разе сам рэбэ Ёшуа непасрэдна даў адказ, і менавіта на гары Галгофе, на тым месцы, дзе колісь стаяў крыж. Менавіта туды яны павандравалі абодва, пасля таго, як ён, Агасфер, упрасіў рабі, памяняць сваё падранае і бруднае адзенне на белае, такое, якое носяць бедуіны, і там рабі, гледзячы ў неба, раптам усклікнуў: Элі, Элі, няўжо ўсё было марна — нагорная прапаведзь, крыжовая смерць? Ягня заколата, але ахвяра адкінута і забыта?

І пасля гэтага ён даўся ў маўчанне. А тым часам вакол яго сабраўся вялікі натоўп,

тубыльцы, турысты, паломнікі, сярод гэтых апошніх група святароў розных хрысціянскіх канфесій, усе ў сваім абрадавым адзенні, і ўсе яны глядзелі на рабі, быццам перад імі быў прывід, і адна юная амерыканка, бледная, фанатычна крычала: Doesn't he look just like Jesus Christ?

Рабі, вырваны з задумення, пасля кароткага замяшання падняў руку са следам раны як бы на дабраслаўненне, але зноў апусціў; пасля гэтага натоўп, які сабраўся вакол яго, расступіўся, і ён пайшоў, і варта подзіву было, што ніхто з усіх прысутных людзей не шчоўкнуў фотаапаратам, хоць многія з іх мелі пры сабе камеры.

Мне застаецца толькі распытацца пра асабістую рэакцыю гера Агасфера на падзею. Аднак менавіта таму і не патрабавалася асабліва распытваць; ён сам раскажаў, як моцна ўразіла яго вяртанне рэбэ Ёшуа, бо гэта надзвычай закранула яго асабісты лёс. Бо калі, сказаў ён, *Ты застанешся і будзеш чакаць, пакуль я вярнуся*, спраўдзілася да гэтага часу, дык трэба чакаць, што і ў праклёне *implicite* для часу пасля вяртання рэбэ Ёшуа і яго ўшэсця таксама спраўдзяцца, а ён, Агасфер, тым часам павінен яшчэ сёе-тое падрэгуляваць.

Вы, шануюны калега Байфус, зразумеце хваляванне, з якім я пішу гэта пісьмо, але ж і маю радасць і задавальненне з таго, што я менавіта такога скептыка і марксіста, як Вы, магу першага пайнфармаваць пра такую вялікую і дзівосную, хай хоць, на жаль, толькі з адной крыніцы пацверджаную падзею, якою з'яўляецца новае паяўленне рэбэ Ёшуа. Несумненна вы захочаце яшчэ раз пагутарыць пра гэта і іншыя цікавыя нам пункты з герам Агасферам і са мною падчас нашага візіту ў сталіцу Германскай Дэмакратычнай Рэспублікі, і я з вялікім спадзяваннем на плённы абмен думкамі чакаю яго.

А пакуль што добрыя прывітанні

Ваш
 Ёханаан Лёйхтэнтрагер
 Hebrew University
 Jerusalem

Раздел дваццаць шосты

У якім рабі і Агасфер выпраўляюцца на пошукі Бога і сустракаюць старога, які ведае таямніцу Кнігі жыцця пад сямю пячаткамі і якога рабі заклікае да безразважнага супраціву

Мы шукаем.

Я, Агасфер, ішоў леваруч рабі сорок дзён і начаў, бо мы шукалі Бога. Але ён адмовіў нам, і вакол нас была пустыня і ялавасць і голая шэрань шэола, у якім усё расплываецца і чэзне. І рабі быў поўны страху і няпэўнасці і сказаў мне: Хто мы, каб нам спрачацца з Богам і прымервацца сваімі маштабамі да Яго ўстанаўленняў? Ён ёсць пачатак і канец, Ён быў перад часам і будзе пасля яго, і ўлада яго без межаў.

А я сказаў: Чым быў бы Бог без нас? Крык без рэха, сіла без дзеяння, прынцып без практыкі.

І як што мы зноў праблукалі сорок дзён і сорок начаў, шукаючы яго, рабі спытаўся: А што калі б так было, што Яго зусім няма? Што свет і мы ад пачатку былі толькі сном, які расплываецца, як туман на ветры?

Рабі, адказаў я, вера, якая перастаўляе горы, горы ж і стварае; ты толькі павінен цвёрда верыць, тады ты знойдзеш Бацьку.

І вось, рассунулася шэрань перад нашымі вачыма, і заззяла святло, і асвятліла нам шлях, і падняўся палац у канцы шляху, і быў ён з золата і срэбра і кедровай драўніны, усё каштоўнага вырабу, і каля сямі брамаў палаца стаялі сем брамнікаў у латах, і ў кожнага быў агнявы меч; але рабі прайшоў праз сёмую браму ў сёмую залу, у якой стаяў трон з каштоўных камянёў, якія блішчалі ўсімі колерамі свету, і на троне сядзеў нехта, ён быў у бліскучых шаўках і быў прыгожы, як анёл, з кучаравымі валасамі, на пальцах пярсцёнкі, і сказаў, кажучы: Я цар цароў, і я даўно ўжо чакаю цябе, сыне мой.

Рабі, сказаў я, калі той там твой Бацька, пагавары з ім.

Але рабі сказаў: Гэты для мяне нішто.

І зацьміўся твар у цара цароў гневам, і падышлі сем ягоных ахоўцаў і схапілі рабі і выгналі яго з сёмай брамы ў пустыню. Але святло асвятляла наш шлях, і ў канцы шляху падняўся храм, які быў яшчэ больш раскошны, чым палац цара цароў і на яго пайшло яшчэ больш золата і срэбра і кедровай драўніны, чым на палац, і быў ён яшчэ каштоўнейшы, і на сямі дварах храма перад сямю алтарамі правілі набажэнства сем святых святароў, кожны з якіх трымаў палымяную ахвярную шалю ў руках; але рабі прайшоў праз сёмы двор у сёмую палату, якая была запоўнена пахамі міры і дарагіх пахошчаў і культавым посудам з дарагіх камянёў, якія ззялі ўсімі фарбамі свету, і сярод палаты стаяў нехта, увесь у белым, і вакол галавы было вялікае ззянне, і сказаў, кажучы: Я святы святых, і я даўно ўжо чакаю цябе, сыне мой.

Рабі, зноў сказаў я, калі той там твой Бацька, пагавары з ім.

Але рабі сказаў: І гэты для мяне нішто.

І сказіў гнеў твар у святога святых, і сем яго святароў падышлі і схапілі рабі і выгналі яго прэч з сёмага двара ў пустыню. Але шлях, асветлены нам святлом, зрабіўся вузейшы і круцейшы, і абапал яго раззеўрыліся прорвы; а ў канцы шляху ляжаў камень, на якім сядзеў Нехта, які быў вельмі стары і трымаў у руцэ кій і пісаў ім на пяску пад сваімі нагамі канцом кія.

І я сказаў трэці раз, кажучы: Рабі, калі той там твой Бацька, пагавары з ім.

Але рабі нізка схіліўся да таго, што пісаў, і спытаўся: Што ты тут робіш, стары?

Але той сказаў, не даючы перашкодзіць сабе ў працы: Ці ж ты не бачыш, што я пішу Кнігу жыцця за сямю пячаткамі, сыне мой?

Але ты пішаш яе на пяску, сказаў рабі, і прыйдзе вецер і ўсё садзьме.

Якраз у гэтым, адказаў стары, і ёсць таямніца кнігі.

І пабалеў рабі і спалохаўся вельмі, але пасля сказаў: Ты той, хто стварыў свет з пустыняў і пустотаў, з днём і ноччу і небам і зямлёю і водамі і усім, што рухаецца.

Той — гэта я, сказаў стары.

І ў дзень шосты, сказаў далей рабі, ты стварыў паводле вобразу твайго чалавека.

І гэта зрабіў я, сказаў стары.

І цяпер усё гэта павінна быць, як бы яго ніколі не было, спытаўся рабі, мімалётны след, які сатрэ мая нага?

Тут стары адклаў убок кій і больш не пісаў, паківаў галавой і сказаў, кажучы: Калісьці і я быў поўны шчырай рупнасці і веры, мой хлопца, і любіў мой народ альбо гневаўся на яго, і пасылаў на яго патоп і агонь і анёлаў і прарокаў і нарэшце цябе самога, майго адзінага сына. І ты бачыш, што з таго выйшла.

Смярдзючае балота, у якім усё, што жыве, сочыць, памыкаецца зжэрці другога,

сказаў рабі, царства жудасці, у якім увесь парадак служыць толькі разбурэнню.

Сыне мой, сказаў стары, я ведаю.

Але, Госпадзе, звярнуўся рабі, ці ж не ў Тваёй руцэ — асушыць балота і змяніць парадак?

Стары маўчаў.

Госпадзе, сказаў рабі, Ты пераказаў вуснамі Тваіх прарокаў, што Ты хацеў стварыць новае неба і новую зямлю, каб не ўспаміналася больш старая. І пазней Ты сказаў праз яшчэ аднаго з Тваіх прарокаў і абвясціў людзям, што Ты, што Ты хацеў дастаць з іхняй плоці каменнае сэрца і даць ім новае сэрца і новы дух, Госпадзе, я пытаюся ў Цябе: калі? Калі?

Тут павярнуў стары галаву і паглядзеў на сына, знізу ўгору, і сказаў: Я стварыў свет і людзей, але, каб кожны развіваўся па сваіх законах і калі з Так зробіцца Не, а з Не — Так, пакуль нічога не стане так, як было, і свет, створаны Богам, больш не будзе пазнавальны вачам нават самога творцы.

Дык ты прызнаеш, сказаў рабі, марнасць Твайго тварэння, Госпадзе?

Я пішу на пяску, сказаў стары, ці ж гэтага не дастаткова?

Тут абурўся рабі і сказаў: Чаму ж Ты не адступішся, Госпадзе, бо хто абяцаў так, як Ты, той не павінен быў жадаць так трымацца за ўладу,

І ты будзеш рабіць гэта мудрэй? спытаўся стары. Ты, які дазволіў укрыжаваць сябе замест таго, каб паўстаць і ўсупрацівіцца беззаконню? Ах, дзіцятка маё, ці ж бо не вунь ён падбухторыў цябе на твае мяцежніцкія казані?

Але рабі схапіў старога за вопратку і сцягнуў яго з каменя, на якім ён сядзеў, і падняў яго ўгору і патрос яго з усёй сілы і крыкнуў — хопіць ужо цярэць і пакутаваць, і хто быў той, што паслаў сына на крыжавую смерць, за нішто і зноў за нішто, і ці не было б лепш, замест каб чакаць, пакуль гэты свет разарве сябе к чорту, сабраць усіх магутаў, нават тых з пекла, супроць гэтага Бога, ад якога ўцякло яго ўласнае творыва, і аб'яднаць усх хрыстоў і антыхрыстаў на штурм сёмага неба, якое скляпеніцца над гняздом змяі і пачварнай гніласці.

Тут замкнуўся твар у старога, і горкая ўсмешка кранула вусны ягоныя і прыляцелі сем старых анёлаў з рэдзенькімі бародкамі і абскубленымі крыламі, і кожны трымаў у руцэ пашчэрбленую, заржавелую трубу і затрубілі ў іх і ўзялі рабі пад рукі і панеслі яго прэч, угору, туды да яго трона ў вышніх, а Бог павярнуўся да мяне, Агасфера, і сказаў, што чакаў ад мяне разумнейшага; маладому нельга давярацца, ён зноў усё зробіць навыварат.

Раздзел дваццаць сёмы

Які тут галоўным чынам дзеля дакумэнтацыі і складаецца са службовага даклада маёра Пахнікеля свайму начальству па службе ў справе раптоўнага знікнення (уцёкі з Рэспублікі?) грамадзяніна З. Байфуса, з дадаткам допісаў, пратаколаў і іншых матэрыялаў

Ад: Галоўны аддз. II В (13)

Каму: Сакратарыят Савета Міністраў

Датыч.: Знікненне (уцёкі з Рэспублікі?)

грамадзяніна З. Байфуса

Берлін, 15 студз. 1981

На запатрабаванне службы я з гэтым распаўсюджваю папярэдні даклад, датыч. знікнення (уцёкі з Рэспублікі?) вышэйпамянёнага грамадзяніна Зігфрыда Вальтэра Байфуса, праф. д-ра Dr. h. c. (?) лаўрэата Нацыянальнай прэміі (II класа), заслужанага народнага вучонага, трохразовага актывіста і кавалера многіх ордэнаў і ганаровых знакаў, кіраўніка Інстытута навук. атэізму, 108 Берлін, Бэрэнштрэсэ 39а. Прыкладзеныя дакументы і абгрунтаванні пранумараваны, датычнае гэтага даклада дадаецца.

Вышэйпамянёны, нар. 10. IV. 1927 у Хемніцы, Сакс., сын зеляншчыка, 53 гады, жан. (жонка Гудрун, у дзяв. Еніке, был. сакратарка, у ц. ч. без прафесіі) і праж. 108 Берлін, Ляйпцыгерштр. 61, 8-ы паверх; дзеці Фрыдрых (нар. 1963) і Урзула (нар. 1968); асоб. прыкметы: няма. Вышэйпамянёны ўступіў у Сац. адзіную партыю і з'яўляецца членам Таварыства германа-савецкай дружбы, лыжна-спартыўнага клуба „Прагрэс”, а таксама Акадэміі навук.

Вышэйпамянёны знік 31 снежня 1980 г. паміж 23 гадзінай і поўначчу праз пралом (у чалавечы рост) у знешняй сцяне (напружаны бетон) сваёй кватэры. Тлумачэння ў форме развіццёвага альбо падобнага роду ліста не пакінуў; у кожным разе, нічога адпаведнага не выяўлена.

Служба была 1 студзеня 1981 г. ў 2.35 гадз. пра знікненне вышэйпамянёнага ўведамлена па тэлефоне інспекцыі Нар. паліцыі (паліц.-обер. мнстр Гірш), і паведамленне было прынятае.

Змест тэлефанаграмы прыкладаецца.

Гірш: Тут адзін прапаў, нейкі Байфус, прафесар, вельмі вядомы чалавек, пралом у сцяне.

Служба: Пра які лом у сцяне? Дзе?

Гірш: Не пра лом, а праз пралом у сцяне, на Ляйпцыгерштрэсэ,

Служба: У вас скразняк?

Гірш: Не ў нас. І не на Сільвестар. Мы калектыў сацыялістычнай працы.

Служба: Дык паведамляйце.

Гірш: Званіла жанчына. Яна гэта заўважыла, калі па радыё білі званы. Была вялікая кампанія. А як па радыё далі званы, яна хацела сказаць тост, а яго не было. А перад тым яшчэ быў. Тады пачалі шукаць. І знайшлі пралом.

Служба: А ён што, не мог пайсці праз дзверы?

Гірш: Я спытаўся і ў жонкі. А яна сказала, навошта ж тады пралом? Тады я паехаў на Ляйпцыгештрэсэ з таварышам Рудэльманам.

Служба: І?..

Гірш: Стаяў натоўп каля дома. І сапраўды там быў вялікі пралом, чорная дзірка там, наверху, добра відаць. Але ўнізе не было нічога, ніякага трупа, ні крыві на бруку, нічога.

Служба: А ў кватэры?

Гірш: Пралом быў цёмны па краях, як бы апалены, быццам сцяну прашыла ракета, з адпаведнай тэмпературай. Але госці кажуць, што нічога не чулі, ні стрэлу, ні выбуху. Яно канечне, вонкі ж быў феерверк, грукату хапала.

Служба: Што яшчэ вартага ўпамінацца?

Гірш: На стала ляжала запіска, шрыфт нейкі вельмі ж дапатопны, цяжка прачытаць.

Служба: Яна ў вас? Паспрабуйце прачытаць.

Гірш: *З Богам — маім — узыходжу — на — мур*. І пад гэтым напісана: Псальма 17, двухкроп'е, 30.

Служба: Значыца, усё-такі ўцёкі. Адкуль вы тэлефануеце?

Гірш: З кватэры на Ляйпцыгерштрэсэ.

Служба: Госці яшчэ на месцы? Вазьміце ў іх прозвішчы і адрасы і скажыце людзям, каб нічога нідзе не гаварылі пра здарэнне. І вы і таварыш — як вас? — Рудэльман? — каб і вы не распускалі язык. Служба сама паклапоціцца пра далейшае. Канец.

Раніцай 1 студзеня 1981 г. мне была пададзена сраваздача пра здарэнне, і я прыняў меры. Улічваючы магчымыя ўскладненні, я асабіста правёў некаторыя допыты.

Гутарка з грамадзянкай Г. Байфус у іх кватэры, як і грунтоўны агляд яе (фотаздымкі кабінета З. Байфуса і пашкоджанай знешняй сцяны прыкладзены) далі не большы вынік, чым паведамленне обермайстра паліцыі Гірша. У пакоі не выяўлена ніякіх прыметаў барацьбы. На маё пытанне ў сувязі з гэтым фраў Г. Байфус паказала, што пакой не прыбіраўся і ў ім не рабілася ніякіх перастановак, толькі дзірка ў сцяне была занавешана кілімам, каб занадта не задзімала халодным ветрам. Шукаючы мужа, яна першая зайшла пасля поўначы ў пакой, убачыла дзірку і ўстанавіла выразна непрыемны пах, прыкладна як бы серны, але менш рэзкі. У той час, як яна ведала, усе госці яшчэ былі ў поўнай колькасці, 18 запрошаных, у большасці мужавыя калегі па працы з жонкамі ці сяброўкамі, і іншыя, дакладную колькасць якіх яна не магла ўспомніць дакладна, прыведзеных, як гэта водзіцца на Сільвестар гасцямі з сабою; сам муж прывалок з сабою нейкіх двух замежнікаў, яшчэ паполудні і замест таго, каб ёй і дачцэ Урзуле дапамагчы ў прыгатаваннях да вечарыны, выправіўся з імі ў кабінет, замкнуўся і доўгі час бурна і гучна там дэбатавалі; пазней, праўда, адзін з іх, такі невысокі кульгавы гарбун, выказаў вялікую гатоўнасць дапамагчы ў гарніраванні блюдаў і ўладкаванні буфета, раптам даў б пляшак віна, віно аказалася для прысутных дам надзвычай узбуджальным, сама ж яна з таго, на жаль, нічога не спажыла; апрача таго гер захапляў незвычайнымі картачнымі фокусамі і па тых жа картах многім з гасцей вычытаў іх мінулае і будучае.

З паказанняў прысутных на вечарыне гасцей толькі адзін таварыш Якш даў звесткі, якія маглі б праліць дадатковае святло на знікненне З. Байфуса. Пратакол прыкладваецца.

Маё імя Якш, Вільгельм, д-р філ., нар. 3 верасня 1944 у Пазэвальку, праж. 117 Берлін, Шнэевітхенштр. 23. Я навуков. супрацоўнік Інст. навуков. атэізму і яго прэс-рэферэнт, член партыі.

Ужо на пачатку 1980 г. я заўважыў пэўныя анамаліі ў паводзінах кіраўніка інстытута праф. д-ра Dr. h. c. З. Байфуса, неспакой і няўпэўненасць, якія паяўляліся ў сувязі з пэўнымі навуковымі пытаннямі, і паступова набывалі ўсё большы аб'ём. Увосені 1979 г. З. Байфус апублікаваў кнігу „Самыя вядомыя іудэа-хрысціянскія міфы ў святле прыродазнаўчага і гістарычнага пазнання“, якая, як і большасць яго публікацый, складалася з часткова пераробленых дакладаў членаў яго калектыву; толькі раздзел „Пра Вечнага (альбо Вандроўнага) Жыда“ належыць ягонаму пяру і грунтуецца на пошуках і даследаваннях. На прадмет гэтага Вечнага альбо Вандроўнага Жыда, які меў імя Агасфер, пачаў ізраільскі грамадзянін праф. Ёханаан Лейхтэнтрагер працяглаю перапіску з З. Байфусам, у ходзе якое апошні высноўваў усё новыя і новыя тэорыі пра рэальны змест Агасфер-вобраза, тым часам як праф. Лейхтэнтрагер сцвярджаў, што ў свой час пракляты Ісусам яўрэй сапраўды жыўе больш як 1900 гадоў і сёння ўпраўляе абутковай лаўкай у Ерусаліме. Пры нагодзе службовых гутарак з З. Байфусам, якія,

праўда былі ўсё радзейшыя, я выклаў свой пункт погляду, паводле якога ізраільскі прафесар альбо звар'яцеў, альбо збіраўся прафаніраваць нас і наш інстытут; пазнеі ў мяне з'явілася падазрэнне, што тут можа заходзіцца пра план тайных службаў і праз наш інстытут яны хочуць пранікнуць у рады навукоўцаў ГДР і разлажыць іх, і я своечасова пайнфармаваў адпаведныя органы. Мне вядома, што З. Байфус у сваёй якасці кіраўніка інс. нав. атэізму папярэджваўся з боку Мін. выш. і прафесійнай школьнай адукацыі пра дзейнасць Ё. Лейхтэнтрагера і А. Агасфера і яму было прадпісана паведаміць апошнім, што візіт з іхняга боку ў сталіцу Рэспублікі непажаданы.

Таму хто апіша маё здзіўленне, калі З. Байфус раніцай 31 снежня сказаў, што містэры Агасфер і праф. Лейхтэнтрагер знаходзяцца ў Берліне і на працягу наступнай гадзіны наведваюць яго ў нашым інстытуце; мая прапанова дазволіць мне прысутнічаць пры магчымай гутарцы, бо я ж таксама займаўся матэрыяламі і неаднаразова гутарыў пра гэта з З. Байфусам, была ім энергічна адхілена; ён здольны, заявіў ён, свае навуковыя погляды прадстаўляць і без маёй дапамогі. Ключ, значыцца, ляжыць недалёка, і З. Байфусу не было патрэбы мець сведкаў таго, што ён меўся абмяркоўваць з двума ізраільскімі грамадзянамі. Але ён не змог перашкодзіць, каб я ўвечары 31. XII. з нагоды сустрэчы Новага года, якую ён і яго жонка ладзілі для сяброў і супрацоўнікаў і на якую ён прывёў абодвух, пазнаёміўся з імі персанальна.

Маё ўржанне ад праф. Лейхтэнтрагера як і містэра Агасфера было, трэба думаць, неспрыяльнае. Праф. Лейхтэнтрагер не саромеўся цалкам выкарыстоўваць цікавасць, якую ён як госць з заходняй заганіцы, нягледзячы на сваё калецтва, выклікаў у дам; А. Агасфер здаваўся хутчэй сумным, калі спрабаваў заінтрыгаваць прысутных не сваімі гістарычнымі ведамі, якія мне, праўда, месцамі здаліся сумніўнымі. На маё адносна гэтага пытанне А. Агасфер заявіў, што персанальна ведаў рэбэ Ёшуа альбо па-грэцку Ісуса, і паказаў мне, відаць, у доказ свайго сцвярджэння, рымскую манету, адну з трыццаці, як ён сказаў, што былі выплачаны Юду Іскарыёту за тое, што ён выдаў рабі тагачасным уладам. Праф. Лейхтэнтрагер настойваў на тым, каб з адной старадаўняй калоды картаў, якую ён насіў пры сабе, вычытаць мне мой лёс; ён прадказаў мне вялікую кар'еру, што ёсць ніякае не дзіва, бо ў нашай дзяржаве кожны мае светлую будучыню.

Але перад усім я мог на працягу ўсяго вечара назіраць за кіраўніком нашага Інстытута праф. д-рам Dr. h. c. З. Байфусам. Ён быў у стане ўсхваляванасці, што, можа, і не кінулася ў вочы іншым гасцям, якія на працягу мінулага года не назіралі за яго паводзінамі, мяне ж яны прымусілі задумацца, асабліва калі ён адвёў мяне ўбок, са значэннем падняў сваю чарку і спытаўся: „Якш, што б Вы сказалі на тое, каб мяне чорт забраў?”

Як так? — адказаў яму я. — Вы думаеце, Вы гэтага заслужылі?

На гэта ён захіхікаў, аж мне мароз па скуры пабег, павярнуўся і пайшоў да праф. Лейхтэнтрагера, быццам той быў магнітам, які прыцягваў яго.

Крыху пазней зазванілі званы па радыё, госці пачалі цалавацца, і я пачуў, як фраў Байфус спыталася: „А куды гэта падзеўся мой Зігі?”

Але праф. З. Байфус знік гэтаксама, як і два ізраільскія грамадзяне Ё. Лейхтэнтрагер і А. Агасфер.

Подп.: д-р Вільгельм Якш

У сувязі з гэтым варта адзначыць: перапіска З. Байфуса з Ё. Лейхтэнтрагерам ужо даўно кантралявалася.

Прадпрынята ацэнка сітуацыі ў сувязі са знікненнем (уцёкі?) З. Байфуса; як толькі гэты аналіз паступіць, ён будзе прадстаўлены ў сакратарыят міністэрства.

Аднос. папярэджання З. Байфуса пра грамадзян Ізраіля Ё. Лёйхтэнтрагера і А. Агасфера і пра паступіўшае яму ўказанне з боку Мін. выш. і праф. школьн. адукацыі тав. д-р В. Якш правільна пайнфармаваны. Гэта паследавала на падставе прадстаўлення II В і ніжэйпадаванага паведамлення нашых арабскіх сяброў у Бейруце.

САКРЭТНА

Achab Ahasver located now at 47, Via Dolorosa, Jerusalem, also known as Johannes, Malchus, Cartaphilus, Giovanni Bottadio, Joerg von Meissen, Vassily Blazhenny, longtime Jewish agent. SepECIALTY: Ideological penetration. On occasion, subject was observed in the company of one Jochanaan (Hans) Leuchtentrager, said to be a professor at Hebrew University, and may be associated with him in secret activities.

Яшчэ раніцай 1 студзеня былі прынятыя паведамленні ў сув. з уездам вышэйазначаных А. Агасфера і Ё. Лёйхтэнтрагера ў сталіцу ГДР і іх прабывання ў апошняй. Было праверана таксама ў пунктах перасячэння граніцы, ці паследаваў выезд вышэйназваных, магч. ў суправаджэнні трэцяй асобы.

Вынікі праверак адмоўныя. Даклады прыкладваюцца.

Берлін, 5 студз. 1981 г.

На Ваш тэрміновы запыт аднос. уезду альбо выезду грамадзян дзяржавы Ізраіль А. Агасфера і Ё. Лёйхтэнтрагера паведамляю, што

1. на імя памянёных візаў намі не выдавалася,
2. у пунктах перасячэння граніцы нашымі пастамі ні ўезд, ні выезд памянёных асобаў не зарэгістраваны, ні асобна ні ў суправаджэнні трэцяй асобы.

Расследаванне аднос. нелегальнага пераходу граніцы памянёнымі працягваецца.

3 сац. прывітаннем

Подп.: Кюнле, кптн.

Мін. ун. спраў

Берлін, 7 студз. 1981

Аднос. Вашага тэрміновага запыту магу Вас пайнфармаваць, што памянёныя Вамі ізраільскія грамадзяне А. Агасфер і Ё. Лёйхтэнтрагер ні ў снежні 1980 г. ні ў першы тыдзень студзеня 1981 г. ні ў які гатэль альбо месца начлегу ў сталіцы ГДР не звярталіся і намі не рэгістраваліся.

Натуральна, памянёныя маглі забяспечыць сябе прыстанішчам у прыватным парадку.

Нашы расследаванні працягваюцца.

3 сац. прывітаннем

Подп.: Мацман, кптн.

Прэз. народнай паліцыі

Аддз. пашпартоў і рэгістрацыі

Прыкладзеныя паведамленні стаяць у яўнай супярэчнасці з паказаннямі жонкі З. Байфуса Гудрун, а таксама тав. д-ра В. Якша і іншых гасцей, якія ўсе засведчылі прабыванне А. Агасфера і Ё. Лёйхтэнтрагера ў кватэры зніклага па вул. Ляйпцыгерштрасэ, 61 на вечары 31 снеж. 1980 г., прычым застаецца няясным, да поўначы ці пасля поўначы памянёныя былі імі бачаныя. Пададзеныя сведкамі апісанні асобаў супадаюць, асабліва ў частцы горба і кульгавасці нагі Ё. Лёйхтэнтрагера і ягоных картаных фокусаў, а таксама тыпова яўрэйскага выгляду А. Агасфера, так што

магчыма выкліканыя прыёмам алкаголю альбо іншых сродкаў галюцынацыі ў асобных прысутных здаюцца выключанымі, не кажучы пра рэальна існуючую адтуліну ў знешняй сцяне 8-га паверха ў доме па Ляйпцыгерштрасэ, 61 з моцна абпаленымі краямі.

Расследаванне Мін. унутраных спраў (пагранічная паліцыя) дало дадатковыя адпраўныя пункты. Яны паступілі з, на жаль, спазненнем. Даклад прыкладваецца.

Берлін, 12 студз. 1981 г.

У ноч з 31. XII. 1980 на 1. 1. 1981 прыкладна ў 0.00 гадзін дзяжурныя на ахоўнай вежы на ўчастку пераходу граніцы на Фрыдрыхштрасэ унт. аф. Курт Блюмель і яфр. Роберт Рэкцэ назіралі тры незнаёмыя асобы, якія рухаліся з рога вуліц Ляйпцыгерштр. і Фрыдрыхштр. на вышыні прыкладна 10 — 15 метраў уздоўж Фрыдрыхштр. у напрамку пункта пераходу граніцы. За двума з гэтых асобаў цягнуўся агністы шлейф (унт. аф. Блюмель падазрае свайго роду соплавую выцяжку), трэці, сярэдні, нібыта не меў уласнай цягава-лётнай сілы і быў транспартаваны астатнімі двума, пынамс., быў імі трыманы. Паколькі ў гэты час усё неба было ў выбуховых феерверачных агнях, якія на Сільвестар значна ўскладняюць працу памежных органаў, унт. аф. Блюмель і яфр. Рэкцэ палічылі, што справа ідзе пра з'яўленне варожай канструкцыі значных памераў. Але неўзабаве яны зразумелі, што мае месца прарыў пагранічных умацаванняў праз пералёт названай канструкцыі з дапамогай новай тэхнікі. Яфр. Рэкцэ хацеў адкрыць агонь па аб'екце, але унт. аф. Блюмель стрымаў яго, таму што паводле прадпісання дазваляецца адкрываць агонь па лятаючых аб'ектах на мяжы ГДР толькі з вышэйстаячага дазволу.

Тым часам тры асобы наблізіліся да ахоўнай вежы і ў лёце абышлі яе, пры гэтым двое з агністым шлейфам гучна і рэзка рагаталі, а ў сярэдняга ж быў моцна спалоханы і як бы скажоны болем твар, так што унт. аф. Блюмель і яфр. Рэкцэ страцілі дар мовы і пачалі моцна дрыжаць. Як толькі унт. аф. Блюмель прыйшоў да памяці, ён зрабіў данясенне л-ту Кнуту Ломаеру. К гэтаму часу уцекачы з Рэспублікі паспелі ўжо пераляцець памежныя ўмацаванні і знаходзіліся на заходнеберлінскім баку пункта пераходу граніцы, адкуль яны з вялікай хуткасцю скошаным лётам узмылі ўгору, пакуль унт. аф. Блюмель і яфр. Рэкцэ не ўбачылі іх падобнымі да навагодняй ракеты.

Паказанні унт. аф. Блюмеля і яфр. Рэкцэ змаглі быць знятыя з некаторым спазненнем, паколькі л-нт Ломаер атрымаў паведамленне пра ўжыванне унт. аф. Блюмелем і яфр. Рэкцэ алкаголю на службе і гэтыя ў той час адбывалі пакаранне.

З сац. прывітаннем

Подп.: Кюнле, кптн.

Мін. унутр. спраў

Паколькі інцыдэнт у многіх адносінах пераўзыходзіць кампетэнцыю II В (13), неабходна праінфармаваць прамежкавым паведамленнем Мін. аднос. знікнення З. Байфуса і меўшых месца ў сув. з гэтым суправаджальных абставінаў. Поўн. даклад паследуе пасля поўнага расследавання.

Папярэдня ацэнка устаноўленага стану фактаў, а таксама паказанняў відавочцаў і данясенні даюць наступную карціну здарыўшагася: Ізраільскія грамадзяне праф. (?) Ё. Лейхтэнтрагер і А. Агасфер 31. XII. 1980 прыкладна ў 11-00 гадзін паяўляюцца ў Інстытуце навуковага атэізму, 108 Берлін, Бэрэнштрасэ 39а, дзе калектыў Інстытута ў гэты час урачыста адзначаў гадавую справаздачу аб праробленай працы і поспехі яго дзейнасці за шклянчак віна. Кіраўнік інстытута праф. д-р Dr. h. c. Зігфрыд Вальтэр Байфус выпраўляецца з абодвума прыбыльцамі ў яго кабінет, дзе адбываецца гарачая

дыскусія; прапанова дапусціць да ўдзелу ў гутарцы сведак была з боку З. Байфуса адхілена. Кантакт іншых супрацоўнікаў інстытута з абодвума ізраільскімі грамадзянамі адсутнічаў.

Каля 14-30 таго ж дня З. Байфус згодна паказанняў швейцара ў суправаджэнні двух іншаземцаў пакідае інстытут праз галоўны яго ўваход; каля 17-00 гадзін ён уваходзіць у сваю кватэру на 8 паверсе дома па Ляйпцыгерштрасэ 61, дзе коротка прадстаўляе жонцы і дзецям сваіх суправаджаючых як сваіх старых сяброў праф. Лейхтэнтрагера і шматпадарожнічаючага гера Агасфера і неўзабаве пасля гэтага пераходзіць з імі ў свой кабінет. Звестак пра тое, дзе ён і яго суправаджаючыя правялі дзве з палавінай гадзіны ў прамежку, не зафіксавана.

Прыкладна а 19-00 гадзіне З. Байфус і абодва замежныя госці пакідаюць кабінет. З гэтага моманту З. Байфус, Ё. Лейхтэнтрагер і А. Агасфер знаходзяцца ў прысутнасці і візуальным кантакце жонкі і дзяцей З. Байфуса, у тым ліку і гасцей сільвестраўскай вечарыны. Гэта мела месца да 0-00 гадзін, калі З. Байфус быў выяўлены як адсутны; ізраільскія грамадзяне Ё. Лейхтэнтрагер і А. Агасфер у гэты час таксама ў наяўнасці не паяўляліся.

Больш за тое гэтыя двое разам з забраным імі З. Байфусам выбраліся вонкі праз пралом на 8 паверсе дома па Ляйпцыгерштрасэ 61. Трэба ўзяць пад увагу, што не выключалася магчымасць пакідання кватэры рэгулярным шляхам, г. зн. праз дзверы кватэры, па лесвіцы, а пралом быў выкарыстаны толькі ў мэтах маскіроўкі. У кожным разе памянёныя асобы рухаюцца ад дома па Ляйпцыгерштрасэ 61 паветраным шляхам уздоўж Ляйпцыгерштрасэ у заходнім кірунку да перасячэння Ляйпцыгерштрасэ і Фрыдрыхштрасэ, дзе яны павярнулі на апошнюю, пераляцелі памежныя ўмацаванні ў пункце пераходу граніцы і з заходнеберлінскага боку пункту пераходу з рэзкім наборам вышыні зніклі.

На ўсё гэта ўказвае і знойдзеная паліц.-обермстр. Гіршам на рабочым сталі З. Байфуса запіска невядомага паходжання. Нашы расследаванні паказалі, што тэкст у запісцы фактычна паходзіць з Бібліі, г. зн. быў складзены да ўзвядзення памежнай сцяны.

Паколькі да сённяшняй даты З. Байфус нідзе не аб'явіўся і не знойдзена ніякага следу яго, яго знікненне з ГДР належыць разглядаць як неабвержна канчатковае. Ці можна тут гаварыць пра яго захоп альбо пра ўцёкі, канстатаваць канчаткова не ўяўляецца магчымым; супроць апошняга сведчыць той факт, што ніякіх дадзеных аб прысутнасці памянёных на тэрыторыі Федэратыўнай рэспублікі альбо іншых заходніх краін у наяўнасці няма.

З боку Галоўнага аддз. II В (13) робіцца запыт на рашэнне Мін., на прадмет, ці належыць перад тварам міжнародных аспектаў здарэння падключыць да расследавання I A (27), магч. IV G (4).

З сац. прывітаннем

Подп.: Пахнікель, маёр

Гал. аддз. II В (13)

Раздзел дваццаць восьмы

У якім вучоны суперінтэндэнт фон Айцэн з дапамогай вучэння пра прадвызначэнне спрабуе ўвінуцца ад д'ябла, але пры гэтым трапляе ў сетку сваіх жа слоў і сам у трох інастасях вылятае праз камін

У старасці мы збіраем ураджай жыцця, і калі яно было добрае і падабалася чалавеку, дык ён багаты і дабраславёны, і, слова Божае, як калісьці ў такога чалавека як Паўль фон Айцэн, якому слова сам Бог уклаў у вусны, пабожна сыходзіць з іх. У яго не толькі выходзіць у свет „Нямецкі зборнік казаняў” (*Deutsche Postille*), куды прадумана і старанна ён уключыў усе свае нядзельныя і святочныя пропаведзі, каб ягоныя падначаленыя службовыя браты на будучае ведалі, што і як яны, з лёгкімі, мясцова абумоўленымі *ariatviones*, павінны гаварыць сваім авечачкам; ён не толькі субмітуе прыхільнай публіцы сваё „Хрысціянскае настаўленне, як, зыходзячы з двух пастулатаў хрысціянскага вучэння і веры, пра святую эўхарыстыю нашага любаснага Госпада Ісуса Хрыста, з чыстай праўды Боскага слова, даказваючы шчырую ісціну супроць усякага роду сектаў і аблудаў, можна сціпла і без прыкрай лаянкі весці казань”, і спешна прысвячае яго пасля заўчаснай смерці свайго літасцівага князя і герцага наступніку Ёгану Адальфу; не, цэлы свет, асабліва пратэстанцкі, і на чале яго новы герцаг, згодныя, што без намогі і старання суперінтэндэнта ў Шлезвігу з герцагства ніколі не сталася б царства божага, да якога, кажучы словамі прарака Ісаі, натоўп ля мора навяртаецца.

Ідзе да таго, што і хатняга шчасця не бракуе. Хоць яго жонка Барбара, пасля таго як зблажэла яшчэ больш і высахла да касцей і пасля таго, як ён цвёрда паабяцаў ёй спатканне ў іншым, лепшым месцы, шчасна спачыла, але дзеці выраслі здаровымі і дзельнымі людзьмі, і нават крошка Маргарэтэ нягледзячы на сваё калецтва дасталася пад вянец з пісарам Вольфгангам Калундам, разам з якім апошні 1610 за забойства іхняга зяця, бургамістра Клаўса Эсмарха з Апэнрадэ, была пакарна смерцю; але гэтага яшчэ Айцэн не ведае наперад, а яго прыяцель Лёйхтэнтрагер, які з прычыны некаторых ведаў мог бы сказаць пра гэта, маўчыць.

Гер тайны радца таксама не памаладзеў; бародка сівая, акурат як і рэдзенькія валасы на чэрапе, толькі густыя, востра сагнутыя бровы па-ранейшаму чорныя, крыху аддаючы ў рыжаватасць. Ён вечна ў дарозе, ездзіць-ездзіць, і ніхто не ведае, куды і з якімі гешэфтамі, але сёння на месцы, быў пры двары, каб развітацца: новым валадарам патрэбны новыя дарадцы, і цяпер ён сядзіць у Айцэнавым пакоі, у каміне гарыць агонь, крошка Маргарэтэ, якая са сваім Калундам ўсё яшчэ жыве ў доме, каб быць пад рукою ў бацькі, праставіла віно, барылку якога прывёз Лёйхтэнтрагер з далёкіх земляў, сказаўшы, быццам яно было сапраўднай крывёй, — чырвонага віна пі чарку да дна.

— Такое самае, — казаў ён, — як і тады ў Вітэнбэргу, калі я частаваў цябе, і Маргрыт была з намі.

— Ах, — уздыхае Айцэн, — Маргрыт.

— Самыя прыгожыя жанчыны, — кажа Лёйхтэнтрагер, — заўсёды тыя, якіх мы самі сабе ствараем.

— Міраж, блізір, — кажа Айцэн, — чорт выдумаў, чорт і зрабіў.

— Але ж ты кахаў яе, — кажа Лёйхтэнтрагер і ўсміхаецца сваёй ціхай, крывой ухмылкай, якая кажа, што за кожным, хто ёсць, стаіць нехта іншы, а за ім яшчэ нехта ці нешта, і што на свеце ногул няма нічога, нам усё толькі здаецца, а ўсе ісціны пакрыўленыя і перакручаныя.

— Яна абдурыла мяне, — кажа Айцэн, — і ўцякла з яўрэем, Агасферам, які быў пахібаю ўсіх веруючых хрысціян.

— І якога ты дазволіў закатаваць кіямі да смерці, — дадае Лёйхтэнтрагер. Айцэн адпівае віна і паляпвае сябра па горбіку.

— Будзь ён быў бы Агасфер, сапраўдны, — кажа ён, — якога пракляў наш Гасподзь Ісус і асудзіў на вечнае вандраванне, дык у яго не дайшло б да смерці, ён весела перанёс бы ўсё і ўцёр бы носа геру прафузу, калі той у канцы саўтануў яму ботам пад бок, каб пераканацца, што ў ім сапраўды не засталася жыцця.

І ў самы гэты момант у пакой уваходзіць крошка Маргарэтэ і ставіць на стол трэці кубак, і калі бацька пытаецца ў яе, што б гэта значыла, бо як бы ён жадаў бачыць за сталом гера Калунда, ён бы ўжо яму паказаў, дык яна з усім належным

рышпектам адказвае, што кубак не для яе Калунда, а для аднаго чалавека, які толькі што прыйшоў, гэта сябар дома, як сказаў ёй, і тут запознены госць ужо стаіць у парозе, цёмны ў святле каміна, у якім раптам шалёна замільгатала полымя, і гер суперінтэндэнт закрычаў бы яму, калі б толькі здолеў: *Вымятайся прэч, у імя Айца, Сына і Духа Святога!*, але такая слабасць сталася ў яго чэлесах, і толькі сэрца застукатала ў горле, як тысяча молатаў. Але Агасфер набліжаецца да стала, за якім сядзяць Айцэн і Лёйхтэнтрагер, такі ж малады, як і раней, пры першым разе; малады яўрэй у плямістым лапсердаку, чорная ярмолка на кучаравых валасах, ужо вальжыцца ў крэсле, вальготна выцягнуўшы наперад ногі, тым часам як крошка Маргарэтэ апускаецца перад ім на калені і сцягвае перапэцканыя боты з ног, ступакі якіх закарэлі, як вырабленая скура, ад доўгіх вандровак. Пасля гэтага ён гладіць крошку Маргарэтэ па галоўцы і кажа геру тайнаму радцу:

— Мір з вамі, Лёйхтэнтрагер, а як ідуць справы з вашай працай, і ці ўсё яшчэ пры вас кесарава манета і пергамент з надпісам?

— Мая праца ідзе наперад, — кажа Лёйхтэнтрагер, — гэта вы самі бачыце. І кесарава манета пры мне, як і пергамент са словамі прарока, напісанымі на ім. — І дастае манету і пергамент з кішэні і перадае Агасферу, быццам гэта былі няма ладу якія скарбы.

Айцэну робіцца вусцішна, ён быццам бы гэта ўжо раз перажыў. А яго прыяцель Лёйхтэнтрагер ужо хоча ведаць, чаго ён так дрыжыць, ці ж мала ён прапаведаваў уваскрэсенне з мёртвых, і вось табе маеш, калі тое сталася, ён палохавецца.

— Але я не ўцяплю, што за гэтым, — кажа Айцэн, — альбо тут сам яўрэй у плоці, альбо ж выпладзень пекла, і гэта на мяне такі холад наганяе.

Лёйхтэнтрагер налівае яму віна і суцяшае.

— Ня бойся, Паўль, — кажа ён, — што ідзе, прыйдзе, і не ты першы, не ты апошні, каго чорт забірае.

Айцэн прымушае сябе засмяцца, хоць яму зусім не да смеху, і пасля таго як ён адаслаў крошку Маргарэтэ з пакоя, якая даволі такі неахвотна выйшла, ён няцвёрдым голасам пытаецца, ці не хоча прыяцель Лёйхтэнтрагер сказаць на поўным сур'ёзе, што ў ім больш д'ябальскага чым проста імя, Люцыпар; акрамя таго ён, Айцэн, ніколі не схаўрусаваўся б з чортам і пактаў не заключаў бы так, каб ён гэтага не ведаў, бо такі сатанінскі дакумент, як яно належыцца, прыпячатваецца крывёю, а тут ніякі чорт не мае ні права на яго, ні якіх бы там ні было прэтэнзій да яго.

Тут падымаецца Агасфер і выпростваецца ў цёмную постаць і разгортвае кавалак аслінай скуры, якую даў яму Лёйхтэнтрагер, і чытае напісанае на ім у тоне, ад якога ў Айцэна кроў у жылах стыне:

— Глядзі, вось Я — на пастыраў, і спаганю авечак Маіх з рук іхніх і не дам ім болей пасвіць авечак, і не будуць болей пастыры пасвіць саміх сябе, і вырву авечак Маіх з пашчанах іхніх, і не будуць яны ежаю ім.

Айцэн ведае словы, прарок Эзэкііль гэта той, якога ён сам часта панукаў на добрых справы, і калі ён пачынае разумець, што Вечны Жыд пасля яго праходу па „вуліцы” не вярнуўся б толькі дзеля таго, каб правесці з ім духоўны дыспут, а што тут ідзе пра вечнае жыццё, ён абараняецца з усім запалам і зацята, як толькі можа, і заяўляе, што ён, Айцэн, быў-такі лепшым пастухом, чым нехта ў сваім гешэфце, і хоць з Богам на вуснах, але не чужы і свецкім выгодам, бо што ж тут такога; азірнешся вакол у герцагстве, і гер тайны радца пацвердзіць: тут пануе найлепшы духоўны парадак, і няма нікога, хто самахоць ухіліўся б ад хрысціянскага вучэння, якое рушліва закладзена добрым доктарам Марцінусам Лютэрам, а следам за ім і ім, Яго герцагскай моцці вярхоўным інспектарам і суперінтэндэнтам, і народ пачувае сябе ахаваным у веры, тым часам як па той бок мяжы, як на ўсход, так і на захад, культывуюцца самыя заганныя ератычныя вучэнні, і ўсякі там Гінц альбо Кунц лічыць, што лепш выкладае Хрыста, чым ардынаваны на тое слуга Гасподні.

Гаворыць гэта і, шукаючы сведчання і падтрымкі, глядзіць на Лёйхтэнтрагера,

які заўсёды падшпорваў яго на богаўгодныя чыны і часта вяцягваў яго з лужыны; але той падбірае насмешліва губкі і кажа:

— Менавіта таму, мой усехрысціянскі дружа, менавіта за гэтыя адмысловыя заслугі ты цяпер чорту здзейкаўся.

І як толькі Айцэн падымаецца, каб запырачыць, хоць у глыбіні душы ён ведае, што няшчасны ўкрыжаванец не на тое аддаў сваю кроў, каб увекавечніць паліцыю і сваё цела, не дзеля перпетуіравання вялікай моцы уладаў, як яўрэй падымае руку і кажа:

— Бог ёсць свабода, бо вырашае Ён, і ніхто іншы за Яго; калі ж тое праўда, што Бог стварыў чалавека паводле свайго вобразу, хто ж тады адважыцца ўціснуць чалавечы дух у дактрыны?

І тут Айцэн адчувае, што загнаны ў вугал, ён бачыць танец ценяў ў мігатлівым святле і думае, што ўсё гэта маленькія чарцяняты, якія цікуюць за ім з распаленымі ражамі і віламі, і ўскрывае. Але гер тайны радца лёгенька кранае яго пальцамі і кажа:

— Паколькі вы лічылі сябе мудрым, вы сталіся дурнем, як і пісаў апостал Павел рымлянам.

Айцэн чуе гэта, і ў яго мозгу, у якім выслоўі і версэты Святога Пісання закруціліся, як маленькія колцы, яго гэта тузае і падколвае, і ён думае, што чорт падкінуў яму выратавальную вярочыну, каб ён ухапіўся за яе. Таму кажа:

— Усё яно менавіта так, але што меў на ўвазе апостал, пішучы гэта? Што чалавек можа ісці няправільным шляхам і ўпадаць у памылкі; ці ж за гэта ён робіцца чортавым і павінен быць пракляты на векі вечныя? Так, я памыляўся, бо я намагаўся пабудаваць на зямлі царства, якое сутнасцю падобнае да нябеснага, дзе мае значэнне толькі адна рада і ўсё робіцца паводле адной волі; чалавек не павінен хацець чыніць, падобна Богу, ён толькі жменька праху.

І паколькі Лёйхтэнтрагер складвае рукі на грудзях і маўчыць, пакуль яўрэй ківае так, быццам успамінае словы, сказаныя ім Ісусу, калі той падышоў да ягоных дзвярэй, Айцэн падазрае, што ён на правільным шляху, і калі крыху патрэніруецца ў самапрыніжэнні, альбо наогул знойдзе каго-небудзь, на каго мог бы перакласці сваю віну, яму, дадаўшы крыху лёгкай рыторыкі, удалося б пазбегнуць выраку, які яму пагражае, альбо, пынамсі, памякчыць яго. Таму кажа далей:

— *Item*, паколькі чалавек памыляецца, а Бог не, і ўсё ідзе паводле Божага ўстанаўлення, направа, калі гэта так вырашана, альбо налева, калі і на гэта Ягоная воля, дык вынікае, што не ўласна чалавек вінаваты, а Бог; і калі б чалавечая віна не клалася на самага Бога, дык чаму ж тады Бог паслаў свайго роднага сына, каб той узяў усю віну на сябе?

— Так што, — кажа Агасфер, — *ergo*, закасцячаны і зацятыя яўрэі таксама не вінаватыя, тыя, што крычалі *Укрыжуйце яго!* і *Яго кроў на нас і на нашых дзецях!*, так, нават мусілі крычаць *Укрыжуйце яго!* і наклікаць і чыніць ўсё самае ліхое і пахібнае, каб споўнілася воля Божая? І што, *ergo*, праклён, які мяне, Агасфера, спасціг, павінен быў бы спасцігнуць самага Бога ўва мне, вечна вандроўным жыдзе?

Гер суперінтэндэнт бачыць, куды ён залез са сваім аргументам і што ён будзе глыбей і глыбей засмоктаецца багнай, чым больш ён абтоптаецца, але страх перад пякельным пракляццем і вечным агнём пад задніцай падганяе яго, і ён думае, што Божыя плечы шырокія, і маё каліўца чалавечай віны, якую я ўскладу на Яго, Яму плячэй не намуляе, і кажа: „Вядома!” і „Так яно і ёсць!” і, *ergo*, навошта караць пастуха, калі ён робіць толькі тое, што сказаў яму яго гаспадар?” і, павярнуўшыся да свайго сябра Лёйхтэнтрагера: „Д’ябал, дзе твая логіка, сатана, дзе твой водум?”

Вострыя бровы Лёйхтэнтрагера падымаюцца, у вачах бліскаюць іскры, бо падлічыць, колькі будзе два разы па два, ён умее лепей, чым тыя, якія пакладаюцца на сваю веру і на цудадействы Бога. Пасля ён устае і ідзе да паліцы на сцяне, на якой роўненька стаяць Бібліі Айцэна і іншыя пабожныя старакніжныя рарытэты, акуратна пераплеценныя, а справа Айцэнавыя ўласныя друкаваныя творы, вялікае

багацце і гонар аўтара. І бярэ адтуль „Хрысціянскае настаўленне etc. etc.”, выдадзенае ў Шлезвігу ў Нікалаўса Вегенэра, гартае яе, задаволена ківае і заўважае, што ў творы гаворка ідзе пра *praedestinatio* альбо Божае прадвызначэнне, гэтую тэму вы толькі што прадыспутавалі і абгаварылі, і паколькі Айцэн, якому стала горача за вушамі, пацвердзіў гэта, пытаецца як бы між іншым, ці ён і ніхто іншы напісаў усё, што ў гэтай кнізе, і паколькі Айцэн, мусіць пацвердзіць гэта, сябар падыходзіць, трымаючы кнігу ў руках, назад да стала і разгорнутую кладзе перад Айцэнам, паказваючы пальцам раздзел і радок, і кажа: „Чытай!”, і паколькі Айцэн толькі мыляе губамі: „Уголас! Агасферу таксама цікава паслухаць”.

І Айцэн мусіць прачытаць тое, што напісаў у запале сваёй рупнасці і што цяпер хацеў бы, каб ніколі так не думаў, хоць усё гэта было старанна прадумана і пражавана яго добрым доктарам Марцінусам з Вітэнбэрга, а менавіта: „*Такім чынам, верны, святы, найлюбаснейшы Бог нікога не прадвызначаў і не ствараў для грэху і пракляцця альбо вечнай смерці, а пракляцце бязбожнага паходзіць з яго ж самога.*”

— „З яго ж самога” — паўтарае гер тайны радца і дадае, скіраваўшы вочы ўгору: — Не з таго там. — Гартае далей і кажа: — Чытай! — І зноў Айцэн мусіць чытаць уголас, і пацвярджаць, што напісаў гэта сам, як ён апасаецца, сабе ж вырак, а менавіта:

— „*І Бог сваім судом караў, і карае ў сённяшнія дні аслеплых і зацятых яўрэяў паводле іхняй жа волі і іхняга праклёну; і трэба адзначыць, што Святое Пісанне гэтую жорсткую, працяглую кару прыпісвае не Божаму прадвызначэнню, а разбэшчанасці і зацятасці саміх яўрэяў.*”

— Разбэшчанасці і зацятасці саміх яўрэяў, — паўтарае Лёйхтэнтрагер, — а што важна і мае значэнне для саміх небаракаў яўрэяў, мусіць, павінна мець значэнне для гера доктара Божай вучонасці, такога як ты, дружа Паўль.

— Ідзі, гер суперінтэндэнт, — кажа Агасфер і падыходзіць да каміна, у якім злосна пабліскае, — якраз пара ўжо.

— Ідзі, Паўль, — кажа Лёйхтэнтрагер і паказвае яму кірунак, — мы пойдзем.

У Айцэна калоцяцца калені; яму хочацца пабыць яшчэ хоць хвілінку, яшчэ выпіць віна, якое так свеціцца на стале, але ён ведае, што яму не дазваляць, і ён баіцца, што застане ў коміне, калі яны ўтрох паляцяць праз яго, ён і Лёйхтэнтрагер і Агасфер, і можа нават тут унізе звэндзіцца. Але яго сябар Лёйхтэнтрагер, які раптам устае перад ім увесь у белым, як анёл на карцінах, і Агасфер, адзенне на якім здаецца як бы са святла, кладуць на яго рукі, амаль пяшчотна, і, быццам адгадаўшы ягоны клопат, Лёйхтэнтрагер кажа, што не бойся, не трэба страху і ты будзеш правільна трансубстанцыяваны. І як што Айцэн усё яшчэ здзіўляецца, якім жа чынам усё гэта можа стацца, ён раптам адчувае, як яму шырока адамкнула рот, як гэта бывае, калі палявы фельчар рве зубы, і чуе, як Лёйхтэнтрагер кажа: — „Прэч, душанятка, так і так ты не цаца, а жалю вартае штучка, недабратворная, не жыўнасная”, — і адчувае, як нешта вырываецца з яго, хоча яшчэ закрычаць да Бога альбо яшчэ да каго, але не можа гэтага зрабіць.

Праз хвіліну, калі ў пакой уваходзяць крошка Маргарэтэ і пісар Калунд, яны знаходзяць бацьку: ён ляжыць каля каміна, задраўшы галаву, страшна вырачыныя вочы ашклянелі, язык вываліўся з рота.

Агонь у каміне патух, а каля стала, на якім усё яшчэ чырвона рдзее віно і свецяцца тры келіхі, стаяць боты, якія крошка Маргарэтэ сцягнула з ног маладога яўрэя.

Раздзел дваццаць дзявяты і канец

У якім рабі прыступае да штурму святога парадку, адбываецца Армагедон і выяўляецца, што апошнія пытанні павінны застацца без адказу

Мы падаем.

Праз бясконцасць прорвы, якая ёсць разам і прасторай і часам і дзе няма ні нізу ні верху, ні справа ні злева, толькі паток часцінак, якія яшчэ не падзяліліся на святло і цемру, вечны морак. І я бачу рабі і яго руку са знакам раны, рука працягваецца да мяне, і маё сэрца схіляецца да яго.

Ты каешся? кажа ён.

Не, няма ўва мне каяты.

Бо гэта было так велічна, як страшна гэта ні скончылася, вялікая Спроба, і павінна была быць, каб усё акруглілася і вярнулася да таго, з чаго вынікла, творыва да свайго стварэння і Бог да Бога. Але рабі быў богападобны, самы першы і адзіны раз, калі ўзляцеў на свайго белага рысака і кінуўся на штурм, у яго вачах полымя, у ружэ двусечны меч справядлівасці і перад ім сцяг з імем, якога ніхто не ведае, і за ім чатыры цёмныя вершнікі, той на серністым кані, які называецца Пажар і дастае сваім лукам да краёў зямлі, і той на чырвоным скакуне, які называецца Вайна і бярэ мір, каб яны адзін аднаго душылі ў далінах і на ўзвышшах, і той высока на чорнай клячы, з імем Голад, у руках вагі, мера пшаніцы за срэбранік і тры меры ячменю за столькі ж, і той на буланай шкапе, вершнік Смерць. І зрабілася сонца, як валасяны мех, і месяц, як кроў, і цягнуліся ўтору орды Гога і Магога, на жоўтых і чырвоных і бялёсых і буланых конях і былі ў даспехах, агністых і бялёсых і серністых латах, і пасярэдзіне іх лёталі процьмы шаранчы, у іх былі як бы разразныя вочы і хобаты, якія плявалі агнём, і шалясценне іх крылаў было як скрыгат жалезных калясніц. І за імі следам ляцелі анёлы глыбіняў, якія былі скінутыя ў шосты дзень разам са мною і з анёлам Люцыпарам, і на іх было шматфарбнае адзенне і яны брынчалі на цымбалах і білі ў літаўры і дзьмулі ў трубы, аж далёка разносілася і ўсё жывое палохалася, і паперадзе іх крочыў звер з сямю галовамі і дзесяццю рагамі, і называўся той звер Антыхрыст, і начальнічаў над усімі. І ледзь толькі яны ўсе прайшлі, як расступілася зямля, і з яе падняўся пешы люд, які складаўся з жабракоў і злодзеяў і да іх падобных выпаўзняў, і яшчэ з калекаў і сухотнікаў і такія ж з пакалечанымі чэлесамі і некаторыя неслі галаву пад пахай альбо пятлю з шыбеніцы на шыі, а яшчэ і жанчыны гэтакага ж гатунку, бяззубыя, кудлатыя, з адвіслымі цыцкамі і са смярдзючымі дзіркамі, і ўсе гэтыя і многія іншыя лямантавалі і крычалі рознае паскуднае кепства і патрасалі кулакамі, бо такімі ж гаротнымі і прыгнечанымі, як у жыцці, былі яны і ў смерці, і цяпер вось прыйшоў дзень суду, думалі яны, і дзень гневу, і яны паспяшаліся за вершнікамі і пахібнымі анёламі і былі, як хмара чорных птушак, што плыве па небе. А Люцыпар сядзеў на круглым камені, нага на назе, кульгавая на версе, абAPERшыся падбародкам на левую руку, прапускаючы міма сябе процьмы войска рабі, нібыта тут быў вялікі спектакль, некім зладжаны менавіта толькі дзеля яго.

Рабі кратае мяне за плячо кончыкам пальца, і я ўздрыгваю. Марна, кажа ён, усё было пустая марнасць, гэтым разам таксама.

І я ведаю, што ён думае пра смерць, якою ён памёр на крыжы, і як я яго прагнаў ад маіх дзвярэй, бо ён адмовіўся ад барацьбы; а цяпер ён змагаўся, і гэта зноў жа было не больш, чым пстрычка ў пустату. Рабі, сказаў я і схопіў яго за руку, далікатную, як у жанчыны, рабі, можа так стацца, што сёння ты выбавіў самога сябе.

І было там шкляное мора, якое рассыпалася, і выспы, якія апусціліся, быццам іх ніколі і не было, і горы, якія распаліся як вялікія гурбы пяску, і зямля гарэла з аднаго краю ў другі; а людзі ўцякалі ў пячоры ў скалах і шыліся ў шчыліны муроў, і там заставала іх смерць, і яны ператвараліся ў цені на сцяне. І зоркі ў агні ападалі з неба і расчынялі калодзежы прорваў, з якіх падымаўся атрутлівы чад і подых спусташэння, і ўсё, што яшчэ заставалася стаяць, з грукатам лопалася. Але рабі ўсё яшчэ парываўся наперад, і воінствы яго за ім, шукаючы нябеснага Ерусаліма, які з яспісу і шчырага золата і мае двананаццаць брамаў, тры на поўнач і тры на поўдзень, тры на ўсход і тры на захад, і над імі вялікі храм з белага мармуру, у Святая Святых якога на адзінокім троне сам Бог, якому пакланяюцца і моляцца ў вякі вякоў праведнікі, якія носяць Яго пячатку на лобе; але нідзе не знайшлося такога горада, як высока ні парываўся рабі са сваімі сонмамі, з аднаго неба на другое вышэйшае, і ўздоўж і ўпоперак, пакуль на ноздрах не выступіў шум і плямісты пот на баках коней чатырох цёмных вершнікаў і на баках коней ордаў Гога і Магога і нават упанцыраваная шаранча змардавалася і звер з сямю галовамі і дзесяццю рагамі пачаў расслабляцца і пахібныя анёлы ў сваім шматфарбным адзенні як і астатні пешы люд, што падняўся з магілаў, і ўсе наракалі, як народ Ізраіля пасля саракагадовага блукання па пустыні. Тут нарэшце зацугляў рабі белага каня і выпрастаўся ў сядле і сказаў усяму народу: Гэты Бог нідзе; ён разбіты разам са Сваімі анёламі і духамі, і ўцёк, і я, Сын чалавечы — цяпер Бог замест Яго, і я хачу рабіць тое, у чым Ён запрысягнуўся, але ніколі не выканаў; я хачу стварыць новае неба і новую зямлю, у іх павінны цараваць мір і справядлівасць, і ільвы ляжацьмуць каля авечак, і чалавек не будзе ўжо ворагам чалавеку, а рука ў руцэ хадзіцьмуць пад маім сонцам і ў цяні майго саду.

Але я, Агасфер, бачыў, як чатыры вершнікі ляпалі сябе па сцёгнах ад унутранай гарачнасці і як сем галоўцаў Антыхрыста бляялі, ашчэрыўшы зубы, і я чуў, як падымалася нараканне сярод ордаў Гога і Магога і сярод пахібных анёлаў і сярод іншага пешага люду, быццам яны не верылі сваім вушам; але перш чым мог выбухнуць вялікі рогат пекла, які запоўніў бы нябёсы, ад першага неба да сёмага, з такой утапічнай духты, гля! перад намі стаіць ужо старац-пісец Кнігі жыцця і маўляе, кажучы: Ты прыйшоў, мой сыне, разам з усімі гэтымі мяняць свет паводле твайго вобразу?

І падняў рабі руку, каб адмахнуцца ад старога так, як адмахваюцца ад настырнай мухі; а той сказаў: Ты забываеш, мой сыне, што твой вобраз ёсць і мой вобраз, бо ты не аддзельны ад мяне, як ніхто іншы.

І падняў рабі меч, каб забіць старца; а той раптам пачаў расці і расці і зрабіўся вялізарны і стаяў нагамі на разбуранай зямлі, галава высока ў воблаках, і падняў руку Сваю, якая была рукою, у якой ён калісьці трымаў усё створанае Ім разам са Сваімі анёламі і ўсімі сузор'ямі і з Адамам, і прагучаў голас, які быў мацнейшы за самы моцны гром і разам з тым як шалясценне ветрыку ў лісці, і сказаў слова, толькі гэта адно, менавіта Сваё імя, імя Бога, нявымоўнае, таямнічае, святое.

І ўсе застылі, быццам маланкай працятыя, чатыры цёмныя вершнікі, і орды Гога і Магога з іх серністымі і чырвонымі і чорнымі і буланымі коньмі, і шаранча з іх як бы прарэзанымі вачыма, вогнеплявальнымі хобатамі, і звер з сямю галовамі і дзесяццю рагамі і пахібныя анёлы, і пешы люд, які паўстаў з магілаў са сваімі язвамі

і сваімі скалечанымі чэлесамі, і пачалі растварацца перад маімі вачыма і расплывацца і распластвацца, пакуль ужо нічога не засталася апроча вялікай пустаты і прасторы, ў якой пустата пашырылася, разышлася, і ў гэтай пуштаце постаць рабі, без скакуна, без меча, маленькая і кволая і пакутлівая, якім ён і быў, калі сустрэўся са мною ў пустыні, і зусім адзінокі. І я здалёку чуў яго смех, які я ведаў, і гэта было ўсё, што засталася ад валадара глыбіняў і вялікага барацьбіта супроць парадку, анёла Люцыпара.

Мы падалі, рабі і я.

Мой вечны браце, кажа ён, не пакідай мяне.

І паклаў я галаву сваю яму на грудзі, так як быў зрабіў гэта на яго апошняй вячэры, і ён пацалаваў мяне ў лоб і абняў мяне і сказаў, што я плоць ад яго плоці, і як цень, які належыць яму, як другое ягонае Я. І мы аб'ядналіся ў любові і сталі адно.

І як ён і Бог былі адно, так і я стаў з Богам адно, *адна* істота і сутнасць, *адна* вялікая думка, *адна* мара.